

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІЛЬСЬКА
СТАРОВИНА“**

*Випуск присвячений 95-річчю організації
архівної справи на Хмельниччині та
100-річчю Української революції 1917-1921 років*

№2 (2)/2017

Засновники:

Державний архів Хмельницької області

Хмельницька обласна громадська організація архівістів та дослідників Поділля та Південно-Східної Волині «Поклик віків»

П.П. «Архівні інформаційні системи», м. Київ

Люблінський католицький університет імені Яна Павла II (Польща)

Меморіальний музей пам'яті жертв Голокосту в Вашингтоні (США)

Польська академія знань (Польща)

Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна»

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області
Протокол №5 від 15 грудня 2017 р.

Тираж 100 прим. Зам. 36

Адреса редакції:

вул. Грушевського, 99,
м. Хмельницький, 29000
каб. 504
Тел. +380 (382) 764739
Ел. адреса: infteh@ukr.net

Видруковано: ФОП Стрихар А. М.

м. Хмельницький,
вул. Чорновола, 37
Тел. (0382) 746949, 743222

Статті друкуються в авторській редакції. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Опубліковані матеріали відбивають точку зору авторів, що не обов'язково збігається з думкою редакції.

Редакційна колегія:

Алцкан В.Я. (м. Вашингтон), США

Байдич В.Г. (гол. ред. колегії), канд. іст. наук

Білоус В., доктор богослов'я

Білошицький С.В., д-р політ. наук, доц.

Блажевич Ю.І., канд. іст. наук, доц.

Віслобоков К.А., канд. іст. наук

Галатир В.В. (відп. ред.), канд. іст. наук, доц.

Григоренко О.П., д-р іст. наук, проф.

Олійник М.П., д-р. іст. наук, проф.

Завальнюк О.М., д-р іст. наук, проф.

Завальнюк К.В., канд., іст. наук

Копилов С.А., д-р іст. наук, проф.

Крамар С.І., канд., юрид. наук

Левченко Л.Л., д-р іст. наук

Легун Ю.В., д-р іст. наук, проф.

Марчук В.В., д-р іст. наук, проф.

Махиня М., д-р габілітований

Місінкевич Л.Л., д-р іст. наук, проф.

Олійник Ю.В. (заст. гол. ред.), канд., іст. наук

Полянський Ф.І., канд. іст. наук, доцент

Телячий Ю.В., д-р іст. наук, проф.

Чайковський М.Є., д-р пед. наук, проф.

Nr 2 (2)/2017

Założyciele:

Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego
Chmielnicka Społeczna Rada Obwodowa Archiwistów i Badaczy Podola
oraz Wołynia Południowo-Wschodniego „Pokłyk Wikiw” („Wołanie Wieków”)
„Archiwalne Systemy Informacyjne”, m. Kijów
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Polska)
United States Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie (Stany Zjednoczone)
Polska Akademia Umiejętności (Polska)
Chmielnicki Instytut Technologii Socjalnych Uniwersytetu „Ukraina”

Polecono do druku przez Radę Naukowo-
Metodyczną Archiwum Państwowego Obwodu
Chmielnickiego
Protokół nr 1 z dnia 15 Grudzień 2017 r.

Nakład 100 egz. Zam. 36

Adres Redakcji:

ul. Gruszeńskiego 99
m. Chmielnicki, 29000
gab. 504
tel. +380 (382) 764 739
e-mail: infteh@ukr.net

Wydrukowano: Strykhar A. M.
m. Chmielnicki
ul. Czornowoła 37
tel. +380 (382) 746 949, 743 222

*Artykuły są drukowane w redakcji autorskiej.
Autor ponosi odpowiedzialność za treści artykułu,
wiarygodność faktów, cytaty, daty etc.*

*Opublikowane materiały wyrażają poglądy
autorów, które nieobowiązkowo są poglądami
redakcji.*

*Wydanie jest dedykowane 95-leciu założenia
archiwalistyki na Chmielniczyźnie*

Kolegium Redakcyjne:

Altskan W.J. (m. Waszyngton), Stany Zjednoczone
dr Bajdycz W.G. (Prezes Kolegium Redakcyjnego)
dr Bilous W.
dr Biloszycki S.W., docent
dr Błażewicz J.I., docent
dr Wisłobokow K.A.
dr Galatyr W.W. (Redaktor Odpowiedzialny)
prof. dr Grygorenko O.P.
dr Diaczok W.W., docent
prof. dr Zawalniuk O.M.
prof. dr Kopyłow S.A.
dr Kramar S.I.
dr Lewczenko L.L.
prof. dr Legun J.W.
prof. dr Marczuk W.W.
dr hab. Machynia M.
prof. dr Misinkiewicz L.L.
dr Olijnyk J.W. (Zastępca Prezesa Kolegium
Redakcyjnego)
prof. dr Olijnyk M.P.
dr Polański F.I., docent
prof. dr Teliaczyj J.W.
prof. dr Czajkowski M.J.

№2(2)/2017

Founders:

State archives of Khmelnytskyi region
Khmelnytskyi regional public organization of archives and researchers
of Podillya and South-East Volyn «Appeal of centuries»
«Archived informative systems» (Kyiv)
Catholic university the name of Jan Pavlo II (Lyublin, Poland)
The memorial museum a memory victims of Golokost in Washington (THE USA)
Polish academy of knowledge (Poland)
The Khmelnytskyi institute a social technology University «Ukraine»

Recommended to printing Scientifically –
methodical advice of State archives of
Khmelnytskyi region

Protocol № 5 from December, 15, 2017

Drawing100 copies

Address of release

99 Grushevskogo Str., Khmelnytsky, 29000
Tel./Fax: (0382) 76-47-39,
E-mail: infteh@ukr.net

*The articles are printed in an authorial release.
An author bears responsibility for maintenance
of the article, authenticity of facts, quotations,
DATS and others like that. The published materi-
als remove the point of view of authors, that not
always coincides with opinion a release.*

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL:

Altskan V.Y., (Washington, USA);
Baidych V.G., chairman of editorial college,
Candidate of historical sciences;
Bilous V., Doctor of Sciences of Theology;
Biloshytskyi S.V., Doctor of Political Sciences,
associate professor;
Blazevich U.I., Candidate of historical sciences,
associate professor;
Vislobokov K.A., Candidate of historical sciences;
Halatyr V.V., Candidate of historical sciences,
associate professor;
Grigorenko O.P., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Dyacyok V.V., Candidate of historical sciences,
associate professor;
Zavalnuk O.M., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Zavalnuk K.V., Candidate of historical sciences;
Kopylov S.A., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Kramar S. I. Candidate of low sciences;
Levchenko L.L., Doctor of Historical Sciences;
Legyn Y.V., Doctor of Historical Sciences, professor;
Marchuk V.V., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Mahynya M., Doctor;
Misinkevich L.L., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Olijnyk M.P., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Olijnyk Y.V., Candidate of historical sciences;
Polyanskyi F.I., Candidate of historical sciences,
associate professor;
Telyachyu Y.V., Doctor of Historical Sciences,
professor;
Chaykovskyi M.E., Doctor of Education, professor.

ЗМІСТ

ЮВІЛЯРИ

Завальнюк О. М.

АКАДЕМІК В. С. СТЕПАНКОВ: НА ВЕРШИНІ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ

(до 70-річчя від дня народження) 14

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Байдич В.Г.

ВИКЛИКИ ТА ЗДОБУТКИ АРХІВІСТІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 29

Байдич В.О.

ПРОМИСЛОВІСТЬ МОГИЛІВЩИНИ

В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТОЛІТТЯ 39

Байдич О.В.

ВИРОБНИЧІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГУРАЛЕНЬ МОГИЛІВСЬКОГО ПОВІТУ:

СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ 1912 РОКУ 46

Блажевич Ю.І.

ХРИСТИЯНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО: ДВОЄВІР'Я В НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ,

ОБРЯДАХ ТА ТРАДИЦІЯХ ПОДОЛЯН (ЛІТНІЙ ЦИКЛ ПРАВОСЛАВНОГО

ЦЕРКОВНО – ЛІТУРГІЙНОГО РОКУ) 50

Галатир В.В.

СТАРШИНСЬКА ШКОЛА ПІХОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

В С. ГУТА-ЧУГОРСЬКА, УШИЦЬКОГО ПОВІТУ 59

Гальчак С.Д.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ

В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПОДІЛЛЯ 63

Гамрецька Г.С.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРОТЕСТАНТІВ У РОКИ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ № 5979

ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ) 68

Григоренко О.П.

СЕЛО АВРАТИН НА ПОДІЛЛІ:

ІСТОРІЯ, ПОДІЇ, ФАКТИ, ІМЕНА 72

Завальнюк О.М.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У 1918 РОЦІ:

ПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ 81

Єсюнін С.М.

ПЕРШИЙ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЇ ЗАКЛАД

ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ НИЖЧИХ ЧИНІВ ПОЛІЦІЇ –

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА ШКОЛА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ УРЯДНИКІВ (1910-1914 рр.)..... 92

Клименко Т.А.

ДОЛІ БОРЦІВ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ В ЧАСИ КАРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР 96

Лавринчук В.О.

ОСВІТА МОГИЛІВЩИНИ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ

ХХ СТОЛІТТЯ 100

Левченко Л. Л. «МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПЕРІОД» В'ЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	106
Machynia M. POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI	136
Маярчак С.П. ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ІХ-ХІІІ СТ	139
Мороз В.С., Мороз В.С. ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ С. БЕБЕХИ –ЯСНОЗІР'Я	142
Нестеренко В.А. ВИКЛАДАЧІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ – ЖЕРТВИ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У 1930-ТІ РОКИ	150
Олійник М.П. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА НА ПОДІЛЛІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	157
Олійник С.В. СТВОРЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ «ГАЛИЦЬКО-РУССКОГО БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА»	165
Осецький Й.П. ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОІСТОРІЧНИХ СПІЛЬНОТ НА ЗЕМЛЯХ ГОРОДОЧЧИНИ: ДАНІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ	169
Прокопчук В.С. ОСВІТА НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ В 60-І РОКИ ХХ СТ.: КУРС НА ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ	176
Рекрут В.П. ЗА ДЗЕРКАЛЬНИМ ШИКОМ ПРОСКУРІВСЬКОГО «ТОРГЗІНУ» (1932-1936 рр.)	187
Скрипник А.Ю. ОСОБЛИВОСТІ БЮРОКРАТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ МІЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ ГУБЕРНСЬКИХ УСТАНОВ У 30-х - 50-х рр. ХІХ СТ	200
Сумишин Я.М. СЕЛЯНСЬКИЙ ПОБУТ ХІХ СТОЛІТТЯ: ЖОРСТКИЙ КОНТРОЛЬ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ	203
ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ	
Адамський В.Р. ДОКУМЕНТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСКУРІВСЬКОЇ МІЛІЦІЇ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	206
Байдич О.В., Байдич В.О., Лавринчук В.О. ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МОГИЛІВЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	216
Западенко Л.П. ОБ УСТАНОВЛЕННІ ТАКСИ ЗАНИМАЮЩИХСЯ БИНДЮЖНЫМ ПРОМЫСЛОМ В ГОРОДЕ ПРОСКУРОВЕ 1872-1875 ГОДЫ	220

Олійник Ю.В.

ДОКУМЕНТИ ФОНДУ Р-1535 „КАМ’ЯНЕЦЬ - ПОДІЛЬСЬКЕ
ОБЛАСНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР” ЯК ДЖЕРЕЛО
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В ОБЛАСТІ
В КІНЦІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ 226

Трембіцький А.М.

СПОГАДИ ТЕТЯНИ ПРИХОДЬКО (СОЛУХИ) –
ЦІННІ МАТЕРІАЛИ ДО ЖИТТЄПИСУ КОСТЯ СОЛУХИ 230

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

ЛІТОПИС ЦЕРКВИ С.ЯКИМІВЦІ
ЗАСЛАВСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 239

ПРЕМІЇ ТА НАГОРОДИ

ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ П. КЛИМЕНКА
В ГАЛУЗІ АРХІВОЗНАВСТВА, ІСТОРІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ЄСЮНІН СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ 246

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ 248

ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ**Рага В.С.**

ІСТОРІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ – ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ:
ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
(Поети, письменники, прозаїки, публіцисти) 250

ДОСЛІДНИКИ ПОДІЛЛЯ**Філінюк А. Г.**

ЧІЛЬНИЙ ПОДІЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
І ПЛІДНИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ГРИГОРЕНКО 257

АРХІВНІ ВИДАННЯ 263

ХРОНІКА АРХІВНОГО ЖИТТЯ 264

НАШІ АВТОРИ 279

SPIS TREŚCI

JUBILACI

Zawalniuk O.M.

PROF. ZW. W.S. STEPANKOW. NA SZCZYTACH MYŚLI HISTORYCZNEJ

(w 70. rocznicę urodzin) 14

BADANIA HISTORYCZNE

Bajdycz W.G.

WYZWANIA I OSIĄGNIĘCIA ARCHIWISTÓW OBWODU CHMIELNICKIEGO
W OKRESIE NIEPODLEGŁOŚCI UKRAINY 29

Bajdycz W.G.

PRZEMYSŁ W POWIECIE MOGIŁOWSKIM W PIERWSZYM DZIESIĘCIOLECIU
XX WIEKU 39

Bajdycz W.G.

CHARAKTERYSTYKA PRZEMYSŁU DESTYLARNEGO POWIATU MOHYŁOWSKIEGO.
ASPEKTY STATYSTYCZNE ZA 1912 ROK 46

Błażewycz J.I

CHRZEŚCIJAŃSTWO I POGAŃSTWO. PODWÓJNA WIARA W ZWYCZAJACH
NARODOWYCH, OBRZĘDACH ORAZ TRADYCJACH MIESZKAŃCÓW PODOLA
(OKRES LETNI PRAWOSŁAWNEGO KALENDARZA LITURGICZNEGO) 50

Galątyr W.W.

WYŻSZA SZKOŁA PIECHOTY UKRAIŃSKIEJ ARMII GALICYJSKIEJ
W GUCIE CZUGORSKIEJ, POWIATU USZYCKIEGO 59

Galczak S.D.

DZIAŁALNOŚĆ ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBWODU WINNICKIEGO
W OKRESIE OKUPACJI NAZISTOWSKIEJ PODOLA 63

Gamlečka G.S.

PSZEŚLADOWANIE PROTESTANTÓW W OKRESIE REPRESJI STALINOWSKICH
(WEDŁUG MATERIAŁÓW PROTOKOŁU ŚLEDZCZEGO,
NR 5979 ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBWODU CHMIELNICKIEGO) 68

Grygorenko O.P.

WIEŚ AWRATYN NA PODOLU. HISTORIA,
WYDARZENIA, FAKTY ORAZ IMIONA 72

Zawalniuk O.M.

KAMIENIEC PODOLSKI W 1918 ROKU:

PROCESY POLITYCZNE ORAZ NARODOWOŚCIOWO-KULTUROWE 81

Jesiunin S.M.

PIERWSZY ÓŚRODEK W POŁUDNIOWO-ZACHODNIM KRAJU
DLA SZKOLENIA FUNKCJONARIUSZY POLICJI NIŻSZEJ KLASY.

KAMIENIECKO-PODOLSKA SZKOŁA FUNKCJONARIUSZY POLICJI (1910-1914) 92

Kłymenko T.A.

LOSY WALCZĄCYCH O WOLNOŚĆ UKRAINY
W OKRESIE POLITYKI REPRESYJNEJ ZSRR 96

Ławrynczuk W.O.

OŚWIATA W OKRĘGU MOHYŁOWSKIM

W PIERWSZYM DZIESIĘCIOLECIU XX WIEKU 100

Lewczenko L.L.

„OKRES MIKOŁAJOWSKI” WIACZESŁAWA STRELSKIEGOA WEDŁUG
DOKUMENTÓW ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBWODU MIKOŁAJEWSKIEGO 106

Machynia M.

POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI 136

Majarczak S.P.

DANE ETNOGRAFICZNE LUDNOŚCI ZAMIESZKUJĄCEJ
ŚREDNIO-DNISTROWSKIE LEWOBRZEŻE W IX-XIII W.W. 139

Moroz W.S., Moroz W.S.

ŹRÓDŁA HISTORYCZNE CERKWI PW. ŚW. MIKOŁAJA
W BEBECHACH I JASNOZIRJU 142

Nesterenko W.A.

WYKŁADOWCY INSTYTUTU ROLNICZEGO W KAMIENĆCU-PODOLSKIM –
OFIARY REPRESJI POLITYCZNYCH 30. LAT UBIEGŁEGO STULECIA 150

Olijnyk M.P.

DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNA I EDUKACYJNA NA PODOLU
W LATACH 20. XX WIEKU 157

Olijnyk S.W.

FUNDACJA KAMIENIECKO-PODOLSKIEGO ODZDZIAŁU
„GALICYJSKO-ROSYJSKEGO TOWARZYSTWA DOBROCZYNNEGO” 165

Osecki J.P.

ZASADY POWSTANIA FUNDACJI I DZIAŁALNOŚCI
GOSPODARczo-EKOLOGICZNEJ WSPÓLNOT DOHISTORYCZNYCH
NA ZIEMIACH GRÓDECZCZYŻNY. DANE ANALIZY SYSTEMATYCZNEJ 169

Prokopczuk W.S.

EDUKACJA W OKRĘGU DUNAJOWIECKIM W LATACH 60. XX WIEKU.
KIERUNEK NA OGÓLNE WYKSZTAŁCENIE ŚREDNIE 176

Rekrut W.P.

ZA LUSTRZANYM ODBICIEM PROSKUROWSKIEGO „HORYZONTU” (lata 1932-1936) 187

Skrypnyk A.J.

CECHY SPRAWOZDAŃ BIUROKRATYCZNYCH
O CHARAKTERZE MILITARNYM INSTYTUCJI GUBERNIALNYCH
W LATACH 30. I 50. XIX WIEKU 200

SUMYSZYN J.M.

POBYT CHŁOPÓW W XIX WIEKU. TOTALNA KONTROLA
ZE STRONY POSYJSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ 203

ŹRÓDŁA I HISTORIOGRAFIA**Adamski W.R.**

DOKUMENTY CENTRALNYCH ORAZ REGIONALNYCH ARCHIWÓW UKRAINY
O DZIAŁALNOŚCI PŁOSKIROWSKIEJ MILICJI
W OKRESIE RZĄDÓW RADY CENTRALNEJ 206

Bajdycz O.W., Bajdycz W.O., Iawrynczuk W.O.

O NIEKTÓRYCH ŹRÓDŁACH Z HISTORII MOGILOWSZCZYŻNY
NA POCZĄTKU XX WIEKU 216

Zapadenko L.P.

O USTANOWIENIU TAKSY DLA HANDLAŻY INTERESU NIELEGALNEGO
W PŁOSKIROWIE W LATACH 1872-1875 220

Olijnyk J.W.

DOKUMENTY FUNDACJI R -1535 „KAMIENIECKO-PODOLSKII
OBWODOWY ZARZĄD NKWD URSR” JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ
HISTORII ARCHIWALIÓW W OBWODZIE U SCHYŁKU LAT 30. XX WIEKU 226

Trembicki A.M.

WSPOMNIENIA TETIANY PRYCHOD’KO (SOŁUCHY)
JAKO CENNE MATERIAŁY DO BIOGRAFII KOSTIA SOLUCHY 230

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

KRONIKI CERKWI W JAKIMOWCACH POWIATU ZASŁAWSKIEGO
GUBERNNI WOŁYŃSKIEJ 239

NAGRODY I ODZNACZENIA

LAUREAT NAGRODY IMIENIA P. KLIMENKA Z DZIEDZINY
BADAŃ ARCHIWALIÓW, HISTORII ORAZ ZNAJOMOŚCI ŹRÓDŁOZNAWSTWA,
SERGIJ MIKOLAJEWICZ JESIUNIN 246

DOKUMENT UNIKALNY 248

OPIS ZASOBÓW POCHODZENIA OSOBOWEGO**Paga W.S.**

HISTORIA BOHATERÓW – HISTORIA PAŃSTWA:
OPIS FONDÓW SZCZEGÓLNEGO POCHODZENIA
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBWODU CHMIELNICKIEGO
(POECI, PISARZE, PROZAICY, PUBLICYŚCI) 250

BADACZE PODOLA**Filiniuk A.G.**

GŁÓWNY PODOLSKI BADACZ HISTORII SOCJALNEJ UKRAINY,
ZNAWCA LOKALNEJ HISTORII, PROFESOR ALEKSANDER GRYGORENKO 257

PUBLIKACJE ARCHIWUM 263

KRONIKI DZIEJÓW ARCHIWUM 264

NASI AUTORZY 279

TABLE OF CONTENTS**PERSONS WHOSE ANNIVERSARY BE CELEBRATE****Zavalnuk O.M.**

ACADEMICIAN V.S. STEPANKOV: ON TOP OF HISTORICAL IDEA (to the 70year from a birthday)	14
--	----

HISTORICAL RESEARCHES**Baidych V.G.**

CALLS AND ACHIEVEMENTS OF ARCHIVES IN KHMELNYCHYNA ARE IN TIME OF INDEPENDENCE OF UKRAINE	29
--	----

Baidych O.V.

INDUSTRY OF MOGILIVCHUNA IS IN THE FIRST DECADES XX OF CENTURY	39
--	----

Baidych O.V.

PRODUCTIVE DESCRIPTIONS PLANT OF MOGULIV DISTRICT: STATISTICAL ASPECT OF 1912	46
--	----

Blazevich U.I.

CHRISTIANITY AND PAGANISM: TWO VERA IN FOLK CUSTOMS, CEREMONIES AND TRADITIONS OF A POPULATION ON PODILLYA (SUMMER CYCLE OF ORTHODOX CHURCH - LITURGICAL YEAR)	50
--	----

Halatyr V.V.

PETTY OFFICER SCHOOL OF INFANTRY IN UKRAINIANGALYCHINA ARMY IN V. GUTA-CHUGORSKA, USHTSKYI DISTRICT	59
--	----

Galchak S.D.

ACTIVITY OF VINNYTSYA REGIONAL HISTORICAL ARCHIVE IN THE PERIOD OF NAZI OCCUPATION OF PODILLYA	63
---	----

Gamretska G.S.

PURSUIT OF PROTESTANTS IS IN YEARS OF STALIN REPRESSIONS (AFTER MATERIALS OF ARCHAIC-CRIMINAL BUSINESS № 5979 STATE ARCHIVES OF KHMELNYTSKYI AREA)	68
--	----

Grigorenko O.P.

VILLAGE AVRATYN ON PODILLYA: HISTORY, EVENTS, FACTS, NAMES	72
--	----

Zavalnuk O. M.

KAMIANETS-PODILSKYI IN 1918: POLITICAL, NATIONAL AND CULTURAL PROCESSES.	81
--	----

Yesunin S.M.

THE FIRST IN SOUTH-WEST EDGE ESTABLISHMENT OF PROFESSIONAL PREPARATION OF MORE SUBZERORANKS IN POLICE IN KAMIANETS-PODILSKYI SCHOOL CONSTABULARY STATE (1910-1914)	92
--	----

Klumenko T.A.

FATES OF FIGHTERS ARE FOR WILL OF UKRAINE IN THE DAYS OF PUNITIVE POLITICS OF THE USSR	96
---	----

Lavrunchuk V.O.

FORMATION OF MOGYLIVCHYNA IN THE FIRST DECADES XX OF CENTURY	100
---	-----

Levchenko L.L.

«MIKOLAIV PERIOD» VYACHESLAV STRELETSKYI IN DOKUMENTS STATE ARCHIVES OF MIKOLAIV REGION	106
--	-----

Machynia M. POLISH ACADEMY KNOWLEDGE	136
Mayarchak S.P. ABOUT ETHNIC COMPOSITION OF POPULATION SEREDNODNISTROVSK OF LEFT-BANKNESS IN IX-XIII OF CENTURY	139
Moroz V.S., Moroz V.S. SOURCES ARE TO HISTORY OF SVYATO MYKOLAIVSKA CHURCH V. BEBEHY IN YASNOZIRYA	142
Nesterenko V.A. TEACHERS OF KAMIANETS-PODILSKYI AGRICULTURAL INSTITUTE ARE VICTIMS OF POLITICAL REPRESSIONS IN 1930- YEARS.....	150
Olijnyk M.P. CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK IN PODILLYA IN 20-YEARS OF XX OF CENTURY	157
Olijnyk S.V. CREATION OF KAMIANETS-PODILSKYI SEPARATION “GALYTSKO-RYSKOGO BLAGOTVORITELNOGO OBSHESTVA”	165
Osetskyi J.P. NONFORMITIES TO LOW OF BECOMING AND ECONOMIC ACTIVITI OF PREHISTORIC ASSOCIATIONS ON EARTH IN GORODOCHYNA DATA OF ANALYSIS OF SYSTEMS	169
Prokopchuk V.S. EDUCATION IN DUNAYEVETCHYNA IN 60 YEARS OF XX CENTURY.: A COURSE IS ON UNIVERSAL AV EDUCATION	176
Rekrut V.P. AFTER MIRROR STYLISHNESS OF PROSKURIV”TORHZIN”(1932-1936)	187
Skrypnyk A.J. THERE ARE FEATURES OF BUREAUCRATIC ACCOUNTING OF MILITARY CHARACTER OF PROVINCE ESTABLISHMENTS IN 50th 30th - XIX of CENTURY	200
Sumyshyn Y.M. PEASANT WAY OF LIFE IN XIX OF CENTURY: HARDCONTROL FROM THE SIDE OF RUSSIAN ORTHODOXY CHURCH	203
SOURCES AND HISTORIOGRAPHY	
Adamskyi V.R. DOCUMENTS OF CENTRAL AND REGIONAL ARCHIVES OF UKRAINE ARE ABOUT ACTIVITY OF PROSKURIV POLICE OF PERIOD OF CENTRAL ADVICE.....	206
Baidych O.V., Baidych O.V., Lavrynychuk V.O. ABOUT SOME SOURCES FROM HISTORY OF MOGYLIVSHYNA TO BEGINNING OF XX OF CENTURY	261
Zapadenko L.P. ABOUT ESTABLISHMENT OF BADGER-DOG OCCUPYING TRADE IN CITY PROSKURIV 1872-1875	220
Olijnyk Y.V. DOCUMENTS OF FUND 1535 „KAMTNETS IS THE PODOLSK REGIONAL ARCHIVED MANAGEMENT OF NKVS OF UKRAINE” AS SOURCE OF RESEARCH HISTORY OF THE ARCHIVED BUSINESS IN AREA IN ENDS OF 30-YEARS OF XX CENTURY	226
Trembitskyi A.M. REMEMBRANCES OF TETYANA PRYHODKO (SOLUHA) ARE VALUABLE MATERIALS TO BIOGRAPHY OF KOSTYA SOLUHA	230

PUBLISHED SOURCES

CHRONICLE of CHURCH V. YAKYMIVTSI ZASLAVSKYI DISTRICT
OF VOLYN PROVINCE..... 239

BONUSES AND REWARDS

A LAUREATE OF BONUS THE NAME OF P. KLYMENKO IS IN INDUSTRY
OF ARCHIVED KNOWLEDGE AND HISTORY
ESUNIN SERHIJ MYKOLAYOVICH 246

UNIQUE DOCUMENT 248

REVIEW OF FUNDS OF THE PERSONAL ORIGIN**Raga V.S.**

HISTORY OF PERSONALITIES IS HISTORY OF THE STATE:
REVIEW OF THE PERSONAL ORIGIN IN THE STATE ARCHIVES OF KHMELNYTSKYI
REGION (POETS, WRITERS, PROSEWRITERS AND PUBLICISTS) 250

RESEARCHERS OF PODILLYA**Filinjuk A.G.**

MAIN PODOLSK RESEARCHER OF SOCIAL HISTORY
OF UKRAINE AND FRUITFUL RESEARCHER
OF A PARTICULAR REGION ARE PROFESSOR OLEKSANDR GRYGORENKO 257

ARCHIVED EDITIONS 263

CHRONICLE OF THE ARCHIVED LIFE 264

OUR AUTHORS 279

ЮВІЛЯРИ

Завальнюк О. М.

АКАДЕМІК В. С. СТЕПАНКОВ: НА ВЕРШИНІ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ

(до 70-річчя від дня народження)

В сучасній Україні В.С.Степанков відомий великому колу професійних науковців-істориків як вчений, який усе своє професійне, інтелегентне життя присвятила українській вищій школі, дослідженню історії нашої країни, виробленню і утвердженню нового бачення її наріжних проблем, вихованню студентської молоді. А ще він – невтомний борець за європейську Україну, її радикальне реформування, краще майбутнє українців.

Валерій Степанович належить до провідних фахівців з вивчення доби раннього нового часу, насамперед проблематики Української революції 1648-1676 рр., утворення й функціонування Гетьманщини (середина XVII – XVIIIст.) та її інституту влади, формування й занепаду козацького стану в XVII – XVIII ст., зароджен-

ня й еволюції у цей час української державної ідеї, персоналій Української держави тощо. Змальовуючи його портрет як вченого, академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В.Смолій зауважував: «Емоційність та чутливість української душі, національного характеру вдало поєднуються в цій людині з раціональністю творчого мислення. Йому сповна притаманні високий рівень професіоналізму, витончена смакова культура, найвищі цінності та моральні імперативи дослідника. В творчій лабораторії Степанкова воедино поєднані інструментарій та методи історика-практика й водночас генератора креативних схем, думок, підходів. Його науковий доробок позначений загальним баченням досліджуваної епохи, в полотно якої вміло влітаються конкретно-історичні факти».

Він народився 18 вересня 1947 р. у селянській сім'ї батьків-фронтовиків (Степана Федоровича й Катерини Всеволодівної) у с. Слобідка-Рихтівська Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Його дитинство й становлення підвалин особистості проходило в умовах сільського повоєнного життя та культури праці, чесності й справедливості, що панували в сім'ї. Під час навчання в школі (1954-1965 рр.) виявив здібності у вивченні дисциплін математичного циклу, хоча любив також історію, літературу й суспільствознавство. Школу закінчив 1965 р. з двома четвірками (з української і російської мов), однак срібної медалі не отримав.

Взявши до уваги (з визначенням Валерія Степановича) відсутність належної просторової уяви, вирішив поступати не до Київського політехнічного інституту, а на відділ історії історико-філологічного факультету Кам'янець-

Подільського педінституту. Іспити склав успішно, але за конкурсом не пройшов. Проте доля посміхнулася: коли розпочалося навчання, приймальна комісія зарахувала його кандидатом у студенти. Здолавши на «відмінно» першу екзаменаційну сесію, у березні 1966 р. став де-юре студентом. Виборовши право навчатися, проявив неабиякі наполегливість, цілеспрямованість й працездатність. Водночас робить перші кроки в науку. На II курсі (осінь 1966 р.) обрав тему науково-дослідної роботи, яка й визначила майбутню проблематику наукових інтересів, що залишилася сталою на все життя: «Події Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. на Поділлі». Саме вона й стала темою дипломної роботи, працюючи над якою вчився аналізувати джерела, виявляти і співставляти історичні факти, думати і викладати власні міркування у слові на папері. Велика заслуга в цьому процесі опанування азів дослідницької роботи належала науковому керівникові доц. П.Щербині. Він, помітивши в юнака здібності, всіляко сприяв їх розвитку, надаючи повну свободу у формуванні власних думок за єдиної вимоги: вони мали аргументуватися даними аналізу джерел й історичної літератури. Так виховувалося почуття професійної відповідальності за кожну висловлену думку, приходило усвідомлення виняткової важливості джерел у процесі пізнання минулого. Необхідно також відзначити позитивний вплив на розвиток творчої особистості, пройнятої демократизмом, атмосфери історичного факультету, очолюваного доц. А.Копиловим та кафебри історії, керованої проф. Л.Коваленком. Весною 1969 р. став одним із переможців I Всесоюзного конкурсу студентських робіт з суспільних наук, що проводився у Луганську. В червні цього ж року на «відмінно» захистив дипломну роботу.

Закінчивши інститут з «відзнакою», Валерій Степанков поїхав за призначенням працювати вчителем історії до Сергіївської восьмирічної школи Путильського району Чернівецької області. У серпні 1970 р. А.Копилов й Л.Коваленко запросили його працювати на посаду асистента на кафедрі загальної (всесвітньої) історії Кам'янець-Подільського педінституту, де почав проводити семінарські заняття

з історії середніх віків та нової історії. На III курсі, де навчався автор цих рядків, молодий викладач деб'ютував на семінарських заняттях з нової історії країн Європи і Америки. Для студентів він був відомою особистістю, оскільки на випускному курсі (а на інших ми його не могли знати, оскільки вступили до вишу 1968 р.) за ним закріпилося реноме найуспішнішого юнака, якому під силу бути лідером і у навчальній, і у науковій роботі. Вже перші зустрічі з асистентом Валерієм Степановичем дали змогу побачити його зблизька і відмітити у ньому старанність і ґрунтовність у підготовці до зустрічі з нами: блискуче знав навчальний матеріал (опрацьовував не лише підручник, а й монографічну літературу, наукові статті, хрестоматійний матеріал, історичні карти), вільно виділяв із питань, що розглядалися, найбільш сутнісні складові, створював проблемні навчальні ситуації, які вирішували усією групою, за його провідної ролі з обов'язковим підсумковим результатом. До третьокурсників ставився з повагою, без панібратства, але від кожного вимагав індивідуально засвоїти тему за темою, відмовитися від безцільного зчитування за трибуною великих за обсягом конспектів (по суті, рефератів, якими на інших заняттях дехто грішив, не вникаючи у сутність змісту поданого матеріалу). Оцінки, які ми отримували з нової історії країн Європи і Америки, були об'єктивними, свідчили, з одного боку, про вимогливість викладача, володіння ним пропонуваного педагогічною наукою критеріїв оцінювання навчальної праці, а з іншого, про його доброзичливість, намагання якнайкраще стимулювати студента.

Вчорашній студент був живим прикладом того, як у тодішніх умовах може успішно зростати наполеглива, постійно працююча над збільшенням свого наукового світогляду, умінням і навичками молода людина, яка мала високу мету, докладала до її досягнення великі зусилля. Для найкращих третьокурсників це було свого роду закликосом посилювати свою пізнавальну активність, не шкодувати себе, свого часу для академічного росту, отримання ґрунтовних наукових занять під керівництвом наставників. До приходу в професорсько-викладацький колектив факультету ми знали про

успіх випускника 1970 р. Валерія Андрійовича Смоля, якого після короткочасної роботи в школі запросили на посаду асистента історичного факультету Ніжинського державного педагогічного інституту. То ж ці два яскравих приклади стали для найкращих студентів III курсу дороговказом у майбутнє, надихали на сміливі плани. Не випадково, з нашого тодішнього загалу згодом вийшли 4 університетських професори, з них – один доктор і три кандидати історичних наук. У цьому є слід, залишений у 1970-1971 навчальному році нашим шанованим викладачем – Валерієм Степановичем.

У травні 1971 р. пішов на військову службу до лав радянської армії (потрапив до ракетного підрозділу, розташованого в лісах, поблизу естонського міста Раквере). Після демобілізації повернувся на кафедру, де доручили читати лекційний курс «Нова і новітня історія країн Азії та Африки», який став визначальним у наступній викладацькій роботі. Й нині продовжує читати студентам III курсу «Нову історію країн Азії та Африки». Успішне оволодіння навчальною дисципліною й методикою її викладання дало підстави вченій раді інституту обрати його у 1977 р. на посаду старшого викладача кафедри.

Незрівнянно складнішим виявився шлях формування Валерія Степановича, як вченого. Коло його наукових інтересів охоплювало епоху Національно-визвольної війни середини XVII ст. За порадою видатного дослідника козацтва ст. наук. співроб. відділу історії феодалізму Інституту історії України Олени Апанович 1972 р. обрав наступну тему дисертаційної роботи: «Антифеодальна боротьба на Правобережній Україні в роки Визвольної війни (1648-1654)». Вона була затверджена й О.Апанович погодилася стати науковим керівником. Однак, саме цього року на українську інтелігенцію розпочався черговий наступ комуністичного режиму, який побоювався пробудження національної свідомості українців, відновлення їх історичної пам'яті. Його політичною жертвою й стала О.Апанович, котру звільнили з роботи (поновилася на ній лише 1995 р.). Історія козацтва, як і визвольних змагань українського

народу, потрапила до негласно табуованої тематики.

Втративши потенційного наукового керівника, молодий науковець продовжував наполегливо працювати над розробкою «неактуальною науковою роботи», час від часу консультуючись з О.Апанович (офіційно погодився бути керівником проф. Л. А. Коваленко). Як і раніше, кожного року проводив відпустки в архівах, рукописних відділах наукових бібліотек і в бібліотеках Києва, Львова, Ленінграда (нині Санкт-Петербург). Саме у знаменитій бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна (Ленінград) перше проштудював відповідні томи «Історії України-Руси» М.Грушевського, забороненої в Україні. За його визнанням, ця праця стала потужним ударом по його світоглядним засадам (марксистсько-ленінським) в цілому й, зокрема, розуміння сутності Визвольної війни, сформованої на основі панівної концепції «возз'єднання України з Росією». Започаткувався тривалий і далеко небезболісний процес пошуку історичної істини.

У 1975 і 1978 рр. в «Українському історичному журналі» та збірнику «Питання історії СРСР» побачили світ перші статті, присвячені висвітленню соціальної боротьби в козацькій Україні після укладення Зборівської (1649 р.) і Білоцерківської (1651 р.) угод з Річчю Посполитою. Їх прикметною рисою була різноманітність використаної джерельної бази. Помітним успіхом молодого науковця стала публікація у 1979 р. у всесоюзному часописі «Історія СРСР» статті, присвяченої соціальній політиці гетьманського уряду у роки Визвольної війни й боротьбі проти неї поспільства. Попри певну загостреність соціального аспекту (у світлі марксистської теорії класової боротьби), автор вперше в історіографії зробив спробу проаналізувати соціальний аспект внутрішньої політики Б.Хмельницького. У травні наступного року у спеціалізованій вченій раді Дніпропетровського університету успішно захистив кандидатську дисертацію «Антифеодальна боротьба селянства і козацьких низів у роки Визвольної війни (1648-1654)». У ній реконструював цілісну картину розгортання соціальної боротьби й обґрунтував теоретичне положення про її переростання влітку 1648 р. у Селянську ві-

йну, що на теренах козацької України тривала до кінця червня 1652 р. На основі аналізу різноманітних джерел розкрив масштабність впливу соціального чинника на хід визвольних змагань українського народу та соціально-економічну політику Б.Хмельницького, показав істотні зміни у становищі селянства на теренах витвореної Української держави, що відбулися під впливом Селянської війни.

Після захисту дисертації дослідник основні зусилля зосередив на написанні монографії «Антифеодальна боротьба в Україні в роки Визвольної війни (1648-1654)» (19,5 др. арк.), яку закінчив наприкінці 1982 р. Міністерство освіти УРСР направило її у видавництво при Львівському університеті. Розпочався справжній «марафон» (тривав до кінця 1991 р.) щодо її скорочення й переробки. Інтенсивно працюючи в архівах і рукописних відділах наукових бібліотек, він підготував ряд статей дискусійного й теоретичного характеру, але упродовж 1981-1987 рр. жодної з них не опублікував – видавництва відхиляли їх. Наприклад, редакція часопису «История СССР» повернула у березні 1985 р. Валерію Степановичу статтю «Особенности развития классової боротьби і її вплив на процес формування Української феодальної державності у середині XVII ст.». Серед причини неприйняття її до друку в план редакції, підписаному завідуючою відділом історії СРСР період феодалізму Є.Н.Швейковською, ледь не головною названа наступна: «Авторское понимание формирования украинской государственности нечетко и несвободно от влияния украинской националистической историографии». Зайве говорити про серйозність у тогочасних реаліях суспільно-політичного життя як самого офіційного обвинувачення українського історика з боку редакції центрального фахового журналу з історії СРСР у перебуванні під впливом «української націоналістичної історіографії», так і можливих наслідків для нього. На щастя, ідеологічна обстановка середини 80-х рр. уже була значно ліберальнішою, ніж репресивна атмосфера 70-х рр.

За таких обставин у 1980-1987 рр. побачили світ лише 13 публікацій краєзнавчого характеру (переважно у формі тез доповідей на науко-

вих конференціях), що торкалися висвітлення перебігу подій визвольної і соціальної боротьби у середині XVII ст. у Поділлі, Волині, Чернігівщині. Їх особливість полягала, по-перше, у науковій актуальності, а по-друге, у новизні. Саме у цей час, внаслідок систематичного й копінткого вивчення джерел, осмислення їх явної і прихованої інформації, а також глибокого осягнення творчого спадку українських, російських і польських учених, у поглядах Валерія Степановича на сутність подій середини XVII ст. започатковується переосмислення основоположних ідей офіційної концепції Визвольної війни й «возз'єднання України з Росією». Насамперед дослідник самостійно приходив до думки, що метою боротьби українців було створення своєї національної держави, а не досягнення міфічного «возз'єднання України з Росією», а відтак постать Б.Хмельницького в його очах трансформувалася з талановитого дипломата й полководця у видатного державотворця. Це власне відкриття (в історіографії подібний погляд відстоювали й розвивали учні М.Грушевського і В.Липинського) спонукало його до перегляду концептуальних засад радянської історіографії.

1987 рік став знаковим роком для подальшої наукової творчості Валерія Степановича, його професійного зростання з перспективного науковця у відомого вченого. По-перше, вочевидь, за Божим провидінням започатковується тісна співпраця з доктором історичних наук, завідувачем відділом феодалізму Інституту історії України Валерієм Смолієм, до речі, також випускником історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, яка триває й до нині (тобто уже 30 літ). Різні за темпераментом і характером, вони у співпраці органічно доповнюють один одного і, як показало життя, можуть слугувати своєрідним прикладом уміння знаходити шляхи до спільного розв'язання найдискусійніших наукових проблем, не зациклюючись на власному науковому егоїзмі, на власній «правоті». Тоді ж вони обидва, за визнанням Валерія Степановича, «дійшли принципової згоди щодо, по-перше, гострої актуальності проблеми з'ясування сутності подій середини XVII ст. й діяльності Б.Хмельницького; по-друге, необхідності співпраці у розробці їх

теоретичних аспектів, що ґрунтувалися б на співставленні результатів аналізу процесів, подій явищ, дискусій, в яких би до уваги бралася лише виключно наукова аргументація (правота «золотої середини» була відхилена відразу), і абсолютне право кожного з нас на збереженні власного погляду». Було вирішено приступити до створення фундаментальної праці про життя і діяльність Б.Хмельницького.

По-друге, внаслідок започаткованого процесу демократизації й лібералізації суспільно-політичного й ідеологічного життя, що відбувалися у ході «горбачовської перебудови», створювалися сприятливі умови для наукового пошуку, знімається табу на козацьку тематику й критику російської політики щодо України, вперше можна було відкрито писати про державотворчі процеси в Україні, давати об'єктивну оцінку діяльності володарів гетьманської булави тощо. Подих «свіжого повітря» став цілющим для творчості 40-річного дослідника. Лише упродовж 1988-1990 рр. світ побачили 19 публікацій, майже стільки, скільки за попередніх 17 років. Найголовнішими з них були наступні: Из истории заключения Белоцерковского договора (сентябрь 1651 г.) // Вопросы истории СССР. – Харьков, 1988. – Вып.33; Особливості антифеодальної боротьби на Україні в роки Визвольної війни (1648-1654) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1989. – Вип.15; Аграрна політика Богдана Хмельницького (1648-1657) // Феодалізм на Україні. – К., 1990. У травні 1989 р., виступаючи на Всесоюзному «Круглому столі», присвяченому актуальним проблемам української медієвістики, вперше в радянській історіографії 50-80-х рр. XX ст. порушив проблему особливостей формування Української держави у роки Визвольної війни. Висловлені міркування збагатив новими аргументами під час обговорення наступного року актуальної наукової теми «Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми» на новому «Круглому столі» та опублікованій брошурі «Українська козацька республіка в середині XVII століття: особливості політичного устрою та соціально-економічних відносин». Так, почало окреслюватися коло питань, пов'язаних з розбудовою Української держави

та її боротьбою за незалежність у 1648-1657 рр., що стало однією з провідних проблем наукових студій Валерія Степановича у 90-х рр. XX – перших десятиріч XXI ст. й темою докторської дисертації.

1991 р. на сторінках двох номерів «Українського історичного журналу» (№ 9, 11) побачила світ праця, в якій автор на основі копійного дослідження багатого джерельного матеріалу висвітлив державотворчі зусилля Б.Хмельницького, що визначали сутність його політичної діяльності й дозволили українському народу відновити державне життя на своїх теренах. У «Віснику Академії наук України» надрукував статтю «Програма державного будівництва Богдана Хмельницького» (№ 10), в якій показав еволюцію політичних поглядів українського гетьмана. Цього ж року нарешті вийшла друком у видавництві Львівського університету довгоочікувана монографія «Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654)». У ній було висвітлено не тільки панораму масштабної соціальної боротьби простієства й козацтва проти соціального утиску з боку шляхти, але й проти політики уряду Б.Хмельницького, спрямованої на поновлення старої моделі соціально-економічних відносин на теренах козацької України. Історик з'ясував також її вплив (особливо у формі Селянської війни 1648-1652 рр.) на внутрішню і зовнішню політику українського уряду, довів важливу роль у розвитку Визвольної війни. Ця книга автора стала першим в українській і зарубіжній історіографії монографічним дослідженням актуальної проблеми значимості соціального чинника у розбудові українського державного життя в добу раннього Нового часу, його ролі у ментальному естві українського етносу. Водночас продовжував інтенсивно вивчати перебіг подій Визвольної війни на території Поділля й Півдня Волині. Взяв участь у написанні посібника для вчителів «Нариси історії Поділля» (1990 р.), книг «Буша. Історико-краєзнавчі нариси» (1991 р.) та «Сполохи козацької звитяги. Нариси» (1991 р.).

В.Смолій, проаналізувавши творчий доробок Валерія Степановича за 70-80-т рр. XX ст., стверджував, що він «зумів не лише акумулю-

вати у своїй творчості набутий на попередніх історіографічних етапах досвід розробки проблематики Визвольної війни, а й на відміну від своїх попередників запропонувати нові підходи до розв'язання низки питань, пов'язаних із її періодизацією, рушійними силами тощо. Він першим звернув увагу на соціальні аспекти Хмельниччини і кваліфікував їх як селянську війну, яка супроводжувала перший етап Української національної революції... Ще однією прикметною рисою раннього періоду наукової діяльності Валерія Степановича (до речі, цю якість він зберіг до сьогодення) є повага до тих науковців, які передували йому в царині дослідження історії України середини – другої половини XVII ст. Він першим в радянській історіографії повернув їхні імена на сторінки своїх праць, віддав належне їхньому науковому доробку. Вчений скрупульозний у всьому – фактах, цитуванні, визнанні пріоритетності у тому чи іншому випадку своїх попередників. Випало так, що самому В.Степанкову судилося стати зв'язуючою ланкою між класичним періодом у розвитку української історичної думки і сучасними процесами, як відбуваються в історичній науці».

Перша половина 90-х рр. позначилася його інтенсивною працею у сфері переосмислення панівної в радянській історіографії концепції «Визвольної війни українського народу і возз'єднання України з Росією (1648-1654 рр.)», а відтак й сутності визвольних змагань українців середини й другої половини XVII ст., процесів розбудови й функціонування Української держави, ролі у них постаті Богдана Великого тощо. Важливе наукове значення мав вихід у світ 1992 р. праці «У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст.», написаної у співавторстві з В.Смолієм. Її появою, на думку В.Матях, авторам «вдалося не лише наочно довести готовність української історичної думки до конструктивного всебічного відтворення на рівні світових методологічних стандартів складних і суперечливих процесів державотворення в козацькій Україні, а й повністю витіснити з українського історіографічного простору рудименти застарілої марксистської парадигми у трактуванні багатьох важливих аспектів націо-

нальної історії». А «запропонована нова концепція історії Національно-визвольної війни українського народу не лише рішуче витіснила з української історіографії нав'язаний їй у 50-80-х рр. минулого століття стереотип щодо оцінки сутності та основного змісту політичних подій в Україні XVII ст., а й надала своєрідної спрямованості пошукам представників академічного напрямку в царині української історії раннього нового часу».

Цього і наступних років у співавторстві двох відомих дослідників виходять так праці як «Творець Української держави» (часопис «Україна». – 1992. – №29-32), «Гетьман Петро Дорошенко» (Укр. іст. журн. – 1992. – №7-8), «Правобережна Україна в другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення» (К., 1993), «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» (К., 1993, 1995), «Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності» (К., 1995). У цих та інших працях вчені, на основі аналізу багатого джерельного матеріалу й наукового доробку істориків різних шкіл і напрямків, реконструювали масштабну панораму національно-визвольної, конфесійної й соціальної боротьби українського населення середини й другої половини XVII ст., з'ясували складні процеси розбудови і функціонування відродженої Української держави, внутрішню і зовнішню політику її урядів, формування нової політичної еліти, вплив геополітичного чинника на перебіг боротьби за незалежність тощо.

Важливо наголосити на тому, що Валерій Степанков і Валерій Смолій внесли чимало «новаційних зрушень» у вивчення всього комплексу найважливіших наукових проблем, що визріли історіографії даної тематики. Поділяємо думку В.Матях, що вони, спираючись на історіографічну спадщину своїх попередників та критичне переосмислення джерельного матеріалу, спромоглися аргументовано довести, що національно-визвольна боротьба, яка тривала з кінця 40-х до середин 70-х рр. XVII ст., «не може бути зведеною до спрощеної схеми «загальнонародної боротьби за возз'єднання України з Росією», оскільки «започаткувала нову епоху в боротьбі народу за незалежність і створення самостійної держа-

ви», а отже й не може бути звершеною 1654 р., бо «підписання договору з Москвою не було для Б.Хмельницького та його уряду самоціллю, кінцевим результатом довготривалої, жорстокої боротьби з Річчю Посполитою». Відповідно січнево-березневої події 1654 р. можуть бути оцінені лише як заключний акорд одного з етапів першого (січень 1648 – липень 1657 рр.) періоду Національно-визвольної війни, на якому відбувався «активний пошук українським урядом виходу з фатальної геополітичної ситуації», що склалася навколо України у 1652-1653 рр. Натомість, як граничний, авторами пропонується 1676 р. – час завершення кількарічного процесу «руйнування державних інституцій у Правобережній Україні».

Закономірним результатом плідної наукової творчості Валерія Степанкова став успішний захист ним у грудні 1993 р. за сукупністю робіт у формі наукової доповіді докторської дисертації «Українська держава у середині XVII століття: проблеми становлення й боротьби за незалежність (1648-1657 роки)» у стінах Київського національного університету ім. Т.Шевченка. У ній вперше в історіографії з'ясував комплекс питань, пов'язаних з розбудовою Української держави, функціонуванням її інституцій, внутрішньою і зовнішньою політикою уряду Б.Хмельницького, становленням нової політичної еліти й з'ясуванням впливу на ці процеси геополітичного чинника. Сформулював також важливе теоретичне положення, що влітку 1648 р. національно-визвольна і соціальна боротьба населення України переросла у Національну революцію, що продовжувалася до осені 1676 р. Воднораз опублікував низку робіт, присвячених висвітленню діяльності української розвідки і контррозвідки в добу гетьманату Богдана Великого, визвольної боротьби подолян, формуванню української державної ідеї й нової політичної еліти тощо. Визнання науковою спільнотою його творчого доробку стало присудження Президією АН України у 1993 р. Премії АН України імені Михайла Грушевського.

На першу половину 90-х рр. XX ст. припадає завершення процесу формування Валерія Степановича як висококваліфікованого викладача вишу з властивими йому рисами профе-

сіонала-педагога. Насамперед слід відзначити постійне прагнення до вдосконалення лекційних курсів, оновлення їхнього змісту, відповідно здобутків сучасної вітчизняної і зарубіжної історіографії. Глибоке знання матеріалу, помножене на творчий підхід й чіткість формування власних думок, надавали лекціям шарму наукової есеїстики, своєрідної лабораторії спільного мислення викладача й студента. За спогадами одного з його учнів – доц. В.Газіна – вражали продуманість побудови лекцій та відбір інформації, яку потрібно надати студентам. «Валерій Степанович подає факти надзвичайно чітко. При цьому інтонаційно виділяє основні моменти, що дає можливість студентам виділити для себе ті моменти, які потрібно занотувати. Суха інформація, насичена датами, іменами, подіями, їх причинами та наслідками, лектором вміло поєднується з відступами, що стосується як цікавих моментів азійсько-африканської історії, так і сучасної української... Чітка мова, інтонація та жорсткі зауваження (завжди виключно коректні і дотепні) тим, хто якимось чином почав відволікатись від теми лекції, також сприяють засвоєнню лекційного матеріалу студентами».

По-друге, творче використання прийомів і засобів проблемного навчання. Як підмітив доц. В.Дубінський, Валерій Степанович «вважає, що роль викладача при цьому полягає в тому, щоб допомогти студентам у розгляді складних теоретичних питань і скоординувати при цьому їхню роботу. При застосуванні даної методики акцент зміщується з процесу односторонньої передачі знань на самостійне прийняття рішень та розвиток навичок аналізу. При цьому основним завданням викладача стає створення успішного мотиваційного середовища, в умовах якого у студентів з'являється бажання поділитися своїми знаннями та ідеями. Тому при проведенні семінарських занять Валерій Степанович надає можливість висловити власні міркування та думки всім студентам групи».

По-третє, в його особистості гармонійно вживалися й перепліталися жорстка вимогливість до якості знань студентів, їхньої трудової дисципліни, ставлення до навчання, як свого основного обов'язку, з людяністю, повагою до

особистості кожного студента, справедливістю в оцінюванні їхніх знань, постійною готовністю надати їм необхідну допомогу в опануванні навчального матеріалу.

По-четверте, це непритворна любов до викладацької роботи. Як справедливо спостеріг проф. А.Філіпчук, вона – «це стан його душі, була і є життєво важливою і водночас виступає стимулом його академічних студій».

Тому не випадково у 1992 р. обирається на посаду професора (у 1995 р. отримує атестат професора), а в жовтні 1993 р. одержує почесне звання Заслуженого працівника народної освіти України.

Друга половина 90-х рр. ХХ ст. – перші десятиріччя ХХІ ст. стали часом розквіту наукової й педагогічної творчості Валерія Степанкова. Він продовжував з юнацьким запалом працювати у наукових бібліотеках й архівах України. Незважаючи на різноманітні хронічні хвороби й болячки, виїжджав у наукові відрядження до Кракова (2001 р.) та Варшави (2003, 2004 рр.), де весь вільний час присвячував вивченню архівного матеріалу й наукової літератури (Державний архів, Бібліотека музею Чорторийських, Бібліотека Польської академії наук у Кракові, Архів головний актів давніх та Національна бібліотека Польщі у Варшаві). Вони стали можливими, дякуючи отриманим стипендіям Центру дослідження історії України ім. П.Яцика при Альбертському університеті та Меморіального фонду ім. Н.Печенюка. Ця важка й виснажлива робота з рукописними матеріалами була вкрай важливою і необхідною для розширення джерельної бази подальшого вивчення окресленого кола проблем, що цікавили дослідника. Як уже відзначав В.Смолий, новий факт для нього – не самоціль, а «матеріал для роздумів, узагальнень, висновків». Адже за характером свого мислення Валерій Степанков «є класичним позитивістом, з добротною документалістикою, різноманітною тематикою, широкими узагальненнями, ґрунтовними висновками, продовженням традицій наукового академізму».

Новизною відзначалася монографія, видана 1997 р. у співавторстві з В.Смолієм, «Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування еволюції, реалізації». Вона

стала першим і, на жаль, останнім в історіографії ґрунтовним дослідженням зародження, розвитку й занепаду ідеї державотворення у ранньомодерній історії України. Автори спробували показати її місце у політичній свідомості українського народу, виявити механізми її реалізації та внутрішні й зовнішні чинники, що зумовили регресивні процеси в еволюції ідей, особливо в період після Полтавської катастрофи І.Мазепи. Фахівцями уже наголошувалося на тому, що «на підставі ґрунтовної аргументації вони довели, що, навіть незважаючи на втрату власної держави, саме ідея державотворчості в усталеній на кінець XVIII ст. ієрархії цінностей продовжувала залишатися тією політичною та ідеологічною орієнтацією, яка одна була спроможна об'єднати патріотичні почуття найширших верств розколотого і зневіреного українського суспільства. Тим самим було спростовано тенденцію, яка простежувалася в окремих працях закордонних вчених (подекуди її починають пропонувати деякі метри вітчизняної медієвістики) щодо відсутності в національно-визвольних змаганнях XVII-XVIII ст. зорієнтованості на політичну самостійність України».

Центральне місце у творчому пошуку вченого продовжували займати питання переосмислення змісту українських визвольних змагань соціальної боротьби розпаленого серединами і другої половини XVII ст. З-поміж численних статей, опублікованих на цю тематику, новизною висловлених міркувань й сформульованих теоретичних положень відзначалися наступні: «Боротьба уряду Богдана Хмельницького за об'єднання етнічних земель України у ложах національної держави (1648-1657 рр.)» (На чолі козацької держави. – Рівне, 1994. – Вип.1), «Проблеми становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)» (Укр. іст. журн. – 1995. - №4), «Формування Української держави на початковому етапі Національної революції (1648-1650 рр.)» (Середньовічна Україна: зб. наук. пр. – К., 1997. – Вип.2), «Українська революція 1648-1676 рр. у контексті європейського революційного руху XVI- XVII ст.: спроба порівняльного аналізу» (Укр. іст. журн. – 1997. – №1), «Українська революція і європейський революційний рух XVI-

XVII ст.: спільне і відмінне (до проблеми типології)» (Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.1 (3)) та «Українська національна революція XVII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки)» (Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво: зб. стат. – К., 1998).

Паралельно над цією проблемою працював і В.Смолій. Об'єднання їх творчих зусиль стало вагомим внеском у сучасну історіографію дослідження сутності й типології українських соціально-політичних подій середини й другої половини XVII ст. 1998 р. виходить з друку їх спільна робота теоретичного характеру «Українська революція 1648-1676 рр. крізь призму століть» (Укр. іст. журн. – 1998. – №1-3), в якій вперше зробили спробу окреслити головні особливості українського революційного процесу, досягнути його роль і місце в українській історії. Наступного року у серії 15-томного видання «Україна крізь віки» окремою книгою (т.7) побачила світ «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)». У ній автори реконструювали панораму революційного руху від його початку й до трагічного завершення. Проаналізувавши співвідношення його складових – національно-визвольної конфесійної й соціальної боротьби – запропонували науковому загалу власну концепцію перебігу подій. Також переконливо довели, що Українська революція за масштабами участі у ній населення й глибоких перетворень у політичній, економічній, соціальній і духовній сферах життя українського суспільства не мала собі рівних серед європейських революцій XVI-XVII ст. Основний результат революційного вибуху вбачали у витворенні на теренах козацької України держави й сформування тут нової моделі соціально-економічних відносин, в основі якої лежали вільна праця вільної людини на власній землі. Не випадково нові підходи авторів до з'ясування комплексу питань однієї з найактуальніших проблем ранньомодерної історії України були відзначені наступного року присудженням їм Державної премії України в галузі науки й техніки.

Упродовж перших десятиріч XXI ст. Валерій Степанков продовжував активно працювати над низкою важливих сюжетних ліній революції, *недостатньо розроблених* чи *явно дискусійного характеру*, намагаючись хоча б частково заповнити існуючі лакуни. Саме у цей час чітко викристалізувалися основні напрями наукового пошуку, започатковані / окреслені наприкінці XX ст. Так, по-перше, уточнив коло *актуальних* проблем революції, що потребують подальшого вивчення, виступив рішуче проти спроб окремих сучасних українських істориків утвердити у вітчизняній історіографії віджилу польську концепцію «домової війни» щодо типології української революції, по-новому підійшов до з'ясування сутності Селянської війни в Україні у роки революції, її хронологічних меж, періодизації, особливостей та наслідків для суспільства тощо. З'явився ряд публікацій, спрямованих на висвітлення ролі *геополітичного чинника* у перебігу революційних подій. У 2006 р. у тандемі з В.Смолієм виник творчий задум присвятити окрему книгу найменш дослідженим стрижневим (переважно теоретичного характеру) проблемам революції, аби у такий спосіб витворити її цілісний образ у світлі сучасних здобутків вітчизняної і зарубіжної історіографії. Він реалізувався 2009 р., коли вийшло з друку монографічне дослідження «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)». У ній основну увагу приділено висвітленню таких сюжетів, як Українська революція у контексті європейського революційного руху раннього нового часу, наростання в українському суспільстві опозиційних настроїв польському політичному режиму, Селянська війна 1648 – перша половина 1652 рр., злам польської і становлення української політичної системи, зародження української державної ідеї, вплив геополітичного фактора на результативність революції, її роль і місце в українській історії тощо. У 2016 р. вийшов з друку новий, адаптований для масової читачкої аудиторії варіант цієї монографії. В кількох інших публікаціях акцентував увагу дослідників на науковій актуальності подальшої розробки проблеми типологізації революції XVII ст. та особливостей її розвитку. На „круглому столі” (травень 2005 р.) „Ранньомодерна

Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату” порушив проблему термінології, що використовується у дослідженні подій Української революції, виступивши з доповіддю на тему „Українська революція XVII ст.: проблема термінології”. Проаналізувавши перебіг революційної боротьби, сформулював основні її уроки, насамперед, у сфері національного державотворення, які слід було врахувати і сучасним українським політикам (Уроки державотворення. Актуальні проблеми Української національної революції 1648-1676 років // Україна. Ingognita. Top-25. – К., 2014).

Другим напрямом наукової творчості Валерія Степановича стало всестороннє вивчення комплексу питань, пов’язаних з формуванням й функціонуванням державних інституцій козацької України і соціальної стратифікації її суспільства, виникненням нової політичної еліти та її політичної свідомості, внутрішньою політикою гетьманських урядів, економічним становищем козацької України. Зокрема, друкується цикл монографій і статей про становлення української політичної системи, особливості процесу державотворення. У співавторстві з В.Смолієм цього ж року побачила світ монографія «Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття». Вони ж опублікували розділи у фундаментальних дослідженнях «Державотворчий процес в Україні, 1991-2006». – К., 2006 («Традиції національного державотворення в другій половині XVI-XVIII ст.») та «История Украины». – М., 2008 («Украинское государство от гетмана Богдана Хмельницкого до капитуляции Петра Дорошенко»). Дещо пізніше автори уперше в історіографії торкнулися з’ясування усього комплексу питань процесу формування власне українського інституту влади, а також його прикметних рис. Свої підходи у їх розумінні висловили у розділі колективної монографії „Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура” (К., 2016) та в двох окремих монографіях: „Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади” (К., 2014) й „Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.)” (К., 2014). В. Степанков став

також автором розділів „Українська національна революція 1648-1676 рр. Виникнення гетьманату” та „Україна і велике потрясіння Речі Посполитої двох народів у середині XVII ст.” у монографіях „Українське козацтво і Велике князівство Литовське” (К., 2014) і „Українське козацтво” (К., 2015).

Важливим виявився доробок вченого у вивченні нової моделі соціальної структури суспільства та економічних відносин, що утверджувалися у козацькій Україні упродовж революції, яка істотно різнилася від існуючих у країнах Центрально-Східної Європи. Так, 1995 р. опублікував статтю «Становлення державних інституцій й козацької моделі господарства у Поділлі на початковому етапі Національної революції (1648-1650 р.)» (Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. – Хмельницький, 1995). Кілька ґрунтовних робіт присвятив з’ясуванню селянства в революційних подіях та змінам його статусу у суспільстві Української держави. Окрім уже названої раніше праці, слід назвати й наступні: „Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років: основні події, періодизація, наслідки” (Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 2005. – Вип.15), «Селянська війна 1648-1652 в Україні: основні проблеми дослідження» (Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2005. – Т.15) та «Зміст, форми й особливості боротьби селян у період найвищого піднесення Національної революції (1648 – серпень 1649 рр.)» (Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2008. – Вип.1). Разом з В.Смолієм вперше в історіографії показали важливу роль селянства у витворенні Української держави («Селянство в процесі розбудови Української держави в середині XVII ст. (1648-1657 р.)» // Історія українського селянства: Нариси: У 2-х томах. – К., 2006. – Т.1).

Водночас вони спромоглися відтворити цілісну панораму економічної політики гетьманських урядів та особливостей економічного життя у козацькій Україні упродовж

1648-1976 рр. (у працях «Економіка козацької України (1648-1676)» // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. – К., 2011. – Т.1; „Економічна політика українських урядів у 1648-1676 роках” // Слов’янський світ і Україна: зб. наук. пр. на пошану ректора Рівненського держ. гум. ун-ту, проф. Руслана Постоловського. – Рівне, 2011 та ін.). Зробив успішну спробу вивчити механізм становлення й функціонування якісно нової моделі селянського й козацького господарств, формування нового типу українського села (у працях „Творення господарсько-економічної моделі у роки Національної революції в Україні” // Анатолій Олексійович Копилов. Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія. – Кам’янець-Подільський, 2011; „Село козацької України в добу революції XVII ст.: суперечливі процеси формування нової моделі господарювання й співжиття” // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам’янець-Подільський, 2011. – Т.21: на пошану проф. О. М. Завальнюка та ін.).

Валерій Степанович чимало уваги приділяв дослідженню становлення політичної еліти Гетьманщини та розвитку її політичної свідомості. З-під його пера індивідуально і співавторстві з’явилося кілька солідних робіт, в яких проаналізовано складний процес формування української державної ідеї, виокремлено етапи цього процесу за гетьманату Богдана Великого та Петра Дорошенка. Це - „Реляція панів комісарів Острозької комісії” (вересень 1670 р.) як джерело дослідження політичної історії Правобережного гетьманства” (Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. на пошану відомого вченого, історика, українознавця, академіка Української Могиллянсько-Мазепинської Академії наук (м. Оттава, Канада) Ярослава Івановича Дзири. – К., 2002. – Число 8-9. – Ч.2), «Українська державна ідея» (Історія української культури. – К., 2003. – Т.3), «Державна ідея за козацької доби» (Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. – К., 2006. – Т.1), „Петро Дорошенко. Політичний портрет” (К., 2011), „Український політичний проект XVII ст.: становище національного інституту влади” (К., 2014), „Инсти-

тут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.” (К., 2014) та ін.

Не можна обійти його доробку у вивченні зовнішньої політики козацької України, її геополітичного становища, ставлення до неї урядів Речі Посполитої, Московії, Криму, Порту й інших країн Центрально-Східної й Північної Європи, що становить *третій* напрям його наукових досліджень. Так, ґрунтовно висвітлив становлення дипломатичної служби Української держави та основні принципи її функціонування, османську політику уряду Б.Хмельницького, причини, зміст і наслідки укладення договору з Московією 1654 р., українсько-польські й українсько-шведські відносини тощо. У співавторстві з В.Смолієм опублікував такі ґрунтовні розділи монографій як «Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б.Хмельницького (1648-1657)», «Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об’єкт міжнародних відносин» (Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001), «Міжнародні відносини та дипломатія» (Історія українського козацтва. – К., 2006. – Т.1) та „Утвердження міжнародного статусу Української держави за Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)” (Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. – К., 2011). Вийшов з друку і ряд статей, присвячених аналізу зовнішньополітичної діяльності українських гетьманів: „Проблема возз’єднання козацької України в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи (остання чверть XVII ст.)” (Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2002. – Вип.2); „Переяслав 1654 року: витоки, сутність, наслідки” (Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин: зб. наук. пр. – К., 2003); „Переяславська присяга 1654 року: зміст і наслідки” (Укр. іст. журн. – 2003. - №6; 2004. - №1); „Між Московією і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр.?” (Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2004. – Вип.4); „Вторгнення польської армії у Правобережну гетьманщину і політика Петра Дорошенка (серпень-жовтень 1671 року)” (Покликання:

зб. пр. на пошану професора о. Юрія Мицика. – К., 2009); „Переговори Петра Дорошенка з Московією влітку-восени 1673 р. та їх наслідки” (Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам’янець-Подільський, 2010. – Т.20: на пошану професора І. В. Рибачака); „Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка весною 1671 року” (Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – Львів, 2011); „Відмова Варшави від миротворчого курсу врегулювання української проблеми політичним шляхом та її наслідки (серпень 1666 – січень 1667 рр.)” (Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський, 2011. – Вип.2), „Шведський вектор у зовнішній політиці Богдана Великого: формування укладення Кам’янецької угоди та її провал (1649-1655 рр.)” (Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський, 2015. – Вип.4).

Четвертим напрямом наукових досліджень автора є створення ним галереї історичних портретів відомих постатей революційної епохи 1648-1676 рр. Дякуючи його невтомній праці, ожили постаті таких гетьманів, генеральних старшин і полковників, як П.Бережицький, Г.Білоруд, С.Богаченко, І.Брюховецький, І.Виговський, Г.Гуляницький, Андрій, Григорій і Петро Дорошенки, А.Жданович, М.Зеленський, М.Кривоніс, С.М.Кричевський, Д.Лисовець, С.Мужиловський, Д.Нечай, П.Тетеря, Б.Хмельницький, Ю.Хмельницький та ін. Безперечно серед них своєю фундаментальністю відзначаються реалізовані у співпраці з В.Смолієм панорамні наукові проекти «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» (витримав 3 видання: 1993, 1995, 2009, 2013 рр.) та «Петро Дорошенко. Політичний портрет» (К., 2011; К., 2013). Так склалося, що обидва останні портрети торкаються титанічних постатей української історії, одна з яких діяла на початкових етапах революції (Б.Хмельницький у 1648-1657 рр.), коли та переживала апогей розвитку, а друга – П.Дорошенко на її заключних етапах, коли вона перебувала у глибокій кризі (1665-1676 рр.). Через призму особистостей своїх героїв

вчені спромоглися передати велич і трагедію визвольної боротьби українського народу за незалежність у роки революції.

П’ятим напрямом історичних студій стали історіографічні й джерелознавчі аспекти з’ясування проблем революції XVII ст. Так, зробив спробу виявити процес формування нової концепції Української революції XVII ст. у працях В.Липинського, проаналізував погляди М.Грушевського на події початкового етапу революції на теренах Волині, висвітлив стан вивчення Національної революції українськими істориками другої половини XIX ст., а також 20-40-х рр. і 90-х рр. XX ст. Торкнувся питання оцінки її подій і постатей у творчості Т.Шевченка; створив історіографічний образ життя і діяльності П.Дорошенка. Звертає увагу на себе глибокий аналіз наукової творчості відомого історика діаспори Л.Винара в царині дослідження проблем козацтва і його боротьби за станові інтереси й незалежність України у кінці XVI-XVIII ст. У співавторстві з В.Смолієм показав погляд на перебіг революційних подій середини XVII ст. М.Грушевського, а в монографіях, присвячених Б.Хмельницькому, П.Дорошенку й Українській революції, виокремив у самостійні підрозділи історіографічні огляди досліджуваної проблематики. У перших десятиріччях XXI ст. присвятив кілька праць історіографічним сюжетам дослідження Батозької битви (1652 р.) української армії, Жванецької облоги (1653 р.), Пилявецької битви (1648 р.) та Збаразько-Зборівської кампаній Богдана Великого (1649 р.).

Валерій Степанович робить чимало і в сфері джерелознавства революції 1648-1676 рр. Зокрема, першим з українських істориків другої наприкінці XX ст. здійснив аналіз двох найцінніших джерел для її вивчення, що зберігаються у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка, а саме: спр. Оссолінських № 189/11 (Записки М.Голінського) та спр. Оссолінських № 225/11. У співавторстві Ю.Мициком з’ясував значимість колекції фотодокументів, переданих Україні Польщею з нагоди відзначення «300-річчя возз’єднання України з Росією», що зберігається у фонді 1230 ЦДІАУ (Київ), для висвітлення визволь-

них змагань українців, зовнішньої й внутрішньої політики гетьмана у середині XVII ст. Його перу належать студії, присвячені вивченню універсалів і наказів Б.Хмельницького як джерела дослідження функціонування органів влади, а також значимості «Реляції» польських комісарів з Острозької комісії 1970 р. для в'яснення зовнішньої політики П.Дорошенка. Опублікував чимало розвідок зі з'ясування оцінок учасниками революції постаті Б.Хмельницького, ролі мемуарів для розкриття сутності визвольних змагань 1648-1657 рр., літопису І.Єрлича, а також «Реляції» С.Маковецького, як найважливішого джерела вивчення облоги турецькою армією Кам'янця-Подільського у серпні 1672 р. Зробив чимало для аналізу джерельної бази основних воєнних кампаній Б. Хмельницького. У співавторстві з В.Смолієм зробив аналітико-синтетичні огляди джерельної бази дослідження Української революції XVII ст. у цілому, а також життя й діяльності Б.Хмельницького й П.Дорошенка, зокрема. У 2017 р. зробив спробу розкрити таємницю авторства анонімної рукописної пам'ятки початку 80-х рр. XVII ст. „Віршована (римована) хроніка”, що є своєрідною енциклопедією історії Подільського краю упродовж 1648-1672 рр. Висловив гіпотезу, що її створив аполонізований український шляхтич, котрий проживав у Ярмолинцях, Єжі (Юрій) Ярмолинський.

Шостим напрямом окреслилися дослідження воєнного аспекту революційних подій. Х кінця XX ст. учений присвятив кілька десятків повідомлень і статей висвітленню операцій, проведених підрозділами української армії самостійно чи разом із союзниками – татарами. Окрім цього, у спільних монографічних дослідженнях зі В. Смолієм (у першу чергу, що торкалися з'ясування діяльності Богдана Великого та П. Дорошенка) мілітарні сюжети посідають вагоме місце. В чилу чого мимо його уваги не пройшла жодна битва, облога, масштабне зіткнення протиборствующих сторін. Перелічимо лише найголовніші з них: Жовтоводська, Корсунська, Старокостянтинівська, Пилявецька, Зборівська, Лоївська, Берестецька, Білоцерківська, Батозька, Монастирищенська, Охматівська, Городоцька, Озернянська, Коно-

топська, Слободищенська, Браїлівська, Четвертинківська битви; Львівська (двічі), Збаразька, Красненська, Вінницька (двічі), Кам'янецька (тричі), Жванецька, Уманська, Бушівська, Брацлавська, Конотопська, Чуднівська, Підгаєцька облоги тощо.

Сьомим напрямом наукового пошуку стало дослідження історії формування й функціонування українських спецслужб у період гетьманату Б. Хмельницького. Разом з проф. Сідаком В. С. (на зорі української незалежності одними з перших присвятили їм два нариси у книзі „З історії української розвідки і контррозвідки. Нариси” (К., 1994), яка наступного року вийшла другим виданням. Після чого опублікував ряд статей, присвячених розвідці й контррозвідці Української держави 1648-1657 рр.: „Розвідувальна служба Української держави в роки Хмельниччини (1648-1657)” (Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження Великого гетьмана): зб. наук. пр. – К., 1995), „Козацька розвідка наближала перемогу” (Київська старовина. – 1995. - №4), „Розвідка і контррозвідка гетьмана Богдана Хмельницького” (Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 175 світлинах. – К., 2004) та ін. Як підсумок, у 2008 р. опублікував монографію „Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.)” (Кам'янець-Подільський, 2008). – Взяв участь у підготовці першого тому історії спецслужб, що побачив світ 2017 р.

Восьмим напрямом наукової творчості Валерія Степанкова стала розробка проблематики регіональної історії. Переважну більшість з майже 100 праць становлять студії, присвячені вивченню різноманітних сюжетів минулого Подільського краю, насамперед у часи революції XVII ст. Зокрема, з'ясував особливості розвитку революційних подій 1648 р. на Поділлі, становлення тут державних інституцій і нової моделі господарювання у роки революції, перебіг Батозької, Пилявецької, Монастирищенської, Браїлівської і Четвертинківської битв, Жванецької кампанії 1653 р., боротьбу подільських левенців (опришків) у 1648-1674 рр. проти поновлення польських органів влади та фільваркового господарства, панщини й кріпацтва, спротив подолян наступам польських

підрозділів у першій половині 1649 рр., лютому-березні 1651 р., лютому-червні 1654 р., жовтні 1654 – лютому 1655 р., повстання подолян 1664 – першої половини 1665 рр. тощо.

При цьому особливо велику увагу приділив висвітленню історії Кам'янця-Подільського та його околиць. Так, першим з науковців другої половини ХХ ст. об'єктом дослідження обрав життя громад міста другої половини ХVІІ ст., його роль в українсько-польському протистоянні кінця 40-х – першої половини 70-х рр. ХVІІ ст., рух левенців в його околицях 1648 – 1674 рр., вперше в українській історіографії ґрунтовно дослідив облогу Кам'янця Мегмедом ІV й вояками П. Дорошенка у серпні 1672 р., зробивши спробу з'ясувати причини вибуху у Кам'янецькому замку 26 серпня 1672 р., торкнувся умов життя кам'янчан у складі Османської імперії 1672-1679 рр. тощо.

З'ясував також окремі сторінки перебігу революційних подій на теренах Медоборів, Вінковеччини, Волині, Дунаєвеччини, Городоччини, Брацлавщини, Чернігівщини, Вінниччини й у таких містах, як Бар, Меджибіж, Буша, Вінниця, Жванець, Лучинці, Зіньків, Луцьк, Хотин, Городок, Сатанів, Стіна, Дунаївці, Шаргород, Ямпіль, Чигирин, Красне, Корсунь, Ладжин, Могилів-Подільський, Монастирище й інших поселеннях.

Дев'ятим напрямом реалізації наукових планів вченого стало створення галереї біографічних нарисів про життя, діяльність та науковий доробок своїх колег-істориків, з якими доводилося разом працювати чи то у стінах рідного факультету, чи то у сфері наукових інтересів. Так, у співпраці з професором С.Копиловим Валерій Степанович підготував й опублікував монографію, присвячену висвітленню життя й науково-педагогічної діяльності відомого українського вченого, доктора історичних наук, професора Леоніда Антоновича Коваленка («Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість». – Кам'янець-Подільський, 2008). Він же видав кілька біографічних нарисів про професора Анатолія Олексійовича Копилова, котрий 24 роки очолював Кам'янець-Подільський педінститут (нині національний університет імені Івана Огієнка), докторів історичних наук, професорів І.Винокура,

В.Газіна, О. Головка, О.Завальнюка, С. Копилова, М.Кукурудзяка, П.Лаптіна, В. Нечитайла, А. Філінука, доцентів М.Петрова, В.Малого, академіка В.Смолія тощо.

Необхідно відзначити також плідну працю Валерія Степановича і в сфері розробки навчально-методичних порад і посібників, підручників для студентів і учнів, яка становить *десятий* напрям наукової діяльності. Зокрема, на початку ХХІ ст. розробив методичні поради студентам для написання бакалаврських, дипломних і магістерських робіт, творчо перероблені й опубліковані 2017 р. Разом з В.Дубінським та І.Опрею видали навчально-методичні посібники для студентів з «Нової історії країн Азії та Африки» й «Новітньої історії країн Азії та Африки». Опублікував серію методичних порад з навчальних дисциплін, які ним викладаються на історичному факультеті. Взяв участь у написанні першого у незалежній Україні посібника для студентів «Історія України: нове бачення» (у 2-х томах, К, 1995), в якому було зроблено успішну спробу витворення власне української концепції минулого нашої Батьківщини. У співтоваристві з В.Смолієм розробили і видали підручник для учнів 7-го класу «Історія України. Давні часи та середньовіччя» (К., 2000). 2007 року побачив світ їхній новий підручник для учнів 7-го класу «Історія України», виданий українською і російською мовами. Наступного року вийшов з друку підручник «Історія України» для 7 класу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим зором. 2016 року публікується нове видання підручника „Історія України” для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів.

Для стилю історика характерними є полемічність, відвертість і прямота у висловлюванні власних думок, послідовність у їх відстоюванні, відсутність конформізму й пошуку «золотої середини» у з'ясуванні істини. Особливо яскраво вони проявляються у його публіцистичних статтях у пресі та під час проведення дискусій.

Всього ж на середину 2017 р. Валерій Степанович мав у своєму творчому доробку близько 500 наукових і науково-популярних праць, посібників і підручників, написаних індиві-

дуально і у співавторстві, зокрема близько 90 монографій, брошур, посібників і підручників. У співробітництві з В.Смолієм сформували потужну наукову школу, яку складають 14 докторів історичних наук і понад 30 кандидатів історичних наук, котрі за час її існування здійснили майже 3,8 тис. публікацій.

Упродовж цього часу він продовжував плідно працювати на педагогічній ниві як професор, а з червня 1999 р. по серпень 2006 р. і з червня 2015 р. - як завідувач кафедри всесвітньої історії. Керував написанням дипломних і магістерських робіт, а також кандидатських дисертацій (5 випускників аспірантури уже захистились, ще 3 завершують написання кандидатських дисертацій). Бере активну участь у вихованні студентської молоді (протягом усіх років до 2014 р. включно незмінно виконував обов'язки наставника якоїсь з академічних груп). Як на наш погляд, найбільш повну характеристику його як вченого, педагога й особистості в цілому дав Валерій Смолій. Попри її розлогість, дозволимо собі навести її повністю «Це – відкрита, чуйна, завжди готова прийти на допомогу іншим людина. Людина збагачена непростим життєвим досвідом, наділена глибокою мудрістю, абсолютно позбавлена кон'юктурних викликів, спроб подивитися на історію з меркантильних інтересів.

Його громадянська позиція твердо проявилася ще в 70-80 рр. минулого століття. З піднесенням він зустрів проголошення незалежності України, залишався вірним своїм принципам в складну для академічної і вузівської систем другу половину 90-х, самовіддано виступив на захист майбутнього в переломні осінь-зиму 2004 року.

Валерій Степанович – людина надзвичайно високих моральних якостей. Без перебільшення, він – еталон професійної гідності вченого, на який намагається рівнятися інтелектуальна молодь. Чесність і принциповість, абсолютна безкомпромісність не тільки у тому, що стосується питань науки чи викладацької праці, а й побутової сфери, реагування на життєво значущі події та виклики сучасності, притягують до нього не лише колег-гуманітаріїв, а й змушують прислухатися до його думки і декого із сьогоднішніх політиків.

Толерантність і виваженість, відкрита дискусія, ґрунтована на правді історичного факту,

повага до переконань і поглядів інших – таким є наукове і життєве кредо цієї надзвичайно працездатної, сповненої нових масштабних планів і задумів людини».

Діяльність Валерія Степанова належним чином поцінована почесними, відомчими й державними відзнаками і нагородами, про окремі з яких уже згадувалося. У 1999 р. обирається академіком Української академії історичних наук, є лауреатом премії СБУ України «За високопрофесійне та об'єктивне висвітлення діяльності спецслужб України» (1996 р.), обласних премій ім. Ю.Сіцінського (2003 р.) в галузі історико-краєзнавчої роботи та М.Дарманського (2009 р.) в галузі освіти й науки. Він нагороджений Почесною Грамотою Верховної Ради України (2003 р.), знаками Міністерства освіти і науки України «За наукові досягнення» (2006 р.) і «Петро Могила» (2007 р.), орденом «За заслуги» III ступеня (2007 р.) та відзнакою Президента України – «Хрестом Івана Мазепи» (2010 р.).

Сучасники відзначають у вченого, який наділений високими моральними чеснотами, живе за законами справжньої, не показової, духовності і демонструє відданість національним цінностям, його величезну любов до незалежної, справді демократичної, соціально орієнтованої України. А ще - конструктивність і привабливість суджень щодо її сучасної долі, готовність і словом, і ділом служити її інтересам, майстерне уміння наповнювати уми колег, студентської молоді, патріотичних кам'ячан ідеями вірного служіння багатостраждальному українському народу, спільній національній справі, яка неминуче перемаже, захисту територіальної цілісності країни в умовах підступної зовнішньої агресії і спроб її злочинного дезінтегрування.

З нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності щиро вітаємо дорогого ювіляра, зичимо міцного здоров'я, родинного затишку, всіляких життєвих гараздів, нових наукових ідей, високого трудового навчально-педагогічного ритму і успішної реалізації нових, яскравих творчих проєктів для дальшого розвитку історичної науки та рідної України.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

В. Г. Байдич

ВИКЛИКИ ТА ЗДОБУТКИ АРХІВІСТІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У 1991 р. із здобуттям Україною незалежності до облдержархіву приєднали колишній архів Хмельницького обкому Компартії України. Для передачі документів партійного архіву та поточних архівів обкому, міськкомів, райкомів партії, партійних комітетів, установ та організацій було створено комісію у складі представників обласного архіву та працівників інших установ та відомств. До 1 листопада 1991 року обласний архів взяв на зберігання 2018 фондів (269032 справ) партійних установ¹.

Ще 1987 року розпочався процес розсекречення архівних документів. Працівниками обласного державного архіву з 1987 по 2001 рр. було розсеречено 367 фондів (7467 справ), з 2004 по 2010 рр. – 48 фондів (3019 справ).

Велику роботу колектив архіву провів із освоєння будинку архіву. У 1991 р. розпорядженням директора архіву Т.Малахової за активну та сумлінну роботу в системі Державної архівної служби СРСР та у зв'язку з введенням в експлуатацію нової будівлі Держархіву Хмельницької області на 1,5 млн. одиниць зберігання почесними грамотами були нагороджені: Вихристюк О. – головний бухгалтер архіву, Симченко С. – механік по протипожежній автоматичній, Климишену З. – археографа, Бойчук С. – прибиральницю, Пантелеєнко Н.І. – завідувача Кам'янець – Подільським райархівом, Пененко В. – завідувача Теофіпольським райархівом, Алтухову О. – завідувача відділом

використання та публікації, Шудляк Г. – ліфтер, Вітюк В – прибиральниця службових приміщень.

В цьому ж році наказом директора Т.Малахової, відповідно до рішення колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР від 22 листопада 1990 р. „Про стан та заходи по посиленню протипожежного заходу державних архівів УРСР”, в архіві було створено пожежну дружину у складі: командира – Михалечко В., членів: Клепаса Є., Степанюка В., Слищука А., Ільїна О., Гудзь О., Ненашкіна Ю.

Відповідальним за радіаційну безпеку та збереження радіотропних пристроїв призначено С. Осипова. Він ж став відповідальним за технічну експлуатацію електроустановок до 1000 Вт.

У 1994 році в обласному архіві відповідно до штатного розпису працювало 83 особи. Фонд заробітної плати склав 26 млн 69 тис. 800 крб. До адміністрації архіву належали директор, його заступник, головний бухгалтер. В архіві функціонували такі відділи: відділ зберігання, обліку та НДА документів (9 працівників), відділ формування відомчих архівів та діловодства (5), відділ використання документів та інформації (6), відділ зберігання, обліку та НДА документів громадських об'єднань (16), відділ матеріально-технічного постачання та обслуговування (22), філія Державного архіву у м. Кам'янці - Подільському (11).

Відповідно до наказу директора архіву В.Осінського було поновлено комісію по розсекречуванню документів НАФ. Комісію очолив директор архіву До її складу увійшли: Волошина Г., Миськова О. та Філінюк А.

Для колегіального обговорення основних виробничих питань та контролю за їх виконанням в архіві було створено дирекцію держархіву області у складі: Осінського В., Рикуня М., Волишиної Г., Бадєєвої Л., Прокоф'єва Є., Алтухової О., Тарасюк М., Миськової О., Осики Т., Федоренко С., Гудзь О., Личик І., Вержбицької Л., Каштан Т.

11 квітня 1997 р. директором Державного архіву Хмельницької області призначили П. Слободянюка. За 13 років його керівництва установа стала одним із провідних центрів не лише із збереження та відновлення документів Національного архівного фонду України, а й важливою установою у пропаганді, координації та популяризації історії, культури в Хмельницькій області. Петру Яковичу вдалося вивести архів у розряд найкращих архівів України не лише за змістом та значимістю накопичених історичних джерел, а й за якістю роботи, що включає в себе потужну матеріально-технічну базу, кваліфікований підбір кадрів, якісний рівень обслуговування дослідників, науково-видавничу діяльність тощо. В роботі архіву були присутні нові методи, що яскраво виокремлювали його серед інших обласних архівів. За ініціативи П.Я.Слободянюка в практику роботи запроваджено постійні проведення Днів архівів у містах та селах області, Днів відкритих дверей для широкого кола громадськості, цикли історико-документальних виставок та теле-радіопередач з маловідомих сторінок минавшини нашого краю. Такі форми раніше не практикувалися².

Наприкінці листопада 1997 р., відповідно до «Тимчасового положення про Державний архів області, міст Києва та Севастополя», ліквідували філіал Держархіву Хмельницької області в м. Кам'янці-Подільському (замість нього функціонував відділ обласного архіву)³. 27 січня 1998 р. після значних зусиль Кам'янець-Подільського міськвиконкому цей підрозділ реорганізували у Кам'янець-Подільський міський державний архів (К-ПМДА)⁴. Тоді ж Дер-

жархів області віднесли до підпорядкування облдержадміністрації.

«Чорним днем» для архівістів і дослідників стало 10 квітня 2003 р., коли у К-ПМДА сталася пожежа, внаслідок якої Національний архівний фонд зазнав непоправних втрат ушкоджено 101225 справ. Після цього вцілілі архівні справи (532 тис.) перевезли до Держархіву Хмельницької області. Архівну бібліотеку (24066 примірників книг) рішенням виконкому Кам'янець-Подільської міської ради 9 січня 2004 р. передали Кам'янець-Подільському державному університету (з 2008 р. – національний університет імені Івана Огієнка), на базі якої створили відділ рідкісної книги⁵.

Реалізацію державної політики в сфері архівної справи та діловодства в області забезпечували в ті роки 48 архівних установ: Державний архів області, 20 архівних відділів райдержадміністрацій, 5 міських рад, 23 трудові архіви, які, керуючись законодавством, при дієвій підтримці місцевих органів влади забезпечують зберігання, формування та використання Національного архівного фонду України, соціально-значущих документів.

Держархів області виконує завдання та доручення, визначених нормативними документами Президента України, Кабінету Міністрів України, Державної архівної служби України та облдержадміністрації.

Джерелами комплектування архівів області є 1803 установи, з них 1553 – державної, 105 – колективної, 145 – приватної форм власності. В архівних установах Хмельниччини зберігається 2 млн. 195 тис. справ, понад 18 тис. документів особового походження про життя та діяльність знаних людей Подільського краю, 25 кіно-, 80 тис. фото-, понад 4 тис. фоно- та відеодокументів. Щороку їхні фонди поповнюються. Якщо у 2003 р. на державне зберігання було прийнято 16,9 тис. документів, то у 2009 р. – 25,5 тис., у 2010 р. – 25,6 тис., у 2011 р. – 33,1 тис. одиниць зберігання⁶.

В цей час здійснюються перевірки архівних підрозділів, діловодних служб установ, підприємств, організацій щодо комплектування архівних установ області. Зокрема, у 2003 р. провели 452 таких заходи, у 2006 р. – 292, у 2009 р. – майже 400, у 2010 р. – 359⁷.

На засіданнях ЕПК Держархіву області затверджувалися тексти описів документів. Так, у 2003 р. схвалено описи на 48 тис. справ, у 2006 р. – 26 тис., у 2010 р. – 37 тис., у 2011 р. – 43 тис. справ. Крім того, у 2003 р. затвердили 47 актів на знищення 117 тис. справ, терміни зберігання яких закінчилися, у 2006 р. – відповідно 300 і 56 тис., у 2010 р. – 371 і 500 тис., у 2011 р. – 679 і 686 тис.

Вживалися заходи для покращення зберігання документів НАФ. Наприклад, у 2009 р. було відремонтовано, опрацьовано та підшито понад 4 тис. справ, закартоновано більше 18 тис. справ, виготовлено понад 51 тис. кадрів мікрофільмів страхового фонду, у 2011 р. – відповідно 6 тис., понад 38 тис. і 52,6 тис.⁸

Архівісти області виконували різні запити, юридичних і фізичних осіб, абсолютна більшість яких мали соціально-правовий характер. У 2006 р. дали відповіді на 16,5 тис. запитів, у 2009 р. – 26,6 тис., у 2010 р. – 10 тис., у 2011 р. – 11,2 тис. У читальних залах архівів впродовж 2009-2011 рр. працювали 3681 користувачі, у т.ч. 66 іноземних громадян, яким видали 37,9 тис. справ⁹.

Працівники архівів проводили значну науково-дослідну роботу. Так, у 2003 р. вони опублікували 100 наукових статей, у 2006 р. – 97, у 2009 р. – 159, у 2010 р. – 111, у 2011 р. – 91. Великим досягненням став вихід у світ збірників документів і матеріалів: «Курська дуга» на Поділлі, «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941-1944», «Чорний» четвер», «Життєдайне джерело Поділля», низки серії книг «Ради Хмельниччини на межі тисячоліть» тощо.

Масштабним видавничим проектом став випуск монографії «Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь–Поділля» (1941-1944 р.р.), інформаційно-довідкове видання «Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни або Поділля очима солдат Вермахту», «Дунаєвеччина в роки другої світової війни», «Красилівщина в роки другої світової війни» та «Подолляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 р.р.): збірник матеріалів та світлин.», «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945

р.р.: збірник документів», «Життя в окупації, Славута і Славутчина в 1941-1943 р.р.». Досить цікавим для дослідників став збірник документів «Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924)» в якому вміщено архівні документи, матеріали, газетні публікації, мемуари про суспільно-політичне, соціально-економічне, культурно-освітнє життя населення регіону та збройну боротьбу в добу Директорії УНР і повстанський рух. У видавничому доробку архіву є документальні видання присвячені ювілейним датам історії України та Поділля: «Законодавча база процесу становлення місцевих органів державної влади доби гетьманату П. Скоропадського. Збірник документів і матеріалів», «Вшанування постаті Тараса Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР: історичний аспект», «Листування Івана Огієнка. Збірник документів».

В липні 2017 року, вперше за всю історію архівної установи, вийшов в світ перший номер періодичного видання „Вісник Державного архіву Хмельницької області”, на сторінках якого опублікували свої дослідження 52 науковці з різних регіонів України.

Організовувалися документальні виставки (у 2006 р. – 50, у 2009 р. – 58, у 2010 р. – 64, у 2011 р. – 62). Архівісти області у 2006 р. 45 разів виступали на радіо і телебаченні, у 2009 р. – 58, 2010 р. – 58, 2011 р. – 49. Особливо активно співпрацювали зі ЗМІ начальники архівних відділів Білогірської, Віньковецької, Городоцької, Ізяславської, Кам'янець-Подільської, Старокостянтинівської, Чемеровецької райдержадміністрацій, Кам'янець-Подільської і Старокостянтинівської міських рад¹⁰.

В Держархіві постійно відбуваються творчі зустрічі з видатними людьми, проводяться виставки, презентації нових видань, дні відкритих дверей для науковців, студентів навальних закладів області, шкільні уроки. У 2011 р. у започаткували дві галереї: дослідників історії Хмельниччини, до якої занесли імена 15 вчених - краєзнавців краю, і ветеранів архівної справи.

Поповнювалися бази даних «Архівні фонди України» (у 2011 р. занесено 14314 фондів) та

«Український мартиролог ХХ ст.» (1083 інформацій про репресованих подолян за архівно-слідчими справами)¹¹.

Держслужбовці обласного, районних та міських архівів проходили навчання у Центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації. Для підвищення фахового рівня архівістів у 2003 р. було проведено 95 методичних семінарів, у 2006 р. – 23, у 2009 р. – 41, у 2010 р. – 56.

Активізувалася діяльність з підготовки та проведення наукових конференцій, семінарів та інших наукових заходів, які сприяють апробації результатів наукових досліджень, вирішенню актуальних проблем, ширшому залученню науковців до каналів масової та наукової комунікації архівної інформації. Держархів в цьому напрямку активно співпрацює з науковими установами, державними органами влади, громадськими організаціями. За цей період працівники архіву взяли участь в 75 конференціях.

Окремі з них мали в Україні чималий резонанс. Так, в 2012 р. архівом на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України”. В роботі цього наукового форуму взяли участь 84 науковці, які представляли столицю, різні регіони нашої країни.

Архів також виступає співорганізатором наукових форумів. Спільно з Хмельницьким інститутом МАУП, Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Деражнянською, Красилівською райдержадміністраціями та іншими установами проведено 12 спільних форумів, зокрема: Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України”, VII Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Історія, культура та освіта: християнський вимір” (до Дня слов'янської писемності та культури), Першу Шаргородську наукову історико-краєзнавчу конферен-

цію, XIII Всеукраїнську науково-теоретичну конференцію „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття” (до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського), „Вінковеччина в історії Поділля”, XIV Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття”.

Директор архіву, заступники: К. Бурдуваліс, О. Войтович, співробітники: Ю. Олійник, В. Галатир, Г. Лях та інші беруть активну участь в роботі обласних, регіональних, міжнародних конференціях, засіданнях круглих столів, вебінарах. Так, за згаданий період взято участь: в всеукраїнських науково-краєзнавчих конференціях „Тарас Шевченко в контексті світової культури” (до 200-річчя від дня народження Кобзаря), „Духовні витoki Поділля: науковці в історії краю”, „Духовні витoki Поділля: „Просвіта” в історії краю”, „Духовні витoki Поділля: церква та релігійні діячі в історії краю”, „Князі Острозькі в історії Центрально - Східної Європи”, науково-практичній конференції „Юхим Сіцінський – визначний дослідник Подільської землі”, присвяченій 155-річчю від дня народження видатного історика Поділля, „Славутчина та Правобережна Україна в історії України”, XII науковій-краєзнавчій конференції „Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: історія релігії на теренах Поділля та Південно-Східної Волині”, Круглому столі „Теоретичні погляди та політична практика державотворення лідерів Української Центральної Ради: автономія чи самостійність” та інших¹².

Наукові напрацювання архівістів упродовж 2012-2016 років вилились у 88 наукових статей, частина з яких опублікована в збірниках матеріалів конференцій, періодичних та фахових виданнях, зі змістом яких можна ознайомитися в науково-довідковій бібліотеці Держархіву Хмельницької області, Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці імені М. Островського. Наукові дослідження архівістів базуються на принципах історизму, об'єктивності, всебічності, системного підхо-

ду до розвитку суспільних процесів і соціальних структур¹³.

Статті публікувалися на різну тематику: „Матеріально-побутові умови життя населення генеральної округи „Волинь - Поділля” в роки нацистської окупації”, „Відбудова зруйнованого війною господарства Віньковеччини у 1944 році”, „Архівні джерела проблеми становлення місцевих адміністрацій на Київщині у квітні-грудні 1918 р.”, „Закордонна громадська діяльність уродженця Ушиччини – І. Токаржевського-Карашевича”, „Державний архів Хмельницької області як осередок наукових досліджень на Хмельниччині у 2012-2014 рр.”, „Кам’янець-Подільський історико-археологічний музей у 1923р.”, „Письменники – поляки уродженці Поділля”, „Віньковеччина в Документах Держархіву Хмельницької області”, „Політика нацистської влади у соціокультурній сфері на окупованій території Кам’янець-Подільської області” та ін.

Одним із напрямків роботи є: популяризація архівних документів через виступи на радіо та телебаченні, в пресі, проведення лекцій та уроків, екскурсій.

У цьому плані колектив активно співпрацює із місцевою телерадіокомпанією ХОДТРК „Поділля-центр”, ТРК „Місто”, ТРК „33 канал” Українським незалежним інформаційним агентством новини (УНІАН), газетою „Подільські вісті”, інтернет-виданням „Незалежний портал”¹⁴.

Уперше серед архівних установ України в 2014 р. було проведено конкурс серед ЗМІ області щодо висвітлення роботи архівних установ. Переможцем стала журналістка ХОТРК „Поділля-центр” Станіслава Старостіна Людвігівна за передачу „Про співпрацю Державного архіву Хмельницької області із засобами масової інформації”. В 2016 році премію одержав журналіст цієї ж телерадіокомпанії за серію радіо-передач про „Держархів Хмельницької області” А.Макогон.

Записи радіо - передач велися на обласному радіо ХОДТРК „Поділля-Центр” та радіо FM 104,6 ХОДТРК „Поділля-Центр”. На радіо FM спільно із журналістом А. Макогоном з 2012 по 2014 роки велася рубрика „Персона біля мікрофона”¹⁵.

З архівістами постійно співпрацюють журналісти: Макогон Андрій (журналіст радіо ФМ 104, 6 ХОДТРК „Поділля - центр”), Коломея Алла, Герман Ліда, Слободянюк Тетяна (газета „Подільські вісті”), Поробок Світлана, Белова Надія, Трачук Анатолій, Токар Раїса, Тараненко Віталій (УНІАН). Працівниками архіву загалом підготовлено 47 радіо-передач.

Найцікавішими були наступні радіо-передачі: „День Соборності визначна подія в історії України”, „Хід та основні етапи проведення Проскурівсько-Чернівецької операції на території Хмельницької області”, „Зародження конституційного процесу в Україні у XII-XVIII ст.”, „Витоки Народного руху на території Хмельниччини”, „Партизанськими стежками”, а також цикл передач з історії української державності: „Українська державність в період Київської Русі”, „Українська держава Богдана Хмельницького”, „Українська державність в період Галицько-Волинського князівства”, „Українська державність в добу УНР”.

За цей період підготовлено 33 теле - та передачі. Працівники архіву записувалися в ефірі теле-радіо-компанії ХОДТРК „Поділля-Центр”, ТРК „Місто”, ТРК „33 канал”. Теле-передачі виходили в рубриках „Акценти” „Відверта розмова”, „Свою Україну любіть”, „Грані пізнання”, блоці новин „Подільська панорама”¹⁶.

Архів обрано знімальним майданчиком для запису телепередачі „Козацькому роду нема переводу”, автором та ведучим якої є член колегії Держархіву області Валерій Васильович Кундельський. Неодноразово в архіві проводилися відеозйомки сюжетів до знаменних та пам’ятних дат, які коментували: Бурдуваліс К., Войтович О., Бортник І., Снігур Л., Мельник О., Руденко Ю. та інші. Особливо це стосується Дня Соборності України, Дня незалежності України та професійного свята архівістів.

За матеріалами архіву, Л. Герман було підготовлено передачу про керівника м. Проскурова в добу української революції Сікорського.

Записувалися також теле-передачі з презентації видань, підготовлених працівниками архіву: „Дунаєвеччина в роки Другої світової війни”, „Матеріалів Кам’янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і роз-

слідування злочинів нацистів в регіоні”, „Подільяни в роки Другої світової війни”.

В останні роки підготовлено і прочитано 25 лекцій для учнівської та студентської молоді м. Хмельницького та регіону. Лекції читалися за такими темами: „Злочинні дії нацистського окупаційного режиму на території Хмельниччини в роки Другої світової війни”, „Європейська інтеграція України”, „Мій рідний край – моє Поділля”, „Великий Голодомор в Україні 1932-1933 років”, „Джерела з історії Хмельницької області” та інші.

Працівники архіву беруть активну участь в конкурсах науково-дослідних робіт. Так, у 2013 р. творча група у складі – директора архіву та співробітників Олійника Ю., Галатиря В. і Павлунішеної Т. за підготовку макету обласної пересувної історико-документальної виставки „Хмельниччина в роки Другої світової війни 1941-1945 рр.” нагороджені дипломом III ступеня в конкурсі науково-інформаційних робіт у галузі архівознавства, документознавства, який щорічно проводить Укрдержархів.

У 2016 -2017 рр. той же колектив дослідників взяв участь в XI та XII обласних конкурсах науково-дослідних робіт, які проводила Хмельницька обласна рада. За наукову роботу „Поділля в роки Другої світової війни” та „Красилівщина в роки Другої світової війни” із серії „Невідомі сторінки історії” творчий колектив нагороджений дипломами з врученням I та II премій в номінації „гуманітарні НДР”¹⁷.

Активною формою публічності архіву стало експонування документів на виставках. Організація цих виставок дає можливість наочно ознайомитися з документами НАФ – найбагатшою скарбницею національної пам’яті українського народу. Дільність Держархіву області планується в його річних планах роботи. Крім того, окремі виставки додатково організуються на розпорядження облдержадміністрації, закладів культури та освіти. Тематика виставок визначається історичними датами, подіями як загальнодержавного, так і місцевого значення.

На допомогу організації виставкової роботи в архівних відділах області, Держархівом у 2010 році видано методичні рекомендації „Організація виставкової роботи в архівних уста-

новах”, які погоджені Науково-методичною радою. Архівні документи експонуються на виставковому або пристосованому обладнанні, де крім них розміщуються архівні документи, книги та фотографії. Так, в Держархіві області в холі II поверху, встановлено виставкове обладнання, на якому розміщено 4 постійнодіючі виставки: видання архіву; праці науковців та краєзнавців Хмельниччини; книги, подаровані архіву авторами.

Держархівом області його архівними відділами практикується проведення виставок не тільки в установі, а й за його межами. Зокрема, в Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, Хмельницькому інституті МАУП, в ХОУНБ ім. М. Островського, приміщеннях районних та міських рад.

Новою формою цієї роботи є пересувні виставки на банерах. Так, на виконання Указу Президента України щодо відзначення 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 - 1945 років (відділом інформаційних технологій Держархіву області) разом з співорганізаторами у 2013 році підготували історико-документальну фотовиставку „Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.)”, яка складається з 27 стендів, де розміщено 180 світлин, копії 123 архівних документів, 83 світлини Героїв Радянського Союзу.

За 2012-2016 рр. працівниками архіву підготовлено 92 виставки, з них 24 – виїзних. (в Хмельницькому інституті МАУП, Хмельницькій обласній філармонії, Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Хмельницькому обласному академічному театрі ляльок, Хмельницькому обласному госпіталі інвалідів Великої Вітчизняної війни). Найцікавіші з них: „Історія, культура та освіта: християнський вимір” (до 1025 річчя хрещення Київської Русі), для учасників VI Всеукраїнської науково - практичної конференції (Хмельницький інститут МАУП), „Гірка правда війни” (до 72-ї річниці від початку Великої Вітчизняної війни), „До 1025 річчя Хрещення Русі” (обласна філармонія), „Шлях української незалежності”, до Дня Незалежності України”, „Шана мудрості і досвіду”, до Дня Ветерана, „Тарас Шевченко - національ-

ний пророк” (до 200-річчя з дня народження Т.Шевченка) (виїзна), „До 85-річчя виходу перших номерів районних газет”, „До 25-річчя створення Всеукраїнської спілки краєзнавців”, „Гортаючи сторінки історії” (з історії розвитку релігії на Поділлі), Хмельницький Інститут МАУП, „Друга світова війна в історичній пам’яті подолян: (до дня Перемоги)”, (Хмельницький обласний госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни), „75 років місту Хмельницькому як обласному центру (1941-2016 роки)”, „Меджибожу – 870” (до 870-річчя першої літописної згадки про містечко Меджибіж) та інші¹⁸.

З метою увіковічення та вшанування пам’яті подолян, які віддали своє життя за територіальну цілісність нашої держави, в архіві експонуються фотовиставки „Герої не вмирають”, присвячена Героям Небесної Сотні, та „Україна – більше за життя” і „В боротьбі за незалежність”, присвячена подвигу учасників антитерористичної операції в Донецькій та Луганських областях.

Нині в області функціонує 23 трудових архіви, у т.ч. 20 – при районних радах, 1 – при Шепетівській міській раді, 1 – у складі архівного відділу Хмельницької міської ради, та сектор трудового архіву в архівному відділі Кам’янець-Подільської міської ради. 20 цих архівів мають статус юридичної особи, які розміщені у 27 пристосованих будівлях загальною площею 2135,47 м²¹⁸. Їх працівники проводять певну роботу щодо формування архівів соціальнозначущими документами ліквідованих суб’єктів господарювання області, недопущення втрат документів на місцях, створення належних умов зберігання, пожежно-охоронного захисту та максимальне задоволення запитів фізичних і юридичних осіб, їх соціально-правового захисту. Нині у трудових архівах зберігається 354494 справи 2886 ліквідованих установ, підприємств, організацій області. Найбільшу кількість документів зберігають Кам’янець-Подільський міський (понад 52 тис. справ), Кам’янець-Подільський (30 тис.), Городоцький (29 тис.), Дунаєвецький (22 тис.), Новоушицький та Деражнянський (по 17 тис.), Ярмолинецький та Чемеровецький (по 14 тис.) районні трудові архіви. Загальна штатна чи-

сельність працівників цих установ становить 40 осіб.

Колектив Держархіву області продовжує забезпечувати реалізацію державної політики у галузі архівної справи на території області виконуючи Закон України „Про Національний архівний фонд та архівні установи”, який регулює відносини, пов’язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання архівної справи.

За сприяння органів влади здійснено заходи щодо покращення матеріально-технічного стану архівів. Зокрема, нові приміщення, а також додаткові площі було надано Кам’янець-Подільському міському архіву, архівним відділам Хмельницької міської ради, Хмельницької, Славутської, Кам’янець-Подільської, Білогірської, Новоушицької, Теофіпольської, Вінковоцької, райдержадміністрацій, трудовим архівам Хмельницького, Кам’янець-Подільського, Старокостянтинівського, Волочиського, Славутського, Летичівського, Чемеровецького, Білогірського, Вінковоцького, Волочиського, Городоцького, Полонського та Шепетівського районів. Регулярно проводилися ремонтні роботи, оснащувалися охоронно-пожежною сигналізацією архівосховища, збільшувалася протяжність стелажного обладнання. Здійснювалася закупівля сучасної техніки. Наприклад, у 2011 р. придбано комп’ютерне та копіювальне обладнання для архівних відділів Вінковоцької, Кам’янець-Подільської, Летичівської, Старокостянтинівської райдержадміністрацій, Хмельницької міської ради, трудових архівів Дунаєвецького, Летичівського, Чемеровецького, Шепетівського районів.

До мережі архівних установ області, крім вказаних трудових архівів, сьогодні входить 17 архівних відділів та 3 архівних сектори райдержадміністрацій, 5 архівних відділів міських (міст обласного значення) рад. Архівні сектори функціонують в Старокостянтинівській, Хмельницькій та Теофіпольській райдержадміністраціях.

Відбулися зміни у функціонуванні архівних установ деяких територіально-адміністративних одиниць. Так, у м. Кам’янці-Подільському через навантаженість на міський

бюджет і економічну недоцільність утримання двох архівних установ в місті рішенням 12 сесії Кам'янець-Подільської міської ради від 28.04.2016, №6/12 діяльність комунальної установи „Трудовий архів міста Кам'янець-Подільського” припинено шляхом ліквідації. Разом з тим, відповідно до Положення про міський архів та рішення виконавчого комітету Кам'янець - Подільської міської ради від 30.06.2016 №827 створено відділ інформації та використання документів, що не належать до НАФ для виконання функцій трудового архіву. Рішенням сесії Старосинявської селищної ради від 21.10.2016 № 3 створено комунальну установу „Трудовий архів Старосинявської селищної ради”. Органами місцевого самоврядування різного рівня впродовж останніх років затверджено 15 програм розвитку архівної справи.

У 2016 році при Держархіві області утворено Громадську раду, як консультативно-дорадчий орган, до складу якої увійшли громадські діячі, провідні науковці Хмельниччини.

Архівісти прийняли на державне зберігання в 2016 р. 47884 од. зб. управлінської документації, 414 од.зб документів особового походження відомих людей краю, 2445 од.обліку фото -, фоно-, відеодокументів.

Тривають роботи з ліквідації наслідків пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві: ідентифіковано 1525 ушкоджених пожежею справ, внесено їх до бази даних, відреставровано 27603 арк. документів, з них 8358 арк. - ушкоджених пожежею та 19245 арк. – пошкоджених в результаті незадовільного зберігання в Кам'янець-Подільському міському архіві. Здійснено ремонт 17975 арк. документів, опрацьовано і підшито 3677 справ, закартоновано 60447 справ, перевірено наявність 67947 справ., оцифровано 220895 арк. для фонду користування документами¹⁹.

Архівні відділи Дунаєвської, Кам'янець-Подільської, Летичівської, Славутської, Старосинявської, Теофіпольської райдержадміністрацій та Кам'янець-Подільської міської ради здійснили переробку та удосконалення описів справ на 2390 од.зб. управлінської документації на фонди сільських та селищних рад. До архівних установ області звернулися в останій

рік 6938 тис. громадян, в читальних залах працювали 1623 дослідників, в т.ч. 24 іноземних громадян. За архівними документами виконано 36648 запитів, з них 25710 - соціально-правового характеру. Найбільшу кількість запитів виконали архівні відділи Хмельницької, Городоцької, Кам'янець-Подільської райдержадміністрацій та Хмельницької міської ради.

Вживалися заходи для зміцнення матеріально-технічної бази. Додаткові приміщення для облаштування сховищ виділено архівним відділам Летичівської (20 кв.м.), Старокостянтинівської (12 кв.м), Старосинявської (11 кв.м.), Ярмолинецької (26,8 кв.м.) райдержадміністрацій, архівним відділам Кам'янець-Подільської (123,1 кв.м) та Хмельницької (583,2 кв.м.) міських рад. Замінено приміщення в архівних відділах Волочиської та Шепетівської райдержадміністрацій. Здійснено ремонт приміщень в архівних відділах Деражнянської, Волочиської та Старокостянтинівської райдержадміністрацій загальною площею користування 51,4 кв.м.²⁰

Працівники трудових архівів області виконали 21584 запитів соціально- правового характеру. Найбільшу кількість запитів виконали трудові архіви Славутського, Дунаєвського, Полонського та Ізяславського районів.

Загалом у всіх архівних установах цього типу у 2016 році відремонтовано 7376 арк., закартоновано 5629 од.зб., перевірено наявність 26260 од.зб. документів.

На 1 січня 2017 р. документний фонд трудових архівів нараховує 428614 справ від 4033 ліквідованих установ, підприємств, організацій.

Додаткове приміщення для облаштування сховищ виділено Славутському трудовому архіву загальною площею 20,8 кв.м. Замінено приміщення аналогічним установам Старокостянтинівської та Дунаєвської районних рад загальною площею 488,5 кв.м. Збільшено протяжність стелажного обладнання в архівах Дунаєвського (на 422, 4 пог.м.), Шепетівського (на 52,2 пог.м.) та Новоушицького (5 пог.м.) районів.

Станом на липень 2017 року Держархів області працює відповідно до такого затвердженого штату працівників:

№ з/п	Найменування структурних підрозділів	Кількість штатних одиниць	Прізвище
1.	Керівництво:	5	
	Директор архіву	1	Байдич В.Г.
	Заступник директора архіву – начальник відділу організаційно-аналітичної роботи	1	Бурдуваліс К.М.
	Заступник директора архіву – начальник відділу забезпечення збереженості документів	1	Войтович О.В.
	Головний спеціаліст режимно-секретного органу	1	Мельник О.П.
	Головний спеціаліст з питань персоналу	1	Печуркіна А.М.
2.	Відділ організаційно-аналітичної роботи	3	
	Головний спеціаліст	1	Товстига Р.І.
	Провідний спеціаліст	1	вакансія
	Архівіст	1	Ісакова В.В.
3.	Відділ забезпечення збереженості документів	4	
	Заступник начальника відділу	1	Руденко Ю.С.
	Архівіст	1	Оліщук О.М.
	Провідний спеціаліст	1	Поляков І.І.
	Головний спеціаліст	1	Гавришук І.В.
4.	Загальний відділ :	4	
	Начальник відділу	1	Данілкович С.А.
	Архівіст	1	Снігур Л.А.
	Провідний архівіст	1	Корч Т.М.
	Головний спеціаліст	1	Ткаченко Н.П.
5.	Відділ формування НАФ та діловодства:	6	
	Начальник відділу	1	Рага В.С.
	Головний спеціаліст	2	Мірчук В.Р. Іванова А.Г.
	Архівіст I категорії	1	Заверуха Н.Я.
	Провідний спеціаліст	1	Гайдаржи Т.П.
	Провідний архівіст	1	Склонна Н.Г.
6.	Відділ обліку та довідкового апарату:	4	
	Начальник відділу	1	Лях Г.В.
	Головний спеціаліст	1	Шевчук Н.І.
	Архівіст I категорії	1	Ніколаєць О.В.
	Архівіст II категорії	1	Кривега Л.А.
7.	Відділ використання інформації документів:	5	
	Начальник відділу	1	Кузьміна Н.А.
	Головний спеціаліст	2	Приступа Л.А. Січак Г.В.
	Провідний спеціаліст	1	П'янкова Т.Ю.
	Архівіст I категорії	1	Латер Л.Л.
8.	Відділ інформаційних технологій:	4	
	Начальник відділу	1	Олійник Ю.В.
	Головний науковий співробітник	1	Галатир В.В.
	Науковий співробітник	1	Павлунішена Т.Д.
	Архівіст I категорії	1	Захаров Ю.А.
9.	Відділ реставрації архівних документів:	4	
	Начальник відділу	1	Бортник І.В.
	Реставратор архівних та бібліотечних матеріалів	3	Жеребецька Л.В. Стеблецька В.М. Журба Л.М.
10.	Фінансово-господарський відділ:	7	
	Начальник відділу – головний бухгалтер	1	Федючок О.М.
	Головний спеціаліст	1	Коцемир Н.О.
	Завідувач господарства	0,5	Захаров Ю.А.
	Прибиральник службових приміщень	2	Тришпет А.Й. Сивак Л.В.
	Робітник з комплексного обслуговування й ремонту будинків	1	Цікоза В.С.
	Водій	1	Басов В.О.
	Разом:	46	

Разом з тим, в діяльності архівних установ області існує ряд невирішених проблем. В Держархіві області потребує ремонту автоматична система газового пожежогасіння, кондиціонування повітря у сховищах, заміна електромережі. Відсутні сучасне мікрофільмувальне обладнання, ліцензійне програмне забезпечення, комплексна система захисту інформації.

Площі архівосховищ архівних відділів Білогірської, Вінковоцької, Городоцької, Кам'янець-Подільської, Полонської, Славутської, Чемеровецької райдержадміністрацій не достатні для повноцінного зберігання документів. Потребу у стелажному обладнанні мають архівні відділи Білогірської, Вінковоцької, Кам'янець-Подільської, Ізяславської, Шепетівської райдержадміністрацій та Кам'янець-Подільської міської ради.

Не обладнані охоронно-пожежною сигналізацією сховища у Волочиському, Деражнянському, Новоушицькому, Теофіпольському,

Старокостянтинівському Хмельницькому та Чемеровецькому районах, м. Старокостянтиніві.

Сховища перевантажені й потребують додаткового стелажного обладнання трудові архіви Кам'янець-Подільського, Хмельницького, Шепетівського, Ярмолинецького районів. Охоронно-пожежна сигналізація відсутня у сховищах Білогірського, Вінковоцького, Кам'янець-Подільського, Летичівського, Полонського, Старокостянтинівського, Теофіпольського, Чемеровецького, Шепетівського районів та трудовий архів виконавчого комітету Шепетівської міської ради.

Попри існуючі проблеми, архівісти Хмельниччини продовжують творити сучасну історію архівної справи в регіоні й Україні. Центральною установою в галузі регіону є Державний архів Хмельницької області, його добре організований колектив професіоналів торує шлях до нових висот.

Примітки:

1. Державний архів в Хмельницькій області, ф.Р-1530, оп. 1, спр. 2, арк.8.
2. Михайлова С.Р. Натхненний Клію і Орфеєм: науково-мистецька діяльність П.Я.Слободянюка. Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. –С.18-19.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р.6377. Оп.1. Спр. 943. Арк.125.
4. Завальнюк О. М. Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. С.64.
5. Там само. С. 64.
6. Державний архів Хмельницької обл. Поточний архів. Спр. 5. Арк.18
7. Там само.Спр.15. Арк.23.
8. Там само.Спр.15. Арк.28.
9. Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів і світлин /редкол: Баженов Л.В., Байдич В.Г., Завальнюк О.М. Хмельницький: ТОВ „Поліграфіст - 2”, 2012. 416 с.
10. Там само. Спр.16. Арк.14.
11. Архівні установи Хмельниччини: інформаційно-довідкове видання. Хмельницький: «Поліграфіст -2», 2012. 64 с.
12. Енергія спецвипуск „Архівіст”. 2013. Вип.1.
13. Байдич В. Г. Науково-видавнича діяльність Державного архіву Хмельницької області за 2012-2015 рр. // Освіта, наука, і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2016. Т.22. С.626-633; Олійник Ю.В., Галатир В.В. Проведення наукових досліджень у сфері архівної справи та популяризації документів Національного архіву фонду (з досвіду роботи Державного архіву Хмельницької області). Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2016. 28 с.
14. Енергія спецвипуск „Архівіст”. 2014. Вип.2.
15. Там само.
16. Олійник Ю.В., Галатир В.В. Проведення наукових досліджень у сфері архівної справи та популяризації документів Національного архіву фонду (з досвіду роботи Державного архіву Хмельницької області). Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2016. 28 с.
17. Енергія спецвипуск „Архівіст”. 2016. Вип.4.
18. Там само.
19. Державний архів Хмельницької обл. Поточний архів архіву. Спр. 5. Арк.18.
20. Там само. Спр. 5. Арк.18.

ПРОМИСЛОВІСТЬ МОГИЛІВЩИНИ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТОЛІТТЯ

В цій роботі автор оприлюднює відомості про розвиток промисловості на Могилівщині на початку ХХ ст. подає короткі характеристики промислових підприємств краю та їх власників.

Ключові слова: Могилівщина, початок ХХ ст., промислові підприємства, млини, заводи, фабрики, гуральні, власники

Характерним явищем у житті Могилівського повіту початку ХХ ст. став справжній бум підприємництва на фоні швидкого зростання промислового виробництва в Російській імперії того часу. Автору вдалося відшукати в Держархіві Хмельницької області статистичні ві-

домості з переліком всіх промислових підприємств цього краю дещо пізнішого часу, коли велика російська держава вже наближалася до свого краху. Датується ця інформація 1915 роком, а саме 15 березня. Вона й оприлюднюється нижче.

Гуральні:

1.	с. Брониця	власник	Сайн-Вітгенштейн Микола Миколайович
2.	с. Юрківці	власник	Устинов Михайло Михайлович
3.	м. Яришев	власник	Дедучинська Ганна Казимирівна
4.	с. Громівка	власники	Тисоцька Людмила Миколаївна,
Рейнгарт Віра Миколаївна,
Борзенко Софія Миколаївна
5.	с. Будне	власник	Румшевич Кіндрат Осипович
6.	с. Кацмазов	власник	Косецький Фелікс Станіславович
7.	м. Копайгород	власник	Скоробогач-Богущький Феодосій Ілліч [1, арк. 3 зв.-4]
8.	м. Бар	власник	Никельштург Йосип-Йось Ельхонович

Казенні винні очисні склади

9.	м. Бар	власник	Міністерство фінансів в особі
Подільського Губернського Акцизного Управління
10.	м. Могилів	Той же власник	

Пивоварні заводи

1.	с. Канатківці	власник	Клор Марія Олексіївна [1, арк. 3 зв.-4]
2.	м. Могилів-Подільський	власники	Горвіці: Бенціон, Йосип, Лузер,
Нісон, Сура, Рухля Ришковська і Бася Беронш
3.	м. Могилів-Подільський	власник	Елонід Абрам-Хаїм Дувидович

Солодовий завод

1.	м. Могилів-Подільський	власник	Никельштург Лиля Йосипович

Цукрові заводи

1.	с. Вендичани	власник	Товариство Вендичанського і Хреновецького
цукрових заводів
2.	с. Вищий Ольчедаїв	власник	Товариство Вищеольчедаївського цукрового заводу
3.	с. Хренівка	власник	Товариство Вендичанського і Хреновецького
цукрових заводів [1, арк. 5 зв.-6]
4.	с. Шостаківка	власник	Броницька Юлія Альфредівна
5.	м. Ялтушків	власник	Товариство Ялтушківського цукрового заводу
6.	м. Бар	власник	Акціонерне товариство Барського
пісочно-рафінадного заводу

Маслобойні заводи

1.	м. Яришнів	власник	Сіркис Абрам
2.	с. Галайківці	власник	Трачук Михайло-Максим Якович
3.	с. Жван	власник	Невлда Семен Якович
4.	с. Жван	власник	Лінчук Дорохей Захарович [1, арк. 6 зв.-7]
5.	с. Ліпчани	власник	Шимановський Стефан Трохимович
6.	с. Серебря	власник	Бугацький Андрій Іванович
7.	с. Слобода Яричівська	власник	Заверуха Матвій Ніфонтівч
8.	с. Слобода Яричівська	власник	Марусяк Сергій Федорович
9.	с. Юрківці	власник	Сверичевський Федір Тимофійович
10.	м. Яришів	власник	Палійчук Іван Костянтинівч
11.	м. Яришів	власник	Палійчук Петро Лук'янович
12.	м. Лучинець	власник	Гойхман Тев'я-Юрко Лейбович
13.	м. Лучинець	власник	Арцлістік Овтія-Лейба [1, арк. 7зв.-8]
14.	с. Кривохижинці	власник	Гаврилюк Стефан Пилипович
15.	с. Серби	власник	Волошиновський Йосип-Марія Августовичі
16.	с. Біляни	власники	Грицьков Антон, Присяжнюк Марія, Куйбіда Степан
17.	м. Могилів – Подільський	–власники	Спадкоємці священика Іосінія маслобойня і часовий Калтановського резервуар
18.	м. Могилів – Подільський	вул. Виноградна	Груберман Естер-Малка

Миловарні заводи

1.	м. Шаргород		Райф Абрам
2.	м. Могилів-Под.		Базарний спуск Грайсер Мендель Абрамович [1, арк. 8зв.-9]
3.	м. Могилів-Под.		Пушкінська вулиця Мур Фавиль
4.	м. Могилів-Под.		Пушкінська вулиця Вайнштейн Кисель Абрамович
5.	м. Могилів-Под.		Пушкінська вулиця Берим Азріель
6.	м. Могилів-Под.		3-я Озаринецька вулиця Ойцмани Шувіль і Фроїм

Шкіряні заводи

1.	м. Копайгород	власники	Спадкоємці Шпортія Федора
2.	м. Ялтушків	власник	Іськов Антін Панасович
3.	м. Ялтушків	власник	Гутаревич Пилип Яндарієвич
4.	м. Ялтушків	власник	Воловодюк Гаврило Панасович [1, арк. 8зв.-9]
5.	м. Ялтушків	власник	Луканевич Пилип Миколайович
6.	м. Ялтушків	власник	Гутаревич Хома Андрійович
7.	м. Бар	власник	Левін Янкель Мейлахович
8.	м. Бар	власник	Гельман Янкель Менашевич
9.	м. Бар	власник	Гельман Менаше Хаїмович

Лісопильний завод

1.	Могилів 1-ша частина		Мейлихзона Еля-Янкеля спадкоємці

Чавуноливарні заводи

1.	Могилів 1-ша частина		Зельнер Хаїм Срулевич
2.	Там же		Молянський Сруль Іделевич [1, арк. 10зв.]

Свічковий завод

1.	м. Бар		Магаданік Абрам Шаєвич

Ткацькі фабрики

1.	м. Бар		Цукерман Мордко Гершкович
2.	Там же		Спадкоємці Френкель Гітлі: Френкель Ісаак і Хая Софія Морейніс, Сруль Бер-Нагель і Абрам Френкель

Сукновальня (Фолношнях)

1.с. Хоньківці

Щербачова Олена Олександрівна [1, арк. 11зв.] (при водяному млині)

Вальцеві млини

1. с. Лядава

Устинов Михайло Михайлович

2. с. Немія

Красовський Фадей Францович

3. м. Яришів

Дзедушинська Ганна Володимирівна

4. с. Берлинці-Польові

Бернатович Богдан Фадейович (6 вальців, 2 каменя)

5. с. Віноже

Товариство Вищеольчедаївського цукрового заводу

6.с. Обухів

Ценина Євгенія Миколаївна

7. с. Слобода –Шаргородська

Любомирська Марія Владиславівна [1, арк. 13зв.-14]

8. м. Шаргород

Вона ж

9. с. Мар'янівка

Радовичі: Емануїл і Порфирій Володимировичі

10.м. Могилів 1-ша частина

Молянський Ізраель Іделевич

11. Там же

Мейлихзона Еля-Янкеля спадкоємці [1, арк. 14зв.]

Млини прості (водяні, наплавні, парові), з нафтовими двигунами і т.ін.

1. с. Березова

бмлинів по 1

каменю Чихачов Микола Матвійович

2. с. Бернашівка

3 каменя

Тітори: Каленик і Василь

3. с. Борщівці

2 каменя

Фурньє Павло Петрович

4. Там же

2 каменя

Чорні: Стефан і Йосип Івановичі

5. с. Бронця

2 каменя

Сайн-Вітгенштейн Микола Миколайович

6. Там же

2 каменя

Він же

7. Там же

2 каменя

Він же [1, арк.16.]

8. Там же

2 каменя

Він же

9. с. Воеводчинці

2 каменя

Кич Пилип Павлович

10. Там же

1 камінь

Він же

11. Там же

2 каменя

Табурчак Федір Юхимович

12. с. Галайківці

2 каменя

Бабій Гаврило Мефодійович

13. Там же

2 каменя

Мельникови: Петро і Дарка

14. Там же

2 каменя

Поляков Прокіп Никифорович

15. Там же

2 каменя

Тодорук Павло Михайлович

16. с. Григорівка

2 каменя

Сайн-Вітгенштейн Микола Миколайович [1, арк.16зв.-17]

17. Там де

1 камінь

Матвійчук Андрій Степанович

18. с. Жвань

1 камінь

Ленчук Олексій Іванович

19. Там же

2 каменя

Мельник Ілля Іванович

20. Там же

2 каменя

Рукоман Іван Стефанович

21. Там же

1 камінь

Хіміч Семен Федосович

22. Там же

2 каменя

Череватюк Іван Іванович

23. Там же

4 каменя

Янковський Карл-Олександр Фердинандович

24. с. Жеребилівка

2 каменя

Львов Федір Миколайович

25. Там же

2 каменя

Надубчак Олексій Трохимович [1, арк.17зв.-18]

26. с. Іляшівці

1 камінь

Липовецький Михайло Андрійович

27. Там же

1 камінь

Матвеев Касян Миколайович

28. с. Іракліївка

3 каменя

Кончар Микола Іванович

29. с. Карпівка

2 каменя

Спадкоємці священика Борисевича Петра Андрійовича

30. Там же

2 каменя

Братчук Йосип Андрійович

31. Там же

1 камінь

Завроцький Володимир Хомович

32. Там же

2 каменя

Ліснер Тетяна Олександрівна

33. Там же

2 каменя

Чорнокнижний Іван Євгенович

34. Там же

2 каменя

Ліснер Тетяна Олександрівна [1, арк.18зв.-19]

35. с. Козлов	1 камінь	Бабій Григорій Йосипович
36. Там же	1 камінь	Бабій Федір Іванович
37. Там же	3 каменя	Бачинський Яків Іваеонич
38. Там же	3 каменя	Бржозовський Станіслав- Владислав- Олександр- Степанович
39. с. Конева	2 каменя	Виноградський Олександр Ілліч
40. с. Липчани	2 каменя	Залеський Сигізмунд Вільгельмович
41. Там же	2 каменя	Він же
42. с. Ломазов	2 каменя	Марков Михайло Аркадійович
43. с. Лядова	2 каменя	Дубиняк Микола Михайлович [1, арк.19зв.-20]
44. Там же	2 каменя	Мельник Антін Гнатович
45. Там же	2 каменя	Пивовар Фока Антонович
46. Там же	2 каменя	Сікорські: Кирило і Володимир
47. Там же	2 каменя	Красовський Фадей Францович
48. Там же	3 каменя	Він же
49. с. Нигієвці	2 каменя	Чихачова Софія Володимирівн
50. Там же	1 камінь	Вона ж
51. с. Нижні Ольчедаївці	1 камінь	Мельник Устин Іванович
52. Там же	3 каменя	Марков Михайло Аркадійович
53. с. Погоріла	2 каменя	Грохольська Ванда [1, арк.20зв.-21]
54. Там же	2 каменя	Вона ж
55. с. Рівне	2 каменя	Довгань Яків Федосович
56. Там же	2 каменя	Розцішевський Карл Болеславович
57. Там же	2 каменя	Він же
58. с. Ротмістровка	2 каменя	Красовський Василь Володимирович.
59. с. Садова	2 каменя	Антонович Борис, Бок Єлизавета, Бабинина Софія
60. Там же	1 камінь	Богданюк Сазон Антонович
61. с. Серебря	2 каменя	Красовський Фадей Францович
62. Там же	2 каменя	Він же
63. Там же	2 каменя	Він же [1, арк.21зв.-22]
64. с. Сказинці	1 камінь	Деренчук Федір Федорович
65. Там же	1 камінь	Джурний Петро Харитонович
66. Там же	2 каменя	Кич Пилип Павлович
67. Там же	2 каменя	Він же
68. с. Слобода Яришівська	2 каменя	Демидови Василь і Роман
69. Там же	4 каменя	Дзедушицький Володимир Фадейович
70. Там же	2 каменя	Почапчинські Кирило і Василь
71. с. Хоньківці	2 каменя	Щербачова Олена Олександрівна
72. Там же	2 каменя	Вона ж
73. Там же	2 каменя	Печаки: Митрофан, Олексій, Никифор [1, арк.22зв.-23]
74. с. Юрківці	2 каменя	Мельники Семен і Ксенофонт
75. Там же	2 каменя	Устинов Михайло Михайлович
76. Там же	1 камінь	Він же
77. м. Яришів	2 каменя	Спадкоємці Гончара Ізотія Олесійовича
78. с. Ястребна	2 каменя	Береленчиков генерал-майор
79. с. Борщівці	?	Буров Селян Кіндратович
80. с. Серебринець	?	Зарицький Павло Васильович Ільїн Дем'ян Степанович

81. с. Юрківці	1 камінь	Седлецький Дмитро Миколайович
82. м. Озаринці	4 каменя	Іванова-Луцевина Катерина Павлівна
83. Там же	2 каменя	Вона ж [1, арк.23зв.-24]
84. с. Шлитківці	2 каменя	Громада селян с. Шлитківці
85. с. Ломозов	1 камінь	Чорний Василь Сергійович
86. с. Мала Куковка	2 каменя	Чорнописський Гнат Якович
87. с. Ястребне	2 каменя	Жуковський Феофіл Григорович
88. Там же	2 каменя	Голевський Андрій Михайлович
89. с. Ізраїлівка	1 камінь	Скоробогач Сидір Сергійович
90. м. Озаринці	2 каменя	Мельники: Федір, Кирило, Яків Івановичі
91. Там же	2 каменя	Бацалай Ганна і Олійник Фекла Мефодіївни
92. с. Бернашівка	1 камінь	Настюк Семен Микитович [1, арк.24зв.-25]
93. с. Березова	1 камінь	Мельник Сергій Тимофійович
94. с. Жван	2 каменя	Романи: Корнелій, Олексій, Іван, Михайло Івановичі
95. Там же	1 камінь	Химичі: Євстахій і Тимофій Семеновичі
96. с. Козлов	2 каменя	Бортник Юхим Омелянович
97. с. Ліпчани	1 камінь	Ткаченко Никифор Прокопович
98. с. Нишовці	1 камінь	Мельничук Сергій Гаврилович
99. с. Козлов	1 камінь	Атаманюк Йосип Матвійович
100. Там же	1 камінь	Черпитяк Григорій Миколайович
101. с. Ілляшівці	1 камінь	Фещуки: Іван і Григорій Михайловичі [1, арк.25зв.-26]
102. с. Ледава	2 каменя	Кирик Гордій Кіндратович
103. м. Яришів	1 камінь.	Шумлянський Єрмил Трохимович
104. с. Ніневці	1 камінь	Слобденюк Андрій
105. с. Барок	4 каменя	Спадкоємці Богорода і Михалевський Петро Емілієвич
106. с. Винов	3 каменя	Билим-Колосовська Ольга Олександрівна
107. с. Горай	2 каменя	Тихоцька Людмила, Ренгарт Віра, Борзенко Софія
108. с. Громівка	2 каменя	Вони ж
109. с. Долиняни	2 каменя	Степковська Ванда Йосипівна [1, арк.26зв.-27]
110. с. Котюжани	2 каменя	Лисак Ганна і Залеська Ганна
111. Там же	2 каменя	Мельника Петра спадкоємці
112. Там же	3 каменя	Ценіна Євгенія Миколаївна
113. с. Кричанівка	1 камінь	Крислатий Семен Михайлович
114. Там же	2 каменя	Мартусевич Іван
115. Там же	2 каменя	Фолянд Генріх Карлович
116. Там же	3 каменя	Він же
117. м. Лучинець	1 камінь	Спадкоємці Коливеприна Корнелія
118. с. Михайлівці	3 каменя	Собанський Броніслав Костянтинович [1, арк.27зв.-28]
119. Там же	2 каменя	Він же
120. с. Млинівка	2 каменя	Ляшкевич Ольга Григорівна
121. с. Немерче	3 каменя	Бущинський Костянтин Степанович
122. с. Вищий Ольчедаїв	2 каменя	Мельник Федір
123. Там же	3 каменя	Ценіна Євгенія Миколаївна
124. Там же	3 каменя	Вона ж
125. Там же	2 каменя	Ющенко Степан
126. с. Плоске	3 каменя	Ляшкевич Ольга Григорівна
127. с. Попелюхи	3 каменя	Добролюбови Володимир Васильович і Ганна Григорівна [1, арк.28зв.-29]
128. с. Сліди	2 каменя	Морачинський Домінік Олександрович

129. с. Сугаки	2 каменя	Медвідь Іван Онуфрійович
130. Там же	2 каменя	Солдатов Панас Васильович
131. Там же	2 каменя	Устинов Михайло Михайлович
132. с. Тропова	1 камінь	Звуковський Фрідріх-Роберт Карлович
133. с. Вендичани	2 каменя	Шекман Шульман Хаїмович
134. Там же	1 камінь	Жукотанський Іван Прокопович
135. с. Крачанівка	1 камінь	Брайльчук Віктор Степанович
136. Там же	1 камінь	Солдатов Василь Васильович [1, арк.29зв.-30]
137. с. Сліди	1 камінь	Любчик Гаврило Михайлович
138. с. Тропова	2 каменя	Гриневиц Андрій Маркович
139. с. Вищий Ольчедаїв	3 каменя	Мельник Микола Федорович
140. с. Курашановці	1 камінь	Повісьмак Сидір Іванович
141. Там же	1 камінь	Савчук Тарас Андрійович
142. Там же	1 камінь	Дончак Іван Романович і Булега Каленик
143. с. Кривохижинці	1 камінь	Опольський Микола Йосипович
144. Там же	1 камінь	Готманчук Ісаак Тарасович
145. Там же	1 камінь	Цитович Лев Іванович [1, арк.30зв.-31]
146. Там же	2 каменя	Дубиняк Іван Антонович
147. Там же	1 камінь	Гунько Гнат Федосович
148. с. Польові Берлинці	2 каменя	Крук Гнат Іванович
149. м. Снитків	1 камінь	Хржановський Антін Андрійович
150. с. Берлинці Лісові	2 каменя	Клопотовський Казимір Станіславович
151. с. Біляни Шаргородські	1 камінь	Кияновський Василь
152. Там же	3 каменя	Кноррінг Костянтин Костянтинович
153. с. Будне	?	Румшевиц Кіндрат Осипович
154. с. Гібалівка	3 каменя	Любомирська Марія Владиславівна княжна [1, арк.31зв.-32]
155. с. Довгівці	3 каменя	Замлинський Войцех Тадеушович
156. с. Іванківці	3 каменя	Дембицький Гілярій Романович
157. с. Калинівка	2 каменя	Шаргородський Мунсхай Леанестирович
158. с. Коршиків	2 каменя	Клопотовський Владислав Станіславович
159. с. Кацмазов	1 камінь	Кацмазівська сільська громада
160. Там же	2 каменя	Косецький Фелікс Станіславович
161. с. Лозова	3 каменя	Бернацький Микола Феофілович
162. Там же	3 каменя	Кноррінг Костянтин Костянтинович
163. Там же	3 каменя	Він же [1, арк.32зв.-33]
164. с. Людвиківка	3 каменя	Іванов Сергій Петрович
165. с. Носиківка	3 каменя	Щенновський Станіслав Гнатович
166. с. Перепальчинці	2 каменя	Селянський поземельний банк
167. Там же	1 камінь	Він же
168. с. Плебанівка	2 каменя	Шаргородський чоловічий монастир
169. Там же	1 камінь	Він же
170. с. Романки	2 каменя	Маньковський Петро Валеріанович
171. с. Роскань	2 каменя	Любомирська Марія Владиславівна, княжна
172. с. Серби	2 каменя	Якимчук Іван
173. с. Хренівка	2 каменя	Устинов Михайло Михайлович [1, арк.33зв.-34]
174. с. Шендерівка	3 каменя	Кноррінг Костянтин Костянтинович
175. Там же	2 каменя	Громада села Шендерівка
176. с. Шостаківка	2 каменя	Любомирська Марія Владиславівна, княжна
177. м. Шаргород	?	Делгенд Броніслав

178. с. Лозова	2 каменя	Громада села Лозова
179. с. Серби	2 каменя	Спадкоємці Ракузи Петра Андрійовича
180. с. Грабівці	2 камені	Суйкер Шльома Абрамович
181. Там же	1 камінь	Заїць Стефан Іванович
182. Там же	1 камінь	Гребенюк Хома Євстафійович [1, арк.34зв.-35]
183. Там же	2 каменя	Залеський Мечислав Сигізмундович
184. с. Долгівці	2 каменя	Замлінський Людвік Фадейович
185. с. Носиківка	2 каменя	Шмулько Пантелеймон Йосипович
186. с. Хоменки	2 каменя	Попов Арсеній Петрович
187. м. Верховка	3 каменя	Бібіков Іван Аполонович
188. с. Кузьминці	2 каменя	Спадкоємці Беленкіна Іллі Григоровича
189. Там же	2 каменя	Вони ж
190. с. Примощанчинці	2 каменя	Павлов Олександр Прокопович
191. Там же	2 каменя	Він же [1, арк.35зв.-36]
192. с. Слобода-Матвійківська	2 каменя	Устинов Михайло Михайлович
193. с. Слобода-Ялтушнівська	3 каменя	Крассовський Захарій-Казимір Клементійович
194. с. Шершні	3 каменя	Міністерство державного майна
195. с. Шепчинки	2 каменя	Токаржевські: Вільгельм і Гнат
196. с. Ялтушків Підлісний	1 камінь	Римар Каленик і Шниревський Терентій
197. Там же	3 каменя	Чайковський Станіслав і Червінський Станіслав
198. Там же	2 каменя	Червінський Антін Августинович [1, арк.36зв.-37]
199. с. Кошаринці	2 каменя	Скоробогач-Богуцький Сергій Ілліч
200. с. Попівці	1 камінь	Мельник Федір Лук'янович
201. Там же	1 камінь	Синяковський Андрій Лук'янович
202. с. Митки	1 камінь	Зарицький Павло Васильович
203. м. Ялтушков	2 каменя	Флейшман Мойсей Давидович і Фрейнфурт Абрам-Герш
204. м. Могилів-Под.	1 частина	Стависький провулок Татищев Володимир Сергійович, граф - млин-крупорушка
205. м. Могилів Немійська		вул. Міське громадське управління млин простий
206. м. Бар		Френкеля спадкоємці: Ісаак і Хаят Янкелі і Софія Матраніс.

Простий паровий млин [1, арк.37зв.-38]

Як на той час, то це була велика промислова потуга. Недарма, Могилівський повіт і саме повітове місто вважалися одними з найбільш розвинених у цьому відношенні регіонів Поділля.

8 гуралень, 2 очисні спиртсклади, 3 пивзаводи, 1 солодовий завод, 6 цукрових заводів, 18 маслозаводів, 6 миловарних та 9 шкірзаводів, 1 лісопильний завод, 2 чавуноливарні, 1 свічковий завод, 2 ткацькі фабрики, 1 сукновальня, 11 вальцових та 206 простих млинів складала на 1915 рік основу економічного розвитку

Могилівщини. А ще ж був досить потужний річковий транспорт, пристані, елінг, затони, залізничний транспорт тощо. На жаль, Перша світова війна, а далі – буремні події української революції 1917-1921 рр., прихід більшовиків до влади у краї надовго не лише загальмували розквіт господарства у цьому благословенному краї, а й відкинули його далеко назад. Й потрібно було впродовж багатьох років затратити величезні зусилля для того, щоб відновити втрачене й піти далі вперед.

ДЖЕРЕЛА

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.233. – Оп.1. – Спр.546

ВИРОБНИЧІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГУРАЛЕНЬ МОГИЛІВСЬКОГО ПОВІТУ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ 1912 РОКУ

У цьому повідомленні автор знайомить читачів з виробничими характеристиками гуралень Могилівського повіту станом на 1912 рік та їх власниками, сировинною базою та тягловою силою

Ключові слова: Могилівщина, гуральня, спирт, сировина, худоба робоча, добрива, сівозміна.

В Російській імперії впродовж всього періоду її існування одним з найпотужніших наповнювачів бюджету завжди була горілка, на яку майже весь час існувала державна монополія на її виготовлення та продаж. Якщо ж ця справа й віддавалася, а вона таки часто віддавалася, в приватні руки, то на це встановлювалися не-малі акцизи. Тому то й таку увагу приділяли органи влади і управління благополуччю цієї сфери господарювання.

До речі, в заголовку цього повідомлення стоїть слово «гуральня», яке дісталось в спадщину від Речі Посполитої. В Росії ж підприємства по виготовленню спиртних напоїв називали винокурними заводами, а горілку – хлібним вином,

У 1911-1912 рр. за викурку перероблено картоплі 12784 пуди, солода – 2112 пудів, кукурудзи – 5940 пудів.

Під картоплю для заводу засівалось десятина

1909/10 – 35
1910/11 – 35
1911/12 – 27 [1, арк. 2].

Урожай картоплі в пудах з десятини складав

1910 р. – 800
1911 р. – 600
1912 р. - 500

Худоби на заводі: 69 коней, 16 голів рогатої худоби

Добриво – гній

Сівозміна: одинадцятипільна (1/ - гній, пар 2/ пшениця 3/ картопля 4/ овес 5/ овес з конюшиною 6/ конюшина 7/ конюшина пар 8/ пшениця 9/ картопля 10/ овес 11/ ячмінь) [1, арк. 2 зв.].

Юрковецька гуральня – винокурний завод №167

Маєток Юрківці Яришівської волості. Власник Устинов Михайло Михайлович

Для простої кореспонденції ст. Сулятецька Південно-Західної залізниці, а для замовної м. Могилів.

В маєтку 1013 десятина орної землі.

Виробництво підприємства в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 1325630°, 1477930°, 1058087°, 1824519°, 919750°.

У 1911-1912 рр. за викурку перероблено картоплі 44496 пудів, солода – 5220 пудів, кукурудзи – 3630 пудів, жита – 12 пудів.

Під картоплю для заводу (в дес.)

1909/10 – 78
1910/11 – 89
1911/12 – 75 [1, арк. 3].

хоча на початок ХХ ст. її найчастіше «гнали» з картоплі, кукурудзи і солода. Це ми бачимо нижче, в описовій частині гуралень Могилівщини. Всі винокурні чи гуральні імперії мали свої номери.

Так, Кацмазівська гуральня – винокурний завод йшла під №34. Знаходилась вона в маєтку Кацмазов Копайгородської волості. Власником її був К.Л.Маковецький. У цьому маєтку налічувалось 600 десятина орної землі.

Загальне виробництво підприємства у градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 582356°, 236699°, 460314°.

Спирт виробляли з кукурудзи, солода і картоплі.

Урожай картоплі 1910 р. – 750

1911 р. – 600

1912 р. - 600

Худоби на заводі: коней - 96, волів – 147 шт.

Добриво – гній

Сівозміна: Десяти і восьмипільна 1 – пар, 2- озимина, 3- коренеплоди, 4 –ярові, 5 - трави, 6 - трави, 7 - пар, 8 - озимина, 9 - ярові [1, арк. 3 зв.].

Барська гуральня – винокурний завод №74

Маєток Бар, заштатне місто Бар. Власник Йосип Ельхонович Нікельшпург.

Сировину для виготовлення спирту купує (свою землю для цього не використовує).

Виробництво підприємства в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 2873440°, 853977°, 9574225°, 10384388°, 10188668°.

Виготовляють спирт з жита, солода, картоплі, Естракта Бауера, буряково-цукрових залишків.

Перероблено 1911-1912 рр картоплі 55800 пудів, естракта - 400 пуд., цукрового буряка – 267735 пуд., жита – 15 пуд.

Під картоплю землі не має. Картоплю купив. Худоби не має, як і всього іншого[1, арк. 4].

Яришівська гуральня – винокурний завод №30

Маєток в м. Яришеві. Власник Володимир Фадейович Дзядушицький

Для простої кореспонденції ст. Сулятецька Південно-Західної залізниці, а для замовної м. Могилів.

Орної землі в маєтку 1131 десятина.

Виробництво підприємства в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 1778200°, 1077020°, 1127698°, 1102281°, 1122090°.

Виготовляють спирт з кукурудзи, жита, солода, картоплі.

Перероблено за викурку у 1911-1912 рр. картоплі 24900 пуд, солода – 4245 пуд, жита – 16 пуд, кукурудзи – 17061 пуд.

Під картоплею заводською (дес.) 1909/10 – 11;

плантаторською 1910/11 – 24;

1911/12 – 40 [1, арк. 5].

Урожай картоплі 1910 р. – 600

1911 р. – 730

1912 р. - 600

Худоби на заводі: коней -138, робочої рогатої худоби – 70, молочної рогатої худоби – 160, молодняка – 100 шт.

Удобрює землю головним чином штучними туками і в незначній кількості гноєм.

Сівозміна: Восьмипільна 1) пар, 2) озимина, 3) коренеплоди, 4) ярові, 5) трави, 6) озимина, 7) трави, 8) ярові [1, арк. 5 зв.].

Броницька гуральня – винокурний завод №31

Маєток Брониця Броницької волості. Власник найсвітліший князь Микола Миколайович Сайн-Вітгенштейн

Адреса м. Могилів.

Виробництво заводу в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 2341100°, 1723100°, 565023°, 1746243°, 3193641°.

Виготовляють спирт з кукурудзи, солода, картоплі, буряково-цукрових залишків і естрактів Бауера.

Перероблено за викурку у 1911-1912 рр. картоплі 38236 пуд., солода – 3636 пуд., цукрового буряка – 51708 пуд., кукурудзи – 6532 пуд., естракту Бауера 417 пуд.

Заводська площа під картоплею (дес.) 1909/10 – 100

1910/11 – 100

1911/12 – 97 [1, арк. 6].

Урожай картоплі з десятини 1910 р. – 800
 1911 р. – 650
 1912 р. - 700

Худоби: коней – 100, волів – 50

Добрив немає

Сівозміна: Шестипільна 1) кукурудза, 2) пшениця, 3) конюшина, 4) ярові, 5) пшениця, 6) картопля [1, арк. 6 зв.].

Буднянська гуральня – винокурний завод №32

Маєток Будне Сербожської волості. Власник Рафаїл Октавіанович Головацький Орендар Казимир Антонович Гаєвський

Адреса м. Шаргород

В маєтку орної землі 450 десятин.

Виробництво заводу в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 1190670°, 1025020°, 748077°, 1033149°, 1432479°.

Виготовляють спирт з солода, картоплі.

Перероблено за викурку у 1911-1912 рр. картоплі 40920 пуд, солода – 3636 пуд.

Під заводською картоплею (дес.);

1909/10 – 60 плантаторами

1910/11 – 45 чужими 67 [1, арк. 7].

1911/12 – 40

Урожай картоплі з дес. в пуд. 1910 р. – 1000

1911 р. – 750

1912 р. - 700

Худоби на заводі: коней – 110, великої рогатої худоби – 70

Добрива – гній

Сівозміна: дев'ятипільна 1) пар, 2) пшениця, 3) картопля, 4) ячмінь, 5) конюшина, 6) конюшина, 7) пшениця, 8) коренеплоди, 9) овес [1, арк. 7 зв.].

Громівська гуральня – винокурний завод №33

Маєток Громівка. Власники А.Н. Тихоцька, В.Н. Ріхард, С.Н. Борзенко

Адреса с. Немерче

В маєтку орної землі ?.

Виробництво заводу в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 ~ 2391350°, 1975150°, 1238 -?°, 2264649°, 2163321°.

Виготовляють спирт з жита, солода, картоплі.

Перероблено за викурку у 1911-1912 рр. картоплі 39168 пуд, солода – 3666 пуд, жита – 610 пуд.

Під заводською картоплею (в дес.) 1909/10 – 126

1910/11 – 80

1911/12 – 90 [1, арк. 8].

Урожай картоплі з дес. в пуд. 1910 р. – 800

1911 р. – 700

1912 р. - 800

Худоби на заводі: коней - 60, волів – 120

Добрива – гній та мінеральне

Сівозміна: Десятипільна 1) пар, 2) пшениця, 3) картопля, 4) ячмінь, 5) конюшина, 6) пар, 7) пшениця, 8) коренеплоди, 9) овес, 10) горох [1, арк. 8 зв.].

Копайгородська гуральня – винокурний завод №33

Маєток Копайгород Копайгородської волості. Власник Феодосій Ілліч Скоробогач - Богуцький

Адреса м. Копайгород

В маєтку 1250 дес. орної землі.

Виробництво заводу в градусах 7/8, 8/9, 9/10, 10/11, 11/12 938040°, 1510200°, 922983°, 1824519°, 519866°.

Виготовляють спирт з кукурудзи, жита, солода, картоплі.

Перероблено за викурку у 1911-1912 рр. картоплі 26096 пуд, солода – 2492 пуд., жита – 560 пуд., кукурудзи – 2660 пуд.

Під заводською картоплею (дес.) 1909/10 – 127
 1910/11 – 114
 1911/12 – 85 [1, арк. 9].

Урожай картоплі з дес. в пуд. 1910 р. – 825
 1911 р. – 612
 1912 р. – 400

Худоби на заводі: коней - 150, великої рогатої худоби – 200

Добрива – гній

Сівозміна: Дев’ятипільна 1) гній, пар, 2) пшениця, 3) картопля, 4) буряк, 5) цукровий буряк, 6) конюшина, 7) конюшина, пар, 8) пшениця, 9) картопля [1, арк. 9 зв.].

В цілому ж, не зважаючи на різні підходи до виробництва, не однаково організовані технологічні процеси, застосування новітніх на той час досягнень науки і техніки, гуральні – винокурні заводи Могилівщини забезпечували стабільне надходження коштів до бюджету. Проте, вже спостерігалася тенденція скорочення посівних площ для вирощування сировини, необхідної для виробництва спиртних напоїв. Та й урожаї чомусь різко почали знижуватися. З чим це було зв’язано, ще доведеться вияснити. І все ж, станом на 1912 рік, спиртова промисловість Могилівщини продовжувала залишатись одним з найбільших і найнадійніших, вживаючи сучасний термін, спонсорів державного, та й, в певній мірі, місцевого бюджетів.

ДЖЕРЕЛА

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.233. – Оп.1. – Спр.478

Блажевич Ю.І.

ХРИСТИАНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО: ДВОЄВІР'Я В НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ, ОБРЯДАХ ТА ТРАДИЦІЯХ ПОДОЛЯН (літній цикл православного церковно – літургійного року)

В статті на основі історичних та документальних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено феноменальне поєднання язичницьких і християнських свят, звичаїв, традицій та обрядів, які склалися протягом віків в давніх і сучасних українців, зокрема й мешканців Подільського краю у літньому циклі православного церковно – літургійного року.

Ключові слова: Україна, Поділля, Хмельниччина, слов'яни, язичництво, християнство, православ'я, Трійця, Купала, Спаса, народні звичаї, обряди, традиції, двоєвір'я, подоляни.

Актуальність проблеми і стан її дослідження. Національне відродження в Україні, яке спостерігається в усі роки незалежності, зачепило усі сфери духовно – культурного життя українського народу, зокрема й мешканців нашого краю. Особлива увага вчених, краєзнавців, архівістів, журналістів, культурознавців, народознавців прикута до проблеми духовного відродження українців, повернення до двоєвірських обрядів, традицій і звичаїв, які утворювалися в народі протягом віків. Дослідження таких народних вірувань активно розпочалося у ХІХ ст., про що свідчать публікації П. Чубинського, О. Воропая, М. Орловського, Є. Сіцінського, М. Теодоровича, В. Камінського, Л. Українки, М. Маркевича, Б. Грінченка, О. Потєбні, І. Срезневського, І. Левицького та багатьох інших дореволюційних дослідників. Останнім часом до зазначеної проблематики звертаються сучасні вітчизняні вчені і краєзнавці Л. Артюх, В. Балушок, З. Болтарович, С. Плачинда, В. Жайворонок, О. Кислашко, Я. Кислашко, Ю. Климець, С. Єсюнін, В. Папонова, Т. Слободянюк, А. Воробйова, О. Шегельська, І. Гнатюк, І. Валентинова та інші.

Виклад основного матеріалу. Завершення весняного і початок літнього циклу православних календарних свят у східних слов'ян, зокрема у наших предків, пов'язувалося з трійцько – купальською обрядовістю, в основі якої лежали культ рослинності й магія заклинання майбутнього врожаю. Взагалі, Трійця, Свята Трійця – у християнській релігії – триєдине божество, у якому поєднуються Бог – Отець, Бог – Син і Бог – Дух Святий. Це свято святкується на 50 – ий день після Великодня, на сьому неділю,

тому свято ще називається П'ятидесятницею. В українців, зокрема й подолян, це торжество злилося зі старовинними Зеленими святами. Трійця має свою цікаву історію. Згідно з Євангелієм, у цей день на апостолів зійшли вогненні язички Святого Духа, як це їм п'ятдесят днів назад пророкував Ісус Христос. Коли минули ці дні, усі учні Ісуса разом із Марією Божою та деякі святі жінки й іудеї, які увірували в Нього, зібралися в одному домі на Сіонській горі – всього близько 120 осіб. Як завжди вони молилися і чекали зісходу Святого Духа. І ось зчинився шум із неба, з'явилися вогняні язички і осіли на кожному з апостолів. Після цього вони заговорили різними мовами світу і вирушили в далеку дорогу, щоб нести у світ проповідь про Бога. Так, наприклад, святий апостол Андрій Первозваний перший сповістив слово Євангелія народу стародавньої України і сказав своїм учням, які були з ним, і стояли на горах, на березі Дніпра, на місці майбутнього Києва: «Бачите ви гори ці? Так – от, на цих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог» [1, с.1].

Трійця вважається також днем народження християнської церкви. Свято П'ятидесятниці почали широко відзначати з ІУ століття, після прийняття церквою догмата про Трійцю – визнання існування єдиного Бога з одночасним визнанням трьох його проявів (ликів, іпостасей): «Ідіть, научайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Духа Святого» (Матвія, 28,19) – так наставляв своїх учнів Ісус Христос. До речі, апостоли не тільки отримали право і владу роздавати дар Духа Святого віруючим, але й передавати те право своїм наступ-

никам – єпископам, священникам, а ті – своїм, і так у церкві ця спадковість триває й понині [2, с.27-28].

Як із багатьма іншими святами на Поділлі підготовка до Трійці традиційно розпочиналася з прибирання садиби - за день або за два до Трійці починали генеральне прибирання в будинку і у дворі, після чого житло прикрашалося зеленими рослинами: гілками клена, липи, берези, верби, дуба, горобини, квітами і травами, різним зіллям, насамперед, айром, осокою тощо. Така традиція символізувала процвітання і новий життєвий цикл, а також подоляни вірили, що саме це «кличання», тобто прикрашання кімнат, ікон в будинку і на подвір'ї гілками різних дерев, квітів і трав здатні захистити від злих людей і нечистих сил, дарують силу, здоров'я і енергію для подолання перешкод. Через тиждень всі рослини спалювали на багатті.

Варто також пам'ятати, що субота перед святом є поминальним днем. У цей день люди в церквах ставлять свічки за упокій померлих родичів. Особливо моляться за тих, хто помер передчасною смертю. У народі вірили, що цих людей забрали на той світ підступні русалки. Серед таких людей ті, хто загинув або пропав безвісти на далеких дорогах, в чужих краях, переважно це були козаки, а пізніше – воїни – герої, що загинули в боротьбі з ворогом за честь, волю і славу своєї батьківщини – України.

Також особливо хазяйновиті господині готують святковий стіл: пироги, м'ясні та рибні страви, солодощі тощо. У деяких регіонах у цей день навіть фарбують яйця в зелений колір[3,с.14].

У день Трійці, з самого ранку вся сім'я відправлялася в храм на святкову службу, після чого вже вдома влаштовували святковий обід. А в церквах в цей день після Божественної літургії здійснювалася і здійснюється нині особлива служба з читанням уклінних молитов: священник читає молитви, стоячи на колінах біля Царських врат, лицем до віруючих, і парафіяни при цьому також встають на коліна, вперше після Великодня. Напередодні служби підлогу храму устеляють свіжоскошеною травою, ікони прикрашають різним зіллям, насам-

перед березовими гілками. Після Божественної літургії люди йшли хресним ходом до криниць і кропили їх свяченою водою. А ті парафіяни, які хотіли повного освячення своїх будівель, виносили до воріт стіл, накривали його скатертиною, ставили хліб – сіль. Священик зупинявся біля такого столу і, прочитавши Євангеліє, заходив до хати та кропив священною водою приміщення, а потім й усі інші будівлі господи[2, с. 29].

Відзначали Трійцю у лісах, полях, садах. Співали пісні, грали у веселі ігри, водили хороводи. Напередодні дівчата йшли у поля, левачили ліс і там плели вінки з конвалій, незабудок, васильків, чебрецю, збирали запашне зілля – чебрець, полин, любисток, татарське зілля, що як вже зазначалося, потім використовувалося як «кличання», а вінки виготовляли для того, щоб в неділю поворожити на власноруч сплетених вінках. Неодружені дівчата кидали свої вінки в річку, співали пісні, а якщо віночки сходилися, то вважалося, що цього року дівчину засватають.

Святкування Трійці тривало три дні. У перший день свята люди вірили, що потрібно бути уважними і обережними, тобто що в цей день масово з'являються такі міфічні істоти як мавки, русалки, вовкулаки, упирі та інша нечиста сила. Існувало багато традицій та прикмет щодо засобу захисту від русалок, які в цей період виходять з води. У деяких населених пунктах з настанням ночі молодь пробігала з помелом по всьому селу, в інших – переодягали дівчину в русалку, а потім виганяли її в поле і кидали в жито. Крім русалок, на думку наших предків прокидався й водяний, якого також потрібно було відлякувати. Для цього всім селом уздовж берега розпалювали багаття, водили хороводи, голосно співали пісні. На ранок вже вважалося, що всі нечисті сили прогнали, тому люди з чистою совістю з самого ранку бігли на річку, щоб скупатися. А щоб врятуватися від посухи та неврожаю, в такий день було прийнято зрошувати квіти і гілки, з якими були в храмі, своїми слізьми. Дівчата спеціально намагалися розплакати, щоб краплі сліз потрапили на квіти, після чого їх зберігали цілий рік[4,с.6].

На другий день Трійці, який називається Кличальний понеділок, люди ходили до церкви

на богослужіння. Після служби священнослужителі ходили по полях і молилися, просячи Господа захистити урожай від всяких стихійних лих. Третій день Трійці називається Богородушовим днем. У цей день в селі вибирали найпрекраснішу дівчину, наряджали до невпізнання – різнокольоровими стрічками і вінками, вбирали у святковий одяг. Після цього водили її по дворах, господарі щедро обдаровували її частуваннями. Також освячували колодязі, щоб очистити воду від нечистих сил.

Не багато хто знає, що П'ятидесятницю відзначали ще задовго до виникнення християнської релігії. З цієї причини багато традицій, обрядів, народних повір'їв, звичаїв та прикмет, що пов'язані з цим святом, сягають корінням в епоху язичництва. Люди вірили, що Духів день є кордоном між весняним і літнім циклами. На П'ятидесятницю було прийнято влаштовувати танці, співати пісні, літні «зазивалки», водити хороводи, проводити певні ритуали, гадати [4, с. 6]. На цей день хлопці вибирали собі наречених. Дівчата цього дня «водили тополю», в ролі якої була незаміжня дівчина, котру вважали першою красунею на селі. Її наряджали вінками, стрічками, гілками та водили по дворах. Зустріти «тополю» вважалося до великої удачі. В цей день також, як вже зазначалося, освячували колодязі. Як бачимо, відзначення Трійці в поєднанні з язичницькими зеленими святами є символом двоєвір'я і його ролі в спільному симбіозі народних традицій, обрядів, звичаїв, прикмет та забобонів з християнськими реаліями.

Саме так сталося і з язичницьким святом літнього сонцестояння Купалом, яке християнська церква в IV ст. н.е. проголосила днем народження Іоана Хрестителя – Предтечі Ісуса Христа. Духовенство та адміністративні власті переслідували купальські ігри, вбачаючи в усякому прояві життєрадісності антипод послуху, смирення та аскетизму, проповідувані християнським віровченням. Однак церква так і не змогла викоренити «богохульних», «бісовських», «сатанинських» купальських обрядів та ритуалів, які навіть у XIX – на початку XX ст. під штучною оболонкою християнських на шарувань зберігали глибинні пласти своєї дохристиянської сутності, язичницьку символіку,

типові архаїчні риси духовної культури наших предків. Як бачимо, корені свята Купала дійсно сягають ще сивої давнини. Колись свято займало надзвичайно важливе місце в житті слов'ян. Упродовж багатьох століть і навіть тисячоліть наші предки щороку відзначали цей день з особливою урочистістю, вкладаючи у святкування свій унікальний зміст. Але з часом первісне значення свята забувалося і поступово набувало іншого змісту. Сьогоднішні традиції, пов'язані із днем Івана Купала, вже не можна порівняти з тими, що існували сотні й тисячі років тому. Однак варто пам'ятати, що в цей день стародавні праукраїнці відзначали свято Сонця. Раніше свято припадало на день літнього сонцестояння і символізувало народження літнього сонця – Купала. Саме у цей переломний час небесне світило перебуває в зеніті – найвищій небесній точці, тому дні тоді найдовші, а ночі – найкоротші. Поєднання Сонця – Купала з богинею води Даною давні слов'яни вважали найвищим виявом єднання двох сутностей – чоловічої (сонце) і жіночої (води). Історія цього свята ховає в собі багато цікавих, а деколи й шокуючих речей. Наприклад, у язичників колись – ще за багато століть до хрещення Русі – було прийнято у цей день приносити жертви Богу – Сонцю. Пов'язано це було з тим, що небесне світило починало йти на спад, або, в розумінні язичників, «помирати». Жертвами, яких приносили сонцю, ставали птахи і тварини, яких спалювали на вогнищі, нібито «підготовуючи» сонячне божество. На жаль, деколи в жертву приносили й людей [5, с. 14].

Саме тому доволі суперечливим є і походження традицій стрибати через вогонь. Вважається, що такі стрибки символізують очищення вогнем. Мовляв, на Івана Купала людина повинна очиститися за допомогою двох стихій – вогню і води. Тож стрибати через багаття і купатися у воді на Купала стало традицією. Проте у деяких джерелах сказано, що колись стрибки через багаття були своєрідним жеребкуванням під час давніх жертвоприношень язичників: хто падав у вогонь при стрибку, того бог обирав для своєї жертви. Варто також нагадати, що в прадавні часи це свято вважалося дуже вільним і еротичним. Проте якщо в наш час під час свята самотні хлопці і дівчата шу-

кають своїх суджених, щоб збудувати із ними в майбутньому сім'ю, то в давнину купальська ніч знімала всі заборони, що стосувалися міжстатевих дошлюбних стосунків [5, с.14].

Цікавий звичай існував в Купальську ніч, коли, за переданням, треба було зірвати чарівну квітку папороті. яка нібито виведе на скарби, дасть можливість збагатитися і пізнати таємниці природи та майбутнє. Водночас, за переказами, коли комусь з тисячі й пощастило оволодіти чарівною квіткою(що, як вірили, цвіте без всякого цвіту), то зла сила поверне набутий скарб йому ж на погибель. До речі, до схід сонця в цю ніч збирали й тройзілля(любисток, братки, барвінок), яке вважалося чарівним, приворотним для тих дівчат, які хотіли вийти заміж («Ой хто мені тройзілля дістане, Той зі мною на рушничок стане»). Наші предки вірили, що в цю ніч не можна спати, тому що саме в цей час нечиста сила стає найактивнішою: бешкетують вовкулаки, лісовики, русалки, мавки, водяники, відьми тощо. Вірили, що в Купальську ніч тварини й рослини нібито розмовляють, а дерева навіть переходять з місця на місце [6, с.322].

Необхідно також зазначити, що наші предки обирали місце для розпалювання купальського вогню, як правило, на околиці населених пунктів, у лісі, на вигоні, біля річки та ставу, часто на пагорбах та вершинах гір. Це засвідчує той факт, що розпалювання багать на підвищених місцях, як на найближчих до неба точках землі, намагання підняти полум'я якомога вище – це суттєва ознака ритуальних вогнів на честь сонця, на зв'язок з ідеєю Неба, з культом Бога – Сонця. Розпалювання купальського вогню, зазвичай доручали жінкам або дівчатам, тому, що вони повинні були брати жар з домашнього вогнища. На Поділлі також характерним проявом культу небесного світила є звичай котити з гір або горбів палаючі колеса, обмотані соломною, вмоченою в дьоготь чи смолу, які спускали прямо до річки або ставу і падали у воду. Зрозуміло, що колесо стало споконвічним символом сонця, яке досягло свого зеніту в день Купала і потім котилося, наче колесо з гори, бо «минула половина літа». Суттєвим моментом ритуалу купальського вогню є попередня підготовча робота: вибір матеріалу для майбут-

нього багаття (скажімо, соломи, дров, хмизу, сміття) тощо, а також шляхи і способи його здобування (збирання, крадіжка) тощо. Матеріал для багаття готували здебільшого ще за три дні. Напередодні Купала, відзначала Леся Українка, «хлопці тягнуть по селі солом'яного козуба, а на зустріч їм виходять люди і роблять перейму, себто складають на вулиці тріски, поліна, старі кошики і т.ін.- все те знадоби до купальського вогнища. Таких перейм буває кілька і хлопці ледве можуть забрати все паливо». Ритуальна суть такого вогню полягає в тому, що він повинен був знищити непридатні для вжитку речі, звільнити людину від них. Можливо, що до розряду таких непотрібних речей прирівнювалася й солома, позбавлена зерна як запліднюючого начала. Попіл з купальського вогнища часом використовувався як засіб залякування нечистої сили, головним чином відьом. В деяких подільських селах попіл закопували під воротами огорожі, або посипали ним стежки, дороги, входи у двір, щоб оберігтися від злих сил, особливо, щоб відьма не йшла до корови і не відбирала в неї молока. До речі, наші предки вірили, що відьма могла стати невидимкою і могла красти попіл із купальського вогню, який міг стати в їхніх руках згубним засобом для чорної магії тощо. Тому учасники святкування, а на це дійство зазвичай запрошували всіх мешканців села, насамперед дівчат і молодих жінок, намагалися, щоб в багатті згоріло все дотла, а потім попіл розбирали, а місце вогнища загромождали вилами, мітлами, лопатами, граблями, заливали водою, щоб відьми не набрали собі й жменьку попелу [7, с.25-40].

В купальських обрядах важливе значення надавалося воді. Адаже сила води – як благодітна, так і руйнівна – викликала в уяві наших предків, зокрема й подолян, побожний трепет і породжували відповідні ритуали, вірування та прикмети. Звичаї та обряди, в яких таку роль відігравала вода, дуже давні: за біблійними космогонічними уявленнями вода є первісним елементом буття, основою світобудови. Тому, наприклад, ритуальні потоплення купальського деревця та антропологічного зображення Марени, необхідно, на наш погляд, розглядати як імітація колишніх жертвоприношень водо-

ймам, рікам, озерам, ставкам тощо. Мабуть людську жертву з віками замінило символічне антропоморфне зображення її, а згодом – купальське деревце. На Поділлі, як і в інших регіонах України, його топили у воді, вірогідно це пов'язувалося й з ритуалом викликання дощу, хоча в деяких населених пунктах його спалювали. Варто зазначити, що на Вінничині, наприклад, купальське деревце («купаило») перед ритуальним знищенням обов'язково купали у воді. Нерідко деревце, яке вирубували напередодні, спочатку занурювали у воду і тільки після цього встановлювали на місці майбутнього святкування. Як вже зазначалося, таким місцем здебільшого обирали береги рік та ставків, або пагорби біля водойм. В деяких подільських селах молодь збиралася з «купаилом» на майдані, біля громадської криниці, де хлопці обливали водою учасників святкування. Після цього молодь йшла до ставка чи річки, і там, недалеко від берега, безпосередньо у воді на міліні встановлювали купальське деревце, навколо якого танцювали, розважалися, хлюпалися водою.

Одним з найпоширеніших аспектів обрядового очищення в купальському святкуванні необхідно вважати купання, адже вода, як і вогонь, виступає очищувальною силою, могутньою природною стихією. В різних населених пунктах проводились водяні забави в багатьох варіантах. Так, наприклад, в деяких селах парубки і дівчата бралися за руки перестрибували через вогнище, а тоді купалися у водоймі. В інших – представники обох статей збиралися в окремі громади, і по черзі тричі стрибали через багаття й купалися у воді, а потім одягнувшись (бо були голі, тому й стрибали окремо), збиралися біля вогню, де свято продовжувалося. В третій населених пунктах запалювали два багаття, разом стрибали і купалися, а між двома вогнищами проводили свійських тварин, щоб очистити їх від злих та недобрих сил, тобто проводили певні магичні дії [7, с.40-50].

Дівчата з живих квітів і зілля плели вінки, потім пускали їх на плесо водойми, гадаючи на можливих наречених, - в який бік попливе вінок, туди й заміж дівчині йти, а який вінок закрутиться на місці, дівчина буде ще в дівках. Важливу функцію в таких забавах відігравали

купальські пісні. В них славили сонце, землю, воду, щедрю природу, кохання, щастя і добробут. Багато пісень відображали обряди плетіння вінків, пускання їх на воду, умивання наречених біля води, скакання через вогонь, зображення різних міфічних істот. Такі пісні часто були насичені гумором, жартами і сатирою. Мотивами і поетикою вони перегукувалися з веснянками, весільними піснями тощо [8, с. 6].

Необхідно також зазначити, що на фоні зростаючої популярності свята Івана Купала в наші дні, українці не завжди поєднують це свято з одним із найважливіших християнських свят, що теж відзначається 7 липня, - Різдво Івана Хрестителя, який народився в сім'ї священника Захарія та його дружини Єлисавети – родичів Діви Марії. Він з'явився на світ за півроку до народження Ісуса Христа, Іван був довгожданим сином і про його появу, як і про народження Ісуса, сповістив ангел. Іван усе життя служив Богу та проповідував про пришествя Христа. А людей, котрі покаялись в гріхах, він хрестив водою, готуючи їх до духовного хрещення месією. Одного разу на беріг Йордану разом з іншими людьми прийшов і сам Ісус Христос. Тоді Іоан охрестив Ісуса у водах річки, а самого проповідника почали називати Хрестителем. Нині він вважається святим після пресвятої Богородиці. Про нього Ісус Христос сказав: «Серед народжених жонами не поставив (пророк) більший від Іоана Хрестителя». Упродовж року в честь нього відзначається аж шість свят. Найбільшим серед них вважається Різдво чесного славного Пророка, Предтечі і Хрестителя Господнього Іоана, яке святкується православною церквою 7 липня. Таким чином виходить, що в один день зустрілися свята двох релігій – християнства і язичництва. Однак це зовсім різні свята, відзначення яких, за історичною випадковістю відзначається в один день. Після хрещення Київської Русі у 988 р. язичницьке свято Купайла (так називали наші предки це сонячне божество) в зв'язку з тим, що воно проводилось також в ніч з 6 на 7 липня, і християнська церква почала відзначати Різдво Іоана Хрестителя, а насильно християнізовані язичники продовжували святкувати Купайла з його веселими забавами і піснями, багаттями, жениханнями тощо, то «Купайло»

перетворився на Івана Купала. Проте майже нічого, крім назви, це свято не запозичило від нововведеного свята Різдва Іоана Хрестителя, хоча деякі елементи християнського віровчення в Україні намагались застосувати. Свято Купайла (нині – Івана Купала) для наших предків було пов'язано насамперед з літнім сонцестоянням для них це був важливий момент у їх побутовому і господарському житті. Наступав час дозрівання хлібів, сіножать, час перегону худоби на нові пасовиська. Водночас це був небезпечний період: відбувалися часті посухи або затяжні дощі з грозами, які приносили господарству великі збитки. Спеціальними ритуальними та чаклунськими обрядами люди надіялись задобрити злих духів та інших нечистих сил і таким чином уникнути лиха[5, с. 14].

Отже, вважати цих два свята одним і тим же дійством – велика помилка. Нинішнє свято Івана Купала назавжди залишиться святом наших предків, тому не варто з осудом дивитися на тих хто його відзначає. Але головне, – щоб люди розрізняли значення і походження цих двох свят і не плутали їх, бо вони є в нашій історії і будуть завжди.

Апогеєм аграрно – господарського року подільського селянина було свято обжинків, багате обрядодійствами і піснями. Майже повсюди побувала «спасова борода», яку зав'язували з останніх пучечків невижатого колосся й лишали на хлібній ниві, як відголосок звичаю жертвоприношення матері – землі, адже жнива – це був час важкої і напруженої роботи, завершальний етап якої цілком природно набирав урочисто – святкового характеру. З останнього колосся жниці робили гарний сніп і вінок. Причепуривши квітами і стрічками, вінок одягали на голову найкрасивішої дівчини. Із снопом в руках, у супроводі жниць і косарів вона йшла до двору господаря поля. Урочистий настрій створювали обжинкові пісні, які розкривали символіку обряду .в них звучали радість хлібороба з приводу успішних жнив, гордість плодами своєї нелегкої хліборобської праці. У тих випадках коли обжинки влаштовувались після збирання врожаю «толокою», господар ниви зустрічав процесію жінок і косарів на своєму подвір'ї, де з традиційними побажаннями йому передавали символічний сніп і вінок.

У відповідь на привітання господар запрошував толочан до святкового столу. Обжинковий сніп зберігався в коморі до весни, коли зерном з нього починали сівбу [9,с.382].

Красивий і поетичний обряд обжинків ніс на собі відбиток соціальної нерівності. В Подільській губернії, де переважало поміщицьке землеволодіння і до реформи 1861р. була найвищою в Україні питома вага кріпацького населення, традиція трудової взаємодопомоги при збиранні врожаю «толокою» найчастіше використовувалось як зручна форма експлуатації економічно і духовно пригнобленого селянства. Звідси йдуть характерні для жнивварського циклу усної народної творчості подолян мотиви стихійного протесту сваволі та хижацькій експлуатації поміщиків і їх прислужників.

Проте існували і певні винятки із загальною правилами. Наприкінці ХУІІІ – у перші десятиліття ХІХ ст. на Поділлі вславився своїми «дивацтвами» граф І.Мархоцький, якому дістався у спадок ряд сіл Ушицького повіту (нині Дунаєвецького району Хмельницької області). У своїх володіннях – так званий Миньковецькій державі – цей поміщик – ліберал з 1795 р. на честь звільнення ним власних селян від кріпацтва запровадив свято Цецери. За свідченнями та описами очевидців, воно являло собою пишний багатоактовий церемоніал, довільно скомпонований із обжинкових звичаїв слов'ян і античних римлян. Урочистості відкривала багатолюдна процесія, у якій брали участь селяни, озброєні знаряддями праці, йшли воли з плугами, їхали вози навантажені збіжжям нового врожаю. На окремій декорованій платформі поруч з богинею родючості й землеробства Цецерею, роль якої грала красива і дорідна дівчина, сидів сам граф вбраний у тогу римського сенатора. За його наказом проводили ритуал освячення збіжжя, худоби землі і води символічну оранку плугом, а потім влаштовували народне гуляння з танцями, безкоштовним частуванням і фейєрверком. Близько 20 років граф Мархоцький влаштовував у Миньківцях таке незвичайне свято обжинків, доки воно не було заборонено церковною і світською владою[10,с.57-61].

У серпні православні християни відзначають аж три великих великих свята, присвяче-

них нашому Спасителю Ісусу Христу, в народі їх називають скорочено Спас. Перший Спас (14 серпня) в церкві одержав назву свята Винесення Чесних древ Животворящого Хреста Господнього, у народі – Медовий або Спас на воді, а також Маковій (Маковей). Це свято вперше почали відзначати не раніше XI ст. Проголосили його в честь винесення частини хреста, на якому був розп'ятий Спаситель з імператорського палацу до храму Святої Софії, як відомо з переказів, за царювання Костянтина Великого його мати, Рівноапостольна цариця Єлена дісталась Єрусалима щоб відшукати Хрест Господа нашого Ісуса Христа Вона його знайшла і привезла у Константинополь та розмістила в імператорському палаці. Цей хрест мав цілющу силу. В столиці, за уставленим обрядом, починаючи з 1 серпня за старим стилем Чесний Хрест проносили міськими вулицями і площами для освячення міста і запобігання всіляким хворобам. Надвечір, напередодні 1 серпня (14 серпня за новим стилем), хрест готували на святому престолі Софіївської церкви звідси виносили для поклоніння народові і далі кожний день носили по місту до свята Успіння Богородиці. Цей обряд збігався з іншим святом Грецької церкви – освячення води в придворному Константинопольському храмі, яке здійснювалося у перший день кожного місяця, крім січня, коли воду святити шостого числа перед Різдом, а також 1 вересня (14 вересня за новим стилем), коли воду святити, 21 вересня (за новим стилем) – на свято Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього[2, с.139-140].

У це свято вшановують також сім святих мучеників Макавеїв, або як кажуть в народі Маковей (Маковія). Цього дня ще святять квіти й мак. Люди приносять до церкви різнокольорові букети квітів: чорнобривців, календули, барвінку, а також айстри, чебрець, соняшники та великі достиглі головки маку, в багатьох подільських селах – головки дикого маку (мак – видюк), зілля, вінки з жита тощо. Квіти і трави завжди сплітали окремими букетами, в залежності від потреб сім'ї або родини: м'ята оберігала від напастей і приносила щастя; соняшник відігравав роль сонця, що освітлює і зігріває будинок; мак – видюк розсіював тем-

ряву[12, с7]. Засушені квіти зберігали до Благовіщення, дівчата вплітали їх у коси, - «щоб волосся не випадало». Обрядовою їжею в цей день були пісний борщ і шулики (коржі або піріжки з маком, облиті медовою ситою). Коржі попередньо розламували на дрібні шматки, обливаючи цією медовою ситою, перемішеною з розтертим маком. До речі, дикий мак – видюк в народному знахарстві, після освячення, використовувався ще й, як засіб проти чародійства: цим маком обсіпали стежки – доріжки на подвір'ї і навколо дому і господарських приміщень, бо вважали що після цього всі пороки, хитрощі, недобрі справи відьом та іншої нечистої сили втрачають свою чорну суть.

Перший Спас називається ще Медовим, тому що вулики до того часу наповнювалися медом і традиційно пасічники починали медозбір. Тому мед освячували разом з букетами квітів і використовували, як вже зазначалось, в обрядових стравах [11, с10].

Називали це свято ще й Спасом на воді або Мокрим Спасом тому, що у візантійській столиці в липні – серпні були надзвичайно спекотні, без дощів, дні і часто був розпал епідемії різних хвороб. Тоді з імператорського палацу, як вже зазначалось, виносили частину Хреста Господнього і доставляли його у храм Святої Софії, а по дорозі носили цю святиню Константинополем для відвернення епідемії, освячення міста і очищення його від злих духів. Водночас читалися водосвяті молитви, частиною цього Хреста освячували воду, щоб вона була чистою, і щоб ішли дощі в посушливу пору року. З переказів відомо що, наприклад, в Києві існував такий звичай: на Маковія всі мешканці міста сходились або з'їжджалися до Дніпра святити воду. Все чоловіче населення повинне було з'являтися на водосвяття в козацькому одязі (було б непогано, щоб цей звичай відродили й сьогодні). До речі, хворі на пропасницю та на деякі інші специфічні хвороби, купалися декілька раз в річці, бо вважали, що вода в цей день цілюща. В цей день розпочинався Успенський піст, який тривав два тижні, до свята Успіння Пресвятої Богородиці.

Другий Спас (Яблучний) або Свято Преображення Господнього, відзначають 19 серпня (за новим стилем). Це одне з найбільших два-

надесятих свят. Яблучний Спас перегукується з язичницьким святом настання осені. До цього дня нашим предкам було заборонено їсти яблука і готувати з них що – небудь. Після 19 серпня і з настанням прохолодних днів плоди вважалися готовими до збору. Якщо хтось з дорослих не втримався і з'їв соковитий плід, то йому випадало сорок днів для спокути своєї провини.

Яблука і всі інші плоди, які досягають в цей час, з найдавніших часів у Східній церкві того дня благословляють на подяку Богові. Крім яблук, у цей день в Україні, зокрема й на Поділлі, приносили й інші плоди врожаю: горох, картоплю, огірки, жито, ячмінь тощо. Все це священик благословляв. Таке освячення символізував і символізує нині розквіт і плодючість усього рослинного світу, створеного Богом, у безкінечному царстві життя. До свята, як вже зазначалося, особливо заборонялося їсти яблука жінкам, діти яких померли. Існувало повір'я, що на тому світі ростуть срібні дерева з золотими яблуками і їх дає Божа Матір лише тим дітям, батьки яких не споживали яблук до Другого Спасу. Освячуючи яблука, овочі, мед, вінки із збіжжя наші предки замикали тим самим обжинковий обхід, а заодно й літній цикл аграрних свят. До цього свята завершували збір всіх зернових, востаннє заготовляли лікарські трави, з останніх колосків з поля, залишилося після жнив, сплітали Спасову Бороду – в часи християнські як пожертва Спасителю, в часи язичницькі - як притулок і жертва польовому духу, який у віруваннях наших предків уявлявся козою. З житнім духом, польовиком, пов'язаний й останній сніп, який приносили на тік, або додому, потім освячували на Спасу і ставили на почесному місці в хаті, зазвичай на покуті, під образами, зберігаючи його до Нового року. Цей сніп називався іменинником, в багатьох регіонах України, зокрема й на Західному Поділлі, дідухом: разом зі снопом нібито приносили додому й хлібне божество, польовика (тому сніп поставав іноді у вигляді одягненої ляльки) [2, с. 573-574].

Яблучний Спас – третій літній день, коли прийнято поминати померлих (перші два – Страсний Четвер і Зелені свята). Щоб запобігти потраплянню душ покійників і всякого зла

в будинок, до церкви знову несли святити квіти і мак, яким згодом обсипали себе і будинок. Обрядовими стравами в цей день були печені яблука, пироги з яблуками, узвар або компот, супи з овочами тощо[12 с.7].

Другий Спас або його ще називали Великим Спасом, за християнською традицією називався Преображенням Господнім. За Євангелієм Матвія, серед учнів Христа було троє яких він найбільше любив. То були Петро, Яків і Іван. Будучи в Галілеї, Христос взяв їх з собою, пішов на гору Фагор і став молитися. Під час цієї молитви Ісус змінився на очах апостолів: Його обличчя раптово перемінилося і засяяло, як сонце, а одяг став білосніжним. В цей час з'явилися Мойсей і Ілля та й стали розмовляти з ним. І озвався Петро до Ісуса: «Господи, добре нам тут бути! Коли хочеш, поставлю отут три намети: один для тебе і один для Мойсея, і один для Іллі». Коли він це говорив ясна хмара закрила їх і з хмари почувся голос: «Це мій Син любий якого я вподобав. Його слухайтеся!». Почувши це, вони попадали долівець і дуже злякались. Ісус підійшов до них торкнувся кожного і сказав: «Уставайте й не бійтесь». Звівши очі, апостоли нікого вже не побачили, окрім Самого Ісуса[2, с30].

Святкування Преображення Господнього церква сповідує поєднання у Христі двох начал – людського і Божого. Відповідно до Івана Золотоустого, Преображення відбувалося, щоб показати нам майбутнє преображення ества нашого і майбутнє Своє пришествя на хмарах у славі з янголами[13, с. 7].

29 серпня відзначається третій Спас – ще має народні назви Хлібний, Горіховий, Спас на Полотні. В Україні, зокрема й на Поділлі, до цього дня, як правило, завершували жнива, і на це свято пекли пироги з борошна нового урожаю, тому й називають цей Спас Хлібним. На святковий стіл виставляли м'ясні та рибні страви, горіхи, яблука, мед, пиріжки тощо. Вода в річках і колодязях, як і на перший Спас, вважалася освяченою.

Цей день для наших предків був днем настання осені. Люди ходили в гості, співали колядки, а в церквах святити яблука, мед і горіхи. Горіхи якраз до цього часу дозрівали і починався їх масовий збір. А після жнив, як повелось,

влаштували ярмарки, торги на яких традиційно запасалися полотном, тому це свято називали ще й полотняним. Водночас в церкві його ще називали Спасом Нерукотворного Образу, тому що, за переказом, колись месопотамський цар був важко хворим на проказу. Дізнавшись про вміння Ісуса зціляти, він надіслав свого найкращого художника, щоб той написав портрет Спасителя, образ якого мав би вилікувати царя. Але у майстра нічого не вийшло, тоді Ісус взяв чисте полотнище і витер ним обличчя. На полотні був втілений Його нерукотворний образ. На жаль, реліквія була викрадена в 1204 році під час хресного ходу і сліди її загубилися [12, с 7].

Висновки. Як бачимо, літній цикл православно церковно – літургійного року ще раз підтвердив, що як і раніше, так і нині ми маємо у своїх звичаях, обрядах, традиціях і усній народній творчості ознаки поєднання дохристиянської та християнської культур, отого двоєвір'я, яке протягом віків вбирало в себе кращі риси обох культур, і незважаючи на корінні відмінності та особливості, значні обрядові та звичаєві протиріччя, спромоглося, по – перше, зберегти етнічну специфіку свого народу, по – друге, не втратити генетичну спільність культур, по-третє, об'єднати давньоукраїнські і сучасні світоглядні уявлення.

Список використаних джерел і літератури

1. Карнаух М. Святий Андрій Первозваний – апостол Української церкви / М. Карнаух // Голос православ'я. – 2015. - 7 груд. - №23.
2. Кислашко О.П., Кислашко Я.О. Православні свята та народні звичаї / О.П. Кислашко, Я.О. Кислашко. – Київ: Грамота, 2003. – 152 с. (сер. «Духовна грамота»).
3. Трійця – день народження християнської церкви // Актуально для подолян. – 2017. - 26 трав. - № 22.
4. Трійця 2016: обряди та повір'я // Актуально для подолян. – 2016. - 3 черв. - № 23.
5. Воробйова А. Невідомі факти про свято Івана Купала / А Воробйова // Актуально для подолян. – 2017. - 28 черв. - № 26.
6. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник – довідник / В.В. Жайворонок. - Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю.Д. Климець, - Київ: Наукова думка, 1990. – 144 с.
8. На Івана на Купала // Корчагінець. – 1990. - 8 лип. - № 27.
9. Поділля / Артюх Л.Ф., Балущок В.Г., Болтарович З. Є., та ін.- Київ: Вид – во НКЦ «Доля», 1994. – 504 с.
10. Грищук Б. Поділля – колиско і доля / Б. Грищук. - Львів: Світоч, 1988. – 298 с.
11. Мед, вода і пахуче зілля // Сімейна газета. – 2015. - 6 серп. - № 32.
12. Три Спаса: традиції та особливості свят // Актуально для подолян. – 2016. – 6 серп.- № 32.
13. Медовий, Яблучний, Хлібний // Сімейна газета. – 2015. - 6 серп. - № 32.

Галатир В.В.

СТАРШИНСЬКА ШКОЛА ПІХОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ В С. ГУТА-ЧУГОРСЬКА, УШИЦЬКОГО ПОВІТУ

Висвітлено процес створення старшинських шкіл, та перебування й діяльність школи піхоти в с. Гута-Чугорська на Поділлі.

Ключові слова: УГА, старшинська школа, с. Гута-Чугорська.

Питання створення власних національних функціональних збройних сил є актуальним як 100 річчя тому, так і сьогодні. Адже могутня армія та рішучі дії командування відбивають бажання у держави-агресора загарбати частину українських земель. Спроба створити таку армію була зроблена на західноукраїнських землях. Військове формування спочатку носило назву «Галицька армія», а з 17 листопада 1919 р. – «Українська Галицька армія». Важливим завданням для формування будь-якого військового контингенту є якісна підготовка особового складу. А на сьогодні вирішення даної проблеми є запорукою нашої перемоги на Сході України.

У ХХ столітті старшинські школи організовувались через нестачу командних кадрів. Зразком слугували школи австрійської армії. Практичний та теоретичний вишкіл тривав 3 місяці. В Галичині вони підпорядковувались «Державному секретаріатові військових справ», а перейшовши на Наддніпрянщину – «Армійському вишколові». Школи навчали кандидатів (курсантів) на старшин піхоти та артилерії. Спочатку вони відкрились в Золочеві, Коломиї, Самборі. Кандидатами в старшинські школи були підстаршини та стрільці, які закінчили 6 класів гімназії, мали вік від 18 до 24 років. Всі старшинські школи були самостійними військовими одиницями вишколу, мали власну адміністрацію та канцелярію. Програма включала: тактику, вогневу (вивчення різних видів зброї та стрільби), інженерну, санітарну, фізичну підготовку, топографію, армійські статuti тощо. Розпорядок денний з 6 до 18 год. включав: 30 хв. гімнастики перед сніданком; 4 год. вишколу і польових вправ (з 8 до 12 год.); з 12 – 14 год. – обід; з 14 до 18 год. – теоретичні заняття. В суботу заняття тривали до 12 год. Щодня перед обідом проходив збір

всієї школи для звіту. Збір скликав і виголошував черговий дня, приймав – командир школи у присутності всіх військових. Щотижня відбувався обов'язковий огляд одностроїв та зброї курсантів. Курсантам також читали лекції з історії України, краєзнавства, військового права. Школи мали бібліотеки, читальні, функціонували драматичні гуртки та хори. Курсанти завжди складали почесну варту при зустрічах почесних гостей, в урочистих відправах на Різдво та Великдень. Постійно брали участь у святах, влаштованих місцевими жителями. В школах готувалися на командирів чет і сотень, після іспитів їм присвоювали звання хорунжих і підхорунжих [1, с. 194].

Відповідно до нинішніх військових звань прирівнювались слідуєчі старшинські звання: хорунжий (молодший лейтенант), четар (лейтенант), поручник (старший лейтенант), сотник (капітан), отаман (майор), підполковник, полковник, генерал-четар (генерал-майор), генерал-поручник (генерал-лейтенант), генерал-сотник (генерал-полковник). Встановлювався термін служби у званні в період війни, який становив для хорунжого – 6 місяців, четаря – 1,5 року, поручника – 2 роки; сотника – 3 роки; отамана, підполковника – 1 рік. За особливі заслуги в бою наступне військове звання надавалося достроково [2, с.7, 21].

Для організації та навчання піхоти Державним секретаріатові військових справ було видано правильник «Прикази до впорядку піхоти Західно-Української Народної Республіки». Він містив у собі найважливіші накази для впорядкування піхоти. Правильник складався з наступних розділів та підрозділів:

I. Наука одинцем і в ряді:

1. Постава

2. Звороти голови і тіла. Положення тіла.

3. Хід:

- а) загально;
- б) чоловічий хід;
- в) боковий хід;
- г) хід скосом (Zichung);
- в) Захід (Schwenkung).

4. Справленне (Richtung).

5. Хвати кріса і рухи рук (Gewehr – und Handgriffe)

- 6. Набиванне кріса і стріляння.
- 7. Почетний стріл (Generaldecharge)

II. Чета:

- 1. Уставка чети (Rangierung des Zuges).
- 2. Двійки і чвірки (Reihen – und Doppelreihen).
- 3. Хвати кріса і рухи рук (Gewehr – und Handgriffe)

4. Стріляння скупленої чети.

5. Чета в бою.

III. Сотня:

1. Сотня в бою.

IV. Курінь, полк і бригада.

V. Почетний похід.

Додаток:

- 1. Складові часті кріса.
- 2. Важніші військові вислови.

Курс для старшин включав наступні розділи:

1. Тактика:

- а) війна рухома – наступ сотні, куреня, полку, протинаступ, стрільбу, зустрічний бій;
- б) війна позиційна – вибір позиції, зміни в провадженні війни, служба в окопах.

2. Новітні засоби війни – літаки, ручні гранати, міномети, броневики, танки та ін.

3. Польове укріплення – маскування, бічні (флангові) позиції, окопні в'їзди, землянки, зведення позицій для стріляння.

4. Розвідча служба – далека і близька розвідка, засідки, звідуни.

5. Артилерія в бою – легка і важка артилерія, умовні знаки, поділ артилерії, перешкоджаючий вогонь, вогневий вал, запорний і відпорний вогонь [3, с. 111-116].

Влітку 1919 р. УГА відступаючи перейшла р. Збруч. Після переходу її очікував ряд проблем. Зокрема, недовіра та вороже ставлення місцевого населення та небажання вступати на військову службу. Арміський вишкіл перекваліфікувався у «жнивні сотні», завданням яких було допомагати селянству в зби-

ранні збіжжя. Це дозволило забезпечити армію хлібом. Саму ж старшинську школу було засновано ще наприкінці червня 1919 р. в містечку Товсте, Борщівського повіту, потім перенесено до села Цигани. Тут й розпочалося навчання. 17 липня 1919 р. школа перейшла р. Збруч біля Скали-Подільської разом з польовою кухнею й 5 возами обозу. Верхи пересувався лише комендант школи. Вона підпорядковувалася інтендатурі Арміського вишколу, який знаходився у селі Грушка, Ушицького повіту, і забезпечував школу харчами [4, с. 265-267].

19 липня 1919 р. старшинська школа піхоти розташувалась в с. Гута Чугорська, Ушицького повіту в будівлях маєтку землевласника Регульського. Навчання розпочалось наступного дня. Комендантом був сотник О. Драган – фронтний старшина колишнього чернівецького 22 піхотного полку, який за хоробрість на італійському фронті мав кілька найвищих бойових відзнак. Він навчав слухачів обов'язкам старшини, озброєнню і структури УГА. Сотник Любінський викладав службові статuti та військову стилістику, сотник Л. Балицький – службовий статут, тактику і вогневу підготовку, поручник Яцишин – фізичну підготовку, поручник Райлян – польові укріплення і картографію, булавний Герман – економіку і адміністрацію галицького війська, чотар-медик Д. Паращук – соматологію. Польову муштру і вишкіл забезпечував чотар А. Кардаш. Школа нараховувала 63 курсанти і була поділена на три чоти, якими командували старший десятник І. Дубицький, десятники І. Тарнавський і В. Бакун. Польові вправи проходилися до обіду за селом, а після обіду – теоретичні заняття – на критих терасах. Майже всі курсанти були підстаршинами, дві третини мали повну підготовку і фронтну службу. Канцелярією школи завідував булавний Герман, який одночасно був і справником. Поява старшинської школи викликала спочатку недовірливе і стримане ставлення з боку місцевих мешканців, але згодом воно змінилося на приязне. Більше того, курсанти школи змогли викоринити у селі таке явище як злодійство та конокрадство, ув'язнивши розбійників [5, с. 196-199].

Старшинська школа, Гута Чугорська

В першу неділю школа зі всіма своїми старшинами прибула до місцевої церкви, курсанти долучились до церковних співів. Священик у своїй проповіді тепло привітав старшин. В наступну неділю, на обід, в саду школи, відбувся гостинний прийом для місцевих селян з представниками управи громади і численною молоддю. Оркестр Армійського вишколу дав концерт. В серпні 1919 р. деякі курсанти почали хворіти на поворотний тиф. У крилі будинку було відкрито ізольований шпиталь на 8 ліжок, яким опікувався Д. Парашук [6].

Перший випуск цієї школи відбувся 8 жовтня 1919 р. з іспитами і врученням свідоцтв. Головою екзаменаційної комісії був командир армійського вишколу полковник К. Слюсарчук. Усіх кандидатів на молодших старшин було направлено до Вінниці, де «Начальна Команда» піднесла всіх (63 особи) на один ступінь і розподілила до вишкочів бригад. Чотирьох найздібніших було залишено для роботи інструкторами в с. Грушка.

Джерела та використана література:

1. Кривизюк Л. П. Військовий вишкіл у Галицькій Армії / Л. П. Кривизюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 408. С. 190–197.
2. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. 1919. Ч. 5. С. 7, 21.
3. Шумінська Н. Особливості підготовки кадрів піхоти Галицької армії / Н. Шумінська // Грані. 2016. № 2. С. 111-116.
4. Толюк-Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. Т. 4. С. 265-267.
5. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. Вид. 2-е, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 292 с.
6. Толюк-Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. - Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. Т. 4. С. 265-267.
7. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. Вид. 2-е, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 292 с.
8. Ярбій В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА // Літопис Червоної Калини. 1930. Ч. 4. С.16-17.
9. Кривизюк Л. П. Військовий вишкіл у Галицькій Армії / Л. П. Кривизюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 408. С. 190–197.

Другий курс навчання, на якому нараховувалось 50 слухачів, розпочався 10 жовтня. Однак, у зв'язку з листопадowymi подіями, старшинська школа 13 листопада виїхала з Гути Чугорської, а через 4 дні в с. Колубаївцях Новоушицького повіту сотник Драган розпустив її. Слухачі подались «хто куди» [7, с. 196-199, 269].

Згодом Армійський вишкіл разом з армією відбув під Одесу в район Рибниці. Відступаючи з-поміж поляків та денікінців Армійський вишкіл втратив більшу половину свого складу та припасів. Тут його залишки (160 стрільців) були приєднані до одного з стрілецьких піхотних полків [8]. Чотирикутник смерті та епідемія тифу восени 1919 р. повністю розклали Галицьку армію. Командир армії М.Тарнавський стверджував, що 50 % курсантів не мало черевиків, бракувало білизни, одягу, харчів тощо [9, с. 195]. Це все зумовило цілковиту катастрофу даному збройному формуванню.

Таким чином, через ряд історичних подій старшинська школа Української Галицької армії змушена була свого часу перейшовши р. Збруч здійснювати навчання на Поділлі, а зокрема в селі Гута-Чугорська. Населенню таке розташування виявилось вигідним, оскільки вони отримали практичну допомогу при збиранні урожаю, стабілізацію криміногенної ситуації, військові долучались до Богослужінь та культурного життя села. Однак через наступ більшовиків школа змушена була покинути місце дислокації, не встигнувши зробити черговий випуск, залишивши свій слід в історії Подільського села.

Список курсантів старшинської школи в Гуті Чугорській.

<p>Базилевич Володимир Величко Олекса Волянський Гриньків Кость Дубицький Іван-підхор. УСС Завада Петро Капустяний Караван Ксаверій к. м. Ковальський Криса Василь Крупа Кудрич Василь Кульчицький Степан-десятник¹ Леськів Личківський Ярослав, дес. УСС. Ліскович Маріян Лозинський Володимир Луцишии Майковський</p>	<p>Мацук Василь Микитюк Дмитро - підхор. УСС² Озимкевич Роман Панкевич Ланьків Володимир Пилипів Роговський Рудакевич Сірко Тарнавський Іван, підхор. УСС. Тріска Іван т. о. Турчин Василь Федунків Петро Хоптик Дмитро-УСС. Шагай Шелюх Степан Шупяний Микола Чолій Чорнодольський Євген. 23 прізвища курсантів невідомі.</p>
---	---

¹ Степан Кульчицький народився 25 вересня 1900 р. в м. Яворів, в учительській родині. Навчався в гімназії У.П.Т. в Яворові та закінчив її іспитом зрілості з відзнакою в Перемишлі. 1 листопада 1918 р. вступив добровольцем до війська. Брав участь в наступі на залізничну станцію в Судовій Вишні. Потім був прикріплений до застави причілка групи «Північ» в с. Віжовля. В цій групі, під командою сот. Гофмана Карла, брав участь в боях під Городком, згодом в рядах 8 Самбірської бригади, а під час «Чортківської офензиви», в рядах 2 Коломийської бригади, в сотні пор. Поповича Іллі. В чині десятника був відряджений в липні 1919 р. до Старшинської школи піхоти в селі Гута Чугорська. Отрима звання підхорунжого. Прикріплений до Арміського вишколу в селі Грушка, до сотні новобранців під командуванням пор. Гури Людвика, здобувши чин хорунжого. В «Чотирикутнику смерті» перехворів кілька разів тифом. Весною 1920 р. служив в 2 полку 3 бригади. Після підступного роззброєння поляками 26 квітня 1920 р. в Ялтушкові на Поділлі, попав в польський полон до табору в Тухолі на Помор'ю. В 1921-1922 рр. закінчив однорічну торговельну школу для гімназійних абсолювентів у Львові. В 1923-1929 рр. навчався у Гірничій високій школі в Леобен, Австрія. Згодом працював як інженер гірництва на Горішному Шлезьку. До США прибув в 1952 р. і поселився у Філадельфії.

² Дмитро Микитюк народився 8 серпня 1899 р. в селі Раківчик Коломийського району, Івано-Франківської області. Відвідував гімназію в Коломиї, і в серпні 1914 р. вступив до Легіону Січових Стрільців. Під час облоги Львова, був у постачанні 2-ї Коломийської бригади, і наприкінці червня 1919 р. наказом Начальної Команди УГА його відправлено, як підхорунжого, до Старшинської Школи Піхоти, яку закінчив у кінці жовтня 1919 року в селі Гута-Чугорська, Ушицького повіту. Підвищений до рангу хорунжого генералом М. Тарнавським у Вінниці і відправлений у вишкіл 2 корпусу УГА в Летичеві на Поділлі. У «Чотирикутнику смерті» пережив тиф три рази. Після ліквідації УГА був направлений до 5 Херсонської дивізії Армії УНР, і з цими частинами повернувся в серпні 1920 р. додому. У 1930 р. емігрував до Канади і оселився в м. Вінніпер. У 1938 р. був ініціатором і організатором створення Станиці Бувших Українських Вояків, перебуваючи на керівних посадах протягом 15 років. З 1958 р. по 1976 його стараннями вийшло п'ять томів джерельних матеріалів до історії УГА під назвою «Українська Галицька Армія». Працював постійним кореспондентом видання «Свобода», зокрема слідкував за життям, діяльністю і відходом у вічність вояків українських формацій з часів Першої світової війни. Похований на Цвинтарі Всіх Святих біля Вінніперу.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПОДІЛЛЯ

У статті на основі архівних джерел досліджується діяльність Вінницького обласного історичного архіву в роки Другої світової війни.

Ключові слова: архівні довідки, Вінницький державний педінститут, Вінницький обласний історичний архів.

Напередодні Другої світової війни на Вінниччині провідною архівною установою, в якій зосереджувався основний документальний масив, був обласний історичний архів. Знаходився він у центрі Вінниці в одному з найбільших корпусів історико-архітектурного комплексу “Мури”. Фонди архіву налічували понад мільйон одиниць справ. Документи відображали діяльність органів державної та місцевої влади, різноманітні аспекти політичного, соціально-економічного, культурного та духовного життя мешканців краю в XVII – першій половині XX століть.

Структурно архів входив у систему НКВС і безпосередньо підпорядковувався архівному відділу управління Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УРСР по Вінницькій області, що розміщувався в його стінах. Нормативні документи відділу повністю визначали порядок та організацію роботи архіву. Фактично це був закритий заклад, далекий від справжнього науково-дослідницького та методичного центру, яким належало б стати власне історичному архіву.

7 липня 1941 р., у зв'язку зі стрімким просуванням на схід гітлерівських загарбників, що на той час вже вдерлися в межі Поділля, керівник архівного відділу лейтенант НКВС Нікітін отримав наказ підготувати найцінніші документи секретного фонду до евакуації, а всі інші, які зберігалися в архіві, – спалити протягом 24-х годин. Архівіст за покликанням лейтенант Нікітін намагався переконати службове керівництво в доцільності евакуації також документів, котрі мають важливе історичне, наукове, народногосподарське значення. Проте начальник УНКВС по Вінницькій області Шаблінський підтвердив наказ.¹

Однак через драматичність подій та брак часу виконати його вдалося лише частково: були евакуйовані секретний фонд і матеріали довідкового апарату (для їх перевезення до залізниці використано 12 вантажних автомобілів), решта документів залишилась в архіві не знищеною. (Тут доречно відмітити, що супроводжувати евакуйовані документи до місця призначення будь-кому із працівників архіву заборонялося, жодного з них не внесено також до списку евакуйованих осіб).

Уже наступного дня після відправлення в тил матеріалів секретного фонду, в архіві розмістився штаб однієї із військових частин поспішно відступаючої Червоної Армії. Після її відходу 19 липня 1941 р. Вінницею завладіли війська вермахту і архів більше місяця залишався незайнятим.

Лише в кінці серпня до нього проявила увагу новоутворена українська адміністрація. “24 серпня 1941 року Вінницьке міське самоврядування затвердило одну посаду архіваріуса, на якого були покладені обов'язки – видавати по можливості деякі довідки”.²

12 листопада, обласна управа затвердила штат та кошторис архіву. Його керівником і науковим працівником призначено колишнього викладача-мовознавця Вінницького державного педінституту, уродженця м. Санкт-Петербурга К. Глазиріна. Крім нього у штаті передбачались посади ще для 6 чол.: трьох архіваріусів, секретаря, прибиральниці, сторожа.³ 15 листопада 1941 р. з дозволу фельдкомендатури архів відновив роботу в повному обсязі, про що сповіщалося в місцевій пресі.

Але вже тоді суттєво скорочено площу архіву – віруючим Української автокефальної православної церкви було повернено примі-

щення Свято-Покровського собору, передано-го міськрадою у жовтні 1938 р. “Вінницькому обласному архівному управлінню в зв’язку з його розширенням.”⁴ Те, що із обладнаних в храмі архівосховищ терміново доводилося забрати значну кількість документів, розмістити які фактично не було де, до уваги не бралось.

До кінця року архів видав 34 довідки. В основному це були відповіді на запити німецьких властей та обласної управи. Німці цікавилися матеріалами будівництва мостів через р. Південний Буг, електростанції, мережу водоводу та каналізації Вінниці, навчальними закладами міста в дореволюційний та передвоєнний час, статутами “Спілки мисливців” та “Спілки безбожників”. Інтерес обласної управи проявився до податкових документів, матеріалів про роботу держбанку.⁵

На початку 1942 р. увага до архіву з боку місцевої української адміністрації зростає ще більше. Від архіву вимагалися щомісячні плани та звіти про роботу.

У січні того ж року з’явився документ, що стосувався не лише діяльності історичного архіву, але й спроби організувати архівну справу на Вінниччині – так звана обов’язкова постанова Вінницької обласної і міської управ “Про охорону архівних матеріалів” за підписами керівника обласної управи Бернарда, керівника міської управи Севастьянова та завідуючого обласним історичним архівом Глазиріна.

В документі йшлося, що з метою охорони архівних матеріалів, “зобов’язати всіх керівників обласних установ, навчальних закладів, директорів заводів, фабрик”, керівників колгоспів, організацій “негайно влаштувати в себе в установах архіву, куди здавати всі закінчені виробництвом і непотрібні для довідок справи та книжки, що згодом можуть мати важливе історичне і довідкове значення”. Пропонувалося “керівникам всіх районів Вінницької області звернути пильну увагу на районні архіви (якщо вони мають) і збереження в них справ, а також на необхідність негайної організації районних архівів і здачі до них справ всіх виробництв”. “...Про організацію архівних частин в установах і осіб, на яких покладена буде архівна робота, треба негайно сповістити в Вінницький облас-

ний історичний архів (Український проспект, буд. № 21/23).”⁶

Це ж стосувалося і майбутніх районних архівів.

У кінці документу говорилося, що “за псування і знищення архівного матеріалу винні підлягають судовій відповідальності як за знищення державного майна”, що “нагляд за виконанням даної постанови покладається на Вінницький обласний історичний архів, а також на членів Української Служби Праці, як міської, так і районної.”⁷

Додатком до постанови була детальна інструкція (на 5-и машинописних аркушах) про порядок оформлення та здачі в архів документів організацій і установ. За змістом вона нічим не відрізнялася від аналогічної, що діяла в радянські часи.

У березні 1942 р. це правове поле доповнила ще одна “обов’язкова” постанова – цього разу Вінницької міської управи. І теж під назвою “Про охорону архівних матеріалів”. Положення, що містилися в ній, повністю повторювали основні вимоги цитованого вище документу, прийнятого в січні на більш високому рівні. Її поява очевидно диктувалася зміною статусу обласного архіву – тепер він називався Вінницьким міським історичним.⁸

Однак, незважаючи на загалом добрі наміри, обидві постанови так і не були реалізовані.

Щодо документів, які спускалися тоді німецькими властями, то вони стосувалися нових умов трудової участі робітників підприємств і установ на окупованих територіях, повністю поширювалися й на архівних працівників, що, зокрема, підтверджує наказ від 2 квітня 1942 р. по Вінницькому міському історичному архіву:

“Доводжу до відома і точного виконання розпорядження німецького рейхскомісара про працю. З 1-го квітня ц. р. на терені України, завойованою німецькими військами, вступають у силу, в межах, де організована німецька цивільна влада, такі правила про службу:

1. Всі робітники і службовці діляться на 8 трудових груп.

2. Місячна зарплата встановлюється від 280 і до 1200 крб.

3. Робочий час становить 48 годин на тиждень.

4. За роботу понад 48 годин можна видавати нагороду в розмірі 1/200 місячної зарплати.

5. Допускається для поправлення здоров'я відпустка в розмірі 6-и робочих днів при умові роботи не менше одного року..."⁹

Інший наказ по архіву (від 27 червня 1942 р.) повідував, що відповідно до розпорядження пана міського штадтскомісара "початок робочих годин в архіві встановлюється з 7 год. ранку до 13.30 з перервою на сніданок з 13 год. до 13.30.

В суботу робота закінчується в 12 год. 30 хв."¹⁰

Самі ж заробітки архівістів були невисокими, лише дещо перевищували мінімальний рівень. Слід також відмітити, що штат працівників архіву постійно скорочувався і на кінець існування окупаційного режиму становив 2 чол. – зав. архівом та сторож (він же архіваріус).

Інтерес до архіву з боку німецької окупаційної влади почав проявлятися з липня 1942 р. Тоді в міському історичному архіві побував генеральний директор німецьких архівів доктор Вінтер. Незважаючи на те, що архівна установа потребувала серйозного капітального ремонту, високопоставлений керівник визначив, що "в порівнянні з іншими архівами в Україні вона перебуває в доброму стані", що "за важливістю документів, які зберігаються в архіві і які в окремих випадках мають історичне значення, Вінницький архів повинен називатись не міським архівом, а державним і повинен адміністративно підпорядковуватись рейхскомісаріату."¹¹

Доктор Вінтер також дозволив керівнику архіву К. Глазиріну "продавати акти (справи), відібрані в часи більшовиків на макулатуру". У той же час попередив, що "продаж майбутніх (нових) справ кожного разу повинен вестися з його дозволу".¹²

Крім доктора Вінтера у 1942 р. архів відвідали референт відділу преси і культури генералкомісаріату "Житомир" Ейхенгаген (у жовтні), науковий співробітник Магдебургського інституту права доктор Клейн (6 листопада), в 1943 р. – Вінницький гебітскомісар Маргенфельд разом із оберінспектором генералкомісаріату "Житомир" Нолтінгом (у квітні), радник німецьких державних архівів доктор Беймс (у

червні), делегація кореспондентів німецьких газет та працівники міністерства пропаганди рейху на чолі з доктором Куртцом (у липні).

Остаточна німецька окупаційна влада встановила свій контроль над Вінницьким міським архівом у червні 1943 р. Якщо до цього часу він функціонував за правилами, встановленими українською адміністрацією, то відтепер правове поле суттєво міняється: архів включиться в мережу державних архівів рейху, він підпорядковується крайовому управлінню архівів, бібліотек і музеїв з центром у Києві; 1 липня 1943 р. на підставі розпорядження даного адміністративного органу перейменовується у Вінницький обласний архів, а з 5 жовтня 1943 р. – в окружний. Впроваджуються нові нормативи його діяльності. З 2 червня 1943 р. ця діяльність регламентується уже "Правилами внутрішнього розпорядку роботи працівників обласного архіву" – наскрізь проникнутим нацистською ідеологією документом.

Основні положення, що містились у ньому, були такими:

"1. Керівник архіву відповідає за добросовісне виконання роботи персоналу ввіреного йому закладу – архіву, за точне дотримання робочого часу, передбаченого вищестоящими адміністративними закладами (генералкомісаром, гебітскомісаром, штадтскомісаром) і за виконання їх постанов. Особи, які працюють ліниво, не виконують своїх обов'язків, повинні бути названі вищестоящому адміністративному закладу на предмет їх звільнення або переводу на іншу посаду.

2. Завідуючий архівом зобов'язаний доповідати у письмовій формі про всі несправності архівних приміщень, котрі становлять загрозу збереженню матеріалів архіву. Він же відповідає за охорону свого закладу (надійні замки, протипожежні заходи). Для забезпечення протиповітряної оборони в архіві необхідно облаштувати ящики з піском і резервуари з водою...

3. Вхід в приміщення архіву дозволяється лише службовцям архіву та представникам вищестоящих адміністративних установ. Сторонні особи (наймані робітники) мають право працювати в приміщенні архіву тільки в присутності співробітника архіву...

4. Опрацювання архівних документів необхідно здійснювати дуже ретельно та інтенсивно, щоб вони могли якнайшвидше використовуватись для адміністративної та наукової роботи. Матеріали слід розміщувати в окремих папках. Порядок реєстрації архівних матеріалів, встановлений до 1941 року, поки що залишається в силі. Всяке ухилення від нього повинне бути спершу дозволене крайовим управлінням архівів, бібліотек і музеїв.

5. Списки фондів і описи необхідно ретельно зберігати у спеціально облаштованому місці. Відсутні та вивезені більшовиками списки і описи необхідно відновити на основі наявних матеріалів. Терміново необхідні описи фондів радянського часу (так званого революційного архіву) і всі акти, що стосуються фольксдойче. Копії готових списків фондів повинні здаватися в крайове управління архівів, бібліотек і музеїв.

6. В обов'язок керівника архіву входить виявлення архівних справ царського та радянського часу, де б вони не були [і доставка їх в архів]...

7. Архівні матеріали, книги, меблі та інше майно може передаватись іншим закладам лише на підставі письмового дозволу крайового управління архівів, бібліотек і музеїв. Кожен архів повинен мати точний список інвентаря.

8. Продаж архівних матеріалів на макулатуру можливий лише з письмового дозволу крайового управління архівів, бібліотек і музеїв. Разом із заявою про продаж необхідно подавати списки чи описи документів, визначених для "переробки".

9. Керівник архіву може видавати довідки на основі архівних матеріалів німецьким і українським приватним особам, наскільки довідки стосуються особистих і сімейних справ прохача (напр., акти громадянського стану, копії свідоцтв і т. п.). Інші дані можуть надаватись німецьким приватним особам чи українському управлінню лише з дозволу вищестоящої адміністративної установи. За довідки, що видаються приватним особам, сплачується гербовий збір, а саме: за заяву на довідку – 5 крб., при отриманні довідки за кожену копію з архівних матеріалів – по 5 крб., при безрезультатному пошуку – 5 крб. Якщо пошук вимагає

багато часу (більше 1,5 години), то плата за кожену копію підвищується на 5 крб. за кожні наступні півтори години.

10. Німецькі та українські приватні особи допускаються до перегляду документів у читальному залі архіву, якщо ця робота наукова чи в інтересах німецької громадськості. Письмова заява про користування читальним залом повинна мати дозвіл вищестоящою адміністративною закладу. В заяві необхідно вказувати громадянський стан (ім'я, по батькові, прізвище, рік, соціальний стан, місце роботи), тему досліджень і мету знайомства з матеріалом. При цьому документи більшовицьких закладів та заходів, а також документи, в яких присутній більшовицький світогляд, не можуть бути доступними для українських приватних осіб. Перегляд архівних матеріалів здійснюється безкоштовно. Відвідання архіву дозволене лише в час його роботи і в присутності співробітника архіву. Необхідно вести запис відвідувачів та реєстрацію виданих їм справ. У разі бажання українців (в тому числі й службовців архіву) здійснити на основі архівних досліджень публікації, необхідний дозвіл крайового управління.

11. Німецькі заклади й уповноважені особи – при наданні їм письмових повноважень цих закладів – мають повне право переглядати документи та отримувати необхідну інформацію. Представникам українського управління необхідно мати дозвіл вищестоящої адміністративної установи на право ознайомлення з матеріалами архіву.

12. Архівні документи можуть видаватись у тимчасове користування на підставі письмової заяви і відповідного дозволу: закладам рейхскомісара України, генералкомісаріатів, гебітскомісаріатів, штадскомісаріатів; іншим німецьким закладам – у межах рейхскомісаріату – лише з дозволу вищестоящих адміністративних установ...

13. Гроші за гербовий збір перераховуються в кінці кожного місяця вищестоящому закладу.

14. Листування з крайовим управлінням архівів, бібліотек і музеїв здійснюється через вищестоящі адміністративні установи." ¹³

Вартий на увагу ще один документ, в якому йдеться про плани гітлерівських загарбників

– намагання окупаційних властей зосередити в обласному архіві найбільш цінний документальний масив зі всієї Вінниччини, – доповідна записка К. Глазиріна оберштадсінспектору Вінницького гебітскомісаріату, датована 5 червнем 1943 р.:

“Повідомляю, що радник Державних Архівів доктор Бейме, який інспектував Вінницький обласний архів, запропонував мені:

1) Отримати від Вінницького гебітскомісаріату посвідчення на право вилучення із всіх закладів міста та області архівних справ з метою концентрації їх в обласному архіві і

2) щомісячно, не пізніше кожного 26 числа, доповідати в крайове управління архівами через канцелярію Вінницького гебітскомісаріату про роботу архіву та його потреби...”¹⁴

Домогтись наміченого німецькій окупаційній владі, як і раніше маріонетковій українській адміністрації, не вдалося. До архіву надійшли лише документи з Вінницької психоневрологічної лікарні та 216 церковних книг із Вінницького крайового музею.¹⁵

А тим часом становище на Східному фронті складалось уже не на користь гітлерівців. Їхні військові невдачі негативно позначились на діяльності архіву – архівістам постійно доводилось поступатись місцем іншим організаціям. Так, у жовтні 1943 р. за розпорядженням Вінницького гебітскомісара в архіві забрали дві кімнати для розміщення бібліотеки еваку-

йованого із Києва краєзнавчого інституту, при цьому “...свої справи [архівісти] тимчасово склали у підвалі та на підлозі”¹⁶ (наступного місяця все бібліотечне майно переміщено із Вінниці в Краків). В листопаді після пожежі в педінституті в архів перемістився німецький відділ пропаганди. При цьому знову були зайняті згадувані 2 кімнати, а також і архівосховище, в якому довелось розібрати стелажі та всі справи винести на коридор.¹⁷

Крім того, головне архівосховище, а також підвал були віддані під розміщення майна однієї з німецьких військових частин (“...доступ в це сховище для службовців архіву припинився...”).¹⁸ В грудні в архіві розмістилась ще й редакція евакуйованої із Харкова газети “Нова Україна”.¹⁹

До всього, будинок архіву сам перебував в аварійному стані, що підтверджував у листі від 19 грудня 1943 р., адресованому крайовому управлінню архівами, бібліотеками і музеями, К. Глазирін:

“На основі пункту 2-го “Правил внутрішнього розпорядку в обласних архівах” маю честь донести крайовому управлінню, що будинок, у якому розміщується Вінницький обласний архів, перебуває в загрозовому стані...”²⁰

Та окупантам було уже не до архіву...

У березні наступного 1944 р. Червона армія звільнила Вінниччину від нацистських загарбників.

Список використаних джерел

- 1 Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. Р – 649, оп. 8, спр. 8. – Арк. 2.
- 2 ДАВіО, ф. Р – 1336, оп. 1, спр. 13. – Арк. 2.
- 3 Там само.
- 4 Там само; – Спр. 68. – Арк. 21.
- 5 Там само; – Спр. 13. – Арк. 3.
- 6 Там само; – Спр. 1. – Арк. 1.
- 7 Там само.
- 8 Там само; – Спр. 22. – Арк. 4.
- 9 Там само; – Спр. 2. – Арк. 15 – 16.
- 10 Там само; – Арк. 21.
- 11 Там само; – Спр. 44. – Арк. 1.
- 12 Там само; – Спр. 27. – Арк. 2.
- 13 Там само; – Спр. 22. – Арк. 6 – 10.
- 14 Там само; – Спр. 27. – Арк. 6.
- 15 Там само; – Спр. 45. – Арк. 13 зв.
- 16 Там само; – Арк. 17.
- 17 Там само; – Арк. 18 зв.
- 18 Там само.
- 19 Там само; – Арк. 20.
- 20 Там само; – Спр. 27. – Арк. 23 зв.

**ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРОТЕСТАНТІВ
У РОКИ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ № 5979
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

У статті на основі матеріалів архівно-кримінальної справи № 5979 Державного архіву Хмельницької області здійснено аналіз механізму репресій тоталітарного режиму проти євангельських християн-баптистів на Шепетівщині.

Ключові слова: тоталітаризм, репресії, державно-церковні відносини, християни-баптисти, реабілітація.

У багаторічній боротьбі сталінського режиму з «соціально-ворожими елементами» більшовицькі лідери не могли чітко окреслити ознак «ворога». Тому ці ознаки постійно змінювалися внаслідок тактичних та економічних міркувань, і до радянських концтаборів каральні органи направляли нові соціальні та національні групи населення. До «антирадянських елементів» НКВС СРСР відніс і так званих «церковників» і «сектантів». Цими термінами, які в офіційному лексиконі тодішньої радянської юриспруденції не побутували, позначалися духовенство та віруючі – специфічна суспільна верства, яка постійно зазнавала тиску з боку тоталітарного режиму. Тиск на віруючих набирал різних форм та інтенсивності, однак мав масштабний і системний характер.

Спеціальні структури радянських органів державної безпеки, які провадили боротьбу з «церковною контрреволюцією», не лише «розробляли» легально існуючі церковні об'єднання, але й здійснювали також «нагляд та агентурну розробку всіх видів сектантства (євангелісти, баптисти, хлисти, скопці)» [4, с.160 – 161].

Перший період зіткнення протестантизму з радянським режимом припав на 1918 – 1929 рр. Систематичний наступ на конфесію розпочався з репресій проти лідерів євангельсько-баптистського руху з метою руйнування загальноукраїнської структури. У 1928 р. був заарештований секретар об'єднання О. Букреєв, у 1929 р. – скарбник Ф. Косолапов. Обидва піддавались катуванням, що серйозно підірвало їхнє здоров'я [2, с. 221 – 222]. Та найбіль-

ших втрат зазнали протестанти після оприлюднення сумнозвісного «Законодавства про культу» (1929 р.). У 1930 р. було ліквідовано центр Всеукраїнського об'єднання баптистів, у 1933 р. був заарештований і засуджений на три роки ув'язнення А. Костюков – колишній голова Всеукраїнського союзу баптистів та пресвітер київської церкви. У 1934 р. репресували П. Дацка – заступника голови та члена правління Всеукраїнського союзу баптистів [2, с. 223]. Репресії торкнулися навіть неповнолітніх дітей деяких релігійних діячів [2, с. 223]. У середині 1930-х років усі баптистські церкви було закрито, а молитовні доми конфісковано. До 1944 р. було заарештовано 25 000 проповідників, і 22 000 з них загинули безслідно [3]. Серед цих 22 тисяч безслідно загиблих були члени релігійної організації, яка діяла на Шепетівщині. Їхні трагічні долі потребують окремого дослідження.

Проблема репресій проти протестантів побіжно розглядається в контексті досліджень радянських репресій в Україні у роботах таких вітчизняних науковців, як-от: В. Нікольський, В. Ченцов, Ю. Шаповал, М. Шитюк та ін. Аналізують характер та механізм репресій у контексті розвитку протестантських конфесій в Україні у 1920 – 1930-ті рр. П. Кравченко, Ю. Решетніков, С. Санніков, Р. Сітарчук та ін. Проте недостатньо вивченим є питання репресій євангельських християн-баптистів у 1930-х рр. у регіональному вимірі.

Метою статті є аналіз механізму репресій радянської влади проти євангельських християн-баптистів у 1930-х рр. на Шепетівщині.

У порівнянні з 1920-ми рр., у 1930-ті рр. партійна влада змінила методи боротьби з протестантськими церквами, залучивши до них державні силові структури, які розгорнули страхітливу за своїми масштабами репресивну кампанію проти віруючих.

Яскравим прикладом роботи карально-репресивної системи (діяльність ДПУ, механізм порушення кримінальних справ, рішення поза судових органів тощо) може бути доволі типова архівно-слідча справа семи членів баптистської організації м. Шепетівки.

У зв'язку з тим, що для масової репресивної політики 1930-х рр. були характерними одноманітність системи допитів та ведення справ, то постанови про арешт та протоколи допитів відрізнялися один від одного переважно в тій частині, де йшлося про життєвий шлях засудженого (автобіографічні дані). Для «урізноманітнення» змісту сфабрикованих справ слідчим, ймовірно, бракувало часу, та й зрештою – потреби. Наприклад, семеро членів протестантської організації м. Шепетівки заарештовували переважно як активних учасників «незаконної контрреволюційної секти євангелістів антивоєнників». Звинувачення були також однаковими: за статтею 54-10 ч.1-а КК УРСР, яка передбачала великі терміни ув'язнення.

Так, проти керівника шепетівської релігійної організації Сергія Русина (уродженця Сибіру) уповноважений УДБ Шепетівського окружного відділу НКВС УРСР Оболенський висунув низку звинувачень. У його постанові від 29 вересня 1937 р. зазначалося, що Русин «проводить контрреволюційну діяльність, спрямовану проти заходів партії та уряду, закликає населення не виступати зі зброєю в руках на захист СРСР» [1, арк. 1]. Постанови аналогічного змісту були прийняті стосовно інших шести членів організації, хоча звинувачення проти Василя Бублея та Федора Кожана виносив інший уповноважений – Северухін, який зазначив, що Ф. Кожан «висловлював терористичний настрій на адресу місцевого сільактиву» [1, арк. 3, 21].

Характеристики Шепетівської міської ради на членів організації були написані 4-5 жовтня 1937 р. незалежно від дати обшуку та арешту. За своїм змістом вони були спрямовані на дис-

кредитацію віруючих і містили звинувачувальний вердикт. Віруючих звинувачували в тому, що кожен із них був членом (або головою) «бобтинської секти євангелістичних християн, запроваджує ворожі слова в сектантських молитвах, як-то: «В радах РККА зброю не брати»; «При воєних діях будь-те браття смірними без зброї в руках»; «В колгоспах роблять ті, які продали душі антихрестам» тощо [1, арк. 4]. У характеристиці на С. Русінова (голова організації) відзначено було також те, що він «робить наклеп на Міськраду, що ніби-то Міськрада застосовує примусовість до бобтинської секти», а також що він був «переброшен із глибої Росії спеціально для запровадження подживлення цієї секти» [1, арк. 8]. На Ф. Кожана характеристику давала Білокриницька сільська рада. Вона характеризувала його як члена євангелістської секти, який проповідував не лише у своєму селі, але й по околицьких селах, мав зв'язок із закордоном, звідки одержував потрібні йому матеріали.

За змістом характеристик на членів організації можна з'ясувати критерії, за якими влада визначала «соцстан» селян. Так, якщо Ф. Кожан «мав 4 га землі, 2 корови, 2 коней, 1 хату, 1 клуню, 1 хлів» [1, арк. 25], то його зарахували до одноосібників-середняків. А ось Р. Лисюк та Д. Ліщинський були вже «зажиточними кулаками», тому що перший мав «одну хату, два хліви 5 коров трое коней землі 10 га» [1, арк. 31], а другий був власником однієї хати, двох хлівів, 6 корів, пари коней та 12 га землі [1, арк. 36].

4 жовтня 1937 р. Шепетівський окружний відділ НКВС склав звинувачувальний висновок про злочини «сектантів-антивоєнників», передбачені ст. 54-10 КК УРСР. Обсяг звинувачувальної постанови складав п'ять сторінок. Рішення трійки управління НКВС по Вінницькій області не забарилося. Вже наступного дня, 5 жовтня 1937 р., вона розглянула справу № 5979 Шепетівської оперативно-слідчої групи НКВС зі звинувачення С. С. Русінова (1900 р. народження, росіянин), О. О. Філімонова (1891 р. народження, росіянин), К. І. Царика (1907 р. народження, українець), В. М. Бублея (1902 р. народження, українець), Р. В. Лисюк-Власюка (1891 р. народження, українець), Д. А. Ліщин-

ського (1891 р. народження, українець), Ф. С. Кожана (1870 р. народження, українець).

Як видно із витягу з протоколу № 30, однаковий вирок було винесено усім семи членам релігійної організації. Зміст постанови протоколу по кожному засудженому небагатослівний: «за контрреволюционную деятельность – заключить в исправтрудлагерь сроком на десять лет» [1, арк. 97 – 103].

Як свідчить перебіг подій, вражаючою була оперативність репресивних органів. Так, арешти баптистів були здійснені протягом 23 вересня – 4 жовтня (останнім був заарештований Ф. Кожан); Шепетівський окружний відділ НКВС склав звинувачувальний висновок 4 жовтня, а 5 жовтня трійка управління НКВС по Вінницькій області вже винесла вирок.

Місце перебування засуджених за матеріалами справи встановити не вдалося. Винятком є К. Царик, який неодноразово звертався до наркома внутрішніх справ Берії з проханням переглянути його справу. У зверненні від 31.01.1940 р. вказано його місце перебування – Свердловська обл. В іншому зверненні-скарзі до комісії при Верховній Раді УРСР від 20.07.1940 р. (написана іншим почерком) було зазначено такий пункт перебування «Сев. Жел. Дор. Лаг НКВД в Коми А.С.С.Р». У характеристиці на К. Царика, виданій 29.10. 1940 р. «начальником Сангородка перес. пункта Чибью», привернув увагу цікавий факт: засуджений зумів відкрити для ремонту і пошиття взуття «сапожную мастерскую без единого инструмента. Все время по работе числится ударником и отличником» [1, арк. 109].

У зв'язку зі скаргами К. Царика та його дружини до наркома внутрішніх справ, архівно-слідча справа УНКВС № 90 по Вінницькій області була розглянута помічником прокурора зі спецсправ Кам'янець-Подільської області Туркевичем. У постанові від 12 листопада 1940 р. помічник прокурора вказав, що «нет никаких оснований для опротестования решения тройки как в отношении Царика Кирилла Ивановича так и в отношении других шести осужденных за к/р деятельность» [1, арк. 116]. Тому у скаргах було відмовлено і спостережне провадження було припинено.

Під час «хрущовської відлиги» довгий час реабілітація не торкнулася безневинно засуджених християн-баптистів. Вони залишалися ворогами народу. Так, 30 вересня 1958 р. на ім'я військового прокурора Хмельницької області надійшла заява від О. Болюх (дружини засудженого В. Бублея) з проханням реабілітувати її чоловіка, щоб зняти з нього клеймо ворога народу.

У липні 1959 р. була проведена додаткова перевірка. Старший слідчий Овчар та начальник слідчого відділу Лебедев, продублювавши попередні підстави, прийшли до висновку, що «материалов для привлечения к уголовной ответственности и придания суду Бублея Василия Максимовича и других, всего 7 человек было достаточно» [1, арк. 186]. Тому заступник прокурора по Хмельницькій області Применко відмовив О. Болюх у реабілітації її чоловіка та постановив, що рішення трійки по відношенню до усіх звинувачених є достатньо обґрунтованим.

Наступний перегляд справи відбувся за заявою Р. В. Лисюка на ім'я «Верховного Прокурора Союза ССР» (Р. Лисюк після відбуття покарання з 1955 р. проживав у м. Красний Луч Луганської області). За протестом прокурора Н. Ляшенка постановою трійки була відмінена. У постанові № 44-у-634 Президії Хмельницького обласного суду (голова П. Д. Чауш) від 31.12.1960 р. було вказано на недоведеність звинувачення. Серед обставин, які свідчать про відсутність складу злочину, було спростування факту нелегальної діяльності організації християн-баптистів. Про легальність цієї релігійної організації свідчив її реєстраційний номер № 38, виданий НКВС 16.07.1926 р. (він зафіксований на посвідченні Д. А. Лещинського) [1, арк. 37].

Інша обставина, яка вказує на неправомірність засудження, пов'язана із довільним використанням свідків, покази яких не були перевірені. Після додаткових заходів переопитування свідків у 1959 р. чимало фактів не були підтверджені. Так, свідок С. К. Семенюк (керівник організації до 1928 р.) заявив про те, що баптисти сповідували пацифізм до з'їзду християн-баптистів. У 1928 р. з'їзд дав установку

служити в лавах Червоної армії зі зброєю в руках на рівні з іншими громадянами.

У період масових репресій 1937 – 1938 рр. ув'язнення у виправно-трудоному таборі вважалося «пом'якшеним» видом покарання. Між тим така міра покарання ще не гарантувала життя засудженим. З архівних матеріалів можна зробити висновок, що під час реабілітації живими були троє засуджених: К. Царик, Д. Ліщинський, Р. Лисюк.

31 грудня 1960 року постановою Президії Хмельницького обласного суду семеро засуджених були реабілітовані [1, арк. 192 – 195]. Однак, лише двоє з них (К. Царик та Д. Ліщинський) 9 лютого 1961 р. ознайомилися з документами про свою реабілітацію, про що

свідчать їхні підписи [1, арк. 200, 207]. Інші репресовані, як повідомив голові Хмельницького обласного суду начальник I спецвідділу УВС Колесник, «проживаючими на території Хмельницької області не установлені» [1, арк. 199]. Очевидно, що їхніх родичів ніхто не шукав для ознайомлення з документами.

Отже, у зв'язку з тим, що логіка розвитку більшовицької держави не залишала можливості для існування альтернативного, зокрема, релігійного світогляду, влада винищувала частину населення, одержуючи інший тип людини. Терор став одним з дійових засобів її формування. Як свідчить доля семи шепетівських християн-баптистів, репресії не минули достатньо лояльних до радянської влади віруючих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р – 6193. – Оп. 12. – Спр. П – 10026. – 207 арк.
2. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М. : ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
3. Решетников Ю. С. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні /Ю. Решетников, С. Санніков. – Одеса : Богомисліє, 2000. – 230 с.
4. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 557 с.

Григоренко О.П.

СЕЛО АВРАТИН НА ПОДІЛЛІ: ІСТОРІЯ, ПОДІЇ, ФАКТИ, ІМЕНА

В статті розповідається про історичний розвиток села Авратин Волочиського району Хмельницької області. Особлива увага акцентується на висвітленні життєвого шляху і наукової діяльності уродженця цього села академіка НАН України, директора Інституту історії України НАН України, головного наукового редактора «Українського історичного журналу», видатного представника наукової еліти нашої країни Валерія Андрійовича Смолія.

Ключові слова: Хмельниччина, Волочиський район, село Авратин, Смолій Валерій Андрійович, історія, сільське господарство, освіта, культура, доктор наук, професор, головний редактор, «Український історичний журнал».

З історичних джерел відомо, що Авратин заселявся ще з давніх часів. Біля південно-західної околиці села, на відстані 80 метрів на захід від греблі ставка у 2010 році археологи виявили і дослідили поселення передскіфського часу та поселення черняхівської культури [1, с.25]. За народними переказами поселення спочатку називалося Горатин (від «гора огорожена тинном»). Після одного з набігів татар воно було повністю зруйноване, але згодом жителі повернулися на старе місце проживання. З того часу село стало називатися Обратин. З другої половини XVI століття назва трансформувалася у «Горатин». В документах 1602 року село мало назву Гавратин Великий, а з середини XVIII століття в усіх офіційних документах воно вже згадується як Авратин.

Дослідники пояснюють походження назви села, виходячи з його географічного розташування: «Село это расположено на склонах Авратинских гор по обеим берегам реки Збруч. Эти горы именуются Авратинскими, или вернее Обратинскими (от слова «обратно»), ибо они служат водоразделом двух бассейнов – Балтийского и Черноморского. Здесь берут начало реки Западный Буг, Стырь, Горынь, Случ, текущие отсюда к северу (обратно от горного хребта) и Збруч, Смотрич, Ушица и Южный Буг, текущие к югу...» [2, с.44].

Перша писемна згадка про Авратин відноситься до 1583 року. Селяни були кріпаками у панів і, крім панщини 3-4 днів на тиждень, були змушені платити грошовий та натуральний податок, виконувати інші обтяжливі повинності. Економічний гніт поєднувався з гнітом національним з боку польської шляхти та ду-

ховним – з боку католицької церкви. Тому не дивно, що мешканці Авратина брали активну участь у Визвольній війні середини XVII століття. Одним з керівників бойових дій проти польської шляхти був сотник Степан Авратинський (Гавратинський). У лютому 1651 року під час оборони містечка Красне на Поділлі він виніс з поля бою тіло полковника Данила Нечая. Степан потрапив у полон і за наказом польного гетьмана М. Калиновського був розстріляний під Мурафою [3, с.150].

Наприкінці XVIII століття відбулися драматичні події світової історії: в результаті трьох поділів Речі Посполитої ця держава втратила свою незалежність. Внаслідок тотальної соціально-політичної та конфесійної кризи польського суспільства, ослаблення міжнародного впливу Речі Посполитої у 1772 році відбувся перший розподіл її земель поміж значно сильнішими сусідами – Росією, Пруссією та Австрією. Внаслідок другого поділу Речі Посполитої (1793р.) до Росії відійшов увесь масив земель Правобережної України – колишнє Волинське, Київське, Подільське, Мінське та інші воєводства. Кордон між Російською і Австрійською імперіями проліг по річці Збруч і Авратин надовго стає прикордонним селом [4, 728 с.]. За адміністративним поділом село ввійшло до Базалійського повіту Подільської губернії, а за новим поділом у 1804 році – до Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. Зважаючи на важке економічне становище селянства приєднаних територій, Катерина II звільнила їх, в тому числі й авратинців, на кілька років від податків. Але селяни продовжували бути кріпаками тих польських панів, котрі присяг-

нули на вірність російській короні. Покращення були у духовній сфері – вони поступово відходили від католицизму й унії, переходили у православ'я. Згодом російська влада заборонила у школах та в інших навчальних закладах навчання на польській мові. Більш як на сто років у краї запанував мир.

У XIX столітті авратинці пережили кілька великих бід: голод у 1831 році, епідемія холери у 1831, 1848 і 1872 роках і епідемію ящура 1878-1879 років, від якої загинула майже вся худоба і жителі дуже збідніли. 975 кріпаків села одержали давно жадану волю після скасування кріпосного права у 1861 році. Але земельні наділи на сім'ю були дуже малі – 10-5 десятин або 200 сажнів. У 1864 році Авратин стає волосним центром. На кінець XIX століття в селі налічувалося 155 дворів і 1241 житель.

Визначний церковний діяч та історик-краєзнавець М.І. Теодорович у четвертому томі фундаментальної п'ятитомної праці про історико-статистичний опис церков та парафій Волині (1899 р.) подає детальний опис звичаїв та традицій, сценарії традиційних весіль та обрядів авратинців. Ось що зафіксовано ним стосовно святкування «Купайла» і першого дня Великодня: «В этот день дома украшают зеленью, преимущественно из лопуха, а девушки поздно вечером собираются в одно место на улице в кружок и посредине этого круга ставят большой «будяк» (репейник, колючее растение) и, ходят вокруг него, поют: «Иван Купала, риба в борщ упала, парубки не поспіли, дівки рибу з'їли, Івана Купала, лягуха в борщ упала, дівки не поспіли, парубки лягуху з'їли». В это время толпа собравшихся парубков налетает на поющих и вырывает из круга приготовленный будяк, тащит его к пруду и бросает в воду, после чего, посмеявшись, толпа расходится по домам. В праздник Пасхи, около полудня, весь люд приходит на церк. погост и здесь поют про «Зельмана», а также, обходя хороводом вокруг церкви, поют: «В'ється горох в три стручки, три стручки, а коли б у чотири, чотири, то парубки ся женили, женили, а дівок на весілля просили, просили» и т.д.»[5,с.45].

Досить цікавими були весільні обряди авратинців того часу. «Родители жениха посылают дружков с женихом в дом невесты, которые

заводят с родителями невесты речь: «Мы слышали, что у вас есть на продажу «ягныща», и когда родители соглашаются, то спрашивают о том и невесту, и на ответ ее «або я знаю», выражающий согласие, начинают пить могорычи, и дружки, или по здешнему, сваты вяжут жениху и невесте руки, обменивают их кольцами и поют: «Дала ручку, дала і світ собі зав'язала, світ собі зав'язала білою китайкою і чорною нагайкою. Було рученьки не давати і світа собі не в'язати». В день сговора назначают и день свадьбы. В субботу перед свадьбою пекут коровай, причем собравшимися для сего женщинами (коровайницами) поются разные песни в роде следующих: «Ой, в сінях голуб гуде, гуде, то Марусин батенько йде». Вся ночь перед воскресеньем проводится в танцах и песнях в доме жениха и невесты. В воскресенье утром молодые с дружками и свахами приходят в церковь, где слушают Богослужение, а затем после брака идут домой, жених к своим родителям, а невеста к своим, и весь день проводят в танцах и питии. Вечером жених с своею дружиною отправляется на дом невесты, где его угощают, и пир оканчивается лишь днем в понедельник; тогда собирают все приданное невесты – подушки, сундуки и разную мелкую домашнюю рухлядь и вместе со всем кортежем идут в дом жениха, где невесте накладывают чепец и платок, что служит признаком замужней женщины, и после угощения всей компании, танцев и песен, во вторник утром свадебный пир прекращается»[6,с.45].

З початком Першої світової війни Авратин став прифронтовим селом. До російської армії були призвані близько 150 чоловік. Більше половини з них не повернулися додому. З тих, хто повернувся, було кілька унтер-офіцерів і один Георгієвський кавалер Митрофан Поцілуйко, багато хворих і калік.

Бурхливі події розвивалися в селі в період Української національно-демократичної революції 1917-1921 років. В березні 1918 року авратинці розділили поміщицьку землю та майно поміщицької економії на кількість душ в селянському господарстві. З приходом до влади генерала П. Скоропадського поділену землю влада почала повертати поміщикам. Цей процес вилився у форми каральних експедицій

проти селянства, а присутність австро-угорських та німецьких військ, в яких селяни бачили окупантів, посилювали політичну і соціальну напругу. В другій половині липня 1918 року обурені селяни повстали проти окупантів. Волочиські робітники-залізничники дали авратинцям 50 гвинтівок і 2 кулемети. 23 липня загін повітової варти підійшов до Авратина, але повстанці зустріли його і майже весь загін був винищений. Тоді проти селян були направлені австро-угорські війська. Сили були нерівні, активні учасники виступу змушені були втікати з сім'ями. На майдані біля церкви карателі закатували П. Пшеничного, Н. Слободовського, Д. Шлапака. Село було повністю пограбоване, а потім спалене[7,с.142-144]. Згідно Ризького мирного договору між радянською Росією і Польщею кордон знову проходив по річці Збруч. Біля села знаходилася прикордонна застава.

Статус прикордонного села врятував мешканців Авратина від голодомору-геноциду 1932-1933 років. Однак в 1930-1941 роках радянською тоталітарною системою по Авратинській сільраді було репресовано більше 60 громадян. Серед них комбриг авіації Ф. Кармелюк, священник Гриневецький. З 6 липня 1941 року по 5 березня 1944 року Авратин перебував під тимчасовою німецькою окупацією[8,с.241]. Дорогу ціну заплатили авратинці за перемогу над нацизмом – 172 з них не повернулися з війни. За сміливість і мужність у боротьбі з ворогом 120 односельчан нагороджені орденами і медалями[9,с.173]. Серед них – В.М. Воронюк, Ф.І. Бугай, І.П. Ярмолук.

Підняти зруйноване господарство довелося жінкам, дітям, престарілим та тим чоловікам, які повернулися з фронтів. Однією з перших у Волочиському районі в Авратині була введена в експлуатацію колгоспна електростанція[10,с.226]. У 1959 році Авратин було електрифіковано, почав працювати сільський радіовузол. З 1967 року жителі села почали дивитися телепередачі. У 2002 році на кошти громадян було завершено будівництво церкви Св. Миколая Мирлікійського, а у жовтні 2004 року село на власні кошти почало газифікацію.

У 2016 році Авратинська сільська рада припинила своє існування і в адміністративному

відношенні ввійшла до складу Волочиської міської об'єднаної територіальної громади[11].

Авратинська загальноосвітня середня школа з 1961 по 2006 роки виховала 44 медалісти. Всі вони закінчили вищі навчальні заклади. Є серед її випускників відомі фахівці різних галузей народного господарства, науковці, військові, які своєю наполегливою працею зміцнюють економічну, наукову, військову могутність молоді Української держави. Особливо почесне місце в цій яскравій когорті авратинців належить автору багатьох монографічних узагальнень, підручників, посібників, вченому з світовим іменем, гуманісту, державно-політичному діячеві, людині з енциклопедичним характером знань, видатному представнику наукової еліти нашої країни, доктору історичних наук, професору, головному науковому редактору «Українського історичного журналу», академіку НАН України, директору Інституту історії України НАН України В.А. Смолюю.

Історичний розвиток переконливо засвідчує, що успіх, соціальний добробут, як правило, з'являються в тих суспільствах, де домінують фундаментальні цінності, загальнонаціональна злагода, авторитет людини праці, співіснують різні форми власності. З утвердженням державної самостійності Україна вийшла на шлях цивілізованого розвитку. В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величчя душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Пріоритетним у розбудові незалежної молоді Української держави є наявність особистостей високого інтелекту, які володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних та світових подій як в соціальному, так і в економічному напрямках, здатні випереджати і прогнозувати розвиток, акумулювати можливості і сили, підпорядковані колективи на найважливіших ділянках для досягнення мети. Існує відомий вислів: «Історію творять особистості». Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія — це не що інше, як біографія, це — біогра-

фія предків, колективів, особистостей. Досвід свідчить, що навіть, якщо всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють особисті якості керівника: його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми і вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість.

Академік В.А.Смолій — це людина широкого світогляду, креативний, толерантний і надзвичайно працелюбний. Бог, природа і батьки наділили його особливими здібностями — вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вміє підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. З ним легко і приємно працювати. Він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше. Його не роз'їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що такий керівник не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях „я цього не знаю», майже ніколи не відмовляє у проханнях підлеглих, а сказане „ні» — обгрунтоване, доречне, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися.

Академік Валерій Андрійович Смолій належить до тієї когорти українських вчених, які своєю довголітньою сумлінною й подвижницькою працею заслужили щире любов серед колег-науковців і численних учнів та повагу серед наукового загалу і громадськості. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти вченого поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення. Його життєва доля є цілковитим підтвердженням слів одного з найславетніших вчених світу — шведського біолога Карла Ліннея, який підкреслював, що походить із простої родини, і писав: ”З маленької хатинки може вийти велика людина”[12,с.2]. Він народився 1 січня 1950 року в селі Авратин Волочиського району Хмельницької області в селянській сім'ї, яка слугувала взірцем

для всієї округи[13,с.157]. Дитинство академік В.А.Смолій згадує з особливою теплотою. У його родинному колі панувала довіра, доброзичливість, повага до батьків. Від них Валерій Андрійович успадкував мелодійну дикцію, струнку поставу, симпатичну вроду, міцний характер, скромність, вимогливість, працелюбство, самодисципліну, цілеспрямованість. Виховання дітей у цій сім'ї відбувалося у кращих традиціях українського народу. Діти вивчали свій родовід, історію, культуру, звичаї рідного краю. Саме у батьківській хаті Валерій Андрійович отримав свої перші уроки справедливості, навчився поважати гідність людини, цінувати її працю. Згодом, через кілька десятиліть, згадуючи про ті далекі роки, він скаже так: «Все дитинство провів я в рідному краї з чарівними перелісками, із заливними луками та світлими водами річки Збруч. Та найяскравіші спогади пов'язані з спортом: мав перший розряд з футболу та волейболу. Інтерес до цих видів спорту і зараз великий»[14]. І тепер, в міру своїх можливостей, він демонструє яскравий приклад ставлення до фізичної культури і спорту як до здорового способу життя.

Син виявився дуже вдячний своїм батькам, яких на жаль, вже немає. Дійсно сильні й мужні, вони, глибоко усвідомлюючи обов'язок перед дітьми, навчили їх збагачувати своє життя не тільки матеріально, а й духовно. Допомогаючи їм по господарству малий Валерій вже підлітком косив, молотив, орав, тобто міг виконувати всяку сільську роботу. Старшокласником всі літні канікули працював в колгоспі. В сімейному архіві зберігаються кілька похвальних грамот керівництва сільгоспідприємства за роботу на колгоспних ланах[15]. Трудове загартування стало важливою опорою в його подальшому житті.

Навчання в школі є завжди важливим періодом становлення молодої людини. Оскільки в уподобаннях переважала любов до історії то поступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (тепер - Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Пануюча там атмосфера наукової творчості, демократичності, поваги до особистості студента, витворена викладацьким колективом й

особливо завідувачем кафедри всесвітньої історії доктором історичних наук, професором Л.А.Коваленком, сприяла розкриттю його здібностей у навчанні й пробудженню інтересу до наукового пошуку. Роки навчання на історичному факультеті стали надзвичайно важливим етапом його життя. Допитливого і працьовитого студента вже з першого курсу помітив і запропонував працювати під своїм керівництвом професор Л.А.Коваленко, який проймався долями і болями інших, міг захопити ідеями молодих дослідників [16, с.13]. Він виявляв талановитих студентів, пропонував їм теми курсових і дипломних робіт, консультував і давав наукове спрямування. Співпраця з цим відомим у всій країні науковцем і визначила його подальшу життєву і творчу долю. Свою професійну стежу майбутній академік обрав відразу і назавжди. Після закінчення інституту певний період працював на посадах вчителя історії і суспільствознавства у восьмирічній та середній школах Житомирської й Тернопільської областей, а також асистента кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного педагогічного інституту.

Виявлені ще під час навчання у вищій евристичній та аналітичній нахили яскраво проявилися вже у стінах Інституту історії АН УРСР, до аспірантури якого В.А.Смолій вступив 1972 р., відтоді пов'язавши свою подальшу життєву долю з цією провідною історичною науковою установою країни. 1975 р. успішно захистив кандидатську дисертацію, присвячену возз'єднанню Пра-вобережної України з колишньою Лівобережною Гетьманщиною. Молодший науковий, а з 1979 р. - старший науковий співробітник відділу історії феодалізму (нині це відділ історії України середніх віків і раннього нового часу) відразу ж включився у роботу над багатотомними колективними монографіями, підготовці яких тоді підпорядковувався весь науковий потенціал Інституту. Ці роки збагатили молодого вченого безцінним досвідом наукової роботи, тісним творчим спілкуванням із визначними тогочасними представниками української історичної думки, відомими російськими фахівцями з епохи середньовіччя і раннього нового часу. Водночас вони виявилися сповненими пошуком нових

шляхів і нетрадиційних дослідницьких проблем у царині його власних наукових інтересів. Як результат - у 1985 р. побачила світ монографія «Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII-XVIII ст.», яка стала основою захищеної того ж року докторської дисертації на тему «Соціальна свідомість учасників народних рухів на Україні: друга половина XVII-XVIII ст.» [17, с.14].

Наукова діяльність Валерія Андрійовича гідна подивування. Вона стрімко зростає з роками напруженої праці. Станом на початок 2006 року в науковому доробку академіка В.А.Смолія було близько 1,5 тис. наукових і науково-популярних праць [18, с.672]. Багато з них стали класичним надбанням світової історичної науки. Вони різняться за форматом, тематикою, жанровими формами та цільовим призначенням. Серед них - ґрунтовні монографічні, навчально-довідкові видання, розлогі статті, присвячені важливим подіям чи постатям української історії, студії постановочного характеру, великі передмови до колективних наукових проектів або археографічних видань чи перевидань історіографічної спадщини, вступи до монографій колег, збірників наукових праць, матеріалів наукових конференцій, художніх творів тощо. Проте спільне, що поєднує всі ці праці, — це ґрунтовна джерельна база, виваженість висновків, застосування нових методів і принципів наукового пізнання, які побутують у сучасному історіографічному просторі, миттєве реагування на виклики часу за повної відсутності будь-яких спроб пристосування під поточні політичні вимоги.

В науці академік В.А.Смолій пройшов шлях від дослідника-позитивіста радянської доби, який мав творити у межах суто марксистської наукової парадигми, до сучасного європейського вченого, добре обізнаного з новітніми науковими методиками, людини плюралістичних поглядів, спроможної працювати в різних наукових форматах та на різних дослідницьких рівнях, генерувати нові наукові ідеї, які він уміє щедро імплантувати у праці колег та учнів. Сьогодні добре відома школа академіка В.А.Смолія, кожен із представників якої вже зарекомендував себе непересічним вченим,

здатним сказати своє слово в науці, водночас зберігаючи і шануючи традиції й творчий внесок своїх попередників. Безперечно, як кожен вчений, академік В.А.Смолій має свою улюблену проблематику. Насамперед це боротьба українців за соціальне та національне визволення, свідомісна складова масових народних рухів, доба Української національної революції та державотворення раннього нового часу, політична культура і ментальність українського суспільства XVI-XVIII ст., історія українського козацтва тощо. Водночас він впевнено накреслює перспективи дослідження історичного процесу давньоруської та литовсько-польської доби вітчизняної історії, має своє бачення «українського XIX ст.», місця у національному історичному процесі революційних подій початку XX ст., складних і неоднозначних перипетій новітньої доби.

Як провідний науковець та організатор сучасної української історичної науки, вихователь молодих дослідників, академік В.А. Смолій водночас значну увагу приділяє спрямуванню творчих зусиль ввіреного йому колективу науковців на створення багатомірної й багатоаспектної, водночас вираженої й позбавленої кон'юнктурних чи ідеологічних нашарувань версії національного історичного процесу, в якій би знайшли глибоке і рівномірне висвітлення всі без винятку історичні епохи і періоди як у подієвому, так і в антропологічному наповненні. Із його ініціативи та за безпосередньої участі на межі 1990-2000-х рр. було реалізовано такі фундаментальні проекти, як «Все про Україну» (К., 1998), «Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001)» (К., 2001), «Уряди України у XX столітті: науково-документальне видання» (К., 2001), «Нариси з історії дипломатії України» (К., 2001), «Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст.» (К., 2002), 3-й том фундаментального академічного видання «Історія української культури» (К., 2003), «Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки» (К., 2003), «Україна і Росія в історіографічній ретроспективі: Нариси у 3 томах» (К., 2004), «Україна - козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах» (К., 2004), «Історія українського селянства: Нариси у 2 томах» (К.,

2006), «Історія українського козацтва: Нариси у 2 томах» (К., 2006-2007), «Історія державної служби в Україні: У 5 томах» (К., 2009) та ін. Йому вдалося згуртувати українських науковців навколо створення багатотомної «Енциклопедії історії України», яка є віддзеркаленням останніх досягнень вітчизняної історичної думки.

Вагомий досвід редакційної роботи, здобутий академіком В.А.Смолієм в ролях відповідального редактора, голови чи заступника голови редакційних рад або членства в редколегіях не однієї сотні індивідуальних чи колективних монографій, багатотомних історичних серій, археографічних видань, збірників наукових праць тощо, без сумніву, прислужився йому і на посаді головного наукового редактора «Українського історичного журналу», яку він обіймає з 1995 р. Загалом співпраця академіка В.А. Смолія з цим провідним в Україні профільним виданням розпочалася вже 1973 р., коли у часопису було надруковано першу рецензію тодішнього аспіранта на монографію свого наставника у студентські роки професора Л.А.Коваленка, а вже наступного року на шпальтах журналу побачили світ відразу дві його наукові статті. Загалом же вчений опублікував в «Українському історичному журналі» десятки наукових розвідок, рецензій, повідомлень, інформацій, узяв участь у роботі кількох «круглих столів», присвячених перспективам розвитку вітчизняної історичної науки, а очоливши редколегію, він почав активно впливати на редакційну політику. Сьогодні часопис упевнено зберігає статус провідного періодичного органу національної історіографії. Відображаючи загальні тенденції розвитку української історичної думки, він націлений на нові завдання, які вимагають мобільного реагування на новітні здобутки світової історичної науки та їх оперативного впровадження в український історіографічний простір з одночасною популяризацією досягнень вітчизняних науковців серед найширшого українського загалу.

Науково-організаційна діяльність академіка В.А.Смолія як адміністратора розпочалася 1986 р., коли він очолив відділ, в якому відбулося його творче зростання від аспіранта

до дійсного члена НАН України. Довіра, взаємоповага й водночас вимогливість до якості наукових досліджень, як і взагалі до своїх посадових обов'язків, підкріплена насамперед власним прикладом, - такі засади поклав Валерій Андрійович в основу взаємовідносин як із колективом відділу, який він очолює вже 30 років, так і зі співробітниками Інституту загалом, чи-то на посаді заступника директора з наукової роботи (з 1991 р.), чи директора установи (з 1993 р.). Академік В.А.Смолій перейняв на себе керівництво науковою інституцією у складний для академічної сфери час. Як слушно зазначав академік П.Тронько, «перейняти на себе провідну у державі академічну історичну установу на початку 90-х рр., у час матеріальної скрути, коли наука в Україні, по-суті, опинилася в умовах виживання, і при цьому не лише зберегти, а й значно підсилити її науковий потенціал – справа не проста. Академіку В.А.Смолію вдалося це зробити (можливо, ціною певного самовідречення від власних наукових планів), зокрема, і шляхом реалізації кількох комплексних наукових проєктів поза бюджетним фінансуванням, які були прихильно сприйняті і належно поціновані суспільством. Водночас вони стали засадничими у творенні сучасної наукової версії історії українського народу»[19,с.9-10]. Незважаючи на фактичне припинення у середині 1990-х рр. фінансування фундаментальної науки, згортання видавничих і дослідницьких програм, відтік із системи НАН України кваліфікованих кадрів йому не лише вдалося зберегти науковий потенціал Інституту, а й поповнити його молодими здібними вченими, націлити співробітників на розробку нових тем, зокрема, з ухилом в історичну компаративістику, що забезпечує успішне вписання української складової в європейський цивілізаційний процес, посилити технічне оснащення науково-дослідних розробок шляхом комп'ютеризації структурних підрозділів, створення власної видавничої бази, що дозволяє значно прискорити втілення до розробку кожного науковця у друковану продукцію, яка стає надбанням читацького загалу. Те, що колектив поважає свого директора, довіряє йому, засвідчує, зокрема, той факт, що вже четвертий раз поспіль співробітники Інституту іс-

торії України НАН України одностайно вручають йому керівні важелі установою, а, отже, і свої долі.

Указом Президента України в 1997 р. академік В.А.Смолій призначений віце-прем'єр-міністром України з питань гуманітарної політики і працював в такій якості два роки. Обіймаючи високу і відповідальну посаду, він завжди приймав виважені рішення, пам'ятаючи, що за кожним з них стоять долі живих людей, залишався скромною і порядною людиною, послідовно проводив лінію на гуманізацію суспільства, створення етнокультурного, між-етнічного, міжконфесійного клімату, який максимально відповідав би інтересам і держави і кожної людини, гармонізував стосунки між ними.

Держава високо оцінила наукові заслуги свого славного сина. Академік В.А. Смолій має високий авторитет не лише в академічних колах. Із його думкою рахуються політики різних рангів, до нього прислуховуються митці, письменники, сценаристи, журналісти. Безумовно, почесні звання, високі державні нагороди - це гідне визнання особистого внеску вченого в історичну науку. Однак ще більшим показником його потенційних можливостей є незгасаючий творчий запал, устремління до нових наукових висот, продукування нових ідей, реалізація масштабних дослідницьких задумів. Не вік визначає людину, а людина – своїм життям, своїми справами визначає епоху. Примітно, що до свого 60-річного ювілею вчений підійшов із двома великими науковими працями, в яких спробував висвітлити нові грані суспільно-політичних подій в Україні у середині - другій половині XVII ст., увівши їх у контекст революційної ситуації в ранньомодерній Європі. На часі - реалізація нового фундаментального проєкту, присвяченого такій непересічній постаті в політичній історії України, як гетьман Петро Дорошенко.

Валерій Андрійович усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Ва-

лерій Андрійович не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною. У таких людей, як академік В.А.Смолій, життєвий принцип: якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні і неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і академік В.А.Смолій сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молодій Українській державі.

Авторитетний в наукових колах країни доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка В.С.Степанков зазначає ще один дуже важливий і показовий штрих видатного вченого, менеджера й подвижника історичної науки. «Закінчивши історичний факультет нашого ВНЗ, упродовж подальших років свого життя завжди пишався і пишається тим, що став істориком у стінах першого, власне українського, державного університету, утвореного в горнілі Національної революції 1917-1921 рр. Незмінно, упродовж усього цього часу, відвідував щонайменше один раз у рік рідну Альма-Матер, зустрічаючись з викладачами факультету. Очоливши Наглядову раду рідного навчального закладу, постійно надавав і надає йому допомогу у різних сферах функціонування. Не можна переоцінити її значимості у трансформації, яку пережив він на шляху від провінційного педінституту до Національного університету, що перебуває у сотні кращих ВНЗ України»[20,с.25].

Наукова, політична, педагогічна, громадська і організаторська діяльність академіка В.А.Смолія органічно поєднується з духовним багатством його душі. У Валерія Андрійовича надійний тил, що сприяє повному розкриттю

фізичного здоров'я та морального стану. Вірним і надійним супутником в житті є дружина Людмила. Вони познайомилися багато років тому під час однієї з виробничих нарад. Струнка, миловидна, вона відразу сподобалася йому. «Я щаслива людина, – зазначає Валерій Андрійович. – Щасливий тому, що доля подарувала мені зустріч з Людмилою, моїм єдиним і вірним коханням на все життя». Вже чимало років вони живуть у повній гармонії, у мирі й злагоді. З плином літ, у бурхливому житейському морі, за суєтою суєт вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. Валерія Андрійовича поєднує з дружиною духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Дружина Людмила дуже мила і розумна, привітна і завжди гостинна жінка. Доброю й щирою людиною, вихованою на принципах християнської моралі, виростили вони сина Андрія. Він перейняв від батьків їх найкращі людські якості, а головне – жадібність не до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього й готовність прийти йому на допомогу. Батьки прищепили йому почуття гідності, віру в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість.

Академік В.А.Смолій робив і робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, для розвитку освіти і науки. Він збагатив історичну науку важливими і цінними відкриттями, став всесвітньо відомою постаттю, авторитетним дослідником, активним державним і політичним діячем, мудрим педагогом, гуманістом, патріотом рідної землі. Він уособлює собою кращі риси українського народу. Ним по праву пишаються земляки-авраїти, подоляни, весь український народ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Михальчишин І.Р., Шпаковський С.М. Археологічна карта межиріччя Південного Бугу, Случі, Збруча.- Хмельницький, 2016.-С. 25.
2. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцинського і Миколи Теодоровича).- Хмельницький, 2011.- С. 44.
3. Історія Волочиського району.- Хмельницький, 2010.- С. 150.
4. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII- на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації.- Кам'янець-Подільський, 2010.- 728 с.

5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича).- Хмельницький, 2011.- С. 45.
6. Там саме.
7. Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 г.-декабрь 1920г.). Сборник документов и материалов.- Житомир, 1957.- С. 142-144.
8. Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945рр.)- Кам'янець-Подільський, 2007.- С. 241.
9. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область.- К., 1971.- С. 173.
10. Слободянюк П.Я. Енергетика Поділля: минуле та сучасність.- Хмельницький, 2013.- С. 226.
11. Біжучий архів Волочиської міської об'єднаної територіальної громади за 2016 рік.
12. Вервес Ю. Карл Лінней. Король систематики // Україна молода.-2007.-7 червня. – С.2.
13. Історія Волочиського району. – Хмельницький, 2010. – С.157.
14. З спогадів академіка В.А. Смолія.
15. З родинного архіву академіка В.А. Смолія.
16. Кушнір Б.М. Л.А. Коваленко – учений і педагог // АCADEMIA на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). Ч.1. Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С.13.
17. Степанков В.С. Валерій Андрійович Смолій // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Т.1. - Кам'янець-Подільський, 2003. – С.14.
18. Матях В.М. Валерій Андрійович Смолій // Інститут історії України Національної Академії Наук України. 1936-2006. – К., 2006. – С.672.
19. Тронько П.Т. 40 років служіння Клію // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С.9-10.
20. Степанков В. Подвижник історичної науки // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Том 24. - Кам'янець-Подільський, 2014. – С.25.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У 1918 РОЦІ: ПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

У статті висвітлюються події, пов'язані з боротьбою політичних сил та збройних формувань за місто Кам'янець-Подільський – важливий адміністративний центр та опорний стратегічний пункт Української Народної Республіки, а згодом Української Держави у прикордонній зоні, а також з активним національно-культурним відродженням українського народу (діяльність культурно-просвітнього товариства „Просвіта”, відкриття місцевого державного українського університету, двох українських гімназій, українізація діючих російських і польської середніх шкіл, зростання обсягів україномовної друкованої продукції, вистави і концерти національних творчих колективів).

Ключові слова: осередки політичних партій, губернські комісар і староста, міська дума, більшовицькі збройні загони, українське військо, австрійський гарнізон, національна вища і загальноосвітня школа, культурне життя, антигетьманське повстання, Директорія УНР.

В Українській революції 1917-1921 рр., 100-річчя початку якої нині широко відзначає наукова громадськість України, важливе місце посідали регіональні події, що свідчили про поширення на різних її етапах мобілізуючих революційних ідей і реалізацію продиктованих ними завдань, зіткнення на певних територіях та у їх важливих населених пунктах протилежних за характером військово-політичних чинників з непередбачуваними наслідками, а отже підтримку чи не підтримку всеукраїнського державного центру, загалом давали змогу закріпити на певний час здобутки національного державотворення. Складним для долі національної революції став 1918 рік, коли поставало питання: бути чи не бути українській народній державі, а загальнодержавний демократичний процес несподівано зазнав серйозної деформації через зміну однієї державної моделі на іншу та офіційно визнаних національних пріоритетів.

Одним із регіонів, віддалених від центру революційних подій і насичених військами колишньої російської армії, що підтримували різні політичні сили і боротьбу за російський / український впливи на певній території, було Поділля з його адміністративним центром в історичному Кам'янці-Подільському. Контроль над цим містом давав змогу українцям закріпитися у лівобережному Придністров'ї, де-факто увести його до складу національної держави,

поширивши на нього чинність напрацьованої державної нормативно-правової бази і вибудувавши тут відповідні управлінські структури, що мали забезпечити підтримку центру та продовження національного відродження в інтересах українського народу.

Питання щодо ролі міста Кам'янця-Подільського як важливого осередку регіону в політичних і національно-культурних процесах України 1918 року спеціально не досліджувалося. На окремі події завершального етапу діяльності Центральної Ради, пов'язані з адміністративним центром Подільського краю, певну увагу звернули у своїх працях В. Лозовий [1], С. Олійник [2], О. Завальнюк та О. Комарницький [3], обмежившись наведенням різноманітних фактів про політичне і культурне життя та з'ясувавши чинники, які призвели до звільнення міста з-під більшовицького контролю. Про політичні зміни у місті за гетьманату Павла Скоропадського у тому чи іншому контексті йдеться у дослідженнях П. Григорчука і О. Яременка [4; 5], В. Лозового [6; 7], О. Кравчука [8; 9], В. Галатира і В. Лозового [10], які присвячені здебільшого Поділлю і Правобережній Україні. Окремі завершальні події, пов'язані з поваленням гетьманського режиму в Кам'янці-Подільському, та встановлення влади Директорії УНР висвітлювали О. Завальнюк і В. Стецюк [11; 12], О. Кравчук, С. Калитко, Н. Марценюк [13; 14; 15], С. Олійник

[16], І. Ратушняк [17]. Різні складові національного культурно-освітнього життя у місті розглянули Е. Мельник [18; 19; 20], О. Завальнюк [21; 22; 23; 24; 25], Л. Бачинська [26; 27] та інші. Словом, історики, попри значні напрацювання в різних сегментах проблеми, поки що не створили цілісного бачення найбільш важливих подій 1918 року, пов'язаних із розвитком чи дегенерацією демократичного революційного процесу в адміністративному центрі Поділля.

Метою статті є комплексне висвітлення політичних і культурно-освітніх процесів 1918 року в Кам'янці-Подільському в контексті загальноукраїнського державотворення на основі залучення як уже введеного в науковий обіг, так і маловідомого документального матеріалу.

Упродовж 1918 року політичний контроль над містом змінювався кілька разів. Спочатку це було пов'язано із заколотом передислокованого сюди і підконтрольного більшовикам 74-го Ставропольського полку. 21 січня солдати-ставропольці розпустили міську думу, взяли під контроль усі губернські, повітові та інші установи, передали владу місцевій раді робітничих і солдатських депутатів, яка розпорядилася негайно заарештувати членів Центральної Ради, реквізувала адмінбудинки, військові склади, транспортні засоби, частину житлового фонду, встановила контроль над харчовими запасами, відділенням Державного банку, приватними об'єктами, обклавши їх власників революційним податком. Скасували діяльність суду, усі правопорушення кримінального, військового характеру, а також пов'язані з контрреволюційною діяльністю, мародерством, саботажем, грабунками тощо розглядала відразу створена при раді юридична комісія із 9 осіб, яку наділили повноваженнями розслідувати справи, проводити дізнання і направляти їх невідомо куди [28, с.262-263]. За будь-які порушення більшовицьких розпоряджень приліплювали ярлики „ворога радянської влади” і погрожували розправою через суд військово-революційного трибуналу. Врешті-решт, у лютому стало відомо, що замість старої судової системи створюється суд ревтрибуналу, до юрисдикції якого віднесли кримінальні справи, конфлікти між робітниками і підприємцями [28, с.272-273].

Про масштаби репресивної діяльності нової влади відомо дуже мало. О. Пашенко згадувала, що у той час припинилася українська культурна праця і, боячись потрапити до чекістів, припинили усі громадські діячі, які до того працювали в інтересах національного відродження [29, с.341].

Наступна зміна влади у місті пов'язана з виволоненням його українськими підрозділами, за підтримки австрійських вояків, які наступали з-за Дністра з метою надання допомоги у витісненні військових частин, що діяли в Україні за розпорядженням Раднаркому РФСРР. Свій внесок у поразку більшовицького війська вніс 2-й Подільський корпус під командуванням П. Єрошевича [30, с.42]. Противник покинув Кам'янець-Подільський наприкінці лютого, а повністю місто перейшло під українсько-австрійський контроль 3 березня. Російські частини відступили у напрямку на Жмеринку, а місцеві більшовики вимушено перейшли у підпілля, чекаючи зручного моменту для виступу проти української держави [31, с.147]. На жаль, знайти підтвердження, що разом з австрійськими частинами на Кам'янець-Подільський наступав легіон УСС, як це стверджує І. Дацків [32, с.199], не вдалося. На історичній карті, укладачами якої є Д. Вортман і Л. Криницький, добре видно, що маршрут легіону із правобережної частини Збруча проліг значно північніше від Кам'янця-Подільського, Проскурівським повітом, на Жмеринку і далі на Бірзулу, Миколаїв, Херсон [33, с.97].

Відновлені державні структури УНР швидко скасували „революційні порядки”, встановлені ревкомом, відновили чинність попередніх законів. Для покарання тих, хто руйнував український лад, заснували військово-революційний суд [34]. Поступово налагоджувалася торгівля, хоча, через більшовицьку політику продрозкладки і викачування продовольчих ресурсів із навколишніх повітів, селяни доставляли до міста замало харчів. Це відповідно викликало підвищення цін на ринку. Запрацювали місцеві органи державної і міської влади. На вулиці вийшла міліція, яка зайнялася налагодженням правопорядку. Міська дума і управа взялися за наповнення казни, спустошеної більшовиками, надання матеріальної допомоги тим, хто най-

більше постраждав від пошкоджень і руйнувань приватних будинків, у яких, як правило, квартирували червоноармійці. Запрацювали осередки політичних партій, зокрема есерів, товариство „Просвіта”, міський театр, у якому виступали трупи М.Садовського і Національного театру, артисти Київської опери тощо [35; 36; 37, с.79, 80].

Пожвавилися підготовчі заходи із заснування державного українського університету, розпочаті ще у першій половині січня 1918 р. 28 березня відновила свою роботу університетська комісія на чолі з професором П.Бучинським. 4 квітня до міста прибула спеціальна делегація столичних діячів, які намагалися допомогти у вирішенні ініційованого місцевою інтелігенцією питання про відкриття вишу. Було накреслено план дій, структуру майбутнього університету [38, с.35-36, 39-42]. Цей візит дістав схвальну оцінку у Міністерстві освіти УНР, громадській комісії, яка виробляла план будівництва в Україні мережі державних і народних університетів [39].

Кам'ячанам довелося змиритися з перебуванням австрійської комендатури, керівництво якої застерігало міську владу щодо неприпустимості критики гетьманського уряду, часто безцеремонно втручалася у різні сфери міського життя, не погоджуючи свої дії з українськими органами, зокрема у продовольчому і майнових питаннях [40, с.29-30]. Як стверджує І.Дацків, в Україні не вистачало хліба для утримання іноземного військового контингенту, що й пояснює його самочинні дії, які викликали гостру реакцію українського населення [32, с.206]. Викачування запасів хліба з подільського села призвело до продовольчих труднощів у місті. З армійських складів австрійці спробували самовільно забрати військові кухні, утім здійснити задумане їм перешкодили рішуче налаштовані українські вояки [1, с.23].

Про гетьманський переворот у Кам'янці-Подільському дізналися не відразу. Представники попередньої влади продовжували функціонувати ще якийсь час і виконували розпорядження, отримані до цієї події. Зокрема, це стосувалося проведення першотравневої демонстрації, дозвіл на проведення якої дав товариш міністра внутрішніх справ Л.Абрамович

[41; 42; 43]. І лише 3 травня Подільський губернський комісар повідомив усіх підлеглих йому повітових керівників про встановлення в столиці гетьманського режиму і закликав стати на захист Центральної Ради та не допустити тим самим повернення панування поміщиків і капіталістів. У зв'язку з цим вимагалось негайно провести селянські і робітничі з'їзди з протестом проти державного перевороту [5, с.60]. Проте, у Кам'янці-Подільському не відбулося жодного масового заходу на підтримку поваленої УНР. Більше того, 9 травня на засіданні міської думи від об'єднаного єврейського блоку пролунала критика національної політики Центральної Ради. Щоправда, більшість гласних, присутніх на тому зібранні, висловилися і проти захоплення влади Павлом Скоропадським, вважаючи, що цей крок може призвести до громадянської війни в країні [44, с.29-30].

Лише 13 травня у місті отримали телеграму з наказом широко оповістити населення про прихід до державного керма гетьмана Павла Скоропадського, підтриманого німецьким і австрійським командуванням, яке буде суворо карати за непослух чи опір його владі [7, с.6]. 19 травня Подільським губернським старою призначили поміркованого земського діяча С.Кисельова. Його оцінювали як розумну людину, яка володіла народною мовою і використовувала її у спілкуванні з українськими діячами [9, с.638]. Прибувши на службу, він відразу заборонив проводити без його дозволу будь-які з'їзди і збори, а згодом табу наклав і на вечірки, гулянки, концерти, вистави, бали, публічні лекції [45; 46]. Ці обмеження вводилися на короткий час. Староста розпорядився також вилучити у населення вогнепальну зброю [47]. На скарги поміщиків, які проживали у Кам'янці-Подільському, про втрату земельної власності під час селянської аграрної революції, реагував рішуче і сприяв направленню їм на допомогу дисциплінованих австрійських загонів, які рішуче відновлювали у селах попередній поміщицький лад, карали винних у порушенні прав приватної власності [48, с.297-298]. Місцеві підприємці, скориставшись безконтрольністю влади, збільшували тривалість робочого дня понад 8 годин. 3 серпня такі заходи дозволяв спеціальний гетьманський закон.

До робітників, які брали участь у страйках, почали застосовувати покарання [49, с.178, 242]. Профспілкам заборонили втручатися у питання звільнення робітників.

Нова владна команда намагалася встановити тотальний контроль за діяльністю громадян, створивши при управлінні губернського староства спеціальний «освідомчий відділ», який збирав відомості про злочини проти держави та їх носіїв. 22 травня керівник крайової адміністрації подав начальнику австрійського гарнізону список політичних опонентів, які агітували проти гетьманщини і окупаційних військ, та просив розпочати проти них слідчі дії за антидержавну діяльність [7, с.19]. Після прийняття у червні „Статуту тимчасових ревізійних комісій з перевірки діяльності органів місцевого самоврядування” у Кам’янці-Подільському запрацювала відповідна структура, яка перевірила, зокрема, діяльність членів міської думи і управи. 22 серпня були оприлюднені імена міських діячів, які за рішенням зазначеної комісії мали бути позбавлені статусу гласних думи (уся соціалістична і двоє членів української фракції) та 7 членів міської управи з формулюванням за «політизованість і порушення закону» [50; 10, с.126]. Не погоджуючись з втручанням в роботу органу міського самоврядування губернського міста, його голова та заступники відразу подали у відставку. Інші учасники того засідання заявили свій рішучий протест проти свавілля адміністрації, яка порушила права виборців та їх обранців [51]. Але демарш не вплинув на позицію гетьманців. Пізніше для контролю за роботою міської управи С. І. Кисельов утворив особливу комісію, яка складалася із 14 осіб [6, с.19].

Окремою турботою гетьманського намісника було виконання вимог нового законодавства про обмеження прав органів місцевого самоврядування. Дотримуючись норм „Закону про вибори губернських і повітових земських гласних”, він провів роботу із створення у Кам’янці-Подільському „окремої повітової земської одиниці”. У зв’язку з цим міська дума набувала прав повітового земського зібрання, а міська управа – повітової земської управи (Кам’янецький повіт зберігав за собою своє земство). Такий крок (він мав місце у 19

містах, не рахуючи Києва та Одеси, де міське самоврядування набували прав губернських і повітових земських органів) був пов’язаний із потребою наповнення бюджету власне повітових земств (міські органи зобов’язали до кінця календарного року перерахувати повітовому земству 90% оподаткування, яке належало їм заплатити земству за кошторисом 1917 р.). У контексті цих змін передбачали провести в Україні вибори до губернських і повітових земських органів на основі вміщених у цьому законі „Правил”. Виборче право отримували громадяни з 25-річного віку, які мали у власності майно, що обкладалося земським збором [49, с.280-284].

Після цього нововведення гетьманці взялися за реформування успадкованої від попередньої влади системи міського самоврядування і скасували розпорядження Тимчасового уряду, за якими у 1917 р. відбулися вибори гласних міських дум, та взяли курс на вибори нового складу цих органів відповідно до „Тимчасового Статуту міських дум та порядку виборів гласних цих дум”. Для Кам’янця-Подільського, який нараховував менше 40 тис. мешканців, встановлювалася квота гласних – 48 осіб, які після обрання повинні були скласти присягу про „добросовісне виконання обов’язків”. Цих громадських управлінців мали обирати виборці обох статей, яким виповнилося не менше 25 років [49, с.312-326]. І хоча „Закон про зміну діючого Статуту громадського управління міст”, опублікований 5 жовтня 1918 р., передбачав вибори гласних міських дум у поточному році, провести цю кампанію в умовах поглиблення кризи гетьманату виявилось не просто. І це тоді, коли держава згаданим законом відразу позбавила представників громад у міських думах своїх повноважень, набутих за постановою Тимчасового уряду від 1 травня 1917 р. Залишалися тимчасово діючими лише міські управи. Тобто, борючись із „карикатурним станом” міського самоврядування [52, с. 183], гетьманська влада позбавила міські населені пункти їхніх демократичних представницьких органів, у яких вбачала демократичну природу. Мабуть, прогноз на майбутні вибори самоврядних органів у містах був не дуже втішним, оскільки незабаром без будь-яких по-

яснень довелося відновлювати права міських дум, діяльність яких була несподівано припинена. У Кам'янці-Подільському міська дума не працювала з кінця вересня і до 21 листопада 1918 р. 20 жовтня губернський староста допустив до виконання обов'язків міського голови представника українських політичних сил А.Морозовського [7, с.19], та й то у зв'язку з необхідністю участі у церемоніалі з нагоди відкриття університету.

Попри такі загалом не толерантні кроки гетьманської адміністрації щодо міського самоврядування, в культурно-освітній сфері вона підтримувала плани інтелігенції розвивати українську культуру, творити свою національну загальноосвітню і вищу школу, поширювати українську мову тощо, що відповідало політиці Павла Скоропадського. Місцеві гетьманці сприяли реалізації заходів із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, зокрема діяльності Університетської комісії, створеної міською думою і затвердженої міністром освіти і мистецтва М.Василенком. Після того, як гетьман України 17 серпня затвердив закон про заснування цього вишу у складі чотирьох факультетів, з українською мовою навчання, упродовж двох неповних місяців, попри гостру соціально-економічну і фінансову кризу, яка відчувалася на кожному кроці, вдалося вчасно відремонтувати триповерховий будинок, виділений для роботи К-ПДУУ, обладнати аудиторії і кабінети меблями, навчальним обладнанням, зробити перші кроки з наповнення університетської бібліотеки, улаштувати студентську бурсу, підібрати більш-менш пристойні квартири для проживання професорсько-викладацького складу.

22 жовтня відбулося унікальне, наповнене національним колоритом і духовністю свято відкриття університету, яке стало великою всеукраїнською культурною подією. Тут побували понад 500 офіційно запрошених осіб, зокрема чимало київських українських діячів, усі гласні міської думи; 6 тис. школярів взяли участь в урочистій ході по місту, яка завершилася біля університетського будинку. Святування і кам'ячанам, і гостям запам'яталося надовго: вони мали змогу прослухати лекції просвітян про значення вищої школи для національно-

го відродження України, побували у першому храмі вищої освіти і науки на Поділлі, слухали промови видних представників української культури, упродовж двох днів насолоджувалися театральними виставами та виступами Київського та Кам'янець-Подільського українських хорів [38, с.59-128].

Цікаво, що для участі у цьому заході, який знаменував прорив української вищої освіти у новітній час, збирався прибути Павло Скоропадський. Для дезорієнтації непримиримої опозиції, яка прагнула фізично усунути гетьмана від влади, Державна варта запроектувала два можливих маршрути його поїздки на урочистості до Кам'янця-Подільського – 1)залізничний і 2)залізнично-шосейний. Але за 2 дні до свята в уряді виникла криза, що, на наш погляд, і спонукало керівника країни відмовитися від задуму, до реалізації якого вже було залучено тисячі різних людей – працівників Державної варти, урядовців, місцеві адміністрації, можливих хліборобів тощо. Лише 21 жовтня інспектор Подільської державної варти отримав таємну телеграму, після якої усім залученим до операції дали відбій через скасування поїздки високого гостя до К-ПДУУ [52]. За мемуарним джерелом, у Кам'янці-Подільському ліві есери готували на гетьмана замах, відкривши поруч з будинком університету крамничку з продажу газованої води. Як тільки стало відомо, що замість гетьмана на свято прибуде його представник, генерал-хорунжий Лібов, торговельна точка швидко закрилася [54, с.51-52, 54].

1 листопада професори і приват-доценти розпочали читати свої вступні лекції, на яких побували і представники міської інтелігенції. За В.Бідновим, в найбільшу аудиторію №1, де за розкладом відбувався почерговий дебют університетських науковців, набиралося до 200 студентів і гостей. „Кожен із цих викладів, - наголошував професор, - викликав рясні оплески, що свідчило про задоволення слухачів” [55, с.148]. До кінця 1918 р. навчальну працю забезпечували всього 13 науково-педагогічних працівників, які прибули з різних міст України [56]. Здобувати вищу національну освіту на двох факультетах – історико-філологічному та фізико-математичному, відкритих першого навчального року – записалося 414 хлопців і ді-

вчат різних національностей, серед яких переважали українці [57, с.207].

Крім вищої школи, в адміністративному центрі Подільського регіону у той час з'явилися й інші навчальні заклади. Йдеться про українську гімназію для дорослих з правами для учні середніх шкіл (до занять приступили 110 осіб) [57] та державну змішану українську гімназію (у складі перших трьох молодших класів, які запрацювали восени 1918 р., нараховувалося 62 учні) [20, с.214-217]. У російськомовних середніх навчальних закладах (чоловіча гімназія, Маріїнська жіноча гімназія, приватна жіноча гімназія С.Славутинської) і польській гімназії запровадили вивчення українознавчих дисциплін, хоча цей процес, в силу різних причин, протікав украй повільно і суперечливо.

Не припиняла діяльності місцева „Просвіта”. Вона піднімала і поступово вирішувала різноманітні питання, зокрема щодо проведення півторарічних курсів з українознавства для 260 осіб; організації лекторіїв з української історичної тематики та з нагоди відкриття університету; запровадження дисциплін українознавства у місцеві духовні школи; відміни податкового збору на ввезення в країну україномовної літератури; збільшення фонду своєї єдиної у місті громадської української бібліотеки (до 3 тис. примірників) і поживлення роботи читальні; заснування просвітянської газети; заснування учнівської організації „Самоосвіта”; допомоги у підготовці свята відкриття К-ПДУУ; організації студентів університету в „Українську Громаду”; використання для концертів і вистав українського хору та аматорських гуртків Пушкінського народного дому, який мав великий зал на 700 осіб; державної фінансової підтримки 1-го міського українського дитячого садка на 50 місць, який було створено просвітянами для найбідніших сімей; технічного стану Кам'янецької фортеці і потреби його поліпшення тощо [37, с.86-257].

Створений товариством Український національний хор у вересні-грудні 1918 р. дав у місті щонайменше 7 концертів, репертуар яких увібрав твори з величезної пісенної народної скарбниці, а також українських композиторів М.Лисенка, О.Кошиця, К.Стеценка, В.Завадського, Я.Галя та інших. Кам'ячани

також насолоджувалися публічними виступами заїжджих скрипалів, піаністів, оперних артистів [26, с.56; 27, с.33-35]. Активізувалося театральне життя. Тут гастролювали українська трупа із Чернівців і єврейська оперетково-драматична трупа з Києва. Десятки вистав поставили місцеві аматорські драматичні гуртки „Просвіти” та єврейського культурного товариства [26, с.55-59].

Кам'янець-Подільський поступово ставав регіональним центром національного книговидавництва та друку преси. Лише завдяки зусиллям управи Подільського губерньського земства у 1918 р. було видано 33 різних назв україномовної літератури, зокрема, з етнографії, медицини, пасічництва, хорового мистецтва, організації шкільної справи, а також буквар і читанки для різних класів. Це у 15 разів більше, ніж роком раніше [59, с.189-192]. Тоді ж в інформаційному просторі з'явилися україномовні газети „Поділля”, „Подільські губерньські відомости”, „Свято Поділля”, „Життя Поділля”, які висвітлювали різноманітні питання загальноукраїнського і місцевого життя, утверджували у тій чи іншій мірі в громаді українську ідею, пропонуючи своїм читачам різноманітні матеріали, пов'язані як з історичним минулим українців, так і їх сьогоденням.

„Просвіта” не обминала і політичних питань. Так, 27 серпня його рада приєдналася до „Меморандуму українського громадянства на Поділлі Подільському губерньському старості на захист української державності” (цей документ підписали також представники губерньського відділу Українського Національного Союзу, Подільської селянської спілки, губерньської народної управи, подільського духовенства, союзу кооперативних установ та споживчих союзів Поділля), у якому гостро засуджувалися практика залучення антиукраїнських елементів до державного управління, репресії гетьманського режиму щодо українських патріотів, учасників аграрного руху, заходи із послаблення позицій національної культури, пропонувалося взяти собі у помічники свідомого українця, погоджувати з українською громадою призначення усіх повітових старост, припинити переслідування місцевих демократичних самоврядувань, випустити з в'язниць

заарештованих діячів і створити комісію для залагодження конфліктів між поміщиками і селянами [60, с.210-216].

В умовах системної кризи гетьманщини влада взялася за створення нових силових структур. У Кам'янці-Подільському, як і в інших містах краю, за розпорядженням губернського старости, „для підтримання законності та порядку”, взялися виконувати постанову Ради Міністрів про організацію парамілітарних добровольчих дружин, прийняту 17 жовтня 1918 р. До них запрошували, зокрема, міську інтелігенцію, сподіваючись від неї на підтримку режиму в умовах масового зростання боротьби проти нього. В контексті цих заходів виробили план оборони міста від ймовірних повстанців, за виконання якого відповідав підполковник С. Ришков. За неповний місяць до складу дружини записалося усього 69 добровольців, переважно офіцери, хоча розраховували на майже 2 тис. осіб. Для їх озброєння виділили потужний арсенал, який нараховував велику кількість гвинтівок, 200 тис. набоїв, 20 кулеметів і 120 готових до бою кулеметних стрічок. Мала бути створена окрема кулеметна команда (16 кулеметів) і легка артилерійська батарея. Утім процес створення міської добровольчої дружини не був завершений [11, с.412-413].

Коли 14 листопада розпочалося антигетьманське повстання, то були надії, що, зокрема, дружина не допустить зміни влади у місті. Проте сталося зовсім не так. І хоча на Поділлі діяв запроваджений ще 6 листопада військовий стан (його гетьман увів в правобережних губерніях), який, за задумом, мав паралізувати підривному діяльність опозиційних до гетьмана сил, зокрема і через залучення прогетьманських добровольчих формувань, з'ясувалося, що певна частина її була не на боці влади і підтримувала інший табір [11, с.413].

На думку окремих істориків, повстання відбулося і у Кам'янці-Подільському, хоча тут не було зафіксовано таких активних дій, як у столичному районі. В деяких працях стверджується, що падіння влади гетьмана на Поділлі відбулося 19-20 листопада [8, с.176]. Щоправда, факти свідчать, що у ті дні на бік повстанців у Вінниці перейшов II Подільський корпус під командуванням генерала П.Єрошевича, що

призвело, зокрема, до ізолювання губернського центру від Києва, оскільки телефонний зв'язок здійснювався саме через вінницький центр. Щодо низки повітових міст краю, то там ще якийсь час продовжували керувати представники гетьманської адміністрації.

У Кам'янці-Подільському Рада місцевого відділу Українського Національного Союзу і управи губернського земства для координації дій повстанців обрала підпільний комітет із 3-х осіб, якому надала диктаторські повноваження. Керівництво повстанням опиралося у першу чергу на патріотично налаштовані військові частини, у другу – на селянські загони, які, відгукуючись на заклики організаторів, вміщені у листівках, що поширювалися у сільських населених пунктах, зі зброєю в руках направлялися до губернського центру [7, с.26]. Кульмінацією у розвитку подій став перехід місцевого гарнізону на чолі з полковником М.В'яземцевим на бік Директорії після ультиматуму керівників опозиційних сил В.Злотчанського і В.Приходька. За твердженням одних дослідників, події 19 листопада у Вінниці деморалізували губернського старосту, і 20 листопада він передав обов'язки глави Поділля представникові Директорії Г.Степури [15, с.210]. На переконання інших, ця подія відбулася пізніше – у грудні 1918 р. [10, с.217]. Виявлений різнобій можна пояснити дотриманням різних стилів у датуванні використаних джерел – старого і нового). Тобто, перехід влади відбувся цілком мирним шляхом, без застосування насилля. С.Кисельов добре розумів критичне становище гетьманського режиму, і не наважився дати вказівки застосувати зброю, щоб розправитися з опозиційними демократичними силами, які, за діючими законами, вчинили антидержавні дії. До того ж, у розпорядженні губернського старости було дуже мало надійних сил (гетьманська сотня, добровольча дружина і артилерійська частина). До примусової відставки чільника Поділля підштовхнув, за свідченням одного із учасників тих подій, уповноважений всеукраїнського штабу повстанських сил Г.Степура [48, с.354-355].

Після перемоги повстанці створили військовий штаб, який забезпечив охорону міста, а з тих невеликих озброєних загонів, що прибули

на підтримку республіканської влади, сформували боездатні підрозділи і направили їх залізницею до Фастова, у розпорядження штабу діючої повстанської армії [61, с.357-358]. Проте, у місті ще залишалися розрізнені групи офіцерів російської армії, які підтримували гетьмана і не сприймали Директорії, бо побоювалися репресій. За В.Приходько, ці небагаточисельні сили, згуртувавшись і озброївшись кулеметами, захопили фортецю, маючи намір повалити революційну владу в Кам'янці-Подільському. Нова влада вирішила уникнути кровопролиття, і через свого парламентаря – українського старшину Назієнка – передала заколотникам офіційного листа, у якому пропонувала здатися в обмін на гарантію їхньої безпеки. В протилежному разі до них могли застосувати артилерію, яка знаходилася на околиці міста. Офіцери прийняли умови і покинули фортецю, залишивши у ній зброю [48, с.357-358]. Приблизно у той самий час (27-28 листопада) було обеззброєно рештки міської добровольчої дружини, офіційно розформованої днем раніше. У цьому заході активну участь взяла студентська добровольча сотня (приблизно 40-50 осіб) під командуванням студента історико-філологічного факультету, поета Степана Грищенка, якій і доставлявся арсенал дружинників [11, с.415]. За повідомленням Інформаційного бюро армії УНР, станом на 29 листопада влада Директорії була встановлена у 39 містах, у т.ч. Кам'янці-Подільському, Вінниці і Проскуріві [62].

Після цих подій напруга послабилася. Відновлювалися демократичні інституції, які заспокоювали місцевих жителів. Важливе значення для розуміння завдань і підтримки нової влади мала публікація „Декларації Директорії УНР” від 26 грудня [63]. Щоправда, це не означало різкої зміни свідомості громадян. У місті траплялися різні ексцеси із використанням вогнепальної зброї і гранат, а також проводилися несанкціоновані зібрання. Після того, як загін республіканської охорони розігнав збори, що проходили у двох робітничих клубах, керівництво місцевого осередку УСДРП заявило губернському комісарові протест. У ніч на 31 грудня в одному із мікрорайонів міста затримали агітатора, який закликав не визнавати нової влади [62]. Для боротьби з порушниками спо-

кою, контрреволюційними агітаторами та саботажниками розпоряджень республіканської влади у місті формувалася сотня студентського полку січових стрільців на чолі з отаманом Погоріловим [64]. Утім до активних дій вона не приступила.

Отже, 1918-й рік для мешканців Кам'янця-Подільського був вельми важким і складним у політичному сенсі – чотири рази змінювалася влада – від Центральної Ради до більшовицької, від неї знову до Центральної Ради, яка через півтора місяці вимушено поступилася гетьманській, а потім - через народне повстання – до Директорії Української Народної Республіки. Усі ці зміни свідчили про нестабільність державотворчого процесу, його суперечливість і слабку прогнозованість. Рушійною силою зміни владних структур у місті, які і у сій країні, стали, по-перше, регулярні і повстанські збройні сили, які свідомо чи несвідомо підтримували різні політичні сили, забезпечуючи нову модель державної влади. Переважна більшість населення, яке було втомлене від подій Першої світової війни, що відбувалися у їхньому місті і околицях, не брали участі у революційних пертурбаціях, демонстрували свою політичну пасивність і ззовні були незаангажованими спостерігачами, маючи приховані симпатії до різних ворогуючих сторін, проте формально підкорялися переможцям. Політика військово-політичних режимів дуже швидко поляризувала громадську думку, збільшуючи чи зменшуючи кількість прихильників залежно від соціального статусу, наблизеності до влади та задоволення своїх очікувань.

Попри політичну нестабільність, кам'янчани належно оцінили відкриття у їхньому місті університету, заснованого державною владою у тісній співпраці з міським самоврядуванням, українськими громадськими організаціями. Поява українських шкіл та українізація російських і польського середніх навчальних закладів була до вподоби українцям. Представники інших етносів розраховували отримати свої національні школи, розвивати власну культуру. Відновлення УНР створювало передумови для національно-персональної автономії національних груп, які у житті Кам'янця-Подільського посідали значну роль.

Список використаних джерел і літератури

1. Лозовий В.С. Поділля в добу Центральної Ради: іст. нарис. Київ: Комітет виборців України, 1999. 28 с.
2. Олійник С.В. Поділля в добу Центральної Ради: метод. поради. Кам'янець-Подільський: ПП Цвігайло М. М., 2010. 36 с.
3. Завальнюк, О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920 рр.: навчальний посібник зі спецкурсу. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 116 с.
4. Григорчук П.С., Яременко О.І. Реалізація реформи органів державного управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 р. // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2010. С. 361-364.
5. Григорчук П.С., Яременко О.І. Поділля в період гетьманату: деякі аспекти політичного розвитку // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. Хмельницький: Медобори, 2003. С.60-65.
6. Лозовий В.С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень – листопад 1918 р.) // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. С.357-360.
7. Лозовий В.С. Поділля в період гетьманату (1918 р.): навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: „Медобори”, 2003. 36 с.
8. Кравчук О.М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля в контексті української історії: Матеріали всеукр. наук. конф., 29-30 листопада 2001 р. Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т, 2001. С. 172-176.
9. Кравчук О.М. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 листопада 2010 року). Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С.636-648.
10. Галатир В.В., Лозовий В.С. Місцеві органи державної влади гетьманату в Правобережній Україні (квітень – грудень 1918 р.): монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 380 с.
11. Завальнюк О.М., Стецюк В.Б. Добровольчі дружини Кам'янця-Подільського (листопад-грудень 1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 листопада 2010 року). Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010, С.410-416.
12. Стецюк В.Б. Гарнізон Кам'янця-Подільського в добу гетьманату // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С.69-77.
13. Кравчук О.М. Поділля в період повалення влади гетьмана Павла Скоропадського // Подільська старовина: зб. наук. праць. Вінниця: Вінниц. обл. іст. музей, 2008. С.330-341.
14. Кравчук О.М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад-грудень 1918 р.) // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: матеріали всеукр. наук. конф., 6-7 жовтня 2009 р. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С.205-219.
15. Кравчук О.М., Калитко С.Л., Марценюк Н.М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад-грудень 1918 р.) // Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження: матеріали XXV всеукр. наук.-краєзн. конф. Вінниця, 2013. С.341-365.
16. Олійник С.В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22-23 листопада 2007 р. Кам'янець-Подільський, 2007. Т.2. С.22-31.
17. Ратушняк І.І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському // Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. С.255-262.
18. Мельник Е.М. Ідея створення Кам'янець-Подільського державного українського університету та спроба її реалізації за Української Центральної Ради (січень-квітень 1918 р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2002. Вип.6. С.117-129.
19. Мельник Е.М.. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.4. С.48-67.
20. Мельник Е.М.. Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.9. С.214-217.
21. Завальнюк О.М. „Просвіта” і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб.. Хмельницький-Київ: Просвіта, 1995. С.15-19.
22. Завальнюк О.М. Діяльність Комісії із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918 році // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2001. Вип.12. С..51-60.
23. Завальнюк О.М.. Міське самоврядування Кам'янця-Подільського і місцевий державний український університет (1918 р.) // Кам'янець-Подільський в контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2004, с.98-102.

24. Завальнюк О.М.. Громадськість України і заснування Кам'янець-Подільського університету (1918 р.) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків: НМЦ «СД», 2004. Вип.36(633). С.97-107.
25. Завальнюк О.М.. Підготовка візиту гетьмана України П. П. Скоропадського до Кам'янець-Подільського державного університету // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2005. С.73-76.
26. Бачинська О.М. Театральне життя на Поділлі в добу гетьманату П.Скоропадського // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т.20. С.50-61.
27. Бачинська Л. Кам'янець-Подільський український національний хор: заснування та діяльність у добу гетьманату Павла Скоропадського // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С.29-37.
28. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Документи і матеріали. Хмельницький, 1957. 308 с.
29. Пашенко О. Матеріали до життєпису / Упоряд, автор перед. В.Р.Адамський. Хмельницький, ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.: іл.
30. Парандій В. В. Генерал-поручник Армії УНР Петро Єрошевич – командир 2-го Подільського корпусу // Матеріали XV Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. С.42-46.
31. В боях за Жовтень: Спогади учасників революційної боротьби на Поділлі. Хмельницький: Хмельн. обл. вид-во, 1958. 230 с..
32. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917-1923 рр.: Монографія. Тернопіль, Астон, 2009. С. 520 с.
33. Бойко О.Д. Легіон Українських Січових Стрільців // Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ: Наук. думка, 2009. Т.6. С.96-98.
34. Поділля (Кам'янець-Подільський), 1918, 23 (10 квітня), с.1.
35. Поділля, 1918, 22 березоля, с.4,
36. Поділля, 1918, 24 березоля, с.3.
37. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920): збірник документів і матеріалів. Кам'янець-Подільський, Медобори-2006, 2016. 571 с.
38. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / упоряд. і авт.. статті С.А.Копилов, О.М.Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
39. Державний архів міста Києва, ф.р-936, оп.1, спр.7, арк.18-19.
40. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Док. і матеріали. Вінниця: Книж.-газет. вид-во, 1959. 488 с.
41. Поділля, 1918, 21 (8) квітня, с.4.
42. Поділля, 1918, 24 (11) квітня, с.1.
43. Поділля, 1918, 3 травня (20 квітня), с.1.
44. Нестеренко В. Діяльність Кам'янець-Подільської думи в період Української Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського (листопад 1917-грудень 1918 рр.) // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. Кам'янець-Подільський, 2015. С.25-32.
45. Слово Подолии, Каменець-Подольськ, 1918, 16 травня, с.1.
46. Слово Подолии, 1918, 6 червня, с.1.
47. Подільські губернські відомості. Кам'янець-Подільський, 1918, 2 червня, с.1.
48. Приходько Віктор. Під сонцем Поділля: спогади. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.
49. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. Київ: Темпора, 2015. Т.2. С.178, 242.;
50. Подольський край. Каменець-Подольськ, 1918, 22(9) авгу́ста, с.2.
51. Подольская мысль. Каменець-Подольськ, 1918, 22 авгу́ста, с.2.
52. Дорошенко Д.І. Історія України. 1917-1923. В 2-х т. Київ: Темпора, 2002. Т.2. 352 с.:іл.
53. ЦДАВО України, ф.1794, оп.1, спр.25, арк.2-111зв.
54. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з „Нашої культури” 1935 р. Варшава: Друкарня Синодальна, 1935. 60 с.
55. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921): Ювілейні спогади / Упоряд. та автор перед. В.Р.Адамський. Кам'янець-Подільський: „Медобори-2006”, 2015. С.148359 с..
56. Державний архів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.5, арк.22.
57. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
58. Державний архів Хмельницької обл., ф.Р-3023, оп.1, спр.6, арк.1зв.-2, 11.

59. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923): Бібліографічний посібник. / Уклад. Т.Р.Соломонова. Вінниця. 2006. 352 с..
60. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П.Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. Док. і матеріалів / Упоряд. К.В.Завальнюк, Т.В.Стецюк. Вінниця: О.Власюк, 2008. 208 с.+іл.
61. Малюта О. „Просвіти” і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: Вид. центр „Просвіта”, 2008. 840 с.
62. Вісник Української Народньої Республіки, 1918, 17 грудня, с.1.
63. Життя Поділля, 1918, 31 грудня, с.2.
64. Життя Поділля, 1918, 25, 28 грудня, с.2.
-

ПЕРШИЙ У ПВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЇ ЗАКЛАД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ НИЖЧИХ ЧИНІВ ПОЛІЦІЇ – КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА ШКОЛА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ УРЯДНИКІВ (1910-1914 рр.)

Розглянуті питання професійної підготовки кадрів для поліції у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. та історія створення школи поліцейських урядників у Подільській губернії.

Ключові слова: поліція, урядник, професійна підготовка, школа поліцейських урядників, Подільська губернія.

Зміни, які відбулись у державі та суспільстві в ході реформ 1860-70-х років призвели до потреби реорганізації повітової та міської поліції, й передусім низових ланок. Одним із головних кроків у цьому напрямку стало «Временное положение о полицейских урядниках в 46-ти губерниях, по общему учреждению управляемых», затверджене 9 липня 1878 року [6].

Згідно цього положення в штат повітових поліцейських управлінь було введено посаду поліцейського урядника, який зайняв середню ланку між становим приставом і соцьким (з 1903 року – стражником) [3, с.216]. 28 липня 1887 року був виданий спеціальний документ – Інструкція поліцейським урядникам, в якому були зафіксовані їхні права та обов'язки [1, с.45]. За нею урядник повинен був проживати на території своєї дільниці та не міг звідти відлучатися без дозволу станового пристава. Для успішного виконання своїх обов'язків урядник був зобов'язаний: ретельно вивчити територію своєї дільниці, знати розташування сіл, селищ, окремих будинків, уявляти, де можуть ховатись злочинці, де вони можуть ховати або збувати майно, здобуте злочинним шляхом, в тому числі крадених коней і худобу. У межах своєї дільниці урядник виконував велике число обов'язків, займався попередженням і припиненням злочинів, складанням протоколів при виявленні правопорушень. Урядник був зобов'язаний припиняти всі дії громадян, спрямовані проти уряду, що ведуть до підриву доброї моральності і прав власності. Він стежив за дотриманням правил протипожежної безпеки, контролював прийняття заходів проти по-
вені, спостерігав за «исполнением народного

здравия», за станом доріг, мостів і телеграфних стовпів [8, с.159]. Важливою функцією урядника був обов'язок робити дізнання. У зв'язку з цим для урядників було розроблено посібник з виявлення та розслідування злочинів [7]. У сфері посадових обов'язків урядник мав надавати допомогу в організації діяльності соцьких (стражників).

При виконанні своїх обов'язків урядник керувався безліччю законів, статутів, інструкцій центрального апарату держави та нормативними актами губернської влади, його обов'язки були настільки різноманітні, що виконати їх, як показала практика, було зовсім непросто. Наділенні великими повноваженнями, вони не завжди правильно використовували своє службове становище, від чого отримували нарікання з боку населення. Незадоволення професійною некомпетентністю урядників часто виказували судові слідчі, чиновники прокуратури, державні службовці та інші представники місцевого державного та громадського управління [11, с.58]. Таким чином, вже за кілька років після введення посади урядника, виникло питання про їх професійну підготовку до несення поліцейської служби. Міністерство внутрішніх справ (МВС) вийшло з ініціативою та дозволило губернаторам відкривати на місцях школи для навчання поліцейських урядників. Перша така школа з'явилась у місті Пермі вже у 1880 році, згодом аналогічний заклад відкрився в Архангельську [5, с.83]. Термін навчання в цих школах встановлювався від одного до чотирьох місяців, програма складалась на місцях і змінювалась залежно від рівня підготовленості слухачів, особливостей кожної губернії і навіть

повіту. Поліцейські урядники в період навчання слухали курс лекцій з розшуковому справі, знайомилися з порядком допиту підозрюваного і свідка, вивчали тактику затримання злочинця, знайомилися зі специфікою конвоювання заарештованого, навчалися методам проведення обшуку, вчилися ведення поліцейського спостереження, вивчали особливості розкриттів таких видів злочинів, як вбивства, крадіжки, підпали, конокрадство і отруєння. Для надання першої медичної допомоги потерпілим при нещасних випадках, слухачі вивчали курс первинної медичної підготовки [1, с.46].

Досвід існування перших шкіл був визнаний успішним, й поступово в інших губерніях Російської імперії стали засновувати подібні заклади. Проте, процес відкриття шкіл гальмувався відсутністю коштів на їх існування – оплату праці викладачів, наймання приміщень, придбання навчальних посібників тощо. Отже, на початок 1910 року школи урядників функціонували лише у 14 губерніях Російської імперії: Архангельській, Бессарабській, Володимирській, Воронежській, Гродненській, Костромській, Курляндській, Новгородській, Пермській, Псковській, Самарській, Саратовській, Ставропольській, Уфимській [9, с.47]. Як бачимо, в губерніях Південно-Західного краю (Київська, Волинська, Подільська), організувати такі школи до початку 1910 року так і не спроміглись.

У Південно-Західному краї першопроходьцями у створенні навчального закладу для професійної підготовки поліцейських кадрів стала Подільська губернія. Наприкінці XIX ст. тут вже була спроба організувати школу урядників, але часта зміна губернаторів не дала можливості довести цю справу до логічного завершення. Тривалий час це питання залишалось відкритим, й лише у березні 1910 року його вдалося вирішити: за вказівкою подільського губернатора Олександра Олександровича Ейлера (1855-1920) та з відповідного дозволу МВС в місті Кам'янці-Подільському було засновано школу поліцейських урядників [2, с.901].

Начальником школи, за традицією, що існувала в імперії, призначили віце-губернатора. На той час цю посаду обіймав граф Олексій

Миколайович Ігнат'єв (1874-1948). Він у стислі терміни зумів провести необхідну підготовчу роботу – дати розпорядження про відповідне матеріальне забезпечення школи і майбутніх слухачів, вирішити питання із викладацьким складом, забезпечити заклад потрібною літературою. Складніше було винайти приміщення для школи, адже Кам'янець-Подільський мав обмежений фонд казенних площ. Губернські чиновники не знайшла кращого варіанту, ніж «відселити» епархіальне Давньосховище (музей), яке з 1902 року займало шість кімнат в казенному подомініканському будинку (кол. домініканський монастир). Отже, за наказом губернатора, у квітні 1910 року приміщення Давньосховища передали поліцейській школі. Майно і експонати музею церковники вимушені були тимчасово перенести до комори нового собору [10, с.6].

Після завершення підготовчої роботи був оголошений набір перших слухачів на курс підготовки поліцейських урядників. До школи приймали заяви від нижчих поліцейських чинів – стражників, які направлялись за рекомендаціями повітових справників. Перший набір був обмежений – до школи прийняли лише 24 чоловіки, тобто по два кандидата від кожного повіту Подільської губернії [2, с.901].

Навчання розпочалось з 5 травня 1910 року. Учбова програма була розрахована на три місяці та включала 19 дисциплін: Закон Божий, грамоту, статuti та закони (статuti про попередження злочинів, будівельний, пожежний, шляховий, лікарський, цензурний, торговий, шинковий, тютюновий, лісовий, паспортний, митний; закон про межу осілости євреїв), обов'язки по веденню поліцейського спостереження, правила полювання, курс стрільби та основи карного розшуку. Також майбутні урядники пройшли ознайомчий курс ветеринарної та лікарської допомоги. Щодня відбувалось не менше чотирьох уроків.

Відзначимо, що до викладання були залучені провідні фахівці у свої галузях: викладання Закону Божого доручено протоієрею о. Кирилу Старанкевичу, правознавства – товаришу прокурора В.В. Шабліновському, грамоти – чиновнику з особливих доручень при губернаторові С.І. Батезатулу, лікарську частину – помічнику

лікарського інспектора М.М. Іларіонову, ветеринарної справи – дільничному ветеринару В.Н. Кохману, основ карного розшуку – начальнику карного відділення В.І. Хурамовичу, навчання стрільбі – офіцеру кінно-поліцейської сторожі ротмістру Левецькому. Ознайомлення стражників з Інструкцією поліцейським урядникам взяв на себе помічник кам'янець-подільського поліцеймейстера М.В. Реймерсу, на якого також була покладений нагляд за дисципліною слухачів школи. У вільний від навчання час слухачі займались підготовкою до наступного дня, повторенням законоположень, а також практичними заняттями по складанню поліцейських протоколів та рапортів [2, с.901-902].

Не всі слухачі першого курсу школи змогли завершити навчання – з різних причин дев'ятьох із 24-х прийнятих довелося відрахувати. Нарешті, 13-14 серпня 1910 року відбулись випускні іспити, які успішно здали 15 слухачів-стражників. 15 серпня 1910 року всі вони, після молебна, відслуженого у приміщенні школи, у присутності губернатора та віце-губернатора отримали свідоцтва про закінчення школи та призначення на посаду поліцейських урядників. Губернатор О.О. Ейлер в урочистій промові відзначив сумління перших слухачів, вміле та турботливе керівництво школою віце-губернатором О.М. Ігнат'євим та високий рівень подання навчального матеріалу всіма запрошеними викладачами [2, с.901].

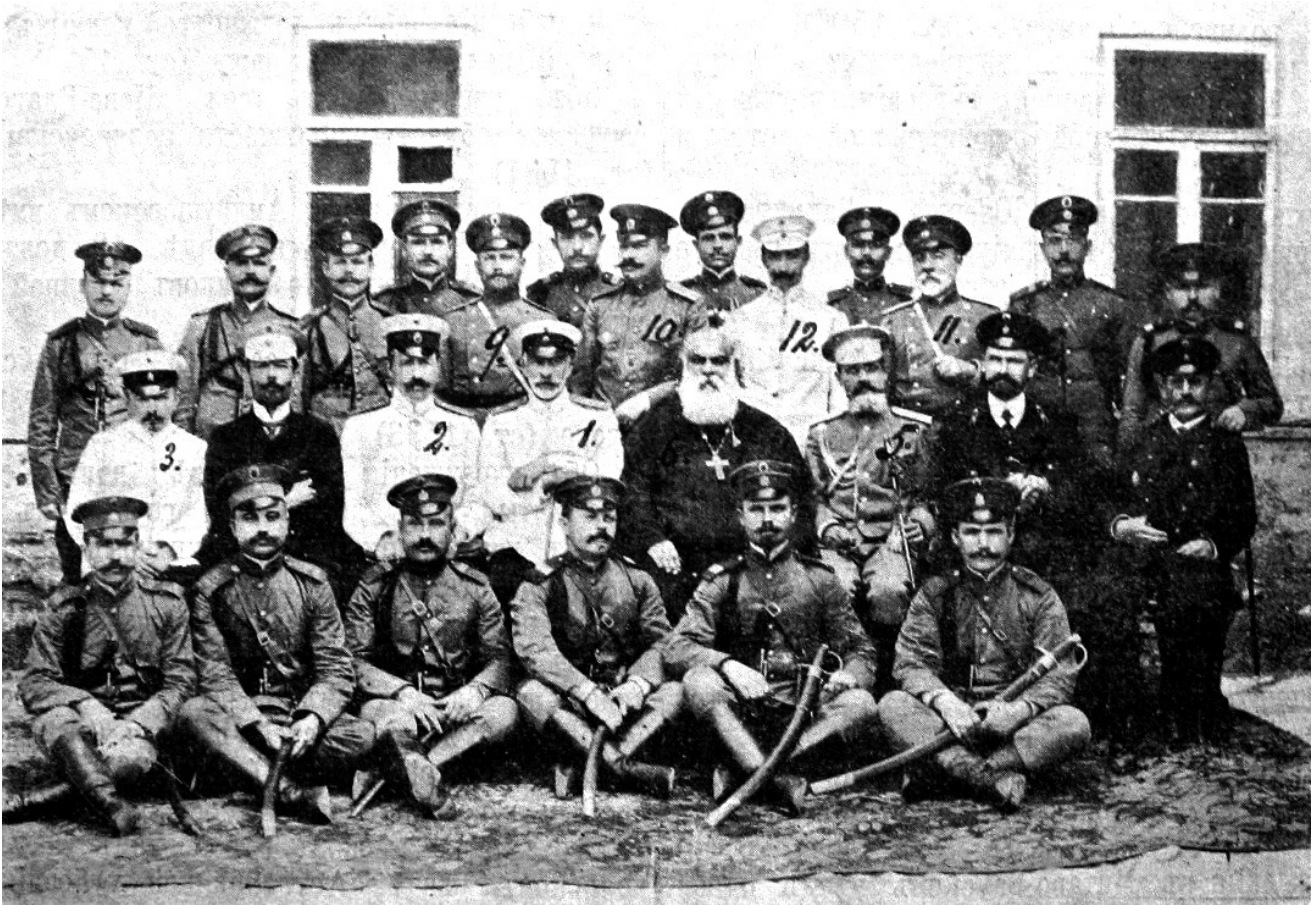
У наступні роки школа урядників успішно працювала далі, збільшивши кількість випускників за рахунок осіннього набору слухачів. У 1913 р. МВС затвердило єдину програму для шкіл і курсів, завдяки якій загальноосвітня і правова підготовка поліцейських службовців була значно покращена. Урядники стали вивчати особливу частину кримінального та кримінально-процесуального права, статті та розділи різних статутів, звід законів Російської імперії, що визначали їх адміністративну та кримінально-процесуальну діяльність, а також нормативні акти МВС та постанови губернаторів [5, с.85].

Кам'янець-Подільська школа поліцейських урядників припинила роботу із початком Першої світової війни (серпень 1914 року) у зв'язку з переходом Подільської губернії, як прифронтової, на особливий стан. Тим не менш, навіть за короткий термін свого існування (1910-1914 рр.) школа сприяла значному зростанню професійної майстерності поліцейських урядників і зміцненню кадрового складу поліції Подільської губернії. Кам'янець-Подільська школа поліцейських урядників, яка була створена у березні 1910 року, стала першою в губерніях Південно-Західного краю і надала приклад для заснування подібних закладів у Житомирі (у лютому 1911 року) та Києві (у березні 1913 року) [4, с. 358].

Джерела та література:

1. Ахмедов Ч. Н. Полицейский урядник: особенности становления института в Российской империи / Ч. Н. Ахмедов // История государства и права. – М.: Юрист, 2006. – №11.
2. Вестник полиции. – №37. – 1910.
3. Вестник полиции. – № 7. – 1911.
4. Любар М. Г. Проблема професіоналізму чинів загальної поліції Російської імперії та їх професійна підготовка / М. Г. Любар // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 28. – С.356-360.
5. Полиция и милиция России: Страницы истории / А. В. Борисов, А. Н. Дугин, А. Я. Малыгин и др. – М.: Наука, 1995. – 318 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т.53, отд-ние 3: 1878. – №58610.
7. Пособие нижним чинам полиции при производстве дознания / Сост. Н. В. Муравьев. – М., 1909.
8. Правящая Россия: Полный сборник сведений о правах и обязанностях административных учреждений и должностных лиц Российской империи (от Государственного Совета до сельского старосты). – Ч. 1. – СПб., 1904.
9. Самандас Н. В. Зміст професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX — на початку XX століть / Н. В. Самандас // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 6. – С. 45-51.
10. Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи на Поділлі 1860-1924 років / Т. Р. Соломонова // Подільська старовина: наук. зб. – Вінниця, 2008. – Вип. IV. – С. 5-18.
11. Тарасов И. Лекция по полицейскому (административному) праву. – Т. 1, Ч. 2. – М., 1908.

Додаток:

Перший випуск Кам'янець-Подільської школи поліцейських урядників, 1910 рік [2].

На фото: Випускники Кам'янець-Подільської школи поліцейських урядників разом з керівництвом та викладачами школи. В середньому ряду (з ліва направо): старший радник В.Г. Підгурський (під номером 3), товариш прокурора В.В. Шабліновський (4), віце-губернатор О.М. Ігнат'єв (2), губернатор О.О. Ейлер (1), протоієрей о. Кирил Старанкевич (6), жандармський полковник Соколов (5), помічник лікарського інспектора М.М. Іларіонов (7), дільничний ветеринар В.Н. Кохман (8). У верхньому ряду: під номером 9 – начальник карного відділення В.І. Хурамович, 10 – офіцер кінно-поліцейської сторожі ротмістр Левецький, 11 – помічник кам'янець-подільського поліцмейстера М.В. Реймерс, 12 – чиновнику з особливих доручень С.І. Батезатул.

Клименко Т. А.

ДОЛІ БОРЦІВ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ В ЧАСИ КАРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР

На основі кримінальних позасудових справ, що зберігаються у Державному архіві Черкаської області, висвітлено трагічну долю краєвих представників українського народу, які проживали на території сучасного Черкаського краю у 1920–1930-х роках.

Ключові слова: історія; дослідження; терор; трагедія; кримінальна справа.

На долю наших земляків випало зазнати несправедливого нищення в найлютіший період каральних акцій. Без слідства й суду знищували безневинних людей. Слідчі функціонери діяли жорстоко й дико, знаючи про безкарність своїх злочинів. Їх лякали висока національна свідомість, непідкупний, щирий патріотизм, почуття людської гідності. Охоплені лютою заздрістю та дикою ненавистю вони не мали що протиставити цим високим моральним цінностям, окрім випробуваних методів: від залякування жорстоким покаранням – від 10-ти до 25-ти річного ув'язнення, до фізичного знищення.

Серед розсекречених позасудових кримінальних справ, переломного періоду історії СРСР, що зберігаються в Державному архіві Черкаської області, певну увагу привертають до себе сфабриковані у 1920-х – 1930-х рр. справи на військовослужбовців, діячів культури, мистецтва, працівників освіти, охорони здоров'я, пересічних громадян країни Рад, серед яких вирізняється постать Івана Дмитровича Капуловського – відомого військового діяча, щиро люблячого сина української землі, який до останнього свого подиху вірив у те, що настануть часи, коли Україна стане суверенною і незалежною державою. На превеликий жаль, в наш час, його ім'я відомо вузьким колам істориків, і лише подекуди серед переліку прізвищ людей, які боролися за створення незалежної української держави згадується його ім'я.

Про родину, дитинство та юність Івана Дмитровича майже нічого не відомо. В анкеті заарештованого зазначено лише про його народження в 1894 році в с. Озірна Звенигородського району Київської губернії. Походив він із української селянської родини і дитинство

його пройшло в наймитах до 1914 року, коли він свідомо пішов захищати країну від іноземних інтервентів. Поступово, набувши військового досвіду, він стає помітною фігурою в військових колах. Після закінчення, в 1922 році, Харківської школи «Червоних старшин» І. Д. Капуловського призначають начальником цієї школи, в тому ж році переводять до керівного складу Московської військової школи «Постріл».

У 1924 році він повернувся в Україну, де отримав призначення помічника командира 30-ї дивізії, яка розташовувалася в Дніпропетровську. Невдовзі, у 1925 році він був призначений начальником повторних курсів при Харківській школі «Червоних старшин», згодом командиром 23-ї стрілецької дивізії. Саме в цей період він знайомиться з видатними українськими діячами – В. Затонським, О. Шумським, Ю. Тютюнником, М. Скрипником, Полозом, П. Любченком, Є. Коновальцем та бере активну участь в становленні молодого українського уряду. Саме в цей час за його ініціативою були створені при Київській кавалерійській школі український ескадрон, а при артилерійській школі українська батарея.

Восени 1928 року він був переведений в Москву на посаду заступника начальника командного управління робітничо-селянської Червоної армії, а у травні 1930 року, з метою набуття ґрунтовних військових знань, його було направлено, з групою командного складу управління, на піврічне навчання в німецький генеральний штаб. Того ж року, після повернення з Німеччини, І. Д. Капуловського було призначено начальником корпусу ВУЗ-ів Центрального військового округу в Москві. Нездовго до арешту він був переведений в Україну,

де займав командні посади командира дивізії та корпусу ВУЗ-ів Київського військового округу.

Карколомний ріст його кар'єри обірвався 1 жовтня 1937 року. І. Д. Капуловського було заарештовано і направлено під вартою до Київської тюрми. Марними виявилися сподівання І. Д. Капуловського щодо його непричетності до висунутих до нього звинувачень. В сухому тексті звинувачувального вироку констатувалося, що він: «є одним з керівників української антирадянської націоналістичної організації, яка готувала відторгнення України від СРСР; керував організацією повстанських кадрів для підготовки збройного повстання проти радянської влади і особисто створив в низці військових частин повстанські диверсійні групи; за дорученням центру антирадянської української націоналістичної організації вів переговори з представниками німецького рейхсверу і керівниками закордонних антирадянських організацій про надання озброєної підтримки українським націоналістам в боротьбі проти радянської влади; був зв'язаним з німецькою розвідкою, передавав останній шпійонські матеріали про стан обороноздатності СРСР; домовлявся з керівниками закордонних антирадянських організацій про організацію терористичних актів проти керівників ВКП(б) та радянського уряду». Події настільки швидко розвивалися, що за десять днів після висунення І. Д. Капуловському звинувачувального висновку, наступного дня, 25 серпня 1938 року, Військова Колегія засудила його до смертної кари шляхом «розстрілу, з позбавленням всіх військових звань та конфіскацією майна», що було приведено до виконання того ж дня [1].

Доля видатного військового діяча І. Д. Капуловського є лише прикладом жахливого терору, який був вчинений в період режиму тоталітаризму серед командного складу армії. Внаслідок чого, було повністю знищено штаби Київського та Харківського військових округів. Удари по командному складу спричинили кадровий голод в армії.

29 квітня 1929 року в застінках Черкаського ДПУ був розстріляний легендарний отаман Холоднорців, уродженець с. Боровиці Медведівського району Шевченківської округи, вчитель Шабеленської школи Яків Панасович Щири-

ця (Мамай). Козачі сотні, очолювані Мамаєм, громили денікінців і «червоних грабіжників», доморощених бандитських зграй, відстоювали право народу на власну державу.

Коли борці за самостійну, національну, соборну державу Україну потерпіли поразку, Яків Панасович Щириця подався до Катеринослава (нині Дніпро) і почав викладати українську мову та літературу у місцевому технікумі. Навесні 1929 року вирішив навідатися додому. На Бужинській пристані, через зраду, він був заарештований. 1 квітня 1929 року кримінальний відділ надзвичайної сесії Шевченківського окружного суду постановила: «Щирицю Якова Панасовича, 42 роки, письменного, з вищою освітою, українця, члена спілки «Робос», кандидата в члени ВКП(б) з 1926 року, члена, з 1919 року, партії есерів, в Червоній армії не служив, не судимого, походження – з селян, мешканця м. Дніропетровська Української республіки, вчителя технікуму, одруженого, у сім'ї п'ять душ, неїмущого – розстріляти»[2].

Автор «Холодного Яру» Юрій Горліс-Горський зазначав: «Яків Панасович, ідучи на страту, сказав співкамерникам: «Доживете, привітайте від мене вільну Батьківщину. Для неї, невірної, я зробив, що зміг»[3].

Ідейного борця за волю, честь і незалежність свого народу тодішнє правосуддя і органи влади назвали «бандитом». Жорстоко переслідувалася не тільки його родина, але й всі ті, хто знав його, хто боровся з ним проти доморощених і прийшлих зайд.

Після розстрілу Я. П. Щириці всі свої сили чекісти кинули на пошук його спільників у боротьбі. Кількамісячні пошуки дали позитивні наслідки. Їм вдалося натрапити на слід його земляка, сотника холоднорців – Яценка Пантелеймона Васильовича, який працював лікарем в с. Ганівка Братського району Зінов'євської округи. Його було заарештовано і направлено в Черкаси.

З біографії, написаної власноруч Пантелеймоном Васильовичем Яценком відомо, що він народився у 1895 році в с. Тіньки Чигиринського повіту в селянській родині. Після закінчення церковно-приходської школи поступив у 2-х класне училище в м. Чигирин, яке закінчив у 1910 році. У 1911 році поступав в учи-

тельську семінарію, але не пройшов за конкурсом. У 1912 році навчався на шестимісячних курсах в Уманському сільськогосподарському училищі, по закінченні яких, протягом 3-х місяців працював майстром в Чигиринському повіті, згодом, до 1913 року – помічником учителя Тіньківської церковно-приходської школи. У травні 1914 р. здав іспити на звання учителя і до травня 1915 року працював на цій посаді, того ж року був мобілізований в запасний полк м. Феодосія, згодом, направлений в Одеську школу прапорщиків, після закінчення якої, в 1916 році, направлений у 34 піхотний полк м. Сімферополя, звідти в с. Осташково, у грудні на Північний фронт. У грудні 1917 року, як учитель був демобілізований і у січні 1918 року назначений завідувачим Бужанської школи. У січні 1920 року, для продовження навчання, намагався виїхати в Київ, але на станції Бобринська йому не вдалося одержати перепустку, тому був вимушений повернутися додому. Тоді ж він шукав любої можливості вступити до лав борців за незалежність рідної країни. Свого часу, у 1918 році, він зустрівся у Смілі на конференції вчителів з Василем Чучупакою, патріотична розмова, з яким справила на нього велике враження. У перших числах листопада 1920 року П. Яценко вступив до педагогічного училища, а у квітні 1921 року до Київського медінституту, після закінчення якого працював лікарем у Зінов'євській, а згодом у Єлисаветградській лікарнях. Тоді ж він приєднався до групи Мамає. У жовтні 1928 року, був направлений завідувачим Ананівської амбулаторії, де і був заарештований. Під час допитів виявилось, що він був призначений Мамаєм сотником, в завдання якої, крім військових, додатково було покладено ще й вирішення господарських питань. До складу його сотні входило близько півсотні його односельців. Хоча він брав участь у боротьбі з німцями та повстанцями Свирида Коцура, однак, справа Яценка, на пошук якого було витрачено майже рік, не клеїлася. Тому, уповноважений ОДПУ був вимушений визнати: «В процессе следствия по делу не собрано достаточно материалов для предания Яценко П. В. суду и собрать таковых не представляется возможным, а посему, постановил следственное дело по обвинению Яценко П. В. направить

Шевченковскому окружному прокурору на прекращение». Прийняття такого вироку послугувала катастрофічна нестача досвідчених лікарів в окрузі, проте репресивна машина вже почала свою дію, і постановою особливої наради при окрвідділі ОДПУ від 29 травня 1929 було винесено рішення про його виселення на Північ, але, за протекцією впливових осіб та ж особлива нарада 26 липня 1930 року постановила «справу закрити і Яценка Пантелеймона Васильовича з-під варті звільнити». 1 серпня 1930 року він був звільнений, але без жодного рядка ні про амністію, ні про виправдання, тим більше вибачення, і лише у травні 1992 року прокурором Черкаської області він був реабілітований [4].

Холодноярці були у центрі уваги і в період репресій кінця 30-х років. Зокрема, типовою є кримінальна справа на Петра Біду із с. Мельники Чиригинського повіту, який був заарештований 4 вересня 1937 року.

Із звинувачуваного висновку дізнаємося: «Біда Петро Пилипович, 1888 року народження, с. Мельники, Чигиринського району, українець, член колгоспу «Пятилетка», із куркулів, до і після революції – куркуль, безпартійний, розкуркулений, позбавлений права голосу, колишній політбандит банди Чучупаки. У 1927 р. за збройне пограбування був засуджений на 5 років концтаборів. У 1931 р. був під слідством за антирадянську агітацію. Проліз в колгосп, де займався активною антирадянською роботою». У постанові засідання Трійки УНКВС по Київській області від 4 жовтня 1937 р. та акті про приведення у дію постанови констатовалось: «Обвиняется в том, что среди колхозников проводил контрреволюционную агитацию, распространяя провокационные слухи о предстоящей войне фашистских стран против СССР, поражение Советского Союза, установлении фашистского строя, при котором, якобы жить станет легче и возвращении имущества кулаков, выражал готовность в случае войны, бороться против существующего строя. Проявлял террористические тенденции по отношению к активистам колхоза. Постановили: Беду П. Ф. – расстрелять. Лично принадлежащее ему имущество конфисковать. Приведено в исполнение 22.10.1937 г. в 1.00 часов» [5].

У передвоєнний період, саме після приєднання Західних областей до України, чекісти розгорнули активну роботу з пошуків колишніх активних учасників національно-визвольного руху 1917 – 1922 років. Так, в 1940 році був виявлений і одразу заарештований український політичний, військовий

і громадський діяч, один із організаторів Вільного козацтва, полковник Вільного козацтва (з жовтня 1917 р.), повстанський отаман (з 1921 р.), драматург, підприємець, командир бойової дружини партії есерів Яків Михайлович Водяний, 1886 р, колишній мешканець м. Сміли. 10 лютого 1940 року за вироком Військового трибуналу військ

НКВС від 7 лютого того ж року він був розстріляний [6].

Так винищувались борці за українську державність, які стали прикладом мужності, героїзму, самопожертви для наступних поколінь.

Тож, усвідомлюючи причини трагедії українського народу у XX-му столітті, який втрачав свій добробут, духовність і мораль внаслідок страшних репресій, мусимо замислитись над тим, що сталося. І саме документи тих трагічних часів дають уявлення про функціонування нелюдської тоталітарної машини. Ця сторінка минулого вимагає свого дослідження і наповнення задля того щоб не дозволити жити в невідомості, не знаючи своєї історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Черкаської області (ДАЧО), ф. Р-5625, оп.1, спр. 7919, арк. 1 – 28.
2. ДАЧО, ф. Р- 5625, оп. 1, спр. 944, арк. 1 – 95.
3. Ю. Горліс-Горський. Холодний Яр. – Київ-Львів-Дрогобич. – 2006. – «Відродження». – С. 27.
4. ДАЧО, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 1230, арк. 198 – 201.
5. ДАЧО, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 6674, арк. 1 – 72.
6. ДАЧО, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 3835, арк. 11.

ОСВІТА МОГИЛІВЩИНИ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX СТОЛІТТЯ

В цій роботі автор знайомить з різними початковими навчальними закладами освітньої галузі Могилівського повіту початку XX століття, їх місцезнаходженням, комплектністю та наявністю педагогічного персоналу

Ключові слова: Могилівщина, освіта, початок XX ст., земські початкові училища, церковно-парафіяльні школи (однокласні, двохкласні) міністерські училища, міські училища, початкові приватні школи, початкові єврейські училища (Талмуд-Тори, хедери)

Початок XX ст. знаменувався для Могилівського повіту подальшим впорядкуванням структури системи освіти, появою нових середніх навчальних закладів. І це зрозуміло. Економічний бум в Росії кінця першого-початку другого десятиліття того століття вимагав збільшення кількості освічених людей, адже на підприємствах, де все ширше застосовувалися новітні досягнення науки й техніки, потрібні

були працівники, які мали хоча б елементарну початкову освіту.

У цій статті подається система початкової освіти, її структура на Могилівщині на кінець існування Російської імперії, а саме в період 1916-1917 навчального року та дається перелік навчальних закладів, які були відкриті в наступному 1918 році. В цілому ж, в повіті в той час функціонували наступні початкові навчальні заклади:

Земські початкові училища:

Назва	Комплектів	Тривалість навчання (років)	Кількість вчителів
1. Броницьке	2	3	2
2. Біляно-Шаргородське	2	4	2
3. Березівське	2	4	2
4. Барсько-Хуторянське	1	3	1
5. Варшівцевське	2	4	2
6. Барокське	1	3	1
7. Вендичанське 1-ше	1	3	1
8. Вендичанське 2-ге	1	3	1
9. Вище-Ольчедаївське	1	3	1
10. Волохське	1	3	1
11. Версовське	2	4	2
12. Гібаловське	1	3	1
13. Григорівське	1	3	1
14. Громовське 2-х класне	2	5	2
15. Горайське	2	4	2
16. Галайковецьке	2	4	2
17. Жванське	1	3	1
18. Іляшевецьке	2	4	2
19. Копайгородське 3-х комплектне	3	4	3
20. Котюжанське	2	4	2
21. Кривохижинецьке	1	3	1
22. Кукавське	2	4	2
23. Казмазовське	2	4	2
24. Кошаринецьке	2	4	2
25. Козловське 1-ше	2	4	2
26. Лучинецьке 1-ше	2	4	2
27. Лозовське 2-х класне	3	5	3
28. Липчанське	1	3	1
29. Мартиновське	1	4	1

30.	Матвейковське	1	3	1
31.	Мар'яновське	1	4	1
32.	Нішівецьке	2	4	2
33.	Немійське	1	3	1
34.	Озаринецьке 1-ше	2	4	2
35.	Плебанівське	1	3	1
36.	Підлісно-Ялтушковське	2	4	2
37.	Поповецьке	1	3	1
38.	Пилиповецьке	1	3	1
39.	Ровенське	2	4	2
40.	Садковецьке	1	3	1
41.	Сербянське	2	4	2
42.	Сказинецьке	1	3	1
43.	Снітківське однокласне	1	3	1
44.	Слободо-Яришевське	2	4	2
45.	Снітківське двохкласне	2	4	2
46.	Слободо-Шаргородське	2	4	2
47.	Следзянське	2	4	2
48.	Троповське	1	3	1
49.	Ханьковецьке	1	3	1
50.	Чемерисо-Волоське	1	3	1
51.	Шаргородське 1-ше	1	3	1
52.	Юрковецьке двохкласне	3	5	1
53.	Ялтушковське	2	3	2
54.	Яришевське двохкласне	3	5	3
55.	П'яновецьке однокласне	2	4	2
56.	Деревянське	1	3	1
57.	Козловське 2-ге	1	3	1
58.	Попелюхівське	1	3	1
59.	Шаргородське 2-ге	1	3	1
60.	Курашовецьке	2	4	2
61.	Лучинецьке 2-ге	2	4	2
62.	Млиновське	2	4	2
63.	Озаринецьке 2-ге	2	4	2
64.	Перенильчинецьке	2	4	2
65.	Серебринецьке	2	4	2

[1, арк. 1зв.-3]

Церковно-парафіальні школи:

1.	Адамівська окладна	1	3	1
2.	Барокська	1	3	1
3.	Борщевська	1	3	1
4.	Барська при монастирі жіноча	1	3	1
5.	Березовська	1	3	1
6.	Берлядська	1	3	1
7.	Бернашівська	1	3	1
8.	Борщівська	1	3	1
9.	Броницька	1	3	1
10.	Будницька	1	3	1
11.	Буцківська	1	3	1
12.	Берлинецько-Лісова	1	3	1
13.	Берлинецько-Польова	1	3	1
14.	Белічинська	1	3	1
15.	Біляно-Шаргородська	1	4	1
16.	Біляно-Котюжанська	1	3	1
17.	Вендичанська	1	3	1
18.	Верховська	1	3	1
19.	Виножська	1	3	1
20.	Воеводчинецька	1	3	1
21.	Войнашівська	1	3	1
22.	Володієвецька	1	3	1
23.	Гавришівська	1	3	1

24.	Галайковецька	1	3	1
25.	Гальчинецька	1	3	1
26.	Гібаловська	1	3	1
27.	Голубівська	1	3	1
28.	Грабовецька	1	3	1
29.	Григорівська	1	3	1
30.	Долговецька	1	3	1
31.	Долинянська	1	3	1
32.	Жеребилівська	1	3	1
33.	Званська (Жванська)	1	3	1
34.	Згорайська (Горайська)	1	3	1
35.	Івашковецька	1	3	1
36.	Ізраїловецька	1	3	1
37.	Іраклієвецька	1	3	1
38.	Калинівська	1	3	1
39.	Казановська	1	3	1
40.	Каришківська	1	3	1
41.	Казмазовська	1	3	1
42.	Кіянська	1	3	1
43.	Козловська	1	3	1
44.	Конатковецька	1	3	1
45.	Коневська	1	3	1
46.	Копайгородська	1	3	1
47.	Котюжанська (жіноча)	1	3	1
48.	Кошаринецька	1	3	1
49.	Кричанівська	1	3	1
50.	Кузьминецька	1	3	1
51.	Курашовецька	1	3	1
52.	Липчанська	1	3	1
53.	Ломозовська	1	3	1
54.	Лучинчицька	2	4	2
55.	Людвиківська	2	3	2
56.	Лядавська	2	4	2
57.	Мар'янівська	2	3	2
58.	Матвейківська	2	3	2
59.	Мигалецька	2	3	2
60.	Михайловецька	2	3	2
61.	Могилівська при Соборі	2	3	2
62.	Могилівська Арцеціанівська (при Георгіївській церкві)	2	3	2
63.	Могилівська при Покровській церкві (жіноча)	2	3	2
64.	Митківська	1	3	1
65.	Нагорянська	1	3	1
66.	Насеховська	1	3	1
67.	Немерченська	1	3	1
68.	Немійська	1	3	1
69.	Немійська передмістя м. Могилева	1	3	1
70.	Обухівська	2	4	2
71.	Вище-Ольчедаївська	2	3	2
72.	Нижче-Ольчедаївська	2	3	2
73.	Перенильшицька	2	3	2
74.	Пилипо-Черемиська	2	3	2
75.	Плосківська	2	3	2
76.	Погорільська	2	3	2
77.	Попелюхівська	2	3	2
78.	Поповецька	2	3	2
79.	Посухівська	2	3	2
80.	Примошаницька	2	3	2
81.	Регентовецька	2	3	2

82.	Романківська	2	3	2
83.	Садковецька	2	3	2
84.	Садовецька	2	3	2
85.	Семенківська	2	3	2
86.	Сербівська (жіноча)	2	4	2
87.	Серебринецька	2	3	2
88.	Серебрійська	2	3	2
89.	Сеферівецька	2	3	2
90.	Сказинецька	2	3	2
91.	Слідецька	2	3	2
92.	Слоботко-Матвейковецька	2	3	2
93.	Слободо-Шаргородська (при Богородичній церкві)	2	3	2
94.	Слободо-Шаргородська (при Троїцькій церкві)	2	3	2
95.	Слободо-Яришевська	2	4	2
96.	Слободо-Слишковецька	1	3	1
97.	Слишковецька	1	3	1
98.	Степанківська	1	3	1
99.	Сугакська	1	3	1
100.	Суновецька	1	3	1
101.	Татариська	1	3	1
102.	Теклівецька	1	3	1
103.	Терешківська	1	3	1
104.	Троповська	1	3	1
105.	Хоменківська	1	3	1
106.	Хоньковецька	1	3	1
107.	Хреновецька	1	3	1
108.	Чемерисо-Волоська	1	3	1
109.	Шендерівська	1	3	1
110.	Шаргородська змішана	1	3	1
111.	Шаргородська при чоловічому монастирі	1	3	1
112.	Шипинецька	1	3	1
113.	Шершнівська	1	3	1
114.	Ялтушківська	2	4	2
115.	Ялтушківсько-Підлісна	2	4	2
116.	Ястребківська	1	3	1
117.	Слободо-Ялтушківська 2-х класна	3	5	3

[1, арк. Ззв.-6 зв.]

Однокомплектні школи відкриті у 1918 році:

118.	Воєводчинецька 2-га
119.	Грибовецька 2-га
120.	Каришковська 2-га
121.	Кукавська
122.	Кузьминецька 2-га
123.	Коштулинська
124.	Мигалівецька
125.	Михайлівецька 2-га
126.	Сугакська 2-га
127.	Татариська 2-га
128.	Хринівецька 2-га
129.	Шестаківська
130.	Яришівська [1, арк. 6 зв.]

Початкові міністерські училища:

	комплектів	викладачів	термін навчання
1. Барське чоловіче вище початкове	-	3	4
2. Барське жіноче вище початкове	-	5	4
3. Могилівське 1-ше чоловіче вище початкове	-	5	4

4.	Могилівське 2-ге чоловіче вище початкове	-	5	4
5.	Могилівське жіноче вище початкове	-	4	4
6.	Шаргородське вище початкове	-	4	4
7.	Могилівське казенне єврейське вище однокласне (закреслено – авт.)	5	5	
8.	Барське змішане вище початкове	3/3		3 Відкрите в 1916 р.

[1, арк. 7]

Початкові міські училища:

1.	Могилівське парафіяльне на Пушкінській вулиці	2	2	4
2.	Могилівське парафіяльне на передмісті «Острови»	1	1	3
3.	Могилівське 1-ше народне на передмісті «Карантин»	1	1	3
4.	Могилівське 3-тє початкове жіноче на Київській вулиці	2	2	3
5.	Могилівське 4-тє початкове на вулиці «Мойка»	2	2	3
6.	Могилівське 5-тє початкове на Покровській вулиці	2	2	4
7.	Барське 1-ше міське парафіяльне однокласне 2-х комплектне	2	2	4
8.	Барське 2-ге міське парафіяльне однокласне 2-х комплектне	2	2	4

[1, арк. 8]

Початкові приватні школи:

1.	Приватний нижчий навчальний заклад польської національності. Утримує А.Голембіовська. м. Могилів	2	2	2
2.	Такий же навчальний єврейський заклад. Утримує М. Кантор м. Могилів	2	2	2
3.	Такий же навчальний заклад товариства піклування про дітей бідних євреїв м. Могилів	5	5	5
4.	Такий же навчальний заклад. Утримує Бельська м. Могилів	1	1	3
5.	Приватний єврейський нижчий навчальний заклад. Утримує Зільберман м. Бар	1	1	3
Приватні нижчі школи для дітей римо-католицького віросповідання:				
6.	Шаргородська	2	3	4
7.	Лучинецька	2	3	4
8.	Могилівське казенне єврейське однокласне училище (утримується за рахунок коробочної суми)	5	5	5

[1, арк. 9]

Список початкових єврейських училищ:

1.	Могилівська Талмуд-Тора	5	5	5
----	-------------------------	---	---	---

Хедери

1.	Нохіма Левика	м. Бар	13.	Абрама Штільмана	м. Ялтушков
2.	Янкеля Волошана	м. Бар	14.	Шльоми Лука	м. Бар
3.	Мошка Тарасовського	м. Шаргород	15.	Боруха Беккера	м. Шаргород
4.	Янкеля Ботштейна	м. Бар	16.	Матуса Вендича	м. Бар
5.	Дувида Крудитера	м. Шаргород	17.	Зельмана Іцбермана	м. Бар
6.	Іхеля Песчанкера	м. Шаргород	18.	Нухима Меєровича	м. Бар
7.	Арона Цацке	м. Шаргород	19.	Іхеля Юхтмана	м. Бар
8.	Сруля Привена	м. Могилів	20.	Шмуля Рабіновича	м. Бар
9.	Хаїма Нашинця	м. Могилів	21.	Сруля Антоновського	м. Бар
10.	Герша Резника	м. Бар	22.	Йосипа Васа	м. Бар
11.	Шмуля Патишмана	м. Бар	23.	Нухима Лібершана	м. Бар
12.	Овсія Фарбера	м. Копайгород			

[1, арк. 10]

Ось так виглядала структура початкової освіти Могилівщини на переломі епох:

65 земських початкових училищ (з них 6 двохкласних), в яких працювало 105 вчителів. 117 церковно-парафіяльних шкіл, у яких дітей навчали 157 педагогів, а також 13 таких же шкіл, відкритих у 1918 році. Серед церковно-парафіяльних шкіл вже були й жіночі та змішані навчальні заклади.

Серед семи початкових міністерських училищ налічувалось 2 жіночих і 1 змішане. Всього ж у них працювало 28 вчителів. Діяли в повіті й початкові міські училища, серед яких були 4 парафіяльних. Навчання в цих школах проводили 14 педагогів.

Функціонували в повіті й приватні початкові школи, яких налічувалося 5 (серед них – 1 польська, інші ж - єврейські). Значилися в пе-

реліку навчальних закладів освіти Могилівського повіту й дві приватні школи для дітей римо-католицької віри (6 вчителів) та казенне єврейське однокласне училище, що утримувалося за рахунок коробочного збору. Працювало в останньому 5 педагогічних працівників.

Чимало було й традиційних єврейських приватних навчальних закладів: Могилівська Талмуд-Тора (початкове єврейське училище з 5 викладачами) та 23 приватних хедери.

Така система початкової освіти Могилівського повіту давала змогу охопити досить

значну частину його населення шкільного віку навчанням. У цьому плані повіт тримав чільне місце у Подільській губернії, а це створювало сприятливі умови розвитку його економіки та забезпечення промислових підприємств необхідними освіченими працівниками. На жаль події української революції, вторгнення іноземних військ, захоплення влади в Україні на початку 20-их рр. того століття більшовиками, розвал економічного господарства країни значно сповільнили розвиток початкової освіти на тривалий історичний період.

ДЖЕРЕЛА

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.233. – Оп.1. – Спр.566

Левченко Л. Л.

«МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПЕРІОД» В'ЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В'ячеславу Іллічу Стрельському присвячено доволі багато наукових праць [1]. До комплексних досліджень належить дисертація В. В. Патики «В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.)», захищена в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 2010 року [2] та колективна монографія «Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження)», підготовлена Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (на сторінках 153–160 вміщено перелік публікацій про В. І. Стрельського) [3]. Однак аналіз цих праць показує, що «миколаївський період» (1935–1941 рр.) біографії вченого фактично залишився недослідженим. Частково висвітленою виявилася лише краєзнавча діяльність В. І. Стрельського в Миколаєві. Ми вимушені констатувати, що жоден з авторів не звертався до документів з фондів Державного архіву Миколаївської області («архів архіву»). В опублікованих працях, автори яких намагалися зазирнути в «миколаївський період» життя й діяльності вченого, навіть членів родини, наявні не лише лакуни, а й прикрі помилки. Найбільш розповсюдженою з них є твердження про те, що В. І. Стрельський був директором Миколаївського державного історичного архіву (Миколаївського обласного історичного архіву) [4]. Насправді, В. І. Стрельський ніколи не обіймав цієї посади. Цікава розмова з цього приводу відбулася у автора статті з Ольгою Володимирівною Музичук, директором Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), котрий до 100-річчя архівної галузі України на офіційному веб-сайті презентував виставку «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)», на якій представлено автобіографію вченого, написану 22 січня 1942 року в м. Омськ [5]. На жаль, в тексті, що супроводжує автобіографію, також містилася прикра помилка: «Протягом 1935-1941 рр. був старшим науковим співробітником і ди-

ректором Державного архіву Миколаївської області». Цю помилку відвідувач сайту може вже не побачити, оскільки Ольга Володимирівна запланувала внести відповідні виправлення в текст. У результаті спільного аналізу автобіографії В. І. Стрельського з'явилося припущення щодо джерела помилки, яким, на нашу думку, може бути саме автобіографія вченого. В ній він указав: «С 2 марта 1938 г. по 20 апр[еля] 1938 г. работал в качестве директора Никол[аевского] областного исторического архива» [6]. Насправді ситуація в Миколаєві розвивалася таким чином. Розалія Юхимівна Асушкіна в останній день свого перебування на посаді директора Миколаївського державного історичного архіву, 2 березня 1938 р., віддала наказ № 6, в якому написала: «У зв'язку з переходом на іншу роботу складаю з себе обов'язки директора Миколаївського ДІК [державного історичного архіву] з 2/III-[19]38 р. і всі справи передаю моєму заступнику т. Стрельському В. І., який призначений на посаду директора Мик[олаївського] ДІК з 3/III-1938 р.» [7]. Однак, наказу вищестоящего органу про призначення В. І. Стрельського на посаду директора не виявлено, а Р. Ю. Асушкіна попри своє величезне прагнення бачити саме цього колегу в ролі директора, віддати такий наказ, безумовно, не мала повноважень. Тож В. І. Стрельський тимчасово виконував обов'язки директора менше двох місяців, тому й написав в автобіографії «работал в качестве директора». 20 квітня 1938 року управляючим Миколаївського обласного архівного управління І. І. Тищенком наказано: «Исполняющему обязанности директора Николаевского государственного исторического архива тов. Стрельскому В. И. сдать, а тов. Мороз [Марии Кузьминичне] принять дела и имущество ГИА [государственного исторического архива].…» [8]. На В. І. Стрельського чекала кар'єра спершу старшого наукового співробітника – заступника начальника Миколаївського обласного архівного управ-

ління (з 20 квітня 1938 року – так указує сам В. І. Стрельській у вже названій омській автобіографії, хоча управління було створене 15 лютого 1938 року), а з 19 лютого 1939 року – старшого наукового співробітника – заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області. Іншою помилкою є твердження того, що В. І. Стрельський був начальником Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області: «Після нового адміністративно-територіального поділу і утворення Миколаївської області В. І. Стрельський обіймав посаду директора Миколаївського обласного архіву, працював заступником начальника, а згодом і начальником Архівного відділу УНКВС у Миколаївській області» [9]. Цієї посади вчений також ніколи не обіймав, оскільки був звільнений з посади заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області за скороченням штатів з 14 лютого 1941 року в зв'язку з ліквідацією посад заступників начальників у апаратах архівних відділів НКВС [10]. Він перейшов на постійну роботу до Миколаївського державного педагогічного інституту, де до цього працював за сумісництвом, а в серпні 1941 року евакуювався до м. Ворошиловград [11]. Серпень 1941 року є кінцевою межею «миколаївського періоду» вченого, тож цей період ніяк не може бути датований 1935–1942 рр., як це визначено в підрозділі 2.2 дисертації В. В. Патики [12]. До того ж Миколаїв був окупований нацистськими військами 16 серпня 1941 року. Автор не має на меті критикувати колег (оскільки раніше й сама вважала, що В. І. Стрельський був директором архіву), позаяк ними справлений значний внесок у висвітлення біографії вченого «київського періоду» (1944–1983 рр.), а лише прагне на підставі архівних документів уточнити окремі деталі «миколаївського періоду» В. І. Стрельського.

Починаючи виклад, автор, яка є істориком-архівістом, випускником Московського державного історико-архівного інституту (1992 року), директором держархіву Миколаївської області, доктором історичних наук за спеціальністю «документознавство, архівознавство», прагне відразу окреслити свою позицію. Вона полягає у шанобливому ставленні до В. І. Стрельсько-

го – видатного українського вченого, історика-архівіста, джерелознавця, педагога, одного із засновників кафедри архівознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, очолюваної ним майже впродовж 40 років, у намаганні зрозуміти причини вчинків людей й умови, в яких людям доводилося виживати за сталінізму, адже саме «миколаївський період» В. І. Стрельського припадає на найстрашніші роки сталінського терору. Автор вважає, що не можна замовчувати будь-які аспекти того періоду, але й висвітлювати їх потрібно неупереджено та об'єктивно.

До Миколаєва В. І. Стрельський прибув після закінчення Московського державного історико-архівного інституту 1 вересня 1935 року за рознарядкою Центрального архівного управління СРСР. Його було призначено на посаду старшого наукового співробітника Миколаївського державного історичного архіву. До особової справи вченого, що зберігається у фондах держархіву Миколаївської області, вміщено копію Атестату з Московського державного історико-архівного інституту, в якому вказано: з військової справи, історичного матеріалізму, теорії радянського господарства, політекономії, палеографії, історії ВКП(б), історії Комінтерну, ленінізму, архівної справи, методики й техніки архівної справи, 17-го партз'їзду, історії Заходу і Сходу, Історії СРСР - «відмінно»; з діамату, англійської мови, історії колоніального режиму на Кавказі в 30-х рр. XIX ст. – «добре». Крім гарних оцінок, В. І. Стрельський до та під час навчання опублікував низку статей в журналах «Советское краеведение», «Известия Центрального бюро краеведения», «Известия Курского общества краеведения». Він не лише був першим серед архівістів Миколаївщини – випускників Московського державного історико-архівного інституту, а й на той час єдиним професіоналом архівної справи з вищою фаховою освітою в Миколаївському державному історичному архіві.

В. І. Стрельський приїхав до Миколаєва разом із родиною: батьком Стрельським Іллею Дмитровичем (в Миколаєві працював інструктором-організатором політінформу на радіо), матір'ю Сичевою Тетяною Андріївною (домашня господарка) та сестрою Стрельською

Монікою Іллівною. Родина Стрельських оселилася в приміщенні архіву на вул. Шевченка, буд. № 46 (будівля, в якій у 1925–1970 рр. розміщувався сучасний держархів Миколаївської області, нині – вул. Шевченка, 64) та № 47 (там проживала сестра М. І. Стрельська). До речі, з «Учетной карточки члена [професійного] союзу» стає відомо, що В. І. Стрельський проживав у цьому помешканні ще й станом на 8 квітня 1940 року, але адреса, зазначена ним, вже сучасна – вул. Шевченка, буд. № 64 [13].

Будинок на вул. Шевченка, 64, у якому в 1925–1970 рр. розміщувалися послідовно Миколаївське окружне (місьцеве) архівне управління, Миколаївський державний історичний архів, Миколаївський обласний архів, Миколаївський обласний історичний архів, Миколаївський обласний державний архів. Фото 1938 року. З фондів Центрального державного архіву кінофотофонодокументів ім. Г. С. Пшеничного.

Після варварського вивезення до Ленінграда архівних документів Чорноморського флоту й ліквідації Чорноморського центрального військово-морського архіву в 1934 році, Миколаївський державний історичний архів пережив справжній «розгром», адже його співробітники дев'ять років поспіль обстоювали право України на історичну документальну спадщину Чорноморського флоту й Степової України. Аналіз списків співробітників архіву доводить, що колектив станом на 1 січня 1935 року черговий раз був повністю поновлений. Директора архіву Семена Захаровича Кат-

кова ще 1934 року спершу перевели на іншу роботу (директором заводу «Незаможник»), а 14 березня 1938 року арештували й 11 жовтня 1939 року засудили (його подальша доля невідома). В Дніпропетровську знайшли й керівника Миколаївського Істпарту 1922–1929 рр. (водночас був ректором Миколаївського інституту народної освіти), історика і філолога Василя Михайловича Фідровського, засудили й 2 липня 1937 року розстріляли за листування з Лейбою Бронштейном (Левом Троцьким). До речі, справа Л. Бронштейна та його дружини О. Соколовської зберігається у фондах держархіву Миколаївської області й досі викликає зацікавленість дослідників. Ученого архівіста Миколаївського державного історичного архіву (водночас був викладачем краєзнавства у Миколаївському інституті народної освіти), випускника історико-філологічного факультету Новоросійського університету, відомого миколаївського історика-краєзнавця, автора численних праць з історії Миколаєва Миколу Дмитровича Лагугу розстріляли 15 листопада 1937 року за створення українського націоналістичного центру (справа СБУ – Спілки Визволення України).

На датах 1934 рік (вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда) та 1935 рік (прибуття до архіву В. І. Стрельського) акцентував увагу В. І. Стрельський у своїй статті «Миколаївський державний історичний архів за п'ять років», опублікованій 1938 року в «Архівознавчому збірнику»: «...При наявності такої цінної документальної бази робота в Миколаївському ДІА фактично до 1935 року була поставлена незадовільно... Архів не провадив ніякої практичної роботи, перебуваючи в ганебному прориві, хоч урядом були забезпечені належні умови... Керівництво архіву не приділяло уваги головним питанням – добору, підготовки і перепідготовки кадрів, належного переховування, обліку, впорядкування і використання архівних матеріалів для потреб соціалістичного будівництва, марксистської історичної науки. В Миколаївському архіві довгий час, через політичну короткозорість і безтурботність окремих комуністів, «працювали» різні націоналістичні, троцькістсько-зінов'євські антирадянські

контрреволюційні елементи, які намагались використати різні науково-дослідні установи для створення контрреволюційних гнізд. Засуджений по процесу СВУ контрреволюціонер-націоналіст Лагута та інші вороги народу, прикриваючись завісою «теоретичної роботи», робили в архіві свою ганебну справу. Господарювання в архіві аж до 1934 року ворожих елементів привело до того, що більшість архівних матеріалів було не впорядковано і не описано. Багато архівних матеріалів були «невідомими», зміст їх не був виявлений... Плани впорядкування архівних матеріалів з року в рік зривались. Так, на 1932 рік було намічено впорядкувати 8 фондів (15000 архівних одиниць), а впорядковано лише 3450 архівних одиниць. В 1933 році розібрано лише 6 фондів (максимум 4000 одиниць). На 1934 рік по впорядкуванню архівних матеріалів ЦАУ встановило для архіву контрольну цифру 6600 архівних одиниць, а підготовлено до описування лише 2100 архівних одиниць. Впорядкування архівних матеріалів до 1935 року провадилось по-шкідницькому; архівні матеріали «впорядковувались» з метою приховати від радянської держави цінніші політичні, науково-історичні матеріали... Природно, що при такому стані архівного господарства облік був не організований... Господарювання в архіві ворожих елементів привело до того, що була зовсім відсутня всяка охорона архівних матеріалів... Двері не опечатувались, в наслідок чого розкрадались, знищувались, розбазарювались цінніші архівні матеріали з метою приховати компрометуючі матеріали на окремих осіб. Так був викрадений фонд «Союза русского народа» і два фонди шкіл, які утримувались чорною сотнею, значна кількість матеріалів денікінської каторжної тюрми і контррозвідки... Після очищення архіву від чужаків, які не стільки зберігали і розробляли архівні матеріали, скільки їх розкрадали, до архіву прийшли радянські люди...» [14].

Безумовно виникає питання чому в подальшому видатний учений, доктор історичних наук, професор В. І. Стрельський 1938 року написав статтю, яка сьогодні, коли ми засуджуємо сталінський терор і підпорядкування архівів НКВС, псує його репутацію.

Після завершення «дела краеведов Центрально-Черноземной области 1930–1931 гг.»,

родина Стрельських фактично переховувалася в Миколаєві. Ангелом-хранителем В. І. Стрельського та його рідних стала директор архіву Р. Ю. Асушкіна. Щоб зрозуміти який вплив у Миколаєві справляла Р. Ю. Асушкіна, потрібно хоч трохи зазирнути в її біографію.

У свої 33 роки Р. Ю. Асушкіна мала значний досвід комсомольської і партійної роботи, провела «чистки партії» та сама їх проходила в 1921, 1929, 1933 рр., закінчила три курси інституту, володіла російською, українською й доволі добре німецькою мовами. Невідомо що б написали про цю партійну активістку архівні історики, оскільки очевидно, що на архівній справі вона не зналася й була призначена на посаду директора через свої досягнення на партійній роботі. Вона навіть вчасно не опанувала семінар із уведення нових правил обліку, за що 1937 року отримала догану Одеського обласного архівного управління, щоправда потім її оскаржувала.

14 квітня 1936 року в своїй автобіографії Р. Ю. Асушкіна повідомила про себе таке:

«Родилась я в городе Николаеве в 1902 г. в рабочей семье, отец мой был грузчик, проработал по специальности грузчика в Николаевском торговом порту 35 лет. В 1929 г. он был ВЦСПС отмечен как герой труда. Работа отца в Торговом порту носила часто сезонный характер, зимой, когда прекращалась навигация, и летом во время уборки урожая до начала экспортной кампании, он часто был безработный. Помогала семье мать, которая работала швеей в магазинах готового платья. Обучаться грамоте я начала с семилетнего возраста, и в 9 лет выдержала экзамен на поступление в 1-й класс женской гимназии, но принята не была, так как у родителей не было денег внести за право учения за полгода вперед. В 11 лет я выдержала экзамен во второй класс женской гимназии, но не была принята, как дочь мещанина – еврейка не попала в число 5-ти процентной нормы, отведенной для евреев-рабочих в гимназии. На этом моя попытка получить образование через школы закончилась. Свою трудовую деятельность я начала с 12-ти лет. В 1914 г. поступила в швейную мастерскую дамских и детских нарядов, в которой проработала до 1919 г., сначала ученицей, затем помощницей мастерицы. В революци-

онном движении молодежи я стала принимать участие с 1917 г., посещала кружки при профсоюзе «Красная игла», в котором я состояла, и в союзе торговых служащих. Вступила в Союз рабочей молодежи «III-й Интернационал» в 1918 г. При Гетманском подполье выполняла несложные задания комитета «Союза молодежи», главным образом распространение литературы в немецких казармах среди солдат. В 1919 г. в апреле месяце комитетом Николаевской организации коммунистического союза молодежи (переименован в КСМ из Союза рабочей молодежи «III-й Интернационал») я была послана на курсы «Красных сестер», по окончании полуторамесячных курсов, я была снята с работы в мастерской и осталась на работе в штабе коммунистического батальона в качестве связистки и санитарки. Коммунистический батальон во весь второй период советской власти выступал на подавление кулацких восстаний, которые имели место в селах вокруг Николаева. В 1919 г., в августе месяце, после занятия г. Николаева Деникиным, я в числе комсомольцев была оставлена Гор. Комитетом Комсомола на подпольную работу в Николаеве, была членом Комитета, выполняла задания по Красному Кресту, связь с политзаключенными каторжной тюрьмы, распространение литературы – партийной и комсомольской прессы среди рабочих, главным образом «Наваля», а также была членом редакционной коллегии комсомольского журнала «Молодая Гвардия». После расстрела в числе «б1» двух членов комитета я осталась работать секретарем подпольного комитета и имела связь с иногородними подпольными организациями комсомола (Одесса-Херсон). После занятия города Николаева Красной Армией в январе 1920 г. я была послана комсомолом на работу в Губпартком инструктором отдела агитации и пропаганды. В июне 1920 г. комсомолом направлена на работу в Чрезвычайную Комиссию в Особый отдел. В Особом отделе работала при штабе Херсонской группы войск – Врангелевский фронт (Алешки-Каховка). Работала в качестве особистки, санитарки и политука. После ликвидации Врангелевского фронта, работала военным цензором при Николаевской Чрезвычайной Комиссии. В январе 1921 года послана в 1-й набор Губпартшколы с

двухмесячным курсом, была слушателем и одновременно ассистентом. По окончании школы работала секретарем Райкома Комсомола одного из рабочих районов, куда входили предприятия: завод «Наваль», железная дорога и др. В мае 1921 года направлена Губкомом Комсомола на работу в Днепропетровский Уком (Алешки) секретарем Укома. Днепропетровский уезд был особенно поражен голодом и работая в комсомоле я наряду с этим выполняла работу в продотрядах по оказанию помощи голодающим детям. Состояла членом Упарткома и секретарем низовой партийной организации. Одновременно с работой в Укоме комсомола я работала в Союзе работников земли и леса по организации батрацкой молодежи, работавшей в большом количестве в интенсивных хозяйствах уезда. В 1922 г. послана Губкомом на работу в город Николаев, сначала в Уком, затем с 1923 г. в Окружном Комитете комсомола заведующей политпросветотделом. В 1923 году в ноябре месяце переведена на партийную работу инструктором Окружного партийного комитета. С 1924 г. по 1926 г. находилась на выборной профсоюзной работе в окрпрофсовете, заводделом работниц, а затем в союзах Пищевкуса, Нарпит в качестве представителя правления союза. С 1927 года по 1934 год, ноябрь месяц. Работала на учебно-административной работе по подготовке кадров для потребительской кооперации города и общественного питания системы Центросоюза, а именно: подготовке экономистов-техников, кулинаров, рационализаторов и продавцов кооперации. В промежутке в 1929 году и начале 1930 г. работала в Окрпотребсоюзе заводделом оргмассовой работы. В 1934 году работала заместителем председателя Горпотребсоюза. С 1935 года работаю в Николаевском государственном историческом архиве директором. За время моего пребывания в рядах ВКП(б) с марта 1921 г. партийных взысканий никаких не имела. Избиралась в партийные органы районного, уездного и окружного масштаба, а также в низовых партийных органах. В 1929 году работала членом комиссии по чистке партии. В 1933 году работала членом и председателем комиссии по чистке партии Николаевского района. В настоящее время состою в первичной партийной организации Наробраза, выполняю

роботу пропагандиста кружка по истории партии повышенного типа, а также периодически используюсь как докладчик по различным текущим политическим вопросам Горкомом партии в низовой партийной организации. За время работы в Комсомоле награждена часами, оружием и грамотой. За работу в кооперации награждена от Центросоюза за качество выпущенных кадров для кооперации. В 1928 году поступила в Рабфак при Судостроительном институте, закончила три курса. Рабфак не закончила и перешла на курсы по подготовке в ВТУЗ [высшее техническое учебное заведение] как парттысячница. По объему полученных знаний имею среднее образование, формальных документов о среднем образовании не имею. По социально-экономическим дисциплинам имею объем знаний в размере пединститута, полученных в порядке самообразования. Асушкина. 14 апреля 1936 года» [15].

Відтак, в партійних органах Р. Ю. Асушкіна мала беззаперечний авторитет.

*Асушкіна Розалія Юхимівна,
директор Миколаївського державного
історичного архіву в 1935–1937 рр.
Фото з фондів Державного архіву
Миколаївської області*

*Стрельський В'ячеслав Ілліч у роки навчання
в Московському державному історико-
архівному інституті (1932–1935 рр.)
Фото передав для публікації завідувач музею
МНУ ім. В. О. Сухомлинського
к. і. н. О. П. Хаєцький*

В особовій справі В. І. Стрельського, що зберігається в держархіві Миколаївської області, містяться три варіанти його автобіографії від 31 грудня 1937 року, всі вони за окремими винятками близькі за змістом.

В. І. Стрельський писав (аркуш 18 особової справи): «Я родився в сентябрі 1910 г. в г. Курске. Отец до Октябрьской революции 1917 г. работал делопроизводителем [конторщиком] в Управлении Московско-Киевской-Воронежской железной дороги. Затем отец работал заведующим Народным домом в с. Пашково Курского уезда, потом снова в управлении М-К ж/д. В 1921 г. или в 1922 г. отец в течении 2-3 мес[яцев] был попом в селе Низовцево Рыльского уезда, находясь в связи с государственными политическими органами. С 1921 г. или 1922 г. отец снова работал в Управлении М.К.В. жел[езной] дороги до 1930 г. После 1930 г. работал секретарем Ко-

ноплеводсоюза в с. Троска Центральн[ой] Черноземной области, Завспецотделом Леспромкомбината в городе Грозном и в последнее время работает секретарем на Курской конфетной фабрике. Ни в каких политических партиях отец никогда не состоял. Репрессиям со стороны Советской власти никто из родных и родственников никогда не подвергался [подчеркнуто автором статьи], избирательных прав также никто не лишался. Родственников за границей не было и нет. До 1930 года безвыездно жили на родине. Я начал учиться с 1924 года и в 1930 году окончил школу десятилетку. В течение года работал в школе в качестве председателя учкома. С 1924 года стал принимать самое близкое участие в работе Курского губернского, а затем окружного общества краеведения. В 1927 году избираюсь в Губсовет Краеведения. В 1928 году на межокружной конференции западной половины Ц.Ч.О. [Центральной Черноземной области] я был избран членом межокружного краеведческого совета, а на 1-й окружной конференции – членом Президиума Окружного Совета. С 1927 г. и по 1930 г. работал председателем Окружного Бюро юных краеведов. Мною написано много агитационных, методических статей о конкретных задачах и формах краеведческой работы молодежи, направленных на борьбу с буржуазно-дворянскими тенденциями в краеведении, за массовое советское краеведение. В сентябре 1930 года в связи с окончанием школы я направлен на учительскую работу в с. Троску Центр[альной] Черноз[емной] области. С сентября 1930 г. по 1 июня 1931 г. работал учителем в Тросненской райшколе 1-й степени, общественным инспектором и постоянным руководителем районных программно-методических совещаний; одновременно с этим, с ноября 1930 г. по 1-е апреля 1931 года работал преподавателем обществоведения и литературы в Тросненской районной школе колхозной молодежи. В октябре 1930 г. утверждаюсь в члены Союза Рабпрос и избираюсь ответственным секретарем райкома Союза. С января 1931 года и по 1 июня работал председателем Тросненского райкома Союза. В феврале 1931 г. принят в члены ВЛКСМ Тросненской организацией Ц. Ч. О. [Центральной Черноземной области].

Несколько раз командировался, с правами уполномоченного Райисполкома для проведения по сельским советам хозяйственно-политических кампаний. В июне 1931 года, по семейным обстоятельствам [[вместе с семьей]] переехал в гор. Грозный [подчеркнуто автором статьи]. С июля 1931 г. и по январь 1932 года работал заведующим библиотекой на литейно-механическом заводе «Красный Молот». С октября месяца 1931 г. состоял научным сотрудником Чеченского Областного Научно-Исследовательского Института Краеведения. С 1 января 1932 г. и по 19 февраля работал заместителем ответственного секретаря и культпропом комитета комсомола на заводе «Красный Молот». С 20 февраля 1932 года – студент Историко-Архивного Института в Москве. В марте 1932 года был избран членом Вуз.[овского] комитета ВЛКСМ – заведующим производственным сектором и работал до ноября 1933 года, до очередных перевыборов. В марте этого же года на Московской городской конференции пролетарского студенчества избираюсь членом городского Бюро пролетстуда. Работаю членом президиума и заведующим культурно-массовым сектором Бюро до октября 1934 г. С октября 1934 года кооптирован членом президиума Московского Областного Бюро Пролетстуда, где и работал до декабря 1934 года. В декабре 1934 г. кооптируюсь членом президиума Центрального бюро Пролетстуда при Ц. К. [Центральном Комитете] Союза Политпросветработников СССР и утверждаюсь заместителем председателя Центр.[ального] Бюро Пролетстуда. В июле 1935 года в связи с окончанием института Ц. К. [Центральный Комитет] Союза премировал меня велосипедом. В течение всего времени пребывания в Институте работал постоянным пропагандистом в политшколе комсомольского актива института и в комсомольском кружке текущей политики, в группе Института Маркса–Энгельса–Ленина. За все время пребывания в Институте премировался девять раз. По окончании Института командирован Центральным Архивным Управлением СССР и УССР на работу в Николаевский Государственный Исторический Архив. С сентября месяца 1935 года и по настоящее время работаю в Архиве в качестве старшего на-

учного работника. За это время разработал ряд тем по истории местного революционного движения, которые были опубликованы в местной прессе. С октября 1935 года по сентябрь 1936 г. являюсь членом комитета КСМУ [Коммунистический Союз Молодежи Украины] организации при Николаевском Горсовете и Горкоме КП(б)У, пропагандистом в комсомольской поллитшколе по изучению истории партии. Комсомольских, профсоюзных и административных выисканий никогда не имел. В. Стрельский».

В іншому варіанті (аркуш 44 особової справи) написано: «После революции, отец работал в качестве сотрудника и секретаря редакции журнала «Вестник», издававшегося Военно-революционным комитетом железной дороги. Был одним из инициаторов посылки В.И. Ленину приветственной телеграммы от железнодорожников по случаю его выздоровления после ранения эсеркой Каплан осенью 1918 г. Во время взятия Курска Деникиным отец скрылся. Сохраняя по поручению Военно-революционного комитета ответное письмо В.И. [Владимира Ильича], которое в настоящее время хранится в Институте М.Э.Л. [Маркса–Энгельса–Ленина] [16].

В цій же особовій справі зберігається анкета В. І. Стрельського від 25 жовтня 1935 року, в якій він указав, що його батько І. Д. Стрельський походить «з СЕЛЯН», мати також «СЕЛЯНКА».

З сучасних досліджень про І. Д. Стрельського (Стрелкова) відомо, що він належав до міщанського стану, закінчив церковно-приходську школу в м. Курськ, склав іспити на звання вчителя початкової школи в Щигровському повітовому училищі. 1903 року І. Д. Стрельський створив у Курську групу початківців-літераторів і випустив два збірника віршів і оповідань - «Отражения» і «Проблески», та підготував третій «Лучи». Відомо, що 1905 року І. Д. Стрельський брав участь у революційному русі, однак невдовзі, відійшовши від революції, цілком присвятився краєзнавству. 23 квітня 1903 року при Курському губернаторові М. М. Гордєєві постала Курська губернська архівна комісія (ГУАК), почесними членами якої були професор Санкт-Петербурзької духовної академії і директор Імператорського археологічного ін-

ституту М. В. Покровський (1848–1917 рр.) та управляючий Московським архівом Міністерства юстиції Д. Я. Самоквасов (1843–1911 рр.). Комісія фактично проіснувала до 1922 року. Підсумком діяльності комісії стали два випуски «Трудов Курской губернской архивной ученой комиссии» (1911, 1915 рр.), заснування історико-археологічного та кустарного музеїв. І. Д. Стрельський став активним членом архівної комісії. Зокрема для випуску «Труды Курской губернской ученой архивной комиссии» 1915 року, він підготував «Указатель важнейших статей, помещенных в Курских губерньских ведомостях» [17]. І. Д. Стрельський був одним із засновників російсько-українського хору, в 1911 році організував у Курську вечір пам'яті Тараса Шевченка. 1915 року І. Д. Стрельський започаткував журнал «Курский театр» («Курский театр и жизнь»). Журнал виходив щотижня накладом 500 примірників на кошти сестри І. Д. Стрельського, Пелагії Дмитрівни Демент'євої. Починаючи з травня 1911 року І. Д. Стрельський служив столоначальником у Курських дворянських зборах, 1916 року отримав чин колезького реєстратора. Він також був приватним секретарем курського губернського предводителя дворянства князя Л. І. Дондукова-Із'єдінова, на певний час приймав духовний сан і був священником. У Курську родина Стрельських проживала у власному будинку за адресою вул. Кузнєчна, 18 [18]. Після революції 1917 року І. Д. Стрельський дійсно працював на залізниці, кондитерській фабриці, був відповідальним редактором «Вісника Головного військово-революційного комітету МКВ з. д.», 1918 року видав книжку «Мои миниатюры», 1919 року підготував рукопис книги «Великие курганы» (не видана). Під час навали денікінців на Курськ, у 1919 році, І. Д. Стрельський зберіг оригінал листа В. І. Леніна до курських залізничників. З 1920-х років він редагував журнал «Культура мистецтва» [19]. 29 серпня 1923 року було засноване Курське (губернське) товариство краєзнавства. У його витоків стояли колишні члени ГУАК, зокрема відомий російський історик, редактор «Курских губерньских ведомостей», член Санкт-Петербурзького археологічного інституту А. О. Танков, випускник Київської ду-

ховної академії, магістр богослов'я й історик церкви Г. І. Булгаков, а також І. Д. Стрельський. 1925 року в Товаристві виокремилася юнацька секція, до якої вступив В'ячеслав Стрельський. Спочатку Товариство випустило два природознавчих збірника «Курский край», а згодом почало регулярно видавати «Известия Курского губернского общества краеведения». 1928 року питання про діяльність курських краєзнавців слухалося на засіданні Центрального бюро краєзнавства в Москві, діяльність Товариства «в принципі схвалили». 1929 року Товариство розпочало археологічні розкопки навколо Курська, в яких брав участь юний В. І. Стрельський. Під керівництвом Г. І. Булгакова члени Товариства склали доволі точний список об'єктів, що підлягали археологічним розкопкам (всі розкопки завершилися вдало протягом 1950–1990 рр.).

Уже на початку 1920-х років радянська влада почала свій наступ на краєзнавців. Спочатку вважалося, що «партійці своїм авторитетом, своєю адміністративною допомогою повинні зайняти позицію захисту і сприяння цій надзвичайно важливій, відповідальній роботі в країні [краєзнавчим дослідженням]» [20]. У лютому всі губернські краєзнавчі товариства Центрально-Черноземного краю були розпущені, а замість них створено єдиний керівний центр – Обласне бюро краєзнавства Центрально-Черноземної області, відповідальним секретарем якого, як це не дивно, радянська влада дозволила обрати колишнього випускника Московської духовної академії, члена Воронежської ученої архівної комісії та церковного історико-археологічного комітету, історика церкви, а з 1919 року доцента Воронежського державного університету, С. М. Введенського (1867–1940 рр.). Однак, згодом постало питання ідеологізації краєзнавчого руху, а відтак вигнання з нього колишніх «царських лакеїв», «камергерів» і «статських радників». До керівництва Центрального бюро краєзнавства прийшли «краєзнавці-марксистки». Замість журналу «Краеведение» розпочався випуск журналу «Советское краеведение». 1929 року з'явилася стаття музейного працівника Ф. Шемякіна «Богослов в роли доцента университета», в якій С. М. Введенського було названо «лжекраєве-

дом», «лжеученым», «двурушником». У січні 1930 року у Воронежі відбувся з'їзд краєзнавців Центрально-Черноземної області, на якому були публічно «разоблаченны лжекраеведы, вредительские элементы, такие, как дворушник Введенский, земский начальник Поликарпов, церковник Булгаков». 5 листопада 1930 року «золоте десятиліття» краєзнавства закінчилося справою краєзнавців Центрально-Черноземної області. Арешти і допити тривали до середини січня 1931 року. Чекісти сфабрикували справу, в якій ніби то розкрили величезну антирадянську організацію «Всенародный Союз борьбы за возрождение свободной России». Методи, використовувані чекістами на допитах, були настільки нелюдськими, що шановні вчені обмовляли один одного. С. М. Введенського було оголошено керівником монархічної організації. Купка воронезьких краєзнавців безумовно не справляла враження величезної монархічної організації, якою її прагнули бачити автори справи. Тому ниточки справи краєзнавців із Воронежа потяглися до Тамбова, Орла, Курська та інших міст. Слідство завершилося в травні 1931 року: в цілому було засуджено 115 осіб, з них 92 – розстріляно. «Безнравственность и бесчеловечность сталинщины, быть может, всего обнаженнее проявились именно в отношении к краеведам, людям, предельно далеким от политики, не претендовавшим ни на какие особые социальные привилегии. Надо было обладать поистине людоедской жестокостью, чтобы увидеть в них угрозу для существующего строя и бросить на них всю мощь хорошо отлаженного карательного аппарата. Но резон в действиях правящей клики был: с точки зрения тоталитарной системы работу сотен и тысяч энтузиастов, разбросанных по всем уголкам огромной страны, невозможно было контролировать. Трудно было рассчитывать и на то, что эти люди, преимущественно представители дореволюционной интеллигенции, примут установки на предельную идеологизацию краеведения. Наилучшим выходом из положения признана радикальная мера пресечения – разгром всего краеведческого движения и физическое устранение с жизненной сцены причастных к нему лиц», – написав доцент кафедри історії Воронежського державного універ-

ситету, кандидат історичних наук О. М. Акіньшин у статті «Трагедія краєведов (По следам архива КГБ)» [21].

Так от від чого та чому родина Стрельських втікала аж до Чечні, а не «по семейным обстоятельствам», як написано В. І. Стрельським в автобіографії. Слідство завершилося в травні 1931 року, а до Грозного родина поїхала вже в червні 1931 року. В'ячеслав Стрельський у 1932 році вступив до Московського державного історико-архівного інституту, де всіма силами намагався довести свою відданість радянській владі й марксистській науці.

Батько В. І. Стрельського 1936 року поїхав з Миколаєва до Курська. Ймовірно, він розраховував на те, що його причетність до справи краєзнавців забута, адже минуло п'ять років. Однак, показання на нього містилися у протоколах допитів Горохова Тихона Абрамовича та інших підслідчих справи краєзнавців Центрально-Черноземної області [22]. 15 грудня 1937 року І. Д. Стрельського заарештували й у січні 1938 року засудили до вищої міри покарання – розстрілу. Його реабілітовано 22 червня 1956 року посмертно.

Звіримо дати: 15 грудня 1937 року І. Д. Стрельського заарештовано в Курську, а 31 грудня 1937 року його син у Миколаєві написав три варіанти автобіографії, в яких указав різні відомості про батька й, знаючи про його арешт, зазначив «репрессиям со стороны Советской власти никто из родных и родственников никогда не подвергался».

Беззаперечно, що краєзнавча діяльність батька вплинула на формування особистості та наукових інтересів сина. А втім цілком вірогідно й те, що син міг розділити долю свого батька. Тож В. І. Стрельський з усіх сил удавав з себе зразкового комсомольця. На початку 1937 року Миколаївський міський комітет ЛКСМУ навіть намагався залучити його до роботи в апараті. В ситуації, що склалася, лише втручання Р. Ю. Асушкіної врятувало його від перевірок по комсомольській лінії. Р. Ю. Асушкіна писала 23 червня 1937 року до Центрального архівного управління УСРР (тов. Сенчилова): «В Миколаївському історичному архіві на посаді старшого наукового співробітника працює тов. Стрельський В. І.,

який командирований ЦАУ УСРР в 1935 р., серпні місяці в Миколаївський архів. Стрельський закінчив в 1935 році історико-архівний інститут ім. Покровського. В Архіві працює два роки й на роботі себе виправдовує. Зараз він готує дисертацію на наукову ступінь й для Архіву з'являється цінним робітником. І ось зараз міськком ЛКСМУ виніс рішення забрати Стрельського на роботу в апарат міськкому Комсомолу – зав. відділом політучоби. Мої доводи про недоцільність цього та завдання про закріплення за архівною системою кадрів, які мають спеціальну вищу освіту, не враховані. Секретар МПК [Миколаївського партійного комітету] підтвердив рішення комсомолу (Стрельський позапартійний), виходить, що на місці вирішити питання не має можливості. Тому звертаюсь до Вас, й поскільки Стрельський з'являється номенклатурним робітником ЦАУ, прошу Вас особисто зайнятися цим питанням. Міська конференція комсомолу призначена на липень місяць, тому Вам потрібно негайно вирішити питання про Стрельського через ЦК ЛКСМУ Одеському обкому ЛКСМ, аби Стрельського залишити на роботі в Миколаївському архіві. Причому з 1935 року з Миколаївського Архіву переведено 3 наукових співробітників на роботу в Комсомол, тож в даному разі цього допустити не можна. Директор Мик[олаївського] ДІА[державного історичного архіву] Асушкіна» [23]. В. І. Стрельського залишили на роботі в Миколаївському державному історичному архіві.

1937 року В. І. Стрельський ледве не підпав під репресії: у доповідній записці на ім'я виконуючого обов'язки ЦАУ СРСР М. В. Мальцева про нього йшлося як про особу, котра під час складання тематичних карток до Центрального фондового каталогу допустила «много политических ошибок и враждебных вылазок» [24].

Після арешту І. Д. Стрельського архів отримав запит під грифом «секретно» про соціальне походження, політичну та ділову характеристику В. І. Стрельського (документ надійшов до Миколаєва в січні 1938 року). На цей запит Р. Ю. Асушкіна відповіла таке: «Ваш запрос не понятен, на каком основании и по какому праву вы требуете секретные сведения о лицах, работающих в других архивных учреж-

деннях. Если вы уполномочены на это ЦАУ СССР, то вышлите нам требование ЦАУ СССР с указанием в связи с чем, требуется именно Вам деловая, политическая характеристика на Стрельского В. И. Директор Ник[олаевского] ГИА[государственного исторического архива] Асушкина» [25].

Отже, партійного авторитету Р. Ю. Асушкіної вистачило, щоб врятувати В. І. Стрельського. Зрозуміло, що вона цілком усвідомлювала ризики, але, рятуючи колегу, ставила свої підписи під листами до різних інстанцій, не зважаючи на них. Р. Ю. Асушкіна шанува-

ла В. І. Стрельського як професіонала архівної справи, цілком довіряла йому керівництво фінансами архіву та роботу з секретними документами [26]. Тому, йдучи з посади директора, вона понад усе прагнула, щоб В. І. Стрельський очолив архів. У роки окупації Миколаєва (1941–1944 рр.) Р. Ю. Асушкіна працювала в партійних органах Астрахані, потім повернулася до Миколаєва й до глибокої старості не втрачала зв'язків із архівом. Що ж до В. І. Стрельського, то очевидно, що він приховував правду. А втім, її оприлюднення призвело б до трагедії в його родині.

Наказ №6
По Николаевскому Государственному
историческому Архиву
Вид 2 березня 1938 р.
У зв'язку з переходом на іншу роботу
склавши з себе обов'язки директора
Миколаївського ДІА з 2/III-38р. і всі спра-
ви передаю маючу заступницю т. Стрель-
ської В. І., якій призначаю на посаду
директора Мик. ДІА з 2/III-1938р.
Директор Асушкіна

Наказ Р. Ю. Асушкіної про складання
обов'язків директора Миколаївського дер-
жавного історичного архіву й призначення
В. І. Стрельського від 2 березня 1938 року
ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

Робоча нарада в Миколаївському державному
історичному архіві, 1935 рік. Серед присутніх
Р. Ю. Асушкіна та В. І. Стрельський.

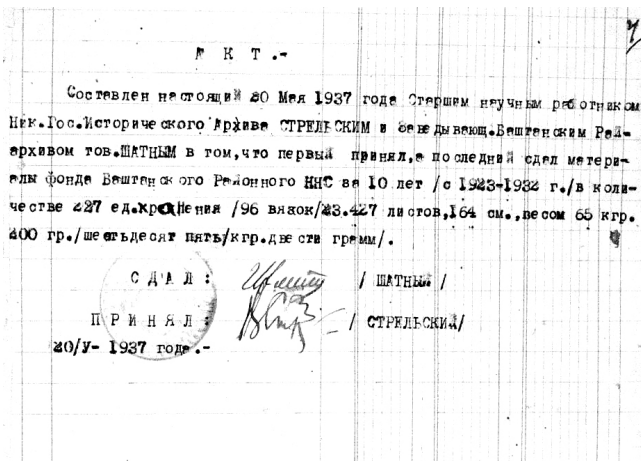
Фото з фондів Державного
архіву Миколаївської області

В. І. Стрельський з дружиною Матильдою
Василівною, Миколаїв, 1936 рік
Фото передав для публікації завідувач музею
МНУ ім. В. О. Сухомлинського
к. і. н. О. П. Хаєцький

Асушкіна Розалія Юхимівна виступає на уро-
чистій нараді в Миколаївському обласному
державному архіві, 1977 рік
Фото з фондів Державного архіву
Миколаївської області

Акт про приймання на зберігання до Миколаївського державного історичного архіву документів Баштанського районного КНС від Баштанського рай архіву від 20 травня 1937 року Державний архів Миколаївської області, ф.Р-87, оп. 1, спр. 113, арк. 4.

Беззаперечно те, що присутність В. І. Стрельського в Миколаївському державному історичному архіві справляла позитивний вплив на поступ архівної справи в Миколаєві. Так, збільшився обсяг виконуваної роботи в сфері впорядкування документів. У 1935 році розібрано й систематизовано 23343 од. зб., у 1936 році – 29466 од. зб., упродовж першої половини 1937 року – 31 тис. од. зб. [27]. Протягом 1935 року до Миколаївського державного історичного архіву надійшло на зберігання 5788 од. зб., упродовж 1936 року – 20753 од. зб. На 1 січня 1939 року в архіві вже було сконцентровано 1385 фондів, 324399 од. зб. [28]. 1935 року в місцевій пресі надруковано 15 статей співробітників архіву, здійснено 15 публікацій архівних документів та укладено 3 тематичні хроніки подій, протягом 1932–1937 рр. проведено 10 виставок документів, складалася картотека Єдиного Державного Архівного Фонду. Архівісти склали списки фондів, в яких виявлено документи з історії громадянської війни (1917–1921 рр.), австро-німецької окупації Миколаївщини (1918 р.), підготували збірник документів «Історія революції 1905–1907 рр.», склали тематичні картотеки «Історія фабрик і заводів», «Революція 1905–1907 рр.» [29].

В Миколаївському державному історичному архіві В. І. Стрельський керував ар-

хівно-технічним та історико-революційним семінарами; у місцевих газетах опублікував статті «Сорок лет завода «Наваль»», «Николаевский совет рабочих и военных депутатов в 1905 году», «История революции 1905 года в Николаеве» та ін. [30]. 3 січня 1936 року В. І. Стрельський приступив до заочних занять в обсязі аспірантури для підготовки до захисту «капітальної наукової роботи з історичних дисциплін» [31]. Машинопис його праці «Історія Николаєвщини» зберігається у фондах Державного архіву Миколаївської області (представлений на веб-сайті держархіву). В. І. Стрельський брав участь у Всеукраїнській нараді з архівної справи (Київ, 1937 р.), в нарадах Одеського обласного архівного управління.

Учений також справив внесок у розвиток архівної справи сусідньої Молдавії. 1936 року його відряджено до Головного архівного управління Молдавської РСР (м. Балта) для читання лекцій з методики і техніки архівної справи, а також з історії архівного будівництва, на курсах перепідготовки завідувачів районних архівів [32].

22 вересня 1937 року ЦВК СРСР прийняв постанову про розукрупнення Харківської, Київської, Вінницької та Одеської областей. Одеська область була розділена на Одеську та Миколаївську. До складу Миколаївської області ввійшли три міста обласного підпорядкування – Миколаїв, Херсон і Кірове (Кіровоград, нині – Кропивницький), а також 38 районів. На підставі постанови організаційного комітету Президії Верховної Ради УРСР по Миколаївській області від 15 лютого 1938 року було утворене Миколаївське обласне архівне управління (діяльність ОБЛАУ поширювалася на три сучасні області України: Миколаївську, Херсонську та Кіровоградську) [33]. Управляючим управління став Тищенко Іван Іванович, а його заступником і старшим науковим співробітником – Стрельський В'ячеслав Ілліч. Їхніми колегами в управлінні були Сегал Рита Марківна, Чубуков Костянтин Костянтинович, Бронштейн Розалія Ісаївна, Геллер Петро Якович, Бокій Марія Савівна та Грищенко Марія Сергіївна [34]. 1 травня 1938 року Миколаївське обласне архівне управління звернулося до Центрального архівного управління УРСР з проханням

прислати на роботу ще чотирьох випускників Московського державного історико-архівного інституту: їх планували призначити на посади наукових співробітників Миколаївського, Херсонського та Кіровського історичних архівів. Для залучення молодих спеціалістів обласного управління навіть віднайшло можливість виділити однокімнатні квартири [35]. На квітень 1938 року сформувалася мережа архівів, підпорядкованих Миколаївському обласному архівному управлінню [36]. 1 квітня 1938 року при Миколаївському обласному архівному управлінні була створена експертно-перевірочна комісія у складі І. І. Тищенко (голова), В. І. Стрельський та Р. М. Сегал [37].

4 квітня 1938 року наказом по Миколаївському обласному архівному управлінню відповідно до розпорядження Центрального архівного управління УРСР від 29 березня 1938 року Миколаївський державний історичний архів перейменовано на Миколаївський обласний історичний архів, в кінці 1938 року – на Миколаївський обласний архів [38]. 20 квітня 1938 року Миколаївський обласний історичний архів очолила Мороз Марія Кузьмівна. Вона закінчила Харківський інженерно-педагогічний інститут, у 1933–1935 рр. працювала економістом в Наркоматі оборони УРСР, в 1937 р. – в службі руху м. Мічурінськ, в 1937–1938 рр. – в обласному комітеті Медикосоцтруд Київського палацу праці [39].

28 липня 1938 року за архівними інспекторами Миколаївського обласного архівного управління були закріплені установи республіканського й обласного рівня, в яких вони проводили обстеження стану діловодства й архівів. Кожен інспектор повинен був обстежити протягом року не менше ніж 30 установ [40].

Проте ситуація з архівною освітою співробітників архівів Миколаївської області, особливо районних архівів, була катастрофічною. Жоден з працюючих у райархівах не тільки не мав спеціальної архівної освіти, а й не володів елементарними знаннями з архівної справи. Яскравим прикладом може бути керівник Баштанського районного архіву Векла Кирилівна Ганопольська. В листі від 31 березня 1938 року вона навела перелік питань, без з'ясування яких не могла рухати архівну справу в районі,

хоча працювала наполегливо й самовіддано: «...прошу... выслать инструкции для ведения архивной работы. Указать такие пункты: 1) сроки хранения архивных материалов в районном архиве; 2) сроки хранения в учреждениях на местах; 3) порядок обследования архивных точек по району, концентрации архивных материалов по району; 4) какие учреждения подлежат сдаче в районный архив своего материала; 5) какой порядок утилизации и отправки в исторический архив архивного материала, через комиссию или... остальные пункты прошу указать, в разі пропущено мной». В іншому листі В. К. Ганопольська наполягала: «...я жду вашу инструкцию или инструктора по сегодняшней день. А я вам писала, тов. Тищенко, что я работник новый и мне надо крепко помочь в этой работе, у вас по этому делу моих писем там, в облархуправе, не менее пол десятка, а воз и ныне там... помещение скоро завалится, потолок сядет на голову, оно старое, на строительство нового помещения для райархива ничего не утвердили в нашем районном бюджете...» [41]. Відреагував В. І. Стрельський, надіславши телеграму про направлення В. К. Ганопольської на навчання до Одеси: «БАШТАНСКИЙ РИК НЕМЕДЛЕННО ШЛИТЕ АРХИВИСТА КУРСЫ ОДЕССУ СТРЕЛЬСКИЙ ОБЛАУ» [42].

З 13 квітня 1938 року розпочали роботу обласні курси з методики й техніки архівної справи для завідувачів районних архівів. Відвідувачами курсів стали й співробітники архівного управління [43]. Теоретичний курс включав такі теми: політичне значення архівів (2 години), побудова архівної системи в СРСР (2 години), архівна термінологія (2 години), систематизація архівних документів (4 години), складання описів (2 години), 20 років архівного будівництва в Україні (2 години). 18 годин було відведено на вивчення «Правил роботи районних архівів СРСР», а саме опрацьовувалися розділи: «Приймання архівних матеріалів», «Облік архівних матеріалів», «Зберігання архівних матеріалів», «Загальний порядок видавання й зворотного приймання архівних матеріалів», «Заняття при райархівах», «Надання архівного матеріалу в тимчасове користування», «Видача архівних довідок», «Відбір

архівної макулатури для утилізації», «Ревізія», «Передавання документів до історичного архіву», «Обладнання й утримання приміщень», «Контроль стану архівів установ районів», «Архівно-довідкова бібліотека». Практичні заняття проводилися за темами: розподіл документів за установами, визначення структури установи, розподіл документів за структурою, вибір принципу систематизації, систематизація, формування справ, розбирання розсипу, підшивка й перешивка справ, опрацювання справи у нову обкладинку, підшивка газет, визначення заголовків, оформлення верхнього аркушу обкладинки, нумерація аркушів, засвідчувальний аркуш у справі, формування в'язок, розміщення матеріалу за обраним принципом систематизації, складання інвентарного опису, пакування в'язок і надпис ярликів, формування справи установи, укладання довідкової картотеки установи, акт обстеження установи, акт приймання-передавання документів установи, ведення книги установи (списку установ і аркушів установ), ревізія (листи ревізії), знайомство з формами актів, знайомство з формами описів, штемпель архіву, відомості про наявність архівного матеріалу за кожний рік, аркуш-замісник, надписи на коробках і ярликах. Курси завершилися іспитом (В. І. Стрельський був у складі комісії, яка приймала іспити (заліки)). Всім слухачам була виплачена стипендія й видані посвідчення [44].

Наприкінці 1938 року І. І. Тищенко та В. І. Стрельський підвищували кваліфікацію на трьохмісячних курсах Управління центральними державними архівами в м. Ленінград. Проте, очевидно, то не була товариська подорож. Важко зрозуміти мотиви І. І. Тищенка (можна припустити, що він сприймав В. І. Стрельського як претендента на посаду, яку сам обіймав), але саме він у таємному листі від 29 вересня 1938 року повідомив виконуючому обов'язки управляючого Центральним архівним управлінням СРСР М. В. Мальцеву про розбіжності в біографії В. І. Стрельського, написаній 1937 року, про репресії його батька та про розслідування стосовно самого В. І. Стрельського, яке ніби то проводив Миколаївський обком комсомолу 1938 року. Метою І. І. Тищенка було не пустити колегу на курси до Ленінграда, він

категорично протестував («я возражаю против посылки тов. Стрельского на курсы») і писав, що В. І. Стрельський досконало знає історію СРСР і навіть викладає цю дисципліну в інституті, а також історію, теорію та практику архівної справи, то ж він не потребує навчання на курсах. І. І. Тищенко відверто наполягав: «что он [В. І. Стрельський] там будет делать, не знаю» [45]. На курсах В. І. Стрельський отримав лише відмінні оцінки з історії народів СРСР, історії установ, історії архівного будівництва, методики і техніки архівної справи, методики і техніки публікацій документів, палеографії (Див. повний текст листа у Додатку № 3) [46].

1938 року органи НКВС викрили [ніби – Л. Л.] змову ворогів народу, які намагалися вчинити диверсійний акт: спалити приміщення та архівні матеріали Державного історичного архіву. Відтак, Центральне архівне управління УРСР направило всім керівникам обласних архівних управлінь, Головархіву Молдавської АРСР, директорам центральних, обласних державних і військових архівів таємний обіжник із вимогою негайно перевірити всіх охоронців архівів і завідувачів архівосховищ через органи НКВС, забезпечити всі історичні архіви потрібними засобами охорони, встановити ґрати на вікнах, оббити залізом двері, ізолювати архівосховища від вогнепальних речей, пломбувати і контролювати опломбування дверей приміщень, систематично перевіряти протипожежний та охоронний стан архівосховищ [47]. Цей обіжник наводить на думку про ретельну підготовку архівів до передавання їх у відання НКВС. Ця підготовка включала й укладання звітів про роботу архівів за попередні півтора року. Надаючи пораду щодо укладання цих звітів, В. І. Стрельський рекомендував директору Кіровського державного історичного архіву Б. І. Заксу звертати особливу увагу в кадровій сфері на очищення архіву від «вредителей»; а, показуючи стан архіву за попередні роки, вказувати як «ликвидировалась и ликвидируется вредительская практика» (див. повний текст листа в Додатку № 2) [48].

3 1938 року архіви підпорядковано Народному комісаріату внутрішніх справ СРСР, в Україні – з березня 1939 року – НКВС УРСР.

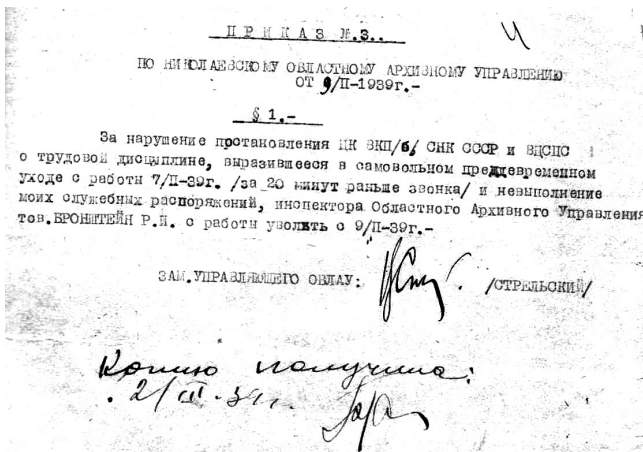
Це стало «логічним завершенням курсу на політизацію і підпорядкування архівів партійно-урядовим органам». Для керівництва архівами у складі НКВС СРСР було створене Головне архівне управління НКВС СРСР, якому підпорядковано архівні установи союзних республік. У складі НКВС УРСР був утворений Архівний відділ (з червня 1941 року реорганізований на Архівне управління НКВС УРСР). Центральні архіви підпорядковувалися Народному комісару внутрішніх справ УРСР, відповідно обласні – начальникам управлінь НКВС областей, міські і районні – начальникам міських і районних відділів НКВС [49]. Наказом по Управлінню НКВС УРСР по Миколаївській області від 19 лютого 1939 року згідно з постановою Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1938 року і наказом НКВС СРСР від 17 січня 1939 року органи управління архівною справою та архіви Миколаївської області передано до відання органів НКВС [50].

На час підпорядкування архівів НКВС (у лютому – на початку березня 1939 року) були запроваджені Правила внутрішнього розпорядку Миколаївського обласного архівного управління (Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області). Вони передбачали підвищення результативності праці, досягнення повного виконання постанов ЦК ВКП(б), Раднаркому і ВЦРПС і посилення трудової дисципліни. Робота в управлінні починалася о 9-й ранку і закінчувалася о 16-й годині, обідня перерва тривала одну годину. Прихід співробітників на роботу обліковувався рахівником. Співробітникам заборонялося вести розмови, що не стосувалися службових справ; читати газети, якщо необхідність їх опрацювання не торкалася виконання робочих завдань; тинятися по кімнатах і коридорах без діла; голосно розмовляти й сперечатися; виконувати не передбачену службовими завданнями роботу; забирати з собою і виносити з управління без дозволу керівника документи; видавати заробітну плату, посвідчення тощо в робочий час. Вихід з управління під час робочого дня був можливим лише з дозволу керівника або його заступника, про що робився запис у журналі. Громадські обов'язки виконувалися в позаробочий час. Відсутність через хворобу уможлиблювалася

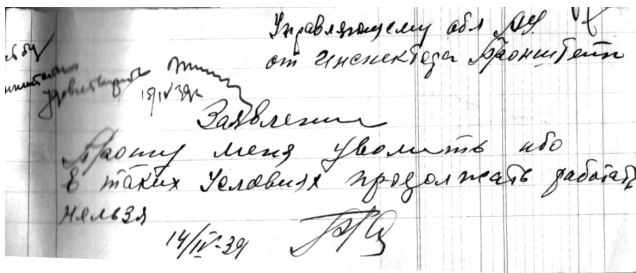
лише за наявності висновку лікувальної установи. Понаднормові роботи дозволялися лише у виключних випадках, однак за їх наявності працівник не міг відмовитися від виконання завдання, хоча й мав право поскаржитися до місцевого комітету. Прибирання приміщень здійснювалося до початку робочого дня. Нарешті головна заборона, якої мали чітко дотримувати співробітники: «Все данные о количестве, содержании, а также месте, способе и условиях хранения архивных материалов, находящихся в архивохранилищах, не подлежат оглашению» [51]. У фонді Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» збереглися щомісячні «Сведения о работниках Архивного отдела УНКВД по Николаевской области, нарушивших указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 года». Вони мають поділ на такі розділи: «начальствующий состав (самовольная отлучка свыше 6 суток, самовольная отлучка до 6 суток, опоздание)», «младший начальствующий состав (самовольная отлучка до 2-х часов, самовольная отлучка свыше 2-х часов, самовольная отлучка свыше суток)», «прочий состав (опоздание до 20 минут, прогул, самовольное оставление работы)». Як бачимо, суворіші вимоги було застосовано до звичайних співробітників. Контроль за співробітниками покладался на В. І. Стрельського, ним же складалися й підписувалися «Сведения...» [52].

Аналіз документів з архівного фонду Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» показує надзвичайно високу плинність кадрів у ті роки: співробітники звільнялися за власним бажанням або їх звільняли за будь-який проступок, навіть за банальне запізнення на роботу на «19 хвилин» [53]. Основною причиною плинності кадрів були важкі умови праці в архівах, величезні обсяги архівної роботи та відсутність спеціальної архівної освіти, через що працівники не могли якісно виконувати обов'язки й підпадали під догани та звільнення. На посади керівників районних архівів часто призначали осіб, які навіть не вмели грамотно писати.

У тих умовах В. І. Стрельський, укладаючи план роботи облрхуправління на 1939 рік, помістив до нього багато заходів, спрямованих на

Наказ про звільнення інспектора Миколаївського обласного архівного управління Р. І. Бронштейн за порушення правил трудового розпорядку, підписаний В. І. Стрельським. Наказ не набрав сили й Р. І. Бронштейн працювала в управлінні до квітня 1939 р., коли сама подала заяву про звільнення. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 4.

Заява інспектора Миколаївського обласного архівного управління Р. І. Бронштейн про неможливість працювати в умовах устано­в­леного трудового розпорядку й звільнення. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 17.

підвищення кваліфікації архівістів і заміщення вакантних посад в архівах. Серед них: іспити для керівного складу архівів в обсязі історико-архівного інституту та підготовка його власної дисертації, здача технімуму архівно-технічними працівниками (такий статус мали архівісти в роки підпорядкування архівів НКВС), навчання на курсах при ЦАУ СРСР та ЦАУ УРСР, підвищення кваліфікації завідувачів районних і міських архівів, курси для архівістів без відриву від роботи, наукові відрядження до ЦАУ СРСР і до кращих архівів СРСР, лекції архівістів для працівників установ районів і міст, обмін досвідом кращих наукових і архівно-тех-

нічних працівників обласних, районних і міських архівів, наради, надання консультативної допомоги директорам і завідувачам архівів. Крім того, В. І. Стрельський планував підготовку доповідей керівників облархуправління про стан обласних, районних і міських архівів та архівів діючих установ для представлення їх на нарадах обласного, районних та міських виконкомів, в тому числі про впорядкування та організацію зберігання архівних документів. На 1939 рік планувалося подовження роботи з обстеження архівів у обласному центрі (100 установ), в районах і містах (2398 установ). Значну увагу в плані В. І. Стрельським приділено обстеженню заготівельних закладів і базарів, до яких навмисне або випадково могли потрапити цінні архівні документи. Протягом усього року планувалося концентрувати архівні документи в обласних, районних і міських архівах, здійснювати їх упорядкування та систематизацію. В плані В. І. Стрельський написав, що потрібно «добитися» отримання нарядів на виготовлення коробок, забезпечення архівів бланками, формами нового обліку, асигнування коштів на спорудження та ремонт архівних будинків [54].

Фонд Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» рясніє документами, що віддзеркалюють боротьбу архівістів за статус архівної професії, за підвищення рівня професійної освіти, за виділення архівам приміщень і створення належних умов для зберігання архівних документів, за впорядкування документів в установах і передавання їх на зберігання до архівів, за якість планово-звітної документації, за складання карток на архівні фонди, у тому числі під грифом «таємно» тощо (**наприклад, див. Додаток № 1**). Як це не прикро писати, але архівістам доводилося виконувати роботу із так званого розроблення архівних документів в оперативно-чекістських цілях, попросту кажучи з виявлення інформації «по окрасках» про осіб, які мали дворянське або купецьке походження, за імперських часів працювали в державних установах, прокуратурі, судах, в'язницях, на митниці, служили в царській армії або при царському дворі, в поліції та жандармерії, були кандидатами в гласні або гласними міських дум, губернато-

рами, директорами гімназій і банків, власниками приватних промислових і торговельних підприємств, землевласниками і домовласниками, членами Тимчасового уряду, членами інших, ніж більшовицька, політичних партій (Польська партія, об'єднана РСДРП, «Бунд», Поалей Ціон, партія УНО (Українське Національне Об'єднання), монархісти, боротьбисти, октябристи, трудовики, меншовики, есери, анархісти, члени «Союзу русского народа», партії «Народная свобода», українського товариства «Просвіта» та ін.), представниками урядів іноземних держав (консули і віце-консули) та компаній в Російській імперії, учасниками повстань проти радянської влади, отаманами міста Миколаєва, білогвардійцями, петлюрівцями, гетьманцями, махновцями, кулаками, троцькістами, зінов'євцями, сіоністами, націоналістами-фашистами, служителями релігійних культів, сектантами, німцями-колоністами, засудженими, воювали в Добровольчій Армії і т. д. Інформація про цих людей, а також про їх родинні зв'язки, передавалася до 2-го відділу НКВС (таємно-політичний відділ, створений для боротьби з політичними ворогами) [55]. Архівам доводилися величезні планові показники на утилізацію архівних матеріалів, виконання яких було можливе хіба що за умови передавання в утиль усіх наявних на зберіганні архівних матеріалів. З українських архівів продовжувалося вилучення військових архівних фондів і відправлення їх до центральних архівів РСФСР. Майже на всіх документах, звітах, наказах, інформаціях, листах з цих питань зустрічаємо підпис В. І. Стрельського, наприклад:

– 28 березня 1940 р. – «Николаевскому областному архиву [роз'яснення з приводу укладання карток на таємні фонди]... Директору архива т. КОГОН необходимо чаще проверять работу в процессе ее выполнения, чтобы во время предупредить ошибки, а также организовать обмен опытом в работе между отдельными научными сотрудниками. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [56];

– 15 квітня 1940 р. – «Николаевскому областному архиву и Херсонскому государственному историческому архиву. При проверке

высланных историческими архивами отчетов о работе за 1-й квартал 1940 г. не указано... количество выделенных в утиль единиц хранения, а даны сведения только об израсходованных человеко-днях. Между тем, в годовых планах указаны конкретные цифры: по Николаевскому областному архиву 44400 единиц хранения, по Херсонскому ГИА 44000 единиц хранения. При наличии таких отчетов не возможно судить о степени выполнения планов. ..На выделяемые в утиль материалы должны составляться отборочные списки с указанием количества отобранных единиц хранения и на основании этих данных, а также на основании актов Союзутиля нужно и составлять отчет о выделении макулатуры... Начальник Архивного отдела УНКВД по Николаевской области ВАКУЛЕНКО. Старший научный сотрудник СТРЕЛЬСКИЙ» [57];

– 1 червня 1940 р. – «Секретарю Горностаевского райкома КП/б/У. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области просит Вашего вмешательства в вопрос о том, чтобы райисполком принял конкретные меры к обеспечению райархива новым помещением, либо к оборудованию существующего, т. к. нынешнее состояние охраны и хранения материалов является недопустимым... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [58];

– 9 червня 1940 р. – «Архивному отделу НКВД УССР, г. Киев. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области сообщает, что для выполнения постановления СНК СССР за № 140 от 28-го января 1940 года об обеспечении районных архивов помещениями, мы добились вынесения Николаевским Облисполкомом специального постановления /№ 111 от 9-го февраля/ и приказа Начальника УНКВД по Николаевской области. Положение с помещениями райархивов в результате имеющихся постановлений и усиления инспекторских выездов значительно улучшилось. Однако, ряд райисполкомов игнорируют выполнение постановления Облисполкома, что заставило нас подать через УНКВД специальную докладную записку на имя председателя Облисполкома... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [59];

– 21 червня 1940 р. – «Архивный отдел УНКВД по Николаевской области на Ваш запрос сообщает, что зав[едующий] райархивом является не архивариусом райисполкома, а ответственным работником... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [60];

– 5 жовтня 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Херсонскому государственному историческому архиву. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает в срочном порядке взять на учет все фонды, сосредоточенные в секретном отделе архива, и карточки выслать в Архивный отдел в 3-х экз. Из списка секретных фондов Вашего Архива нужно исключить только материалы тех фондов, которые подлежат передаче в другие архивы /материалы фракций и др./. Все остальные фонды должны быть взяты на учет, в том числе и те фонды, в отношении которых Вами высказаны соображения о необходимости их рассекречивания. Вопрос о рассекречивании нами не может быть в настоящее время решен... Заместитель Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [61];

– 2 листопада 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Архивному отделу НКВД УССР. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области согласно Вашего отношения от 16 октября 1940 р. за № 762/с при этом препровождает списки секретных фондов Николаевского Областного Архива. Списки секретных фондов Херсонского Государственного Исторического Архива были высланы Вам непосредственно Херсонским ГИА. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [62];

– 10 листопада 1940 р. – «ВЕСЬМА СРОЧНО. СЕКРЕТНО. Николаевскому областному архиву и Херсонскому государственному историческому архиву. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает немедленно с получением сего сообщить, какие имеются у Вас материалы по разведывательной работе белых. В виду оперативной важности указанных материалов необходимо срочно снять копии со всех имеющихся материалов и выслать их ГАУ НКВД СССР. О предпринятых мерах срочно сообщите Арх[ивному] Отд[елу]

УНКВД по Николаевской области. Заместитель Начальника Архивного Отдела УНКВД по Ник[олаевской] области СТРЕЛЬСКИЙ» [63];

– 18 листопада 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Архивному отделу НКВД УССР... Архивный отдел УНКВД по Николаевской области при этом препровождает данные по разработке материалов секретных фондов... По Николаевскому областному архиву разработано 12 фондов, материалы о выявленных лицах переданы во 2 отдел УНКВ. По Херсонскому ГИА разработано 1 фонд, по остальным фондам материалов для составления полит окрасок нет. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [64];

– 28 листопада 1940 р. – [Акт про перевірку стану зберігання і розроблення архівних фондів в архівних органах Миколаївської області] «СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО. ... Отделы секретных фондов созданы в Николаевском областном и в Херсонском государственных архивах... В отделе секретных фондов Николаевского областного архива сосредоточено 70 фондов /материалы полиции, различных антисоветских политпартий, спецчастей советских учреждений и др./. В Херсонском ГИА сосредоточено 95 фондов. Как в Николаевском, так и в Херсонском ГИА секретные фонды полностью учтены по новым формам ГАУ НКВД СССР... П. РАЗРАБОТКА СЕКРЕТНЫХ ФОНДОВ. По указанию ГАУ НКВД СССР по отделам секретных фондов исторических архивов составлены картотеки отдельно по окраскам, в которых по состоянию на 1/XI–1940 г. учтено: по Николаевскому обл[астному] архиву 2841 чел., из них: бундовцев – 12, эсеровцев – 88, околоточных надзирателей – 14, жандармов – 3, белогвардейцев – 72, петлюровцев – 6, провокаторов – 12, землевладельцев – 748, выщипанных из советских учреждений – 426, бандитов – 164 и т.д. По Херсонскому ГИА на 30 чел., из них: городских – 9, стражников – 12, урядников – 5 и др. Разработка секретных фондов для составления картотеки продолжается. Следует отметить, что по всем поступающим запросам, как из органов НКВД, так и из других партийных и советских органов даются своевременно исчерпывающие ответы... ЧЛЕНЫ КОМИССИИ /ОЩЕПКОВ, МУРАШОВ, ЧУ-

БУКОВ, СТРЕЛЬСКИЙ. С актом согласен: Зам. Нач[альника] Архивного отдела УНКВД по Ник[олаевской] обл[асти] СТРЕЛЬСКИЙ/» [65].

18 листопада 1940 року В. І. Стрельський направив таємного листа Миколаївському обласному та Херсонському історичному архівам, в якому він наголошував на прискоренні розроблення таємних матеріалів, визначенні першочерговою роботи з виявлення особового складу контрреволюційних організацій і груп, максимальному пришвидшенні виконання запитів НКВС. В. І. Стрельський попереджав директорів архівів про адміністративну відповідальність за неякісне і невчасне виконання усіх видів робіт із секретними матеріалами (див. повний текст листа в Додатку № 4) [66]. Роботу було пришвидшено й кожного місяця архіви відправляли до НКВС звіти про кількість виявлених осіб «по окрасках». Наприклад, 24 грудня 1940 р. направлено дані за листопад 1940 р. на 573 особи та за грудень 1940 р. на 333 особи, 4 лютого 1941 р. направлено дані на 125 осіб, 26 лютого 1941 р. на 4550 осіб, 5 березня 1941 р. на 4614 осіб, 22 березня 1941 р. на 4747 осіб, 21 квітня 1941 р. на 5120 осіб, 5 травня 1941 р. на 5254 особи, 20 травня 1941 р. на 5311 осіб, 6 червня 1941 р. направлено дані за другу половину травня на 5683 особи, 23 червня 1941 р. на 5133 особи (наведено відомості лише по Миколаївському обласному історичному архіву зі справи «Сведения о разработке архивных материалов в оперативно-чекистских целях») [67]. Директиви, роз'яснення, запити, групові запити, іноді на всіх членів сім'ї кожного дня надходили від органів НКВС під грифами «Секретно» до архівів: «... сообщит о службе в белогвардейском комендантском управлении 1918–20 гг. в г. Николаеве Басова Ивана Ивановича и Басовой Веры Феофановны...», «...выдать справку на Короткова Романа Романовича о его пребывании в партии эсеров...», «...проверит принадлежность Цветкова Мирона Николаевича, 1891 года рождения, в прошлом к партии анархистов...», «... являлся ли Сербиенко Василий Кириллович сотрудником жандармского управления...», «...выслать списки с полной характеристикой на всех лиц, состоявших ра-

нее в антисоветских политпартиях...». Відповідно архіви надсилали відповіді також під грифом «Секретно»: «...сообщаем, что комендантом города Николаева во время деникинцев был полковник Васильев...», «посылаем две копии с карточек, в которых есть сведения о Кунельском», «...Николаевский областной архив настоящим представляет продолжение списка лиц, принадлежащих к антисоветским партиям...» і т. д. [68].

26 вересня 1939 року на посаду директора Миколаївського обласного архіву призначено Когон Іду Григорівну [69], 8 грудня 1939 року на посаду начальника Архивного відділу УНКВС по Миколаївській області призначено Вакулєнка Григорія Петровича (І. І. Тищенка 1 грудня 1939 р. направлено на роботу в Західну Україну) [70], а з 5 квітня 1941 року – випускника Харківського державного бібліотечного інституту Луніна Михайла Сергійовича [71]. Саме завдяки В. І. Стрельському в 1940 році М. С. Лунін потрапив на підвищення кваліфікації до Московського державного історико-архівного інституту, що в подальшому сприяло його призначенню на посаду начальника архівного управління. «С 1 июля 1940 г. в г. Москве созываются 3-х месячные курсы научных работников архивных отделов и государственных архивов, не имеющих специального архивоведческого образования. Нам предоставлено на указанные курсы 1 место, которое мы предоставляем областному архиву и предлагаем выделить на эти курсы ст[аршего] научного сотрудника т. Лунина», – писав В. І. Стрельський [72].

1 січня 1941 року Архивний відділ УНКВС УРСР надіслав до Архивного відділу УНКВС по Миколаївській області новий, значно скорочений, штатний розпис [73]. У зв'язку з цим під скорочення підпали кілька працівників. У тому числі за наказом від 14 лютого 1941 року № 4 В. І. Стрельського було звільнено з посади «старшего научного работника – заместителя начальника Архивного отдела по сокращению штатов, согласно присланных штатов Архивным Отделом НКВД УССР» [74]. 22 червня 1941 року почалася війна з нацистською Німеччиною. Директор Миколаївського обласного архіву І. Г. Когон стала тимчасово

виконуючою обов'язки начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області [75]. Перед архівістами Миколаївщини поставо завдання знищення та евакуації секретних архівних фондів: 188 фондів було спалено, а 20 фондів таємного відділу евакуйовані до м. Уральськ [76]. Всі інші архівні фонди залишилися в сховищах архіву під час нацистської окупації Миколаєва. Підготовкою секретних фондів до евакуації займалися співробітниця Петлицька та Хлопова, а в дорозі документи супроводжували Петлицька та Васильєва [77]. Чи був причетний до евакуації архівних фондів В. І. Стрельський, як про те зазначено в низці праць? Можливо, але лише на громадських засадах, оскільки на той час він не працював ні в архіві, ні в Архівному відділі УНКВД. Сам же вчений указав в автобіографії, що в серпні 1941 року він евакуювався до м. Ворошиловград.

Таким чином, автор статті спростовує недостовірні фактичні відомості, подані попередниками. В. І. Стрельський не був ні директором архіву (на цій посаді послідовно працювали Р. Ю. Асушкіна, М. К. Мороз, І. Г. Когон), ні управляючим ОБЛАУ (І. І. Тищенко), ні начальником Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (І. І. Тищенко, Г. П. Вакуленко, М. С. Лунін). У «миколаївський період» В. І. Стрельський обіймав посади старшого наукового співробітника Миколаївського державного історичного архіву/ Миколаївського обласного історичного архіву (1 вересня 1935 р. – 20 квітня 1938 р.), старшого наукового співробітника-заступника управляючого Миколаївського обласного архівного управління (20 квітня 1938 р. – 19 лютого 1938 р.) та старшого наукового співробітника-заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (19 лютого 1939 р. – 14 лютого 1941 р.). В період роботи в архіві (після звільнення Р. Ю. Асушкіної (2 березня 1938 р.) і до призначення М. К. Мороз (20 квітня 1938 р.)) В. І. Стрельський був виконуючим обов'язки директора архіву.

У чому полягає сутність «миколаївського періоду» В. І. Стрельського, невже лише в краєзнавчих дослідженнях, роботі над дисертацією й викладацькій діяльності в Миколаївському педагогічному інституті? Архів, архівне управління та архівний відділ були основним

місцем його роботи до 14 лютого 1941 р., в інституті він працював за сумісництвом, і лише після скорочення перейшов на постійну роботу до ВНЗ. Отже, основна увага майбутнього вченого-архівіста віддавалася архівній справі. Які напрями цієї роботи були основними для В. І. Стрельського? Найперший – організація архівної роботи в сфері впорядкування документів, відбору нецінних документів до знищення та цінних для постійного зберігання в архіві, комплектування архіву, систематизація й описування документів, укладання карток Єдиного Державного Архівного Фонду, планування та звітність, виділення приміщень для районних архівів та їх устаткування архівним обладнанням, обстеження архівних підрозділів установ. Другий – організація архівної освіти (лекцій, семінарів, довготривалих курсів для архівістів), запровадження складання архівно-технічного мінімуму в обсязі історико-архівного інституту. В. І. Стрельський як фундатор архівної освіти в Україні постав і зріс саме в Миколаєві. Третій – засекречування архівних фондів, які містили цінну для НКВС інформацію, розроблення архівних документів в оперативно-чекістських цілях, виявлення відомостей про осіб, котрі з точки зору сталінського режиму потенційно були «ворогами народу», укладання на них карток і надсилання їх до 2-го (таємно-політичного) відділу НКВС, організація виконання запитів органів НКВС. Отже, з «миколаївського періоду» спливає образ В. І. Стрельського, з одного боку, як історика-архівіста, майбутнього вченого і педагога, а з другого як «гвинтика» в репресивній машині сталінізму, що використовувала архіви для організації масових репресій [78]. У будь-який момент син репресованого, В. І. Стрельський, сам би міг стати жертвою сталінських репресій (слід наголосити на визначній ролі Р. Ю. Асушкіної в долі вченого за часу, коли репресували його батька), тому він приховував відомості про батька, за кожної можливості вип'ячував свою відданість комуністичній партії, всіяко демонстрував готовність боротися з антирадянськими елементами й бездоганно виконував накази керівництва НКВС. Що ним керувало: страх за себе й своїх рідних, прагнення кар'єри, любов до історичної науки

й архівів, за якої неможливо покинути роботу навіть усвідомлюючи катастрофічні наслідки її результатів для інших людей? Чи варто тепер засудити В. І. Стрельського, а разом з ним інших архівістів – безмовних виконавців наказів сталінського керівництва? Незважаючи на позицію автора, кожен читач обстоюватиме власну думку, та слід пам'ятати, що сьогодні ми навіть уявити собі не можемо жахіття «п'ятирічки великого терору», коли за 5 років (1937–1941 рр.) молох сталінізму поглинув понад 5 мільйонів людей.

Література та джерела

1. Ковальський Н. П. Вопросы теории и методики источниковедения истории СССР в трудах В. И. Стрельского // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Межвузовский сборник научных трудов. – Днепропетровск, 1985. – С. 8–14; Табачник Д. В. Краєзнавча діяльність В. І. Стрельського в Миколаєві (1935–1941 рр.) // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С. 84–85; Табачник Д. Видатний вчений-джерелознавець України В'ячеслав Ілліч Стрельський // Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. Ч. 1. – Миколаїв, 1994. – С. 35–37; Шевченко Л. В. Батько і син (І. Д. та В. І. Стрельські) // Репресоване краєзнавство (20–30-і рр.) – К., 1991. – С. 259–263; Мищак І. В. І. Стрельський як організатор підготовки істориків-архівістів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник. – Вип. 1: Архів і особа. – К., 1999. – С. 274–278; Стрельський Г. В. Стрельський В. І. вчений-історик, дослідник і організатор вітчизняного краєзнавства // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 325–330; Шевченко Л. В. В. І. Стрельський – вчений-історик-джерелознавець // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 482–490; Шевченко Л. В. В. І. Стрельський – краєзнавець за покликом душі // Праці центру пам'яткознавства. – Вип. 3. – 2001. – С. 194–201; Проблеми архівознавства і джерелознавства: Зб. наук. праць до 90-річчя від дня народження проф. В. І. Стрельського. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». – Вип. 4. – К., 2001. – 416 с.; Калакура Я., Войцехівська І. Особові фонди фундаторів архівної справи в Київському університеті імені Тараса Шевченка – професорів В. Стрельського та В. Замлинського // Архівіст: Ювілейний збірник. – К., 2002. – С. 30–43; Патик В. В. Історіографія життя та творчості вченого-історика В'ячеслава Стрельського (1910–1983) / В. В. Патик // Гілея. (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 179–187; Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. – Миколаїв: ТОВ Від. – Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 134 с.
2. Патика Вікторія Василівна. В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. – 19 с.
3. Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження). Монографія / І. Н. Войцехівська [та ін.] ; наук. ред. І. Н. Войцехівська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 208 с. – К., 2010. Також див. з історіографії життя та творчості В. І. Стрельського статтю В. І. Патик «Історіографія життя та творчості вченого-історика В'ячеслава Стрельського (1910–1983)», опубліковану в: Гілея (науковий вісник). Історичні науки. Вип. 22. – К., 2009. – С. 179–187.
4. Стрельська Л. І. Стрельський В'ячеслав Ілліч. Електронний ресурс: Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/arkhivoznavstva-ta-spetsial%60ny/strel%60s%60kyu-v-yacheslav-illich/>; Шевченко Л. В. Стрельський В'ячеслав Ілліч. Електронний ресурс: Енциклопедія історії України. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&l21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Strelskyj_V
5. Див. автобіографію В. І. Стрельського, написану 22 січня 1942 р. в м. Омськ, представлену на он-лайнній виставці «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)» на веб-сайті Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektoary_arhivu_ursr.php
6. Стрельський В'ячеслав Ілліч. З виставки «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)». Електронний ресурс Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. – Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektoary_arhivu_ursr.php
7. Наказ Р. Ю. Асушкіної про складання обов'язків директора Миколаївського державного історичного архіву й призначення В. І. Стрельського від 2 березня 1938 року. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-982, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
8. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 50.
9. Войцехівська І. Н., Патик В. В. Історик-архівіст В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя народження) // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2010. – № 3–4 (269): липень-вересень. – С. 240–257; Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження). Монографія / І. Н. Войцехівська [та ін.] ; наук. ред. І. Н. Войцехівська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – К., 2010. – С. 18.

10. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 50.
11. Див. автобіографію В. І. Стрельського, написану 22 січня 1942 р. в м. Омськ, представлену на он-лайнній виставці «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)» на веб-сайті Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektoary_arhivu_ursr.php
12. Патица Вікторія Василівна. В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. – С. 11.
13. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 12, арк. 19.
14. Стрельський В. Миколаївський державний історичний архів за п'ять років [Текст] / В'ячеслав Стрельський // Архівознавчий збірник. – К: Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. – С. 66–69.
15. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 22, арк. 43–44.
16. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 18, 44, 44зв., 45, 46, 46зв.
17. Стрельський И. Д. Указатель важнейших статей, помещенных в «Курских губернских ведомостях» с 1900 по 1909 год // Труды Курского губернского ученого архивного комитета. Курск, 1915. Т. II. С. 148–205.
18. Курский адрес-календарь за 1916 год. – К., 1917. – С. 68.
19. Бугров Ю. А. Стрельский Илья Дмитриевич // Курская энциклопедия. Составитель Гойзман Ш. Р. – Курск 2004–2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mke.su/doc/STRELSKI%20ID.html>; Бугров Ю. А. Литературные хроники Курского края. Персоналии «С». // Курск дореволюционный. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old-kursk.ru/book/chronicles/chron_s.html; Бугров Ю. Страницы истории курского краеведения / Юрий Бугров// Краеведческие чтения. Вып. 1. – Курск, 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old-kursk.ru/book/kraeved/kr89-1.html>; Кононова Татьяна Леонидовна. Становление и развитие книжного дела в Центральном Черноземье (конец XVIII – начало XX в.) Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Курский государственный университет. – Курск, 2014. – С. 268; Михайлова И. Л. «Тайна жизни бытия» Ильи Дмитриевича Стрельского // Вестник МГОУ. Серия: Русская филология. – 2016, № 3. – С. 79–85; Михайлова И. Л. Журнал «Курский театр» в культурном пространстве провинциального города // Вестник МГОУ. Серия: Русская филология. – 2016, № 1. – С. 135–140.
20. Щавелев С. П. Первооткрыватели курских древностей. Очерки истории археологического изучения Южнорусского края. Советское краеведение в провинции: взлет и разгром (1920–1950 гг.). – Курск: Изд-во Курск. Гос. мед. Ун-та, 2002. – 197 с.
21. Акиншин А.Н. Трагедия краеведов (по следам архива КГБ) // Русская провинция. Записки краеведов. Вып. 1. – Воронеж, 1992. – С. 208–282.
22. Протокол допроса гр. Горохова Тихона Абрамовича, произведенного курским оперсектором 10 февраля 1931 г.; Протокол допроса Горохова Тихона Абрамовича, произведенного уполномоченным Курского оперсектора 13 февраля 1931 года / Щавелев С.П. «Дело краеведов ЦЧО» 1930–1931 гг. Курский «филиал». Документальный очерк // Марков Б. В., Щавелев С. П. Критика тоталитарного опыта. Монография. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 159 с.
23. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 38–38зв.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 14, оп. 1, спр. 1754, арк. 6–9.
25. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 47–48.
26. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 32, 36, 43.
27. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 11.
28. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 14.
29. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 13–14; ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 5, 16.
30. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 17.
31. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 93, арк. 28.
32. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 29.
33. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. Р-982, оп. 1, спр. 4, арк. 30.
34. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 11.
35. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 1.
36. Кіровський (Кіровоградський, нині – Кропивницький) державний історичний архів (директор Закс Борис Ізраїлович), Кіровський міський архів (завідувач Овчинников Микола Федорович), Миколаївський державний історичний архів (директор Мороз Марія Кузьмівна), Миколаївський міський архів (завідувач Грузман Лев Ісакович), Херсонський державний історичний архів (директор Кудрявцева Прасковія Федорівна), Херсонський міський архів (завідувач Мазур Олександра Григорівна), Аджамський районний архів (завідувач Силидей Андрій Петрович), Баштанський районний архів (завідувач Ганопольська Векла Кирилівна), Березнегуватський районний архів (завідувач Селюк Олександра Євтихівна), Бериславський районний архів (завідувач Димченко Марія Іванівна), Бобринецький районний архів (завідувач Атанов Роман Герасимович), Варварівський районний архів (посада завідувача вакантна на квітень 1938 року), Великолепетиський районний архів (завідувач Кучма [ім'я по батькові не зазначено], з листопада 1938 року – Н. Г. Курасова), Великоолександрівський районний архів (завідувач Макалова Феодосія Наумовна), Вітязевський районний архів (завідувач Мисевра Віра Ігнатівна, з листопада

1938 року – Рибак Ганна Юхимівна), Володимирівський районний архів (завідувач Яковлев Олександр [по батькові - нерозбірливо]), Голопристанський районний архів (завідувач Гидулянов Ігнат Іванович), Горностаївський районний архів (завідувач Лаптев [ім'я по батькові не зазначено]), Долинський районний архів (завідувач Старовер Іван Володимирович), Єланецький районний архів (завідувач Новохатько, з листопада 1938 року – В.М. Кузьменко), Єлисаветградський районний архів (завідувач Шталновський Іван Якович), Знам'янський районний архів (завідувач Палій Федір Степанович), Казанківський районний архів (завідувач Пронько [ім'я по батькові не зазначено]), Калініндорфський районний архів (завідувач Ізнюк Маня Мойсеївна), Каховський районний архів (завідувач Подвойський Ісидор Іванович), Компаніївський районний архів (завідувач Сорока Савва Матвійович), Новгородський районний архів (завідувач Сулима Марія Костянтинівна), Новобузький районний архів (завідувач Солониченко Акилина Гаврилівна), Нововоронцовський районний архів (завідувач Малихіна Таїса Миколаївна), Новоодеський районний архів (завідувач Дем'янова Марія Тимофіївна), Новопраський районний архів (завідувач Сафатінова Поліна Павлівна), Новотроїцький районний архів (завідувач Тимошенко Катерина Петрівна), Олександрійський районний архів (завідувач Гладкий Іван Андрійович), Очаківський районний архів (завідувач Везно Федір Дмитрович), Петровський районний архів (завідувач Івашко Іван Семенович [закреслено прізвище Булка]), Привільнянський районний архів (завідувач Матюшин Іван Костянтинович), Скадовський районний архів (завідувач Стадник Іта Йосипівна), Снігурівський районний архів (завідувач Смолянська Олександра Тимофіївна), Тілігуло-Березанський районний архів (завідувач Дудіна Валентина Миколаївна), Устинівський районний архів (завідувач Марбіна Тетяна Григорівна), Фріц-Геккертівський районний архів (завідувач Павлусенко Валентина Мойсеївна), Хорлівський районний архів (завідувач Лисенко Тетяна Григорівна), Цюрупинський районний архів (завідувач Попов Дмитро Михайлович), Чаплинський районний архів (завідувач Кудієвський Фома Францевич). ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 13–14.

37. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
38. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 6; спр. 36, арк. 6.
39. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 66, арк. 8.
40. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 20.
41. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 11, арк. 4–5.
42. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 11, арк. 6.
43. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 9.
44. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 10–12. Також див. спр. 14, арк. 19 (наказ № 12 від 7 травня 1939 р. про закінчення вивчення програми з теорії та техніки архівної справи по Миколаївському обласному архіву й призначення комісії для приймання заліку у складі Тищенко, Стрельський і Мороз).
45. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 16, 17.
46. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 67.
47. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 2.
48. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 5, арк. 27–28.
49. Викладено за: Зміцнення командно-адміністративної системи управління архівами та їх підпорядкування НКВС. Архівне будівництво в Україні за часів радянської влади (1919–1990) // Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – С.50.
50. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 106, арк. 6.
51. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 9.
52. Див. приклад: ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 15, арк. 35.
53. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 5.
54. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 15, арк. 1–3.
55. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 30–32; спр. 15, арк. 1–55; спр. 16, арк. 1–54, спр. 8, арк. 1–33, 71; а також див. «Типовой список архивных материалов, выделяемых в отделы секретных фондов центральных, республиканских, краевых и областных государственных архивов» (Москва, 1939 г., 5 с.).
56. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 26, арк. 4–5.
57. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 26, арк. 20.
58. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 55.
59. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 57.
60. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 54.
61. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 14, арк. 13.
62. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 11.
63. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 69.
64. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 28.
65. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 12, арк. 1–4.
66. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 56.
67. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 16, арк. 1–47.

68. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 7 на 100 арк.
69. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
70. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 27, арк. 6 (Вакуленко); спр. 33, арк. 45 та спр. 14, арк. 51 (Тищенко).
71. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 61, арк. 1; спр. 62, арк. 2.
72. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 76.
73. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 51.
74. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 50.
75. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 58.
76. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 3, арк. 17.
77. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 50, арк. 4–5.
78. Див. детальніше: Подкур Р., Ченцов В. Создание архивных подразделений органов государственной безопасности СССР – УССР. Механизм сбора информации органами государственной безопасности УССР в 1920–1930-х гг. / Подкур Р., Ченцов В. Документы органов Государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь, 2010. – С. 13–94.

Додаток № 1

Стаття В. І. Стрельського, запропонована Миколаївським обласним архівним управлінням до публікації в миколаївській газеті «Южная правда» 1 червня 1938 року

В справі на аркушах під номерами 7–10 міститься рукопис – «чорнетка» – цієї статті, написаний В. І. Стрельським, аналіз якого дає підстави, незважаючи на зазначення в кінці тексту машинопису прізвищ двох авторів, начальника Миколаївського обласного архівного управління І. І. Тищенка та В. І. Стрельського, стверджувати одноосібне авторство В. І. Стрельського і непричетність до написання статті І. І. Тищенка.

СОХРАНИТЬ ДОКУМЕНТЫ СТАЛИНСКОЙ ЭПОХИ (к XX-ти летию Ленинского декрета об архивном деле)

Сегодня исполняется XX-ти летняя годовщина со дня подписания Лениным декрета «О реорганизации и централизации архивного дела».

В числе первых своих декретов Советская власть провозгласила образование Единого Государственного Архивного Фонда, государственную собственность на архивные материалы.

С первых же дней Октябрьской Социалистической Революции пролетариат повел борьбу за подлинное освоение архивных материалов прошлого, как острейшего оружия в борьбе с классовыми противниками советского государства.

Ленинский декрет положил основу Советского Архивного Строительства, он поднял на высоту важнейшей общегосударственной задачи дело охраны, сохранения и использования архивных материалов.

За протекшие XX лет архивные материалы широко использовались в деле социалистического строительства. Использование архивных материалов прошлого в хозяйственном строительстве дало миллионы руб[лей] экономии. Историческая наука в СССР имеет самое ближайшее соприкосновение к архивам, к архивным материалам, как источнику и базе научно-теоретических марксистско-ленинских разработок. Огромные задачи, поставленные партией перед историческим фронтом, потребуют еще большего использования архивов.

С помощью архивных материалов немало разоблачено явных и притаившихся врагов социалистической родины, троцкистско-бухаринских буржуазно-националистических и всяких других агентов фашизма.

Вот почему охрана и хранение архивных материалов требуют величайшей политической, пролетарской бдительности.

Враги народа немало потрудились над тем, чтобы, пробравшись в архивный участок, расхитить важнейшие политические материалы, использовать различные научно-исследовательские

учреждения, в том числе и архивы для прикрытия флагом теоретической и научной работы шпионских троцкистско-фашистских банд.

Наша партия и правительство проявляют неустанную заботливость об архивах и архивном деле. Постановление ЦИК СССР от 27/VI–1935 г. «О мероприятиях по упорядочению архивного дела в Союзе ССР», постановление ЦИК и СНК СССР от 5/II–1936 г. «Об упорядочении архивного дела в Народных Комиссариатах и центральных учреждениях СССР» и постановление ЦИК и СНК УССР от 4/VI–1936 г. ставят во всей категоричности вопросы полной охраны архивных материалов, полного упорядочения архивных материалов, для всестороннего использования их в различных областях социалистического строительства.

Несмотря на отцовскую заботливость, проявляемую партией и правительством к архивам, благодаря все еще не изжитому благодушию отдельных исполнительных комитетов, руководителей отдельных учреждений, предприятий и организаций, благодаря все еще плохой работе Центрального Архивного Управления и его местных органов, состояние архивного дела в Союзе ССР все еще продолжает оставаться неудовлетворительным.

Состояние архивных материалов в ряде областных, районных, городских и сельских учреждениях и организациях, а также состояние государственных, городских и районных архивов Николаевской области вызывает серьезную тревогу.

Во многих случаях государственные архивные материалы, имеющие огромное политическое и научное значение, сохраняются без всякого учета, в непригодных, совершенно неудовлетворительных помещениях, что не обеспечивает их охраны и сохранности и может привести к расхищению их классово-враждебными элементами, для борьбы против советского народа.

Наиболее неприглядным участком архивного фронта являются архивы действующих учреждений, материалы которых имеют политическое значение, отражая величие ленинско-сталинской эпохи.

Отдельные руководители учреждений, предприятий и организаций даже не знают, что у них должна существовать на правах отдела особая архивная часть, особый архив действующего учреждения. Хранящиеся в них в течении определенного времени /до передачи в государственные, городские и исторические архивы/ материалы должны быть объектом самого пристального, самого бдительного внимания.

Факты говорят, что руководители ряда областных, городских, районных и сельских учреждений и предприятий не усвоили еще в полной мере чувства ответственности за сохранение своего делопроизводственного материала.

На Николаевском маслозаводе хранятся материалы с 1935 г. Материалы находятся в совершенно неупорядоченном состоянии, не учтены и поэтому не могут быть используемы и не обеспечены в смысле сохранности. При смене секретарей архив не принимается и не передается и работники завода даже не могут сказать сколько же дел, документов у них хранится.

Школа № 5 совершенно не имеет ответственного лица за хранение архива. Материалы за все годы находятся в не разобранном виде и не описанном состоянии, охрана их от расхищения совершенно не обеспечена.

Архив макаронной фабрики содержит материалы с 1927 г. Материалы, зафиксировавшие работу предприятия за 10 лет, совершенно не упорядочены, не описаны и не учтены, что абсолютно не гарантирует их от расхищения.

В Николаевском педагогическом институте ответственного за хранение и упорядочение архива не имеется, вследствие чего архивные материалы находятся в хаотическом беспорядке, а за 1931–1932 гг. архивные материалы совершенно пропали из Института.

Материалы Николаевского Горсовета свезены в сарай, лежат на полу в куче в разрушенном состоянии.

Николаевский Горкоммунотдел не имеет помещения для хранения архивных материалов.

Большинство сельсоветов, колхозов, совхозов, МТС и предприятий не обеспечивают сохранности архивных материалов. Имеются случаи пропажи архивных материалов сельсоветов, совхозов и колхозов за несколько лет /Калиновка/, как правило, материалы не упорядочены, хранятся в открытых шкафах, нет ответственных за хранение, охрану и упорядочение архивных материалов. Имелись случаи незаконного уничтожения архивных материалов в действующих учреждениях.

В Баштанском, в Голо-Пристанском и др[угих] районах ряд учреждений незаконно, без всякой санкции выделили в утиль материалы вечного хранения.

В не менее плохом состоянии находятся и наши государственные, районные и городские архивы, которые должны концентрировать к себе материалы действующих учреждений. Благодаря отсутствию внимания к городским и районным архивам со стороны ряда райисполкомов и горсоветов, архивы не обеспечены необходимейшими условиями для работы. Сроки передачи архивных материалов из действующих учреждений в райархивы, как правило, истекли, но из-за отсутствия помещения, условий работы и условий охраны, концентрация не производится.

Наиболее больным вопросом работы райархивов являются помещения. Елисаветградский, Б[ольше] Александровский, Чаплинский и др[угие] райархивы не проводят и в дальнейшем не могут проводить концентрации архивных материалов из-за отсутствия свободного помещения.

Неоднократные требования перед РИК[районными исполнительными комитетами] ни к чему не привели.

Снигиревский райархив должен концентрировать материалы различных учреждений с 1924 по 1936 г., но из-за отсутствия достаточного помещения и главное из-за необорудованности его, сконцентрировано за 1-е полугодие только 150 единиц из плана 1100.

Ценнейшие материалы, отразившие социалистическую реконструкцию деревни и борьбу народа с последним капиталистическим классом в СССР – кулаком, не могут быть сконцентрированы в государственные архивы и в то же время не обеспечена их охрана в сельсоветах, колхозах и совхозах.

Имеющиеся помещения райархивов в большинстве случаев совершенно не обеспечивают охраны и сохранности материалов.

Баштанский райархив, например, находится в подвале, потолок в нескольких местах обвалился, во время дождя вода проникает в помещение.

Благодаря приему в прежние годы в райархивы неупорядоченных материалов, а также вследствие плохих условий хранения материалов самих районных и городских архивов, архивные материалы находятся в большинстве случаев в непригодном, в неупорядоченном состоянии. Так, например, в Береславском райархиве из 69 фондов не упорядочено 38, в Ново-Одесском райархиве из 30 – не упорядочено 12, в Знаменском из 92 – не упорядочено 46, в Баштанском райархиве все 59 фондов нуждаются в упорядочении.

Однако, заведующие райархивами райисполкомы не создали нормальных условий для работы.

План упорядочения архивных материалов в Б[ольше] Александровском райархиве выполнен менее чем на 8 %, что объясняется невозможностью работать в архиве вследствие абсолютной неотопляемости помещения в течении круглого года. Имеются случаи использования зав[едующих] райархивами на другой работе, подчас в течении длительного времени в ущерб выполнения ими их прямых обязанностей /Ново-Одесский райархив, Знаменский райархив/.

Средства на упорядочение архивных материалов /клей, ножницы, нитки, бумага/ райисполкомами, как правило, не отпускаются.

Заведующим райархивами не созданы условия и для другой важнейшей работы: обследования архивов действующих учреждений.

Знаменский райархив выполнил план обследования первого квартала 1938 г. из-за отсутствия средств передвижения и разъездных только на 25 %. От случая к случаю, по причине отсутствия средств передвижения и разъездных проводятся обследования действующих учреждений Чаплинским райархивом, Горностаевским и многими другими.

Совсем неудовлетворительно поставлено дело с охраной архивов. Помещения, как правило, не пломбируются, нет сторожей, нет противопожарного оборудования.

Руководство Фр[иц]-Геккертовского райисполкома очевидно еще не понимает, что представляют из себя архивные материалы и политическое значение их охраны. Заведующий райархивом сменил без сообщения об этом Областному Архивному Управлению, дела сданы не были и новый заведующий уже обнаружил большое несоответствие между описью дел и наличностью.

Продолжаются случаи незаконного переселения архивов. Помещение Николаевского Городского Архива по постановлению Горсовета от 8/II-[19]38 г. было намечено к отобранию, а Горархив к переселению в сырой и темный подвал, где и работать невозможно и материалы хранить нельзя из-за отсутствия печей, из-за сырости. Помещение это вдвое меньше прежнего, в него не войдут уже сконцентрированные материалы, не говоря уже о новой концентрации, в чем назрела острая необходимость. В центре города прекрасные сухие помещения занимают пивные, а ценнейшие архивные материалы должны гибнуть от сырости и крыс в подвале.

Примером заботливого отношения к архивам является Кировский Горсовет, 23-го мая 1938 г. Президиум Горсовета заслушал отчеты 18-ти директоров предприятий и учреждений о хранении в них архивных материалов. На упорядочение архивных материалов отпущено дополнительно 2650 руб[лей].

Исправить положение на архивном фронте в наших силах. Нужно только осознание всей важности архивного дела и желание добиться перелома.

Оргкомитету ЦИК УССР нужно было бы заслушать на заседании Президиума Оргкомитета несколько отчетов председателей райисполкомов об архивах и издать обязательное постановление.

XX-ти летию Ленинского декрета Николаевскому Горсовету нужно было бы отметить постройкой нового помещения для Горархива, так как заводы и учреждения задыхаются от недостатка места для своих архивов.

По большевистски выполним правительственные и партийные решения об архивах, поставим архивы в полной мере на службу нашему Великому делу Ленина–Сталина, сохраним архивные материалы, отразившие величие нашей социалистической эпохи.

ТИЩЕНКО–СТРЕЛЬСКИЙ

/Николаевское областное архивное управление/

/підпис В. І. Стрельського/

**Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.
(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 3–6)**

Додаток № 2

Роз'яснення В. І. Стрельського щодо удосконалення звіту Кіровського державного історичного архіву, підготовленого з приводу передавання архівів до відання органів НКВС, надіслане директору архіву Б. І. Заксу 21 червня 1938 року

В. Срочно
ДИРЕКТОРУ КИРОВСКОГО ГОСУД[АРСТВЕННОГО]
ИСТОРИЧ[ЕСКОГО] АРХИВА тов. ЗАКСУ

Ваш отчет в связи с передачей Архивов в органы НКВД получен, но он может рассматриваться только как материал к отчету о работе за последние 1,5 года. Отчет должен состоять не из отдельных таблиц и описательных материалов о работе за 1937 г. и полугодие 1938 г., а дать цельную картину состояния архива за последние три года в области кадров, упорядочения,

охраны и использования арх[ивных] материалов. Эти отдельные вопросы архивной работы нужно показать в динамике, в движении, руководствуясь вопросником ЦАУ СССР.

В отчете нужно показать прежде всего вопрос о кадрах. Показывая движение кадров за три года нужно обратить особое внимание на очищение от вредителей, на количественный и качественный рост кадров, на текучесть кадров и ее причины.

Отчет должен показать конкретно настоящее состояние архивных материалов. Нужно показать, что представлял из себя архив несколько лет назад, как ликвидировалась и ликвидируется вредительская практика. В отчете должно быть точно указано /по годам и в настоящее время/ количество полностью упорядоченных и описанных фондов, сколько фондов и единиц хранения нуждаются в упорядочении и каком именно.

Для составления полноценного отчета нужно пересмотреть описи /выборочно/, сверить с наличием имеющихся материалов. В отчете указать сколько фондов упорядочено и описано, но из-за отсутствия в течение долгого времени ревизии и в результате выделения макулатуры и пр. соответствие записанного имеющемуся в действительности не проверено.

Нужно указать в отчете какие материалы отсутствуют в Архиве: раскраданы врагами народа или выданы, но не возвращены обратно. Что сделано для предупреждения расхищения, какие созданы условия для сохранения архивных материалов от порчи.

В отчете нужно остро поставить вопросы о помещениях, кадрах и все другие неразрешенные до сих пор вопросы, с тем, чтобы органы НКВД приняли меры к созданию нормальных условий для работы архивных органов.

Отчет должен состоять не из сухих цифр, в нем нужно избегать общих положений, например: «часть материалов упорядочена и описана, а остальной материал упорядочен сдатчиком»... «было опубликовано несколько статей» и т.п. Нужно указывать конкретно, что сделано в 1936 г., 1937 г., 1938 г. во всех областях архивной работы. Нужно конкретно показать рост архива за последние годы, очищение от врагов и бездельников, ликвидацию последствий вредительства и действительное состояние в данное время.

Работа по составлению отчета является неотложной. Отчет должен быть предоставлен ОБЛАУ [областному архивному управлению] немедленно.

В. И. О. УПРАВЛЯЮЩЕГО ОБЛАУ /підпис/ СТРЕЛЬСКИЙ

**Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.
(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 5, арк. 27–28)**

Додаток № 3

Таємний лист Управляючого Миколаївським обласним архівним управлінням І. І. Тищенко до в. о. управляючого Центральним архівним управлінням СРСР М. В. Мальцева про розбіжності в автобіографіях В. І. Стрельського, написаних у 1937 році, проведення розслідування та неможливість через це відрядження його на архівознавчі курси до м. Ленінград від 29 вересня 1938 року

СЕКРЕТНО

Отпечат. 3 экз.

ЦАУ СССР – тов. МАЛЬЦЕВУ

7/IX–[19]38 г. от Вас получено отношение за № 51/м, предписывающее нам прислать тов. СТРЕЛЬСКОГО на курсы ЦАУ СССР в г. Ленинград, кроме того 28/ IX получена телеграмма о том же.

Сообщаю: 1. Отец Стрельского проживает в гор. Курске – репрессирован. Если учесть то, что в период его пребывания в Институте в Москве велось расследование о том, что отец Стрельского бывший поп, которое у Вас не подтвердилось, то я считаю, что между первым и вторым случаем существует какая то связь.

В автобиографии, писаной Стрельским в 1937 г., он утверждает, что его отец в 1921 и 1922 г. г. был три месяца попом в с. Низовцево Рыльского уезда, находясь в связи с Г. П. У. [Государственное политическое управление при НКВД РСФСР].

Обком КСМ [Коммунистический Союз Молодежи], членом которого он состоит, ведет по этому вопросу расследование.

В Николаевском Обл[астном] Архивном Управлении из числа сотрудников, архивное дело знает только Стрельский.

В связи с его отъездом у нас не смогут пройти семинары и курсы арх[ивных] работников учреждений.

Наконец сами курсы, если они проходят по старой программе, ничего ему нового не сообщат.

Исходя из всего этого, я возражаю против посылки тов. Стрельского на курсы.

И поэтому прошу еще раз прислать подтверждение о том, что кандидатура Стрельского на курсы Вами утверждена, или же пришлите мотивированный отказ хотя бы той причине, что уровень знаний Стрельского абсолютно не нуждается в прохождении этих курсов.

1. В Институте он читает Историю СССР,
2. Прекрасно знает теорию и технику арх[ивного] дела,
3. Историю архивного дела тоже великолепно знает, что он там будет делать, не знаю.

Прошу прислать ответ немедленно.

УПРАВЛЯЮЩИЙ ОБЛАУ
НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
/ТИЩЕНКО/

Машинопис, відпуск

(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 17)

Додаток № 4

**Лист заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області
В. І. Стрельського Миколаївському обласному та Херсонському історичному архівам про
прискорення розроблення таємних фондів від 18 листопада 1940 року**

СЕКРЕТНО
НИКОЛАЕВСКОМУ ОБЛАСТНОМУ
И ХЕРСОНСКОМУ ИСТОРИЧЕСКОМУ АРХИВАМ

Состояние учета, оперативной разработки и справочной работы по секретным материалам государственных архивов все еще не соответствует тем требованиям, которые поставлены в настоящее время перед Архивами.

Исходя из этого Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает:

1. Срочно полностью закончить разборку, систематизацию, описание и учет секретных материалов.

2. Развернуть работу по выделению материалов из общих отделов архивохранилища в секретный отдел, с тем, чтобы закончить этот вид работы и представить учетные карточки на фонды Архивному отделу к концу этого года.

3. Усилить, как первоочередную работу, оперативную разработку секретных архивных материалов для выявления личного состава контрреволюционных организаций и групп.

4. Максимально рационализировать исполнение запросов органов НКВД–УНКВД в направлении ускорения розыска данных на запрашиваемых лиц и повышения качества справок в смысле их полноты.

Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предупреждает, что директора архивов и заведующие отделами секретных фондов несут административную ответственность за брак в работе, за некачественное и несвоевременное исполнение всех видов работ в отделах секретных фондов.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИКА АРХИВНОГО ОТДЕЛА
УНКВД ПО НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ /підпис/ СТРЕЛЬСКИЙ

**Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.
(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 56)**

POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI

Polska Akademia Umiejętności to jedna z najważniejszych instytucji Nauki Polskiej.

Powstała w 1872 r. w wyniku przekształcenia Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, które istniało przy Uniwersytecie Jagiellońskim od 1815 r. Skorzystano z zagranicznych wzorów, takich jak czeska „Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften” i wiedeńska „Kaiserliche Akademie der Wissenschaften”. Organizacje te skupiały uczonych wszelkich dziedzin. Powołanie instytucji czysto naukowej możliwe było w dobie autonomii galicyjskiej i było przejawem myśli pozytywistycznej. Idea powstała w gronie uczonych, polityków i działaczy, takich jak Antoni Zygmunt Helcel, Jerzy Lubomirski, kurator Ossolineum we Lwowie, Alfred Potocki, minister i późniejszy prezes Rady Ministrów Austrii i Józef Majer, ostatni prezes Towarzystwa Naukowego. Potocki z Lubomirskim przekonali do tego projektu urzędników ministerstwa oświaty w Wiedniu i uzyskali zgodę cesarza Franciszka Józefa I, który rzeczywiście zainteresował się Akademią i ofiarował jej na początek 20.000 złr.

Środki na utrzymanie Akademii pochodziły z różnych źródeł, były to: dotacja rządu wiedeńskiego, dotacja władz autonomicznych Galicji (Sejm Krajowy we Lwowie) oraz dary społeczeństwa polskiego. Ogólne dotacje uzupełniane były środkami celowymi, na konkretne badania np. dla Komisji Fizjograficznej na prace rozpoznawcze geologiczno-górnice.

Wśród prywatnych darczyńców wspomnieć należy m.in. Józefa Szalaya, organizatora uzdrowiska w Szczawnicy, który w 1876 r. ofiarował zakłady zdrojowe Akademii. Ziemianin z Ukrainy, Probus Barczewski, jako ostatni z rodu, przekazał swój majątek w 1884 r. na szkoły wyższe w Galicji i Akademię Umiejętności. Erazm Jerzmanowski, powstaniec 1863 r. zgromadził w Stanach Zjednoczonych znaczny majątek. Pod koniec życia osiedlił się w Krakowie i przekazał Akademii sumę 1.200.000 koron. Z tej dotacji opłacane były nagrody za prace naukowe, literackie i in., zwane „polskimi Noblami”,

a otrzymali je m.in. Ignacy Jan Paderewski i Henryk Sienkiewicz. W okresie międzywojennym na szczególną uwagę zasługuje dar arcyksięcia Karola Stefana Habsburga, ostatniego protektora Akademii. Zamieszkały w Żywcu i związany ze społeczeństwem polskim przekazał w 1924 roku Akademii dobra żywieckie (lasy, grunty orne, stawy) o powierzchni ponad 10.000 hektarów. Majątek ten po zagospodarowaniu stał się w latach następnych podstawą utrzymania Akademii.

Po pierwszej wojnie światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości Akademia stała się narodową instytucją, oficjalnie wspieraną przez państwo i reprezentującą naukę polską, także wobec międzynarodowych organizacji naukowych. W okresie międzywojennym – już jako Polska Akademia Umiejętności - przejawiała największą aktywność. Publikowano wówczas ponad 100 serii wydawniczych, a w Rzymie utworzono Stację Naukową.

II wojna światowa przyniosła Akademii znaczne straty personalne. Po okupacji niemieckiej działalność PAU była kontynuowana do 1952 r., kiedy to jej agendy i majątek zostały przejęte, decyzją ówczesnego rządu, przez nowoutworzoną Polską Akademię Nauk w Warszawie. PAU formalnie nie została rozwiązana; próbowano ją reaktywować w latach 1956/57 i 1980/81 i wreszcie udało się Akademię odbudować po 1989 r.

Początkowo Akademia formalnie ograniczona do terenu zaboru austriackiego od początku była instytucją naukową i kulturalną o charakterze ogólnopolskim. Skupiała badaczy z terenów całej Polski, a także z wielu innych krajów (np.: Ignacy Domeyko z Chile, Aleksander Chodźko z Francji, Maria Skłodowska-Curie, profesor Sorbony w Paryżu). Wszyscy członkowie posiadali takie same prawa i mogli uczestniczyć w jej działaniach.

Celem istnienia Akademii i jej zadaniem była (i jest) praca badawcza jej członków i współpracowników w oparciu o pomoc całej struktury Akademii.

Zgodnie z pierwszym statutem (1872 r.) i późniejszymi zmianami Członkowie Akademii,

dzielili się na zwyczajnych i nadzwyczajnych (dawnych członków Towarzystwa Naukowego Krakowskiego). Od 1919 r. wprowadzono podział na członków czynnych (krajowych i zagranicznych) oraz korespondentów (krajowych i zagranicznych). Każdy wydział mógł mieć 100 członków. Czyli na całą Akademię przypadało 300 członków, a po powstaniu Wydziału Lekarskiego - 400. W latach 1932 -1952 łączna ich ilość wynosiła 416.

W pierwszych latach istnienia Akademii jej członkami zostawali mężczyźni. Dopiero na przełomie XIX i XX wieków kobiety zostały dopuszczone do studiów uniwersyteckich i z czasem mogły osiągać godności akademickie.

Władze PAU i współczesna struktura.

Naczelną władzą PAU jest Walne Zgromadzenie składające się z członków czynnych (w każdym Wydziale maksymalnie 27) i członków korespondentów (zasadniczo 36 w każdym wydziale, z możliwością nieznacznego przekroczenia). Członkowie zagraniczni (maksymalnie 41 w Wydziale) mogą uczestniczyć w Zgromadzeniu i w innych działaniach PAU. Zgromadzenie wybiera na 3-letnie kadencje Zarząd, w skład którego wchodzi prezes, dwóch wiceprezesów (jeden ze środowiska warszawskiego), sekretarza generalnego i delegata Walnego Zgromadzenia. Poza delegatem Walnego Zgromadzenia, wybór władz i członków zagranicznych podlega zatwierdzeniu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. W 2005 r. uchwalono powołanie Rady PAU, która składa się z Zarządu, dyrektorów, wicedyrektorów, sekretarzy Wydziałów i pełnomocników Zarządu do współpracy z zagranicą. Akademia posiada także Komisję Rewizyjną.

Współczesna Akademia składa się z sześciu Wydziałów. Najpierw powstały (1872 r.) Wydziały: I Filologiczny, II Historyczno-Filozoficzny i Matematyczno-Przyrodniczy. W okresie międzywojennym (1930 r.) zorganizowano V Wydział Lekarski. W odnowionej Akademii (1991 r.) Wydział Matematyczno-Przyrodniczy podzielono na dwa: III Nauk Ścisłych (Matematyczno-Fizyczno-Chemiczny) oraz IV Przyrodniczy. Najmłodszym jest VI Wydział Twórczości Artystycznej, który powstał w 1997 r.

W skład Wydziałów wchodzi komisje, złożone z członków Akademii i współpracowników, wybieranych przez komisje. Niektóre z nich mają charakter międzywydziałowy, interdyscyplinarny (współcześnie 11). Od początku działania Akademii najliczniejszą była Komisja Fizjograficzna (około 90 członków), zajmująca się badaniem warunków naturalnych Galicji, a potem Małopolski; geologii, gleby, sieci wodnej i roślinności. Zgromadziła bogate zbiory, które weszły do utworzonego Muzeum Fizjograficznego. Drugą pod względem liczebności i znaczenia naukowego była Komisja Historyczna (około 60 członków), ze znaczącym udziałem naukowców lwowskich. Łączna liczba komisji przekroczyła trzydzieści. Duże znaczenie miały także inne komisje: Antropologiczna, Językowa, Prawnicza i in.

Obok komisji powoływane są komitety, których zadaniem jest prowadzenie konkretnych badań lub doraźnych prac. Duże znaczenie mają też delegatury i stacje naukowe. Stacje istnieją w Gdańsku i w Katowicach. We Wrocławiu działa agenda – Komisja Przyrodniczo-Medyczna PAU we Wrocławiu.

Za granicą przez pewien czas pracowała stacja utworzona w 1994 r. na bazie Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, który działał od 1942 r., a w czasie przymusowego zawieszenia działalności PAU w latach 1952-1989 kontynuował jej tradycje. Obecnie trwają starania o ożywienie działalności stacji. Nawiązano kontakty z Polskim Instytutem Naukowym w Kanadzie, powstałym w 1943 r. jako oddział Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku, a od 1976 działającym jako niezależna instytucja kanadyjska. Kontaktowi temu także nadano status Stacji Naukowej PAU.

W strukturze PAU działa Biblioteka Naukowa PAU i PAN. Jej początków należy szukać jeszcze w połowie XIX w. w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W swoich zbiorach posiada ok. 718 500 volumenów i jednostek w tym ok. 168 500 jednostek zbiorów specjalnych (17 045 starych druków, przeszło 14 815 rękopisów, ponad 99 000 rysunków, grafik i ekslibrysów). Biblioteka wydaje drukiem własny „Rocznik” oraz prowadzi wymianę wydawnictw z instytucjami w 65 krajach.

Archiwum Nauki PAN i PAU działa jako samodzielna jednostka od 2002 r., a podobnie

jak biblioteka, zostało powołane na skutek porozumienia Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk. W zasobie liczącym przeszło 1400 metrów bieżących akt mieszczą się archiwalia m.in. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815-1872), akta własne Akademii i spuścizny wielu uczonych.

Działalność.

Od początku swego istnienia Akademia starała się wyjść na arenę międzynarodową. Streszczano obcojęzyczne publikacje i dokonywano ich wymiany. Od XIX w. uczestniczyła w poszukiwaniu, gromadzeniu i badaniu źródeł historycznych, delegowała przedstawicieli na kongresy zagraniczne. Zorganizowano stacje naukowe w Paryżu i w Rzymie. W 1892 r. Towarzystwo Historyczno-Literackie wystąpiło do Akademii z propozycją objęcia opieki nad Biblioteką Polską w Paryżu. Biblioteka, która stała się własnością Akademii w 1893 r. gromadziła rękopisy i publikacje do dziejów Polski i stanowiła oparcie dla Polaków studiujących w Paryżu. Prowadziła także działalność odczytową i wystawienniczą. Paryską stacją opiekował się z ramienia Akademii m.in. delegat Władysław Mickiewicz (do 1926 r.). W 1881 r. papież Leon XIII otworzył Archiwum Watykańskie dla studiów naukowych, a Akademia Umiejętności rozpoczęła systematyczne badania nad polonikami. Powstała wówczas stała „Ekspedycja Rzymska”. Stację naukową, wzbogaconą o cenne zbiory Lanckorońskich, udało się zorganizować w Rzymie dopiero w 1927 roku.

PAU jest członkiem Union Académique Internationale, której była założycielem w 1921 r. Współcześnie aktywnie uczestniczy w jej działaniach. Spośród wielu projektów wspomnieć należy przykładowo o podjętym wspólnie z Ukrainą: Mundus Scythio-Sarmaticus et Graco-Romanus. PAU współpracuje z Akademiami

wielu krajów, m.in. ze Słowacką Akademią Nauk, Akademią Nauk Republiki Czeskiej, Saską Akademią Nauk, Austriacką Akademią Nauk, a wspólnie z Ukraińską Akademią Nauk prowadzi poszukiwania archeologiczne w dolinie Dniestru. Wyniki tych prac opublikowano w wydawnictwie „Prac Komisji Prehistorii Karpat”. Akademia prowadzi wiele projektów badawczych, finansowanych m.in. ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

PAU współdziała z Instytutem Historii Polskiej Akademii Nauk w wydawaniu Polskiego Słownika Biograficznego. To monumentalne dzieło zostało zainicjowane w 1935 r. właśnie przez PAU i wydawane było przez nią do 1949 r.

Z wielu innych przedsięwzięć Akademii wspomnieć należy o publikacji PAUart.

Przedsięwzięcie to polega na publicznym, internetowym udostępnieniu katalogu ikonografii, której właścicielem jest PAU i częściowo PAN. Kolekcja liczy 9000 obiektów, w tym dzieła Rembrandta i Albrechta Dürera, pochodzące m.in. z kolekcji Lanckorońskich, zbiorów Bronisława Piłsudskiego z Sachalina i Michała Greima z Kamieńca Podolskiego.

PAU prowadzi bardzo szeroką działalność kulturalną i społeczną, m.in. uczestniczy w przyznawaniu wielu nagród za wybitne osiągnięcia, nie tylko naukowe (np.: Nagroda im. Erazma i Anny Jerzmanowskich, Nagroda im. Mikołaja Kopernika, Nagroda im. Mariana Kukieła i in.). Warto wspomnieć choćby kilku stypendystów Akademii: byli nimi m.in.: historycy Władysław Konopczyński, Tadeusz Korzon i Franciszek Piekosiński; w dziedzinie literatury: Jan Kasproicz, Maria Konopnicka, Kazimierz Tetmajer, Stanisław Witkiewicz, Stanisław Wyspiański; w dziedzinie malarstwa: Olga Boznańska, Julian Fałat, Wojciech Kossak, Jacek Malczewski, Jan Matejko, Józef Mehoffer i wielu innych.

Wybrana bibliografia:

1. J. Dybiec, Polska Akademia Umiejętności 1872-1952, Kraków 1993,
2. J. Hulewicz, Akademia Umiejętności w Krakowie 1873-1918, Wrocław-Warszawa 1958,
3. P.Hübner, Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939-1989, Kraków 1994.
4. St. Grodziski, Polska Akademia Umiejętności 1872 -1952-2002, Kraków 2005.

Маярчак С.П.

ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ IX-XIII СТ.

Розглядається питання етнічного складу населення Середньодністровського Лівобережжя IX-XIII ст. за матеріалами Південної Хмельниччини. Робиться висновок про домінування слов'янського компоненту у регіоні над тюркським.

Ключові слова: Середньодністровське Лівобережжя, етнічний склад, IX-XIII ст., слов'яни.

Розташування Середнього Подністров'я відносно недалеко від Степової зони (у межах кількох кінних переходів), присутність тюркізмів у місцевій топоніміці¹, свідчення писемних джерел про контакти середньовічного населення Верхнього і Середнього Дністра з кочівниками, – все це, закономірно, стимулює дослідників до пошуків та ідентифікації кочівницьких елементів матеріальної та духовної культури на досліджуваній і прилеглих до неї територіях. Однак, не варто їх перебільшувати: загалом досліджувана територія належала до слов'янського світу. Адже тут досі не відомі поховання, котрі можна було б пов'язати з кочівниками². Кількісно елементи

матеріальної культури кочівників «губляться» серед типових елементів давньоруської матеріальної культури, притаманних домінуючому у Київській Русі слов'янському населенню [7, с.117-170]. Писемні (походи 1144 і 1159 рр. на Ушицю) [8, стб. 311; 9, стб. 316, 497, 488, 497, 498, 508] та фольклорні (про Шолудивого Буняку – половецького хана Боняка) [10, с.244; 11; 12, с.101, 251; 13, с.297, 308; 14, с.422, 433, 485, 964; 15] відомості про перебування степовиків у досліджуваному регіоні свідчать про їх зовнішній, агресивний відносно місцевого населення характер. Вивчення остеологічного матеріалу з двошарових (ранньослов'янський і давньоруський періоди) поселень Городок, Устя, Бакота та Сокіл дозволило дійти висновку, що найбільшою кількістю особин на усіх цих поселеннях представлений бик домашній [16, с.52], тобто велика, а не дрібна рогата худоба, притаманна кочівницькому господарству.

Зважаючи на вищевикладене, зокрема, міркування Ю.Ю. Моргунова про три «степові»³, на думку дослідника, фортифікаційні елементи деяких середньовічних укріплень досліджуваної території (ескарпи, багаторядні напільні лінії оборонних стін і багаторядно-концентричне планування укріплень) [20, с.163-178, 248, 278], на нашу думку, не переконливі. Технічно прості й практичні в умовах горбистого ландшафту Середнього Подністров'я ескарпи відомі щонайменше на декількох городищах XI-XIII ст.: Гринчук, Городиська, Калюсик, Остапківці, Карачківці, Колубаївці, Привороття Друге, Стара Ушиця [21, с.86; 22, с.2; 23,

¹ Автору відомі такі: назва річки, що впадає у Збруч південніше м. Волочиська – Бовванець (раніше Болванець). У надавчих грамотах 1429 і 1431 рр. згадуються ще села Верх Болванця та Болванець («Baluaniec») [1, с.249, 276, 290]. Ці назви походять від слова «болван», яке, очевидно, прийшло у давньоруську мову з тюркської й означало «ідол» [2, с.186-187]. Ойконіми, що походять з тюркської мови, не виключено – від кочових народів періоду існування Київської Русі: Карачіївці Вінковоцького району, Карачківці Чемеровецького району, Великий Карабчіїв, Малий Карабчіїв і Куманів Городоцького району. Назва «Карабчіїв» у перекладі з тюркської мови означає «чорний ліс» [3, с.131]; це загалом вірно характеризує особливість природи краю у доіндустріальну добу – масиви грабових лісів з чорними стовбурами дерев. Значне поширення тюркської мови припадає на XI ст. і пов'язується з половцями [4, с.45]. Неподалік с. Великий Карабчіїв і тепер є ліс, що зветься Чорним.

² У літературі присутня помилкова прив'язка розкопаних у 1899 р. М.Ю. Бранденбургом кочівницьких курганів до території сучасного Кам'янець-Подільського району (с. Кам'янки) [5, с.66]. Насправді дослідник вивчав тоді поховання біля м. Кам'янка Ольгопільського повіту Подільської губернії (тепер територія Молдови) [6, с.166-177].

³ Такі, що привнесені на слов'янські території (первісно зі Сходу: Хазарії, Волзької Булгарії, Північного Кавказу) осілими кочівниками-федератами Русі [17, с.248]; розвинуті думки, викладені у працях: [18, с.29; 19].

с.2, 5; 24, с.88]. Теза, що ескарпи стали «глибокою архаїкою» для Русі XII ст. [25, с.164, 248], а значить і досліджуваного регіону, дискусійна. Наявність на укріпленні синхронних багаторядних оборонних ліній (напільних чи концентричних) свідчить, передусім, про його топографічні особливості, відносно значний і організований людський ресурс мікрорегіону, де воно розташоване, характер та рівень ймовірної загрози. Навряд чи й ці захисні елементи були привнесені у слов'янський Подністровський Лісостеп «степовою» фортифікаційною школою у XII ст.⁴ Усі вони відомі у регіоні ще з раннього залізного віку, тому місцеве слов'янське населення могло їх спостерігати наочно і споруджувати без значної

участі федератів-кочівників. Виявлені у двох клітках Староушицького городища вогнища не варто упевнено пов'язувати з кочівниками [27, с.179; 28, с.91]. Ці клітки могли використовувати, наприклад, як житловий резерв на випадок воєнних дій, і захисники фортеці-слов'яни [29, с.72-74; 30, с.82]. Ставчанського та Калюсько-го ідолів, очевидно, раннього залізного віку – взагалі немає підстав пов'язувати з половцями чи іншими середньовічними кочівниками [31, с.132; 32, с.10; 33; 34, с.132-133; 35, с.9-10; 36, с.91].

Отже, масштаби ймовірного осідання кочівників-федератів Русі на досліджуваній території не варто перебільшувати, кількісно тут домінували слов'яни.

Джерела та література:

1. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 416 с.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. (А–Д): пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева / е о е о. и с предисл. Б.А. Ларина. 2-е е., стер. М.: Прогресс, 1986. 576 с.
3. Коваль А.П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. К.: Либідь, 2001. 304 с.
4. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь: АСТ–Астрель, 2004. 656 с.
5. Біляева С.О. Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XIII-XVIII ст.). К.: Університет «Україна», 2012. 524 с.
6. Бранденбург М.Е. Журнал раскопок 1888-1902 гг. Спб., 1908. VII+220 с.
7. Маярчак С.П. Лівобережжя Середнього Подністров'я у IX-XIII ст. (за даними історико-археологічних досліджень): е о. ... кандидата іст. наук: 07.00.04. Київ, 2012. 391 с.
8. Полное собрание е облі летописей (ПСРЛ). Т. 1. Лаврентьевская летопись. 2-е е. / Под е о. Е.Ф. Карского. Вып. 1-3. Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1926-1928. VIII с. 579 стлб.
9. ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Изд. 2-е. С.-Петербург: Типографія М.А. Александрова, 1908. 638 с.
10. Спицын А.А. Сведения 1873 г. о городищах и курганах // Записки Отделения русской и славянской е обліко Русского археологического общества. Т. VIII. Кн. 1. С.-Петербург, 1896. С. 237–286.
11. Антонович В. Подольская легенда о Буняке // Киевская старина (КС). 1892. Июнь. С. 444–445.
12. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольский: Тип. Подольс. Губ. Правления, 1901. 401, LVII с.
13. Сецинский Е.И. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1889 году. Т. 1. М.: Тип. Г.Лиснера и А.Гешеля, 1901. С. 197–353.
14. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. IX. / Под е о. священника Е.Сецинского. Каменец-Подольский: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. 1064 с.
15. Кузмичевский П. [Драгоманов М.П.]. Шолудивый Буняка в украинских е облі сказаниях // КС. 1887. Август. С. 676–713.
16. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.). К.: Наукова думка, 1975. 156 с.
17. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные укрепления Южной Руси X-XIII е об. М.: Наука, 2009. 303 с.
18. Плетнева С.А. О юго-восточной окраине е облі земель в домонгольское время // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института е обліко АН СССР. 1964. Вып. 99. С. 24–33.

4 Зазначимо, що у недавньому дослідженні з середньовічної фортифікації на території Волзької Булгарії припущення про нібито кочівницькі традиції середньовічних городищ правильної конфігурації у регіоні не підтверджується; констатовано переважання укріплень, залежних від рельєфу місцевості [26, с.346-347].

19. Плетнева С.А., Макарова Т.И. Южное городище у с. Витачева // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института е обліко АН СССР. 1965. Вып. 104. С. 54–61.
 20. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные...
 21. Пачкова С.П. Давньоруське городище Гринчук на Дністрі // Археологія. 1979. № 32. С. 78–96.
 22. Кучера М.П. Звіт про розвідку городищ в Середньому Подністров'ї у 1974 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). 1974/6. 10 с., 8 рис.
 23. Кучера М.П. Отчет о разведке городищ в 1976 г. // НА ІА НАНУ. 1976/37. 10 с.
 24. Кучера М.П., Горишний П.А. Раскопки городища XII-XIII вв. У с. Старая Ушица // Археологические е обліков Среднего Поднепровья. К.: Наукова думка, 1983. С. 62–96. 25. Там само.
 26. Губайдуллин А.М. Фортификация в Среднем Поволжье в X – е обл половине XVI вв. (по е обліков археологических исследований): дисс. ... доктора ист. Наук: 07.00.06. Казань, 2017. 558 с. 27. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные...
 28. Марков В.И. Тюркский след в истории Украины X-XVII вв. СПб: ЕВРАЗИЯ, 2016. 382 с.
 29. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII-XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. К.: ІА НАНУ, 1999. 252 с.
 30. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные...
 31. Рыбаков Б.А. Язычество е облі Руси. М.: Наука, 1987. 784 с.
 32. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. М.: АРХЭ, 1993. 144 с.
 33. Забашта Р. Ідоли Ставчанського святилища (нові іконографічні факти й історичні паралелі) // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: Наукова конференція (Львів, 2-3 лют. 1995 р.): Збірник тез повідомлень та доповідей. Львів, 1995. С. 38–41.
 34. Забашта Р. До питання атрибуції язичницької монументальної скульптури теренів Середньої Наддністрянщини (за архівними матеріалами) // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»): Матеріали наукової конференції. Львів: Місіонер, 1998. С. 130–144.
 35. Винокур І.С. Слов'яни Південно-Східної Європи у середині I тис. н. е. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного ун-ту: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. II. С. 6–13.
 36. Марков В.И. Тюркский след...
-

Мороз В.С.
Мороз В.С.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ С. БЕБЕХИ –ЯСНОЗІР'Я

Досліджено джерела до історії Свято-Миколаївської церкви с. Бебехи: Акти заселення південно-східної Росії, поборові реєстри 16 ст., зібрані А.Яблоновським, клірові відомості за 1800, 1811 роки, топографічний та камеральний опис села за 1812 рік, клірові відомості за 1838 та 1888 роки, життєписи відомих церковнослужителів, духовне життя села, праці Євфимія Сіцінського, В.К.Гульдмана, А.Крилова, атеїстичні гоніння на церкву, її закриття і руйнація, побудова нової Свято-Миколаївської церкви у 2002 році, її благоустрій, подальше оновлення та реконструкція.

Ключові слова: Бебехи, церква, храм, будівництво, реконструкція, клірові відомості, священник, псаломщик, єпископ, паламар, диякон.

На Вільковеччині, що на Поділлі, розкинулось мальовниче село з дещо незвичною назвою Бебехи, багате на геологічні та історичні пам'ятки. З геологічних пам'яток відмітимо запаси покладів глини, придатної до керамічного та гончарного виробництва, круті обривисті яри та знаменита криниця «Ревуха», з джерела якої з великою силою, ревом і шумом виривається з під землі дуже чиста і смачна вода. Село має мальовничі, майже карпатські краєвиди, йому можуть позаздрити інші села. На околицях села залишилися рештки фортеці, досліджені хмельницькими археологами С. Шпаковським та І. Михальчишиним. Замчисько має чотири бастіони і вали укріплення, насипані у формі прямокутника площею 1 га [1, с. 33-38].

Існує ще найменше дві версії походження назви села. За спогадами старожилів на місці сучасного села було містечко Біла, що межувало з великим ярмом, в який жителі скидали всі нутрощі із худоби (тельбухи, бебехи). По другій версії люди так зневажливо називали нехитрі спожитки, які вони залишали на зберігання у селі, прямуючи з інших сіл через Бебехи у Зіньків на ярмарок, а на зворотному путі їх збирали [2, с. 118].

Перша писемна згадка про село Бебехи припадає на 1530 рік. Село було мало заселене. Селяни володіли 3 плугами орної землі, що відповідало приблизно 65 га. Один плуг складав 21,6 га і на цій території могло в середньому

проживати 12 осіб. Отже чисельність населення тоді могла складати 36-40 осіб [3, с. 66].

Намагаючись впорядкувати фінанси Корони Польської, Пйотровський сейм 1562-1563 рр. прийняв постанову про розмежування королівських і приватних володінь. Були складені реєстри маєтків і е. обл. Подільського воєводства [4]. Згадка про церкву у с. Бебехи у цих документах припадає на 1569 рік [Bebechi, dne Voniczka, aratr. 1] [4, с. 223], Площа орної землі – 21.6 га та чисельністю жителів до 15 душ. Церква скоріше була дерев'яною на кам'яному фундаменті. Як відзначає краєзнавець Блажевич Ю.І. у ті часи церкви будувались на підвищеному місці з трьома, а то й з п'ятьма банями восьмигранної груше подібної форми і завершувались головками з хрестом із прикрасами. Разом із банями будували вежі-дзвіниці. Невід'ємною складовою церкви були двоп'яти ярусні іконостаси. Церква була міцною, адже простояла майже 200 років [5, с. 258].

Краю та селу дошкуляли постійні набіги кримсько-татарської орди. Під час козацьких воєн в 1648-1676 роках Зіньківський ключ (села: Мазники, Пирогівка, Бебехи, Охрімівці, Баранівка, Лисівка, Грим'ячка, Петрашівка, Крутиброди, Заїнці) піддався сильному спустошенню.

У серпні 1672 року Османська імперія при підтримці кримських татар та козаків Петра Дорошенка оволоділа фортецею та містом Кам'янець-Подільським. За умовами Бучаць-

кого мирного договору Подільське воєводство відійшло до Османської імперії. Були утворені турецькі територіальні органи влади: ейялет з центром у Кам'янець-Подільському, Меджибізький санджак та Зіньківську нахію.

Шляхта за умовами договору могла залишитися у завойованому турками краї та сплачувати усі податки до турецької казни, накладені на підданих її маєтків, була особисто вільною, не могло бути безпідставне позбавлення маєтків, користуватися свободою віросповідання, отримувати від турецького уряду достатні кошти для безбідного життя. Шляхта, яка не бажала залишитися на завойованій турками території, повинна на протязі двох місяців від укладання договору вибути у Польське Королівство. Турецька адміністрація гарантувала безпеку її вибуття. Не бажаючи опинитися у принизливому стані польська шляхта масово покинула межі Подільського воєводства. Для відшкодування втрат, які понесла шляхта, були утворені комісарські суди, які оцінили понесені збитки. Протоколи засідань комісарських судів дають достовірну інформацію про власників втрачених маєтків і населених пунктів. В протоколах находимо таку інформацію про село [6, с. 169, 268, 265, 279]. Бебехи (Bebechy) приписані до Зіньківського ключа. Із документів комісарського суду 1678-1679 років власницею села була Сузана Поплавська, вдова Мацея Степковського, якій село дісталось від нього, а він одержав його від покійного Войцеха Машовського за 3.000 злотих, за 84 дими. На село у суді претендувала Кристина Микулинська на підставі дарування їй села в дожиття покійним чоловіком Машовським. Справу відклали на розсуд відповідної інстанції. Село знаходилось у заставі [6, с. 169, 268, 279].

Турецька окупаційна влада проявляла певну віротерпимість до православного населення, а тому можна припустити, що церква в селі діяла і під час турецького поневолення.

У вересні 1699 р. турки залишили Кам'янець-Подільське воєводство. Край був дуже спустошений і обезлюднений. Як пише дослідник історії Поділля тих часів Микола Крикун у найбільших селах Зіньківського ключа Зянькові 116 підданих, в Бебехах – 102 [7, с. 431]. Отже такому е облікованих селу було не під силу збу-

дувати церкву. Другу Свято-Миколаївську церкву у Бебехах селяни своїм коштом і зусиллям збудували у 1737 році [8; 16, с. 464].

Духовне та культурне життя села формувалось навколо церкви. Жителі села відзначалися великою набожністю, охоче і регулярно відвідували храм Божий і не тільки вранці, але і ввечері. Грамотні співали і читали на кліросі, а всі, що поза богослужінням, співали разом молитви, тропарі і другі церковні співи у три голоси. Строго дотримувалися посту і багато постилися. Майже щорічно прихожани влаштовували загальний обід. Раз в рік влітку священник з селянами ходив ходом для освячення криниць і полів.

Прибутки причту спочатку склалися із добровільних приношень від прихожан і доходів від землі. Землю причту обов'язково обробляли прихожани – орали, боронували, засівали, жали, складали у копи, доставляли у двір священника, обмолочували, а також косили сіно, згрібали і складали у копиці, працювали з власним знаряддям праці, отримуючи від священника насіння для посіву.

Причт: священник не отримував з казни ніякої платні, а тому бідував. За виконання треб причт отримував від прихожан платню. Крім того, прихожани приносили у церкву хліб, курей, горілку, полотно.

Перший опис Свято-Миколаївської церкви знаходимо у клірових відомостях за 1800 рік [8]. Церква дерев'яна збудована в 1737 р. на кам'яному фундаменті. При церкві знаходиться 92 указних дворів, в яких проживало 367 душ чоловічої статі. Село було власністю поміщика Адама Чарторийського. Церкві належало ґрунтів: ріллі – на три переміни на 36 днів, сінокосів – на 20 косарів. Дім священника знаходився на під церковній землі, було пасічисько, садок, два огороди. При означеній церкві службу ніс священник Григорій Феодоров Подугродецький 28 років, навчений російської грамоти і латинської мови. 20 січня 1797 року Преосвященнішим Іоаннікієм єпископом Подільським і Брацлавським був рукоположений у село Бебехи і на той приход затверджений грамотою. Священник Подугродецький часто промовляв прихожанам проповіді, у житті чесний і добропорядний, під судом і слідством не перебув.

За 11 років пройшли незначні зміни в історії церкви. При церкві указних дворів 86, в яких проживало 348 душ чоловічої статі. За кліровими відомостями церкві належало ґрунтів: ріллі – на три переміни на 30 косарів, сінокосів на 18 косарів. При означеній Свято-Миколаївській церкві ніс службу священника Георгій Феодоров Подугродецький, 41 рік, вдівець. Рукоположений Преосвященнішим Іоаннікієм єпископом Подільським і Брацлавським 12 грудня 1796 року. Дячок Іоаким Павлов Лотоцький 32 роки. Син Василь 2 роки. Навчений російської грамоти та нотному співу. Читання та спів посередньо. Священик у житті веде себе добре [9].

Цінним джерелом достовірної первинної інформації, на яке одним із перших звернув увагу подільський краєзнавець к. і. н. Дячок В.В. явились камеральні і топографічні описи поселень Подільської губернії. Ним же був виявлений в Державному архіві Хмельницької області та досліджений топографічний і камеральний опис села за 1812 рік. Виписку із опису наводимо мовою оригіналу. «Село Бебехи, местоположение имеет на возвышенном и гористом месте, между двух небольших ручьев, из коих один токмо название имеет «Белый». С одной стороны е облік полем, а с протчих – лесом.

Господского особого дома нет, а токмо в нем для жительства управителя [имеется – В.М.] малое деревянное старое строение, которое во время е обл прежде сего частых набегов и е облік окопано рвом и е облік возвышенным земляным валом с палисадом.

Греко-российская, из Унии обращенная, деревянная старая, с таковою же колокольнею е обл во имя Святого Николая. В ней е обліко старый и обыкновенной е обліко живописи. Священник один, жительство имеет в церковном доме. [Имеется – В.М.] небольшая школа. Земли принадлежит к сему приходу: пахотной на 12-ть дней в три руки, сенокосной на 12-ть косарей.

Господский винокуренный завод. В нем на 6 обыкновенных е об котлах е обліко производится ситка вина. Порция, как и в е обл за водах сего ключа. Вода на сеем заводе текущая по желобам из источника.

Мучных мельниц е об на 4-х плотинах на двух сих протоках. В них е обл поставов 14-

ть, просотолочен – 8 и 2 сукновальни. Кроме гашения выжигается известь, и токмо для собственной экономии. Других никаких заведений и фабрик здесь нет. Есть также е облік изрядная заездная корчма. Дорога через сие е обл идет от Каменца-Подольского до Мендзибожа в Бердичев и далее» [10].

Історія Свято-Миколаївської церкви нараховує майже 240 років. Її опис зроблено у клірових відомостях за 1838 рік. Церква збудована у 1737 р. за активної участі коштом прихожан. Будівля дерев'яна на кам'яному фундаменті, одноглава. Рядом з нею дерев'яна дзвіниця, міцна. У церкві престол во е 'я Святителя Миколая, збудований згідно указу. Церковним посудом ценова забезпечена достатньо. В церкві ще залишилися уніатські книги: Требник і Ірмологій. Причту по штату положено: священник, диякон і пономар. Землі при церкві у три переміни по 12 моргів, сінокосів на 18 косарів, хутір з хатою, пасічиськом, сінокосом на 8 косарів. На цьому ж сінокосі в 1820 р. вирубаний ліс буюшою поміщицею княжною Марією Вітембергскою і ставок, на які з Межової книги немає Ерекції, крім Генеральної візити, складеної Генеральним візитером Тимофієм Боровицьким в 1787 році про відлучення частини ріллі, на що в 1828 році заведений процес по Межовій комісії.

Дім священника з прибудовами власний, школа на при церковній землі. На утримання священника і церковнослужителів жалування не видається, доходи поступають із землеробства і приходських доходів, чому утримання е облік служителів скудне. Будівель, які б належали церкві, немає. Церква розміщена на відстані від Духовної Консисторії на 70, Духовного правління на 45 і місцевого Благочинного в 5-ти верстах. Найближчим до церква є села Пирогівка в 5, містечко Зіньків в 10, село Фащівка в 3-х верстах. Приписної до цієї церкви немає. Домової церкви також немає.

Опис церковного майна був складений в 1821 році, скріплений протоіереєм Летичівського Духовного Правління Григорієм і затверджений печаткою того ж Правління. Прибутково-видаткова книга сум квіткових і церковних надходжень за шнуром і печаткою з Консисторії в 1823 році ведуться справно і

зберігаються в цілості. Сповідальні відомості з 1823 року бережуться в цілості. В обтискній книзі, виданій за шнуром та печаткою Летичівського Духовного правління 1820 року Присутвуючим Аньонієм Стварожинським, писаних листів 9, а не писаних залашилось 39.

На час складання клірових відомостей у селі Бебехах церковну службу ніс священник Георгій Федорович Подугродецький, син священника, навчався в Подільських Богословських школах по класу Поезії, мовам: польській і латинській, арифметиці та іншим мистецтвам. По вивченні російської граматики і нотного співу 12 грудня 1796 року Преосвященнішим Іоаннієм рукоположений у священника в село Бебехи і затверджений грамотою. В 1820 році призначений Духівником 3-ї частини Благочиння і цю посаду ніс до часу складання клірових відомостей в 1838 році. Вдівець. Мав 71 рік. Отже його рік народження 1757-й.

Указний дячок Микола Федорович Лозинський призначений Указом Подільської Духовної Консисторії 13 грудня 1833 року за №9507, одружений. По останніх ревізьських сказках записаний в село Бебехи. Мав 43 роки від народження. Його дружина Єлизавета Федорівна мала від народження 36 років; діти: Григорій Миколайович – 13 років; Олександр – 9 років; Марія – 6 років. Пономарське місце було вільним.

Померлого священника Проскурівського повіту села Кадіївки Василя Веринівського діти Василь Васильович мав 22 роки, Олександр Васильович 20 років, навчався в Подільській Духовній Семінарії у середньому відділенні на пів казенному утриманні.

Село Бебехи на час складання клірових відомостей було власністю поміщика Людвіка Черкаса, який тоді в селі не проживав. В селі було 101,5 будинки, в яких проживало 421 душа чоловічої та 444 душ жіночої статі. Прихожани греко-російського віросповідання належало 79 досів, а римо-католицького – 22,5. На той час число прихожан греко-російського віросповідання складало 317 душ чоловічої та 444 душі жіночої статі, а римо-католицького – відповідно 90 душ чоловічої та 84 душі жіночої статі.

Головним джерелом доходів церкви були пожертви прихожан, поступлення від продажу свічок, вінків і виконання церковних обрядів. З

отриманих доходів церква купляла віск на свічки. На утримання церковнослужителів із казни грошей не поступало, а тому вони утримувались за рахунок прибутків від землеробства і жили бідно.

Причт свої обов'язки виконував справно. По запису у клірових відомостях Благочинного священник читання катехізису знає частково, спів самоучкою, говіння у свята дотримується. За погану поведінку був штрафований двох свічковою епітимією. В поведінці справний. Родичів у селі не мав [11].

В 1873 році с. Бебехи Черкасом було продано пану Собанському, який мав маєток в с. Хребтіївці Муровано-Курилівського повіту. В цьому ж році Собанський в центрі села розпочинає будівництво маєтку, на будівництво якого використовує будівельний матеріал з розібраної ним же гуральні. Важке становище селян було і за Собанського. На будівництві маєтку селянам в день платили 15-20 копійок.

Собанський володів великою ділянкою землі. Йому належало більш як 1000 га рільної землі. Крім цього, пану належало більш як 1500 га лісу. В господарстві Собанського було 200 пар робочих волів, 90 пар робочих коней, 225 корів і безліч іншої худоби. В селі нараховувалось 300 дворів, в яких проживало біля 1200 жителів у важких матеріальних умовах. Пани жили в надзвичайно великих розкошах. Мали розкішний маєток, велике господарство, стайні, клуні, винний погріб і навіть родинну капличку, де пані усамітнювалася та молилася. Але оскільки розваг було мало, прогулянки у кареті швидко набридали, то пан запрошував музик, накривав щедрі столи на кемпінгу й влаштовував гуляння для заможних друзів зі спільними спогляданнями з височини того, як на полях і городах працюють селяни. Собанський був заядлий картяр. Він програв у карти ліси «Застепанову», «Мокрець» охрімовецькому пану Стібінецькому.

Станом на 1880-й рік в село відносилося до Летичівського повіту Михалківської волості. В селі проживало 912 душ, дворянської землі 1654 дес., волосної – 879 дес, 4 водяних млина, які приносили щорічно 2000 руб. доходу; належало Чарторійським, пізніше Черкасу, а потім Ернесту Собанському [12, с. 128].

У клірових відомостях за 1888 р. був зроблений новий опис Свято-Миколаївської церкви с. Бебехи. Відмічалось, що церква збудована у 1737 році коштом та зусиллями прихожан, дерев'яна на кам'яній основі, одно купольна, міцна, дзвіниця стара. Престол один в указну міру збудований во е'я Святителя Миколая. Церковним посудом забезпечена достатньо. Богослужбові книги всі православного друку, є повне Коло. Причта по штату положено: священник та псаломщик. Землі при церкві: присадибної 2 дес. 46 саж., ріллі - 24 дес. 202 саж., сінокосів 8 дес. 765 саж., під хутором 5 дес. 1130 саж. і всього 40 дес. 139 саж., в тому числі під лісом 9 дес. Та непридатної 8 дес. На ці угіддя складений план і складені в 1850 р. межові книги, які зберігаються в цілості. Дім священника новий, але не докінчений, комора, клуня і хлів для худоби міцні; конюшня, возова та погріб знищені пожегою в 1882 р. Для псаломщика влаштований новий дім із всіма господарськими службами крім комори. На утримання священника і псаломщика положено жалування від казни 350 руб. Будівель, які належать церкві, як то Богодільні, будинків, лавок, що здаються в оренду, немає. Церква знаходиться від Консисторії на відстані 70-ти, Благочинного – в 10 верстах. Найближчі від цієї церкви села Пирогівка в 5-ти, Фащівка і Мазники в 4-х верстах. Приписної до цієї церкви та домової церкви немає. Опис церковного майна зроблений в 1878 р. за шнуром і печаткою Подільської Духовної Консисторії. Приходно-видаткова книга за шнуром і печаткою про суми грошей ведеться справно і зберігається в церковній резниці. Залишок церковних грошей на початок 1888 р. складав 16 руб. 46 коп., поступило церковної суми 149 руб. 13 коп., видатки – 163 руб. 74 коп., перехідний залишок 1 руб. 85 коп. Копії метричних книг з 1823 р. зберігаються в цілості. Церковноприходська школа існує з 1861 р. (01.12.1861). Тоді в ній навчалось 15 хлопчиків та 5 дівчаток [13; 14, с. 200].

Приходський священник Гавриїл Євфимов Желіховський син священника народився 13 липня 1848 р. в с. Оссолінка Летичівського повіту. По закінченні курсу наук в Подільській Духовній Семінарії 1869 р. був звільнений в Єпархіальне відомство з атестатом 2-го розря-

ду. 2 липня 1870 р. Київським учбовим округом був призначений в однокласне училище м. Крутих Балтського повіту. 26 серпня 1872 р. Преосвященнішим Леонтієм рукоположений у священники Свято-Миколаївської церкви с. Бебехи на що отримав грамоту за №31, але 9 вересня 1882 р. грамота під час пожежі згоріла і замість неї отримав свідоцтво із Подільської Духовної Консисторії 25 жовтня 1882 р. за № 9917. 11 червня 1875 р. Преосвященнішим Феогністом затверджений в посаді наглядача в церковноприходській школі. Цю посаду він займав до 1 грудня 1883 р. 14 грудня 1879 р. Преосвященнішим Маркелом затверджений на посаду депутата на училищні і єпархіальні з'їзди, яку займав три роки. Вдівець, 40 років. В сім'ї син Стефан 15 років. Під час літургії виголосив більше 30 ним написаних проповідей та повчань, викладав три рази на тиждень Закон Божий в церковноприходській школі, в якій тоді навчалось 28 хлопчиків.

Псаломщик Олександр Феодотов Доброшинський син дячка народився 23 листопада 1827 р. в с. Лисківці Кам'янецького повіту. По звільненні із Середнього відділення Приворотського Духовного училища 1845 р. був визначений пономаром в с. Мазники Летичівського повіту на дяківське місце. 1847 р. переведений в с. Лисанівку Летичівського повіту на дяківське місце. 19 січня 1852 р. Указом Подільської Духовної Консисторії за № 463 переведений на теперішнє місце 3 вересня 1868 р. Преосвященнішим Феогністом посвячений Стижорг цьому місцю, на що має грамоту за №108. Вдівець, 61 рік. В сім'ї у нього діти: Євгеній 33 роки; Євгеній 14 років; Володимир 11 років. Сироти: священника Васілія Веріновського вдова Марія Іоаннівна 68 років читає намотки. Її діти: Філіп 30, Олександр 25 років. Читання, спів, катехізіс і церковний Устав знав добре, займався навчанням сільських дітей. Вів себе на службі добре, надійний та справний, у е облік із священником не знаходився, штрафованим, під слідством і судимим не був.

В 1888 р. церковним старостою служив селянин Іван Балагир. У тому ж році церковні грошові надходження склали 149 руб. 33 коп. Кошти на утримання причту надходили від церковної землі площею 40 дес. 139 саж., яку

причт обробляв самостійно, кружечного збору, якого поступило за 1888 р. 67 руб. 80 коп. та приношень із 544 хлібів.

Прихожани церкви. В с. Бебехи поміщиком був Ернест Костянтинович Собанський римо-католицького віросповідання. Селянських дворів 158 (православних), в них проживало душ однодвірців чоловічої статі 562, жіночої – 524 та та 64 чоловічої і 69 душ жіночої статі військово-відставних та побілетних поселян. [13].

Прихожани церков, що мали Престол во е'я Святителя Миколая відзначали дуже врочисто день Святого , що був престольним святом в селах Бебехи, Чабанівка та ін. [15, с. 30].

Історію села Бебех досліджував відомий подільський історик Ю. Сіцінський. Він відмічав, що місцевість села і маєтку, дякуючи навколишнім лісам, здорова, придатна до життя, горбиста, ґрунт глинистий. Жителі займались землеробством. Оскільки ґрунт був мало родючим і не достатньо винагороджував за працю, то селяни займались ще фурмануванням: перевезенням хліба, фосфоритів, лісоматеріалу на станцію Деражня, а у Зіньків – дров. За свідченням Ю.Сіцінського [16, с. 464] на кінець XIX ст. прихожан в с. Бебехи було 749 чоловіків та 698 жінок; крім того, римо-католиків 170 душ і 50 душ євреїв чоловічої та жіночої статі Існуюча на той час церква во е'я Святителя Миколая була дерев'яною, побудована у 1737 році за кошти прихожан. Спершу вона була трьох купольною, але в 1824-1825 роках два куполи були зняті. Дім і служби для причту нові. Церковної присадибної землі було 2 д. 46 с. ріллі – 24 д. 202 с., хутір – 5 д 1130 с., сінокосів – 8 д. 765 с., а всього – 39 д. 2143 с. Церковно-приходська школа була відкрита в 1864 році; в 1875 році на попечительські гроші було збудоване окреме шкільне приміщення [16, с. 464].

Гульдман в роботі [17, с. 25] наводить дані про чисельність населення станом на 1893 рік. Дворів 248. Жителів 1379 душ обох статей. Бебехи належали до Летичівського повіту Михалпільської волості.

Автор роботи [18, с. 168-169] Гульдман В.К. подає відомості про землекористування у с. Бебехи на час її написання, тобто станом на 1903 рік. Бебехи належали потомственному дво-

рянину Ернесту Костянтиновичу Собанському, римо-католику, який проживав у Зінькові. Всєї землі у маєтку було 1560 десятин, в тому числі присадибної – 30, ріллі – 1110, лісу – 360 і пасовиська – 60. Господарство вела одна із спадкоємиць – дворянка Роза Ернестівна Собанська, вона ж і представник помістя.

В 1905 р. тодішній секретар статистичного комітету О.Крилов видав новий статистичний збірник про населенні місця Подільської губернії. Село Бебехи тоді належало спадкоємцям Е.К.Собанського. Дворів у селі 147, жителів 1700. В селі знаходилась одна православна церква і церковно-приходська школа [19, с.124]. Як бачимо, дуже великі розходження між даними Гульдмана і Крилова по кількості дворів.

В 1905-1906 роках в селі назрівали революційні процеси. В 1905 р. і відбувся страйк сільськогосподарських робітників. Селяни відмовилися йти на роботу збирати хліб. Щоб вийти із становища, що склалося, поміщик Собанський почав збирати хліб жаткою. Коли жатка підійшла до лісу «Лозовець» в цей час з лісу вийшла група страйкарів, побили жатку і покарали людей, що на ній працювали. Поміщик забрав жатку на господарство. Вночі селяни облили жатку гасом і її спалили. В 1906 р. селяни підпалили панський тік. Згоріла молотарка, два ожереди соломи і дві скирти пшениці.

З початком Першої світової війни село стало прифронтовим. Із повалення самодержавства та більшовицьким переворотом в 1917 р. на селі почались революційні процеси. Пан виїхав за кордон. Селяни знищили маєток, провели розподіл тяглової та продуктивної худоби, сільськогосподарського реманенту. В 1918- 1920 роках через село проходили військові частини армій УНР, Денікіна, Польщі, Червоної армії. На кінець 1920 року в селі була встановлена радянська влада. Почався новий період в історії села: колективізація, голодомор, репресії, німецька окупація, визволення та відродження села. Церква в селі діяла аж до 60-х років минулого століття. Почались атеїстичні гоніння на церкву. Церкву у 1962 році зняли з обліку [20], закрили і перетворили на зерносклад, а згодом розібрали. У 1966 році, під час підготовки до святкування 50-річчя радянської влади, село Бебехи пере-

йменували в Яснозір'я. В 1991 р. на сході села створюється православна громада і приймається рішення про будівництво нового храму. Після реєстрації громади [21] і одержання дозволу на будівництво з благословення Високо преосвященного Ніфонта керуючого тоді Хмельницькою єпархією в 1992 р. почалось будівництво храму, яке очолив староста Коваль Василь Андрійович. Жителі села активно включились у будівництво храму, вносячи свою працю і посилаючи пожертви. Ще до закінчення будівництва Божа служба проводилась у палатці на будівельному майданчику. Настоятелем храму тоді був Володимир Ферберчук. Освячення новозбудованого храму во с'я Святителя Миколая провів восени 1994 р. Високопреосвященніший Ніканор, керуючий Кам'янець-Подільською єпархією. Він закликав прихожан берегти і триматися істинної православної віри. Настоятелем Свято-Миколаївської церкви в с. Яснозір'я служить протоієрей Іоанн Лошній. Народився 14 червня 1968 р. в с. Раштівці Гусятинського району Тернопільської області у православної сім'ї, хрещений в Хрестовоздвиженському храмі. Батько Степан Онуфрійович Лошній (1935-1984) православний українець працював механіком у колгоспі, мати Катерина Антонівна Лошній (1940-2013) православна українка працювала бухгалтером у колгоспі. Після закінчення у

1983 р. Раштовецької середньої школи вступив у Кам'янець-Подільський технікум харчової промисловості за спеціальністю технік-механік харчової промисловості. Відслуживши військову службу в 1987-1989 рр., працював за спеціальністю на виробництві і навчався заочно в Одеському інституті харчової промисловості. В 1994 р. одружився з Марією Ярославівною Цвігун 1977 р. народження православною українкою з вищою освітою. Працює в школі вчителем англійської мови. Після одруження вступив до Почаївської семінарії, був висвячений в сан диякона, а в 1995 р. – в сан священника Високопреосвященнішим Архієпископом Кам'янець-Подільським і Городоцьким Ніканором. В 1996 р. за указом Високопреосвященнішого Архієпископа Кам'янець-Подільського і Городоцького Ніканора був призначений настоятелем храму в с. Яснозір'я з обслуговуванням храму у с. Слобідка-Охрімлівська, де працює по сьогоднішній день. З дружиною виховують двох синів Віталія, Сергія і дочку Галину. За час служіння на приходах був нагороджений священничими нагородами (протоієрейство, палиця, хрест з прикрасами).

Отже нами досліджена історія Свято-Миколаївської церкви села Бебехи-Яснозір'я від її першої писемної згадки у 1569 р., будівництво нової церкви у 1737 р., її руйнації у 1960-х роках та її розбудови і розквіту у 1990-роках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Захар'єв В.А., Шпаковский С.М. Замки і фортеці і-понад Кучманського шляху - Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. – 104 с.
2. Мороз В.С., Карпова В.С. Бебехи-Яснозір'я - віхи історії / Віньковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції 9-10 жовтня 2015 року. - Віньківці: ПП Балюк І.Б., 2015. – 318 с.
3. Владимирский-Буданов М. Акты о заселении Юго-Западной России от торой половины XV в. до Люблинской унии (1569) – К.:тип. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1890 – т. 2 – ч.7. – 210с.
4. Zrodla dziejowe. – Tom XIX.// Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. VIII: Ziemie ruskie. Wolyn i Podole / Opisane przez A Jablonowskiego – Warszawa, 1889. – S. 159 – 307 +XLVI s.
5. Блажевич Ю.І. Нариси історії православ'я Поділля –Хмельниччини: науково-популярне видання / Ю.І.Блажевич. – Хмельницький: ФОП Сікорська С.В., 2017. – 337 с.
6. Крикун Микола Документи комісарського суду Подільського воєводства 1668-1669 років. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. – 360 с.
7. Крикун Микола Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів: 2011. – 733 с. //
8. Клировые ведомости о церквах Летичевского уезда за 1800 год./ ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6761
9. Клировые ведомости о церквах Летичевского уезда за 1811 год./ ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6963
10. Витяг з камерального та топографічного опису села Бебехи Летичівського повіту Подільської губернії за 1812. ДАХМО. Фонд 115. Опис 2. Справа 2. Арк. 114..
11. Клировые ведомости о церквах Летичевского уезда за 1838 год./ ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 7440
- 12.. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. I.– Warszawa, 1880. – 963 s.
13. Клировые ведомости о церквах Летичевского уезда за 1888 год./ ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 12390.

14. Чайковський М.С. Церковнопарафіяльні школи Летичівського повіту 1860-1917 рр. / Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. е об.) та ін.] – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3. – 214 с.
 15. Галатир В.В. Священнослужителі Свято-Миколаївської церкви с. Чабанівки у середині XIX – е о. XX століття / Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. е об.) та ін.] – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – 222 с.
 16. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. - Біла Церква: Вид. О.Пшонківський, 2008. – 996 с.
 17. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии [Алфавитный перечень пунктов губернии, с е облік некоторых справочных и иных сведений]. Издание Подольского е облікован статистического комитета. – Каменец-Подольский: Типография Подольского е облікован правления, 1893. – 636 с.
 18. Гульдман В.К. Поместное землевладение в Подольской губернии. Настольная книга для землевладельцев и арендаторов. Издание 2-е, исправленное и значительно дополненное. – Каменец-Подольский: Типография С.П.Киржацкого, Николаевская площадь, д. №5, 1903. – 897 с.
 19. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. Издание Губернского Статистического Комитета. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1905. – 570 с.
 20. Справи знятих з реєстрації релігійних громад. ДАХМО Фонд Р-338. Опнс 21. Справа 83.
 21. Регистрационные дела различных общества и служителей культа Украинской православной церкви. ДАХМО Фонд Р-6416. Опис 1. Справа 28.
-

Нестеренко В.А.

ВИКЛАДАЧІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ – ЖЕРТВИ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У 1930-ТІ РОКИ

У статті аналізується репресивна політика радянської влади щодо викладачів Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СГІ). Висвітлюється життєвий та творчий шлях найбільш відомих вчених інституту, які стали жертвами тоталітарного режиму.

Ключові слова: політичні репресії, сільськогосподарський інститут, інститут технічних культур, науково-дослідна кафедра, наука, всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва, агрономія, факультет, університет.

Репресивна політика сталінізму щодо української науково-освітньої інтелігенції широко досліджується в сучасній вітчизняній науці. Серед останніх робіт на цю тематику варто відмітити праці Н.М. Литвин [1], В. В. Ткаченко [2]. У цих наукових роботах ґрунтовно проаналізовано причини масових репресій проти української наукової інтелігенції. Висвітлено ідеологічне обличчя й головні етапи цієї політики та її негативний вплив на процес розвитку вітчизняного наукового співтовариства.

Плідно досліджується і тематика, пов'язана з репресивною політикою радянської влади щодо української освіти і науки на Поділлі. У наше завдання не входить детальний аналіз праць вітчизняних дослідників на цю тематику, оскільки це може бути об'єктом окремої історіографічної розвідки. У даній статті мова йтиме про тих викладачів Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (далі – СГІ), які були заарештовані за сфальсифікованими ГПУ звинуваченнями у першій половині 30-х років.

Ця наукова проблема частково вже знайшла своє відображення у науковій та краєзнавчій літературі. Першим її дослідником був Микола Іванович Величківський, який у 1928-1929 рр. був професором і керівником кафедри сільськогосподарської статистики СГІ. Улітку 1929 р. він був заарештований Кам'янець-Подільським міським відділом ГПУ у справі так званої «Спілки визволення України», але згодом був звільнений. З 1 жовтня 1931 по кінець 1935 р. М.І. Величківський працював спочатку в Кам'янець-Подільському інституті технічних культур (ІТК), а пізніше в зоотехнічному інституті. Викладав сільськогоспо-

дарську статистику та економіку сільського господарства. Восени 1941 р. М.І. Величківський був керівником Української Національної ради (Унради), що була створена в Києві за часів німецької окупації за сприяння ОУН(м). Одночасно був директором інституту статистики у ВУАН. Після того як німці розпустили Унраду, перейшов у підпілля. Після закінчення другої світової війни виїхав за кордон, де займався передусім науковою працею. У 1962 р. він видав цікаву розвідку, у якій мова йшла про репресованих викладачів СГІ: Н.Т. Гаморака, М.Т. Геращенка та інших [3]. Віддаючи належне цій статті, все ж маємо констатувати, що вона містить окремі фактичні помилки. До того ж автор із зрозумілих причин не міг використати радянські архівні документи, які є у розпорядженні у сучасних дослідників.

У радянській Україні на вивчення цієї тематики було «табу». І лише на початку 1990-х років почали виходити наукові та краєзнавчі праці про репресованих викладачів СГІ. У цьому напрямку особливу велику роботу здійснив М.І. Алещенко, який повернув із забуття прізвища українських вчених М.Т. Геращенка, І.А. Олійника та деяких інших [4, 5]. Д. Доброчаєва, О. Рибалко висвітлили життєвий шлях засновника Кам'янець-Подільського ботанічного саду, учасника революції в Галичині Н.Т. Гаморака [6].

Згодом М.І. Алещенко та В.А. Нестеренко підготували спеціальну науково-краєзнавчу розвідку на цю тематику [7]. Автори ввели в обіг чимало невідомих у той час архівних документів, що є позитивною стороною цієї праці. Проте, у ній не містилось інформації про багатьох репресованих викладачів СГІ, зокрема ректо-

ра інституту у 1928-1929 рр. В.П. Чугая, професорів О.В. Красівського, С.А. Плюйка та ін. Проте, частково про їхні долі розповідається у інших працях автора цієї статті [8, 9,]. Однак, комплексного такого дослідження ще не було. Саме у цьому полягає новизна даної праці. Її головною метою є висвітлення життєвого шляху керівників та відомих наукових працівників СГІ, які були репресовані сталінською владою.

Сільськогосподарський інститут у місті над Смотричем розпочав свою діяльність у 1921 р. на базі колишнього сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного Українського університету (далі - КПДУУ). З липня 1920 р. по лютий 1922 р. його очолював Микола Тимофійович Геращенко [10, арк.133]. Він народився 15 грудня 1886 р. в місті Богодухів Харківської губернії в родині поштового службовця. У 1911 р. із відзнакою закінчив медичний факультет Харківського університету. Потім працював прозектором на медичному факультеті Саратовського університету. З січня по липень 1914 р. перебував в науковому відрядженні у фізіологічному інституті Віденського університету [4, с.300].

Після повернення в Україну М.Т. Геращенко спочатку працює прозектором при кафедрі гістології медичного факультету Київського університету, а у липні 1919 р. посідає посаду професора на кафедрі фізіології худоби сільськогосподарського факультету при КПДУУ. У радянські часи деякий час очолював Раду СГІ, був відповідальним редактором перших чотирьох томів наукових записок інституту, де також вмістив ряд своїх праць, очолював бібліотечну раду інституту [4, с.300].

Після реорганізації СГІ в 1930 р. у Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва (далі – ВНДП) та Інститут технічних культур (далі – ІТК) Микола Тимофійович займався дослідницькою роботою у ВНДП. Проте, весною 1933 р. був безпідставно заарештований каральними органами, засуджений до п'яти років концтаборів у справі так званої Подільської філії «Української військової організації» (УВО) [11, с. 192]. Покарання відбував у Сибіру, потім був переведений до Середньої Азії. В червні 1946 повернувся до Кам'янца-Подільського. Спочатку працював

лікарем у міській лікарні. Після сталінського лихоліття у 1954 р. було відновлено діяльність Кам'янець-Подільського СГІ. М.Т. Геращенко повернувся до педагогічної праці. З вересня 1955 р. по червень 1958 р. працював викладачем кафедри фізіології с.г. тварин інституту. Помер 15 травня 1963 р. [4, с.302].

З 1922 р. по жовтень 1926 р. Кам'янець-Подільський СГІ очолював активний учасник Української національно-демократичної революції Микола Миколайович Баєр. Він народився 4 грудня 1886 р. в німецькій родині інженера-землеміра в с. Бобрик Харківської губернії. У 1904 р. закінчив Катеринославську реальну школу, а у 1910 р. – Московський межовий інститут. Потім працював інженером на Полтавщині, Київщині. З 1918 р. переїжджає до Києва, де активно включився в політичну боротьбу. Вступає до лав УПСФ. Весною 1919 р. у критичний період для української революції опиняється в Галичині, де стає одним із засновників нечисельної Української народної партії (хліборобів-власників) [12, с. 396]. Партія дотримувалась правих поглядів, блокувалась з УПСФ та народними республіканцями, але великої ролі в політичному житті не відіграла.

З жовтня 1919 р. Микола Баєр працював викладачем геодезії сільськогосподарського факультету КПДУУ, потрохи відходить від політики, хоча неодноразово виступав на засіданнях міського Українського клубу.

Після поразки українських національно-визвольних змагань з жовтня 1921 р. до 22 листопада 1926 р. був ректором СГІ. Викладав курси геодезії, землевпорядкування, аграрної політики. Його попередня проукраїнська патріотична діяльність викликала підозру з боку місцевих каральних органів, які писали про нього як про «шкідливий тип» за співпрацю з департаментом землеробства УНР. Миколу Баєра навіть планували депортувати за межі УСРР. Однак, за нього вступилась місцева влада. Адже ректор СГІ чимало зробив для розбудови інституту. Був одним з організаторів відкриття на базі інституту землемірних курсів, виступав редактором ювілейних літературно-наукових збірок, присвячених річниці Жовтневої революції, стояв біля витоків створення робітничого факультету. Йому вдалося зберегти посаду. 11 вересня 1922 р. Ма-

лий пленум повітового виконавчого комітету, розглянувши питання щодо прохання М. Баєра про залишення його в Кам'янці-Подільському, прийняв позитивне рішення.

У наступні кілька років М.Баєр плідно працював в СГІ, був одним із керівників науково-дослідної кафедри (далі НДК) історії, природи та сільського господарства Поділля. Написав одну із перших праць з історії СГІ [13]. Влада все одно ставилась до нього недовірливо. Наприкінці 1926 р. ректором СГІ було призначено члена КП (б)У Ф.Донського. Через рік Микола Миколайович переїжджає на роботу до Харківського геодезичного інституту. У 1933 р. там був заарештований. Подальша доля невідома.

У 1929-1930-х СГІ очолював Віктор Петрович Чугай. Про його діяльність мало відомо навіть професійним історикам. І це не випадково, адже на відміну від своїх попередників він не був вченим, а у першу чергу партійним функціонером. Уродженець с. Сосниця Чернігівської губернії (1899 р.), він уже в молоді роки активно включився у вир революційних подій. Вступив до Української партії соціалістів-революціонерів, а у 1918-1919 рр. очолював «боротьбистів» (ліве, найбільш радикальне крило цієї партії) на Полтавщині. Після самоліквідації цієї політичної сили у 1920 р. стає членом КП(б)У. Незважаючи на те, що В. П. Чугай мав лише незакінчену вищу освіту, саме його НКО у 1928 р. призначила керівником СГІ, оскільки він мав «славне» революційне минуле, що в УСРР вигідно відрізняло Віктора Петровича від колишніх викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету. Останніх місцеві відділи ГПУ у свої секретних донесеннях та звітах часто називали «контрреволюціонерами» та «петлюрівцями» [9, с.350].

На початку 1930-х рр. В.П. Чугай деякий час працював керівником ВНДПІ, а потім – вченим секретарем розплідника при Всесоюзному інституті рослинництва, часто був у наукових відрядженнях. Проте, шостого квітня 1938 р. був заарештований в Абхазії. Віктора Петровича звинуватили у тому, що він начебто проводив «шкідницьку» роботу у Всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва, неправильно планував розвиток птахівничої галузі в Україні, дотримувався буржуазно-наці-

оналістичних поглядів щодо колонізації України Радянським Союзом тощо. 10 жовтня 1938 р. в трійкою при НКВС Грузинської радянської соціалістичної республіки, яку тоді очолював поплічник Л.Берії Гоглідзе, В.П. Чугай був засуджений до розстрілу з конфіскацією всього майна [9, с.350].

У 1920-ті роки в СГІ працювало чимало учасників західноукраїнської революції, які після поразки ЗУНР у війні з Польщею переїхали до Кам'янця-Подільського. Серед них особливо виділимо О.С.Мельника та Н.Т. Гаморака.

Олекса Степанович Мельник народився 1 квітня 1887 р. в с. Присівці Зборівського повіту (Галичина). У 1909 р. на відмінно закінчив Тернопільську державну гімназію. Потім з 1911 по 1914 навчався в Дублянській Рільничій Академії (поблизу Львова), яку закінчив з відзнакою. Тоді ж розпочав займатись науковою роботою. Наукові праці О.Мельника, присвячені різним питанням молочарства та розведення худоби, були опубліковані в кількох австрійських та німецьких виданнях [10, с.125].

Під час першої світової війни О.Мельник практикував в різних сільськогосподарських та кооперативних установах Австро-Угорщини (в Хорватії та Польщі). З липня 1918 р. працював референтом по годівлі худоби і молочарству у Львівському кредитному товаристві „Сільський господар”. За завданням товариства спеціально написав для селян кілька популярних брошур з сільськогосподарської тематики.

О.Мельник взяв найактивнішу участь в подіях Листопадової революції 1918 р. в Галичині. Зокрема, займався питаннями постачання продовольства до Львова, в зв'язку з чим плідно співпрацював з міністерством продовольства Державного секретаріату. Після того як Львів наприкінці листопада 1918 р. зайняли поляки, Державний Секретаріат ЗУНР призначив О.Мельника своїм комісаром по Зборівському повіті. На цій посаді він перебував до кінця червня 1919 р. Після поразки Західноукраїнської революції переїхав до Кам'янця-Подільського [12, с.397].

Спочатку працював завідувачем зоотехнічного бюро Подільської губернської управи. Після її ліквідації польською окупаційною владою, від якої зазнав репресій, О.Мельник був прийнятий

у березні 1920 р. деканом сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського університету С.Бачинським на посаду завідувача фермами факультету. Пізніше О.Мельник почав викладати студентам курси скотарства та молочарства, підготував підручники з цих навчальних дисциплін. Після утворення радянської влади О.Мельник починає працювати в Кам'янець-Подільському СГІ завідувачем кафедри загального скотарства та молочарства [10, арк.56].

У 1920-і роки О.Мельник очолював зоотехнічну секцію науково-дослідної кафедри, що діяла при СГІ. Займався вивченням якісного складу молока, якісної підготовки кормів, вівчарством. Його дослідницькі роботи, що стосувались питання розведення сірої української худоби, були у 1927 р. надруковані в німецьких наукових часописах. Крім того, О.Мельник активно співробітничав з міським науковим товариством при ВУАН. Після реорганізації у 1930 р. Кам'янець-Подільського СГІ О. Мельник продовжив працювати у науково-дослідному інституті птахівництва [9, с.350].

Наприкінці грудня 1932 р. серед групи українських вчених-аграрників був заарештований і О. Мельник. Слідство тривало більше півроку. Вченого звинувачували у різних сфальсифікованих слідчих злочинах. У вироку колегії ГПУ (вересень 1933 р.) мова йде про те, що ГПУ викрило діяльність так званої «Української військової організації», робота якої начебто була спрямована на повалення збройним шляхом радянської влади і створення буржуазної соборної України. О. Мельник був названий керівником націоналістичного осередку «УВО» в Кам'янець-Подільському СГІ [14, 82-83]. Вченого звинуватили також у тому, щовін разом з деякими іншими викладачами проводив контрреволюційну та націоналістичну роботу серед студентів та вчителів, поряд із іншими членами науково-дослідної кафедри критикував політику комуністичної партії в галузі сільського господарства. О.Мельник під тиском слідчих та вимушених свідчень своїх колег, які назвали його під тортурами членом «контрреволюційної організації», визнав усі ці міфічні злочини. Рішенням судової трійки 23 вересня 1933 року був засуджений до 5 років концтаборів. Про подальшу долю вченого відомо небагато. Покарання

він відбував в Карлазі, де згідно даних Головного інформаційного бюро МВС України помер у квітні 1935 р. Реабілітований О.Мельник був лише 18 травня 1989 року [14, 97].

Нестор Теодорович Гаморак народився в с. Стрільче на Галичині у 1892 р. Після закінчення коломийської гімназії навчався на філософському факультеті Віденського університету, який закінчив з відзнакою у 1915 р., отримавши ступінь доктора з ботаніки. Деякий час викладав у віденській гімназії. Н. Гаморак взяв активну участь у революційних подіях в Західній Україні 1918 р., був керівником пресбюро президента ЗУНР Євгена Петрушевича. У липні 1919 р. він після поразки західноукраїнської революції він прибуває до Кам'янця-Подільського, а в серпні був призначений приват-доцентом місцевого державного українського університету, де викладав курс ботаніки на сільськогосподарському факультеті [6, с.76].

У 1920-ті роки Н.Т. Гаморак працював в Кам'янець-Подільському СГІ та Інституті народної освіти (ІНО). Це був найбільш плідний період його діяльності. Саме в цей час вийшли підручники вченого „Анатомія рослин”, „Короткий курс фізіології квіткових рослин”, наукові статті. Н.Т.Гаморак опублікував 15 наукових праць, які не втратили своєї актуальності і нині. З утворенням ІТК вчений став керівником кафедри ботаніки. Велику роль він відіграв у створенні Кам'янець-Подільського ботанічного саду, був його першим директором. При ньому ботанічний сад став одним із найкращих в Радянській Україні [6, с.78]. Н.Т.Гаморак разом з іншими співробітниками підтримував наукові контакти з багатьма науково-дослідними установами не тільки Радянської України, а й всього світу.

Влітку 1932 р. на запрошення академіка М.Холодного Н. Т. Гаморак переїжджає на роботу в інститут ботаніки ВУАН. Але пропрацював там недовго. 30 січня 1933 р. його було безпідставно заарештовано у справі «УВО», засудили до заслання до Сибіру. А 1 вересня 1937 р. Н.Т. Гаморак був засуджений до розстрілу. Реабілітований тільки у 1961 р. [6, с.79].

У 1920-ті роки в СГІ плідно працював один із засновників зоологічної науки на Поділлі Василь Полікарпович Храневич.

Він народився 28 лютого 1887 р. у сім'ї священика с. Пирогівці Летичівського повіту Подільської губернії. Після здобуття початкової освіти Василь навчався у Подільській православній духовній семінарії, яку успішно закінчив. Але мабуть його церковна кар'єра не дуже приваблювала, тому після закінчення навчання у семінарії у 1907 р. він поступає на природничий відділ Харківського університету, а у 1911-1912 рр. – проходить практику на державних курсах з лувівництва та меліорації боліт при Ризькому політехнічному інституті. Потім молодий дослідник стажується у Німеччині та Швеції. З 1913 р. Василь Храневич працював завідувачем болотно-дослідного пункту Чернігівського губерніального земства та інспектором сільського господарства, а у червні 1917 переїжджає до Києва, де бере безпосередню участь в організації відділу лувівництва при Київському земстві. Однак, з приходом більшовиків залишає Київ та повертається на Поділля, де згодом посідає посаду приват-доцента КПДУУ. Викладав лувівництво та культуру рослин на сільськогосподарському факультеті [15, с.191-192].

З утвердженням радянської влади молодий вчений залишився у місті над Смотричем і почав працювати у СГІ. Був обраний головою інституту головою господарської ради та керівником насінневого підвідділу. Однак, у подальшому він зосередився передовсім на дослідженні фауни Поділля. Наслідком його наполегливих досліджень тваринного світу Поділля стали кілька ґрунтовних монографій, що були у 1920-ті роки випущені в серії «Енциклопедія Поділлязнавства» вінницькою філією Всенародної бібліотеки України спільно з Кабінетом виучування Поділля. Серед 25 випусків цієї серії були монографії В. Храневича «Савці Поділля», «Птахи Поділля», «Минуле фавни Поділля», «Нарис фавни Поділля». 11 вересня 1926 р. Комісія преміювання наукових праць при Українській Науці Наркомату освіти УСРР особливо відзначила ці праці і вручила досліднику грошову премію [15, с.193-194].

В.П. Храневич брав активну участь в роботі Кам'янецького при ВУАН товариства, де часто виступав з доповідями. Одночасно очолював підсекцію прикладної зоології при науково-дослідній кафедрі. На початку 1930-х років Ва-

силь Полікарпович став відомим вченим-зоологом Радянської України. Визнанням великого авторитету у наукових колах В.П. Храневича стало те, що у 1930 р. його підручник «Курс загальної зоології» надрукувало Державне видавництво України. Це був один із перших підручників із зоології, виданий українською мовою. Згодом вийшов друком ще один посібник вченого «Курс систематики тварин для вишів». В.Храневича обрали до керівництва товариства біологів України.

Але у березні 1933 р. Василя Храневича разом із групою інших представників української наукової інтелігенції міста заарештували бійці Кам'янець-Подільського прикордонного відділу ГПУ. Слідство тривало більше півроку. У листопаді оголосили вирок. В.П.Храневича звинуватили в участі так званої «Української Військової організації» і засудили до 5 років концтаборів [15, с.195].

Його праці були оголошені «шкідницькими» і «націоналістичними» тому що, у них зустрічалась українська наукова термінологія. Про подальшу долю вченого відомо небагато. Є свідчення про те, що він на початку 1937 р. подав із місця засудження апеляцію на дострокове звільнення із ув'язнення, але 13 квітня цього ж року надійшло по цій справі розпорядження з відділу НКВС СРСР про те, що дострокове визволення В.П. Храневича небажане. Далі сліди науковця губляться у сталінських таборах. Ймовірніше всього, він загинув під час масових репресій 1937-1938 рр.

Іван Андрійович Олійник був одним із фундаторів сільськогосподарського факультету при КПДУУ. Він народився 23 червня 1879 р. в містечку Студениця Подільської губернії. Після закінчення Уманської школи у 1911 р. вступив до Московської Петровської сільськогосподарської академії, яку закінчив в 1918 р. Одержав звання вченого агронома першого розряду [10, арк.108]. Наприкінці цього року переїхав до Кам'янець-Подільського. Працював спочатку агрономом в Подільському губерніальному земстві, а потім лектором СГІ з суспільно-земельних питань. У 1920 р. обраний в.о. приват-доцента по кафедрі загального хліборобства. Пізніше викладав сільськогосподарську економіку, загальне землеробство, рахівництво в СГІ.

Був першим деканом агрономічного факультету та автором праць «Організаційні проблеми селянського господарства Правобережної України», «Проблема селянських сівозмін на Поділлі», «Проблема селянських сівозмін на Поділлі». Очолював соціально-економічну секцію міського наукового товариства при ВУАН [5, с.400-401].

Після реорганізації СГІ з 1930 р. працював в ІТК, але дуже недовго. 18 грудня 1930 р. він був заарештований. Постановою колегії ОДПУ від 12 вересня 1931 р. засуджений за приналежність до «Трудової селянської партії» та за так звану «контрреволюційну діяльність» висланий до м. Чимкент Казахської РСР на три роки під нагляд ОДПУ. Там працював агроном-економістом, Але захворів на тиф і помер у жовтня 1932 р. [5, с.402]. Рішенням судової колегії по кримінальних справах Верховної ради УРСР від 16 вересня 1960 р. справа І.А. Олійника перервана в зв'язку з не доведенням обвинувачення і він був реабілітований.

З 1921 р. в Кам'янець-Подільському СГІ завідувачем навчальної ферми, а одночасно викладачем на кафедрі спеціальної зоотехнії працював Сергій Антонович Плюйко. Він народився 1888 року в м. Диканька (зараз Полтавська область). Середню освіту здобув у хліборобній школі Харкова у 1909 р. Закінчив у 1920 р. Новоолександрівський СГІ (Катеринославська губернія). Потім почав працювати на Поділлі. Був першим деканом Робфаку, а з 1924 р. – деканом агрономічного факультету. У другій половині 20-х е.. керував зоотехнічною секцією НДК «Природи, сільського господарства й культури Поділлі». Його аспірантом був відомий у майбутньому професор О.В. Квасницький. С.А. Плюйко займався вивченням рогатої худоби Кам'яниччини, дослідженнями у галузі вівчарства та птахівництва [13, с.22].

У 1930-ті працював у всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва, проте разом з деякими іншими провідними співробітниками інституту 21 березня 1933 р. був заарештований у справі «УВО». Колегією ГПУ УСРР від третього грудня 1933 р. був засуджений до 5 років концтаборів [11, арк.239]. Покарання відбував в таборі Беломор-Балтійського комбінату в Карелії. В березні 1938 р. визволений не був, а

в травні особливою нарадою НКВС СРСР вдру-ге засуджений на 5 років ув'язнення. На цей раз покарання відбував на Колимі.

Незважаючи на всі тортури та поневіряння, йому вдалось пережити сталінський терор. В жовтні 1957 р. він звернувся до генерального прокурора УРСР із проханням переглянути його кримінальну справу [11, арк.239]. Він детально описав ті жахливі антигуманні методи, які використовували слідчі щоб вирвати із підсудних потрібні для них покази. Врешті-решт Сергій Антонович Плюйко як і деякі його колеги, які були заарештовані в Кам'янці-Подільському весною 1933 р., були реабілітовані Верховним Судом УРСР у 1958-1959 рр.

З 1926 р. у Кам'янець-Подільському СГІ (а пізніше ІТК) працював уродженець с. Пестроострів (нині Кіровоградська область) Василь Петрович Живан. До свого приїзду до Кам'янця-Подільського він вже був відомим науковцем, працював в Мінському пединституті, Білоруській сільськогосподарській Академії наук, де керував секцією спеціального хліборобства. Потім переїхав на роботу на Поділлі. В СГІ він викладав спеціальне хліборобство, генетику та селекцію. З 1928 по 1929 р. був деканом агрономічного факультету, а з 1930 р. – В.П. Живан працював професором інституту технічних культур, керував кафедрою спеціального хліборобства та кормових рослин [16, С.63]. У 1931 р. е обліко заарештовано органами ДПУ, Але незабаром звільнено. Радянська влада, очевидно, не могла пробачити В.П.Живану того, що він перебував під час революційних подій 1917-1920 рр. у партії есерів і був членом Всеросійських Установчих зборів, що були розігнані більшовиками.

З 1933 р. В.П. Живан працював в зоотехнічному інституті. Після 1935 р. виїхав з Кам'янця-Подільського. Працював у різних науково-дослідницьких закладах. Але 11 вересня 1939 р. був заарештований органами НКВС. Подальший його слід губиться в сталінських таборах [16, С.64]. Відомо, що до часів «відлиги» він не дожив.

Професор Олександр (Лесь) Володимирович Красівський працював у Кам'янець-Подільському СГІ з 1924 по 1929 р. Був керівником секції прикладної геології та ґрунтознавства при НДК. Займався дослідженнями

геологічної будови берегів Дністра, вивченням гідрогеології та ґрунтів Поділля. Під його керівництвом було організовано та відкрито для відвідувачів мінералогічний музей Поділля. Кілька його праць були надруковані у місцевих та центральних наукових виданнях. Наприкінці 20-х р. він виїжджає до Києва, де працював у центральних науково-дослідних установах. Проте, у 1938 р. він був репресований і згодом загинув. На момент арешту він працював геологом в Укргеолтресті [17, с.95-96].

Отже, наявні у нашому розпорядженні факти яскраво свідчать про те, що після розгрому полі-

тики «українізації» центральна влада СРСР взяла курс на знищення української аграрної науки. Саме цим можна пояснити безпідставні арешти тих науковців, які у 1920-ті повністю відійшли від політичної діяльності. А дехто ніколи нею і не займався. Це підтверджує поширену в вітчизняній історичній науці тезу про те, що у 1930-ті в СРСР здійснювався етноцид українського народу. На завершення відмітимо, що дана праця далеко не вичерпує всіх аспектів даної тематики. Питання репресій сталінізму є об'єктом нових досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми)/Н.Литвин.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2006 – 23 с.
2. Ткаченко В. В. Наука під тиском ідеології та масових репресій (20-30-ті рр. ХХ ст.) / В. В. Ткаченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: збірник наукових праць. – Київ: ВІР УАН, 2010. – Вип. 38. – С. 63-82.
3. Величківський Микола. Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці-Подільському//М.Величківський. Зап. НТШ. Зб. на пошану е.о. Учених, знищених большевиц. Москвою. Чикаго, 1962. Т. 173.
4. Алещенко М.І., Каденюк О.С. Микола Тимофійович Геращенко// М. І. Алещенко, О.М. Каденюк. Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – Частина 1. – С.299-302.
5. Алещенко М.І., Кучугура Л.І. Брати Олійники – викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту/М.І. Алещенко, Л.І. Кучугура//Матеріали ІХ-ої Подільської іст.-краєзн. Конфер. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 398-405.
6. Доброчаєва Д., Рибалко О. Українські родини: Гамораки/ Д. Доброчаєва, О.Рибалко.// Краєзнавство. – 1994. – №1-2. – С.74-81.
7. Алещенко М.І. Нестеренко В.А. Репресовані викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту/М.І.Алещенко, В.А. Нестеренко.//Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Том.2 — С.205-211.
8. Нестеренко В.А. Злочин проти розуму і совісті: репресії сталінізму проти елітної інтелігенції та Церкви/В.Нестеренко. Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Медобори: 2006, 2013. – 103 с.
9. Нестеренко В.А. Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва в Кам'янці-Подільському у 1930-ті роки/В.А. Нестеренко. Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія. Збірник тез науково-практичної конфер., присв. 45-річчю економічного факультету ПДАТУ (12-13 жовтня 2017 р.) Кам'янець-Подільський, 2017. – С.348-355.
10. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф.р.6. – Оп.1. – Спр. 122.
11. ДАХМО. – Ф.6193. – Оп.12. – Спр. 5966.
12. Алещенко, М. Нестеренко В. Викладачі с.г. факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету – учасники української національно-демократичної революції 1917-1920 рр./М.Алещенко, В.Нестеренко// ІІ міжнародний науковий конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог, 2007. – Том. 3. – С.394-400.
13. Баєр М. Підсумки будівництва СГІ та перспективи його розвитку/М.Баєр. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – 1927. – Книга 4.
14. ДАХМО. – Ф.6193. – Оп.12. – Спр. 19057.
15. Алещенко М.І. Нестеренко В.А. Професор В.П. Храневич – відомий вчений зоолог Поділля/ М.І. Алещенко, В.А. Нестеренко// Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць.–Кам'янець-Подільський, 2003. – Том 3. – С. 190-196.
16. Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Був у Кам'янці такий інститут/М.І. Алещенко, В.А. Нестеренко// Хмельниччина. Дивокрай. Науково-краєзнавче видання. – Хмельницький, 2004. – №1-2. –С. 61-64.
17. Макаренко Д.С. Ніч української геології/Д.С. Макаренко // Матеріали всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 1937 року. «Злочин без кари 3-4 листопада 1997 року». – Київ: Стилос, 1998. – С.91-101.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА НА ПОДІЛЛІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті аналізується діяльність більшовицького режиму із створення нових культурно-освітніх закладів на Поділлі. Досліджується доля “Просвіти”. З’ясовуються основні напрямки діяльності зазначених закладів у 20-х роках ХХ століття.

Ключові слова: “Просвіта”, сельбуд, клуб, хата-читальня, червоний куток.

Труднощі із будівництвом новітньої української держави значущим чином, на нашу думку, зумовлені тим, що значна частина громадян більшою чи меншою мірою перебуває ще під впливом радянських ідеологем. Щоб здолати це, потрібно вдатися до аналізу витоків формування більшовиками бажаної свідомості – до 20-х рр. ХХ століття. З огляду на те, що в кожному регіоні така діяльність мала свої особливості, зупинимося на дослідженні даної проблеми в прикордонній Подільській губернії.

Окремі її аспекти досліджувалися в працях Ю. Богущького [1], О. Лойко (О. Стадник) [2; 3], Є. Мручка [4], В. Прокопчука [5] та інших дослідників. Проте ще відсутні узагальнюючі роботи.

Одним з головних завдань більшовицький режим вважав встановлення тотального контролю над сферою культури, яка, разом з освітньою галуззю, через вплив на почуття й свідомість людини формує її світогляд і поведінку. Саме тому в документах того часу діяльність влади в зазначеній царині називали культурно-освітньою роботою. Такий підхід вимагав створення єдиного керівного органу. Відтак 14 грудня 1920 р. Раднарком УСРР своїм декретом створив головний політико-освітній комітет (Головполітосвіту) в складі Наркомату освіти, поклавши на нього, як звернув увагу Ю. Богущький, завдання “направляти всі засоби, а особливо художні (кіно, фото і т.п.), на поширення комуністичної агітації” [1, с. 9].

Оскільки виборні органи радянської влади в Подільській губернії були сформовані пізніше, ніж у інших регіонах УСРР, вони приступили до реалізації зазначених вимог з певною затримкою. Проте мусили діяти активно – адже підтримка подолянами масового повстансько-

го руху, спрямованого на відновлення державної незалежності України, поставила перед місцевою владою гостру необхідність зміцнення “ідеологічного фронту на селі” [6, арк. 104]. Відтак, скажімо, Кам’янецький повітвиконком уже 21 червня 1921 р. ухвалив рішення централізувати всю культурно-освітню роботу в руках політосвіти. На час перебудови відповідної мережі він вирішив закрити всі клуби, театри тощо [7, арк. 20-20 зв.]. Це було зумовлено тим, що знаряддями, через які органи політосвіти мали реалізовувати зазначені завдання, постановою РНК УСРР від 19 квітня 1921 р. “Про селянські будинки” визначалися сельбуду¹ [1, с. 9]. Вони покликані були замінити ідейно ворожі 398 осередків “Просвіти”, які діяли в регіоні. Однак на той час власне сельбудів на Поділлі ще не було. Місцева влада встигла організувати 743 хати-читальні. Вони були початковою формою селянських будинків і займалися проведенням лекцій і бесід, колективним читанням книжок і газет, антирелігійними кампаніями, бібліотечною та шкільною роботою [2, с. 91; 8, с. 289]. Крім того, як зазначалося в звіті губполітосвіти за вересень 1921 р., бібліотеки, клуби, хати-читальні тощо тоді існували лише на папері. Ситуацію рятувало лише те, що “окремі ініціативні працівники засновують по селах театральні гуртки, клуби і навіть музичні та художні студії” [1, с. 7].

Однак найчастіше цю “самодіяльність знизу” організували просвітяни. Відтак влада спершу спробувала використати авторитет “Просвіти” для організації її двійника – народних будинків, покликаних пропагувати ко-

1 Зазначимо, що в сучасній історіографії переважно вживається скорочення “сельбуд” як похідне від “сільський будинок”, що невірно, оскільки ця аббревіатура похідна від визначення “селянський будинок”.

муністичні погляди під прикриттям розвитку народної творчості. Однак подоляни швидко розібралися в їхній суті. Як наслідок, до кінця 1922 р. в губернії було створено лише 21 такий будинок. Побачивши марність цієї спроби, в грудні цього ж року влада було реорганізувала їх у селянські будинки [9, арк. 14; 8, с. 289]. Для більшовиків стало очевидним, що будь-яка реорганізація політосвітніх закладів не дасть бажаного ефекту без підриву впливу “Просвіти”, осередки якої секретар губкому Чернявський на пленумі 30 листопада 1922 р. назвав “організуючими центрами контрреволюції”. Тож пленум вирішив провести чергову їхню чистку. На практиці це означало ліквідацію або примусове перетворення осередків “Просвіти” в сельбуду. Так, із 662 “Просвіт”, які діяли в краї станом на 1 жовтня 1922 р., до 1 січня 1923 р. залишилося 499, на кінець березня – 216, а до 1 січня 1924 р. не залишилося жодної [10, арк. 59, 104; 8, с. 289, 329]. Однак це не призвело до автоматичного збільшення кількості сельбудів, хат-читалень, народних будинків, бібліотек і клубів, які мали замінити “Просвіти”. Як першим звернув увагу Є. Мручко, якщо впродовж 1922 р. поряд з “Просвітами” кількість хат-читалень збільшилася до 1200 проти 743 в 1921 р., бібліотек – до 346 проти 153, клубів – до 161 проти 78, то впродовж 1923 р., не маючи конкуренції, їхня кількість зменшилася й станом на 1 січня 1924 р. нараховувала відповідно 240, 219 і 99 [4, с. 546; 11, арк. 15; 8, с. 289, 329]. Зазначимо, що 21 клуб із зазначених 99 по губернії діяв у Вінниці [12 с. 92]. В той же час з 33 до 499 зросла мережа сельбудів, особливо за рахунок їхнього відкриття в прикордонних райцентрах і селах. Та впродовж 1924 р. їхня кількість збільшилася лише на 50 – до 549 [3, с. 67; 4, с. 546; 8, с. 329]. Це пояснювалось як украй важким становищем селян, відсутністю коштів у місцевих бюджетах, так і прагненням Кам’янецького, Могилівського та Проскурівського окрвиконкомів виконати директиви керівних органів щодо пріоритетності сельбудів у системі культурно-освітніх установ і потребою суттєвого посилення ідеологічної роботи в прикордонній смузі.

Відповідно до рекомендацій комісії ЦК КП(б)У по роботі на селі від 5 грудня 1922 р.

правління сельбудів, як “закладів класових і радянських за характером”, мали затверджувати органи політосвіти [9, арк. 14-15]. Райвиконкоми, своєю чергою, прагнули підкреслити такий статус сельбудів їхнім розміщенням у найкращих приміщеннях. Зазвичай це були колишні хати священників, а в містечках – заможних міщан. Так, на Кам’янецьчині у липні 1923 р. Зіньківський райвиконком розмістив п’ять сельбудів по селах у “попівських будинках”, а Миньковецький райвиконком навіть змушений був скаржитися до Кам’янецького окрвиконкому на непманів, які не хотіли добровільно залишити націоналізовані будинки, призначені для розміщення районного суду, сельбуду та проживання радянських працівників, учителів і лікарів [13, арк. 422; 14, арк. 71 зв.-72 зв.; 15, арк. 130].

Звернімо увагу, що Раднарком УСРР 12 грудня 1921 р. доручив органам Наркомпросу перетворити селянські будинки в єдиний центр, який “регулював би сільське господарство і вів його до колективізації”. Сельбуду мали підпорядковуватися органам Наркомосвіти та Наркомзему через управління селянськими будинками. Однак таке подвійне підпорядкування грошей на діяльність сельбудів не збільшило. Тож 27 лютого 1922 р. губуправління сельбудами розпорядженням № 145 запропонувало повітовим управлінням перевести сельбудинки на самокупність – за винятком шести осіб організаційно-інструкторського апарату самого повітуправління і повітового сельбуду [16, арк. 14-19]. Зауважимо, що, крім браку коштів, суттєвою перешкодою для організації нових селянських будинків була нестача кваліфікованих кадрів. Зокрема, через цю причину Зіньківський райвиконком у червні 1923 р. відклав створення сельбуду до того часу, поки потрібні фахівці не пройдуть навчання в Кам’янецькій райпартшколі [560, арк. 43 зв.].

Самокупність сельбудів забезпечувалася частково за рахунок бюджету, частково за рахунок членських внесків (при вступі майбутній член сплачував 20 коп. і щомісяця вносив 10-25 коп.) та господарської діяльності, яку в липні 1921 р. дозволило Всеукраїнське управління сельбудами [2, с. 91-92; 3, с. 67]. Саме останнє призводило до того, що партійні органи, як-от

Проскурівський окрпартком у звіті на V окружній конференції КП(б)У 25 листопада 1923 р., звинувачували селянські будинки в тому, що їхня робота “поставлена недосить глибоко”, і в ненормальних явищах, які проявляються в “нездоровому господарському обростанню”. Воно полягало в тому, що в пошуках фінансування сельбуди залучали до свого складу “підприємства куркулів”, що дозволяло тим уникати оподаткування [17, с. 31]. Окружні сельбуди змушені були в своїй структурі утримувати ідальні, готелі та постійні двори для підвід. Однак ціни за послуги в них були такими високими, що селяни тут не зупинялися [18, арк. 5]. Зазначимо, що ускладнення пошуків коштів в умовах недороду 1924 р. та низька якість діяльності сельбудів призвели до скорочення їхньої мережі впродовж цього року на 121 будинок – до 378 [8, с. 405].

Підсумок етапу становлення сельбудів у грудні 1924 р. підбила президія губвиконкому. Заслухавши звіт голови губсельбуду, вона констатувала недостатнє охоплення подолян селянськими будинками (один сельбуд припадав у середньому на п'ять сіл). Було поставлено завдання впродовж зими на третину збільшити кількість членів сельбудів, довівши її до 100 тисяч. Як негативне явище члени президії сприйняли “культурологічний ухил” у роботі сільбудів, що негативно впливало на “політичну, виробничу та сільськогосподарську” роботу. Відтак було поставлено завдання негайно виправити ситуацію. Доленосне значення для подальшої долі сельбудів мало рішення взяти на бюджетне фінансування “губсельбудинку, 5 окружних, 93-х районних і 93-х сільських сельбудів” і понад сто хат-читалень. Крім того, було визнано недоцільним існування при сельбуддах підприємств. В місячний термін їх потрібно було передати на баланс місцевих сільрад. Сельбуддам залишалися лише землі культурно-показового значення [19, арк. 318 зв.].

Звільнення від непрофільної діяльності дозволило сельбуддам зосередитися на культурно-освітній роботі. Була реанімована діяльність драматичних, співочих, сільськогосподарських і наукових гуртків, бібліотек, курсів ліквідації неписьменності тощо. Це сприяло зростанню привабливості сельбудів і розширенню як

їхньої мережі, так і чисельності. В середньому з 1925 р. до 1928 р. мережа сельбудів і хат-читалень у кожній з округ Поділля збільшилася на 30 %, а кількість членів – на 20 % [20, арк. 45; 21, с. 63; 22, с. 79]. Зауважимо, що визначити точну кількість культосвітніх установ у другій половині 20-х років досить складно через різнобій у джерелах. Зокрема, інформаційний відділ Вінницького окрвиконкому в звіті про культурну роботу за 1927 р. доповідав, що в окрузі діє 86 сельбудів проти 66 в 1926 р. і 408 хат-читалень проти 330. Натомість статистичне зведення про кількість культурно-освітніх закладів у цій окрузі станом на 1 січня 1927 р. говорить про 104 сельбуди і 264 хати-читальні [23, арк. 21; 22, с. 79]. Можливо, такий різнобій у даних зумовлений бажанням краще виглядати в очах керівних органів – навіть якщо для цього потрібно було фальсифікувати статистичні дані. Для “внутрішнього” ж користування потрібно було об'єктивне сприйняття реальності, щоб певним чином впливати на неї.

Важливими центрами культурно-освітньої роботи в містах і робітничих селищах були клуби. Зазвичай вони організовувалися при підприємствах, військових частинах, навчальних закладах тощо. Взірцем для них були створені в 1921-1923 рр. центральний показовий робітничий клуб у Вінниці та центральні робітничі клуби в повітових, а згодом окружних центрах. Вони мали бюджетне фінансування, досить кваліфікованих співробітників, які забезпечували роботу антирелігійних, літературних, сільськогосподарських, шахових, театральних, хорових і інших гуртків. Тут влаштовувалися живі газети, різноманітні вечори, лекції, спектаклі та інші масові заходи [24, арк. 540; 25, арк. 18; 2, с. 93]. Серед клубів виділялися створені при цукрових заводах. Маючи краще фінансування, ніж клуби при військових частинах чи навчальних закладах, вони могли долучати до роботи кваліфікованих працівників. У січні 1924 р. в клубах Подільського цукротресту нараховувалося 105 культпрацівників, з яких 55,71 % становили комуністи, тоді як у Київському – 29 і 55,17 %, а у Волинському – 31 і 41,93 % відповідно [24, арк. 47]. Наприклад, у клубі при Ялтушківському цукрозаводі Могилівського повіту (округи) в 1922 р. працювали

хоровий гурток у складі 60 осіб і драматичний, 15 учасників якого ставили платні вистави в навколишніх селах [26, арк. 69; 12, с. 128].

Ті клуби, які не мали достатньої кількості працівників, залучали викладачів вищої школи і вчителів. Вони не лише керували гуртками, але й читали лекції. Особливо активізувалася така робота в період антирелігійних пасхальних кампаній. Так, лектори клубу Кам'янець-Подільського ІНО навесні 1923 р. виступили з доповідями "Походження світу, землі і людини" в усіх районах Кам'янецької округи [27, арк. 22; 28, арк. 2].

Через низький рівень місцевих керівних кадрів траплялися прикрі інциденти, пов'язані з роботою клубів. Наприклад, у ніч з 4 на 5 червня 1922 р. п'яний голова Баговицької волості на Кам'яничині Сидоренко прийшов у клуб, зірвав проведення вистави на користь голодуючих і заборонив танці, поки кожен присутній не заплатить йому по 100 тисяч крб. Лише втручання командирів-прикордонників дозволило загасити інцидент [29, с. 121-122]. Були випадки, коли самі військові були порушниками. Так, 28 квітня 1923 р. 3-я конвойна рота в Кам'янці-Подільському без дозволу поставила спектакль до 1-го травня і влаштувала танці до ранку. Подібні казуси давали підстави працівникам політосвіти, як-от делегату VIII губернської конференції КП(б)У Масалову з Проскурова, вимагати заборони "таких явищ" і посилення культосвітньої роботи "на противагу розбещуючому впливу непу" [24, арк. 90-91; 30, арк. 19 зв.; 13, арк. 147].

Важливе значення в культурно-освітній роботі відігравали бібліотеки. Провідну роль серед них відігравала книгозбірня Кам'янець-Подільського державного українського університету. На кінець 1920 р. її фонди нараховували 35951 книгу. Книги були забрані з колишніх поміщицьких маєтків, придбані в книгарнях і видавництвах, подаровані меценатами. При створенні інституту народної освіти та сільськогосподарського інституту фонди університетської бібліотеки були розділені між ними, зокрема СГІ отримав майже 1600 книг. Значну частину книг вивезли за кордон, до польського Тарнова, де було створено книгозбірню Кам'янець-Подільського державного укра-

їнського університету [5, с. 45; 31, с. 64-65]. "Маяками" в бібліотечній справі в своїх регіонах виступали Вінницька центральна міська бібліотека²; книгозбірні ІНО та хіміко-бактеріологічного інституту; бібліотеки повітових (окружних) міст. Зазначимо, що бібліотеки навчальних закладів, крім безпосереднього обслуговування студентів і викладачів, проводили значну методичну роботу. Так, завідувач бібліотеки Кам'янецького ІНО М. Ясинський написав "Короткий підручник для упорядкування й ведення селянських бібліотек", рукопис якого 1923 р. передав для опублікування Кам'янецькій окрполітосвіті [5, с. 58].

Найбільшу мережу бібліотек склали книгозбірні та хати-читальні, організовані "Просвітою" та місцевими органами влади. Якщо бібліотеки "Просвіт" збирали насамперед художню, історичну, наукову (переважно сільськогосподарську) літературу, то хати-читальні віддавали перевагу книгам з сільського господарства, права, політграмоти, економіки, географії та історії. Крім того, вони передплачували газети та журнали. Загалом книжковий фонд був небагатим, але поступово поповнювався. При цьому партійні органи ретельно стежили за ідейним змістом книг, про що свідчить телеграма 21 травня 1921 р. голови головполітпросвіти до губполітпросвіти. В ній висловлювалася стурбованість отриманою інформацією про те, що "бібліотеки Поділля переповнені монархічною та антирадянською літературою". Давалася вказівка негайно створити трійку з представників губкому, губполітосвіти, губвидаву для вилучення вказаної літератури з обігу і про виконання оперативної доповіді телеграфом [32, арк. 19]. Проте губернські очільники, не чекаючи вказівок з центру, самі проводили боротьбу з такою літературою. Так, у її пошуках у квітні 1921 р. співробітники Кам'янецького ДПУ навіть зірвали дерев'яну підлогу в бібліотеці ІНО, а в 1922 р. "вичистили" з посади завідувача бібліотеки М. Ясинського за те, що "було виявлено кілька випадків видачі студентам клерикальних книг" [960]. Чистки бібліотек від "петлюрівської, клерикальної, монархічної" та іншої ідейно

² Зараз Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. К. Тімірязєва.

ворожій літератури продовжувалися впродовж усього досліджуваного періоду. Так, у звіті Вінницької окрполітосвіти “Про підсумки політосвітньої роботи до 10-річчя Жовтня” зазначалося, що станом на 1927 р. фонди бібліотек вичищені на 95 %. Чистку планували завершити в 1928 р. [279, арк. 19]. Вилучені книги частково знищувалися, частково передавалися до окружних архівів [5, с. 49-50].

При організації сельбудів у їхніх приміщеннях також створювалися бібліотеки. В середньому кожний сельбуд мав книгозбірню, яка, за підрахунками О. Стадник, нараховувала від 40 до 60 книжок. Вони проводили різні заходи для залучення широкого кола читачів: вечори книги, виставки, читацькі конференції, свята рідного слова, пісні, вечори пам’яті видатних українських письменників тощо [3, с. 68-69]. Така робота бібліотек сприяла розширенню їхньої мережі. В 1926 р. лише в Проскурівській окрузі їх нараховувалося біля 300, а книжковий фонд складав 57392 книги, з яких 37 % були старими [34, арк. 13]. Динаміку розвитку бібліотечної справи добре видно на прикладі Вінницької округи (цілісних даних по інших округах відшукати в джерелах не вдалося): в 1922/1923 р. тут було 15 бібліотек з книжковим фондом 2275 примірників, у 1923–1924 рр. – 47 та 15873, в 1924/1925 р. – 164 та 51716, у 1925/1926 р. – 212 та 59147 і в 1926/1927 р. – 268 та 72416 відповідно [35, арк. 19]. Загалом мережа діючих бібліотек не задовольняла зростаючих потреб потенційних читачів, коло яких розширювалося в ході кампанії з ліквідації неписьменності. Оскільки створити нові книгозбірні в усіх населених пунктах можливості не було, то з 1924 р. почали організовувати бібліотеки-пересувки. Вони виконували подвійну функцію: постачали книгами так звані червоні кутки, які створювалися сельбудами чи хатами-читальнями в колгоспах, окремих кутках села або в невеликих селах задля наближення культурно-освітньої роботи до кожного селянина, та оновлювали книжкові фонди наявних бібліотек. В червоних кутках їхніми довіреними особами, як зазначав І. Багмут, були червоні читці, тобто найавторитетніші на кутку письменні мешканці з числа колишніх червоноармійців або членів комнезаму. Вони вголос чи-

тали односельцям газети та книги й організовували їхнє обговорення. Книги для пересувки мав підбирати уповноважений червоного кутка з урахуванням інтересів селян і доступності викладеного матеріалу. Газети передплачували або постійні відвідувачі в складчину, або сільрада чи сельбуд [36, с. 7-8, 10-11, 43-44]. У Вінницькій окрузі (даних з інших округ виявити не вдалося) з 1924/1925 р. до 1926/1927 р. кількість бібліотек-пересувок зросла з 68 до 111, а фонд книг – з 9500 до 19327 примірників [35, арк. 20].

Одним із напрямків діяльності сельбудів та інших культурно-освітніх закладів було впровадження нових радянських свят. Зокрема, замість відзначення Різдва органи наросвіти 1 – 6 січня 1923 р. влаштували коштом Губнаслідголу в дитячих установах Поділля святкування червоної ялинки [37, арк. 6]. Активно пропагувалися такі обряди, як червоне весілля, червоні хрестини та похорони. Про їхнє проведення на Проскурівщині на шпальтах “Червоного кордону” повідомляли селькори Гордій, Бачив і Фльорис [38, с. 6]. Проте пріоритетним завданням була допомога партійним і радянським органам у підготовці та проведенні революційних свят: днів лютневої революції та Паризької комуні, 1 травня, річниць жовтневої революції. Культосвіт’яни читали лекції та проводилися бесіди, присвячені відповідному святу, проводили зустрічі з учасниками тих чи інших подій, влаштовували маніфестації, святкові концерти, привітання учасників різноманітних форумів тощо [28, арк.25-26; 39, арк. 217-217 зв.; 40, арк. 191]. Зауважимо, що впродовж 20-х років в Україні, як зазначалося в листі ВУЦВК від 9 вересня 1924 р. до ЦВК Татарської Автономної СРР, були відсутні національні свята – лише революційні. Крім загальних по СРСР, в Україні відзначався лише “день смерті видатного поета і революціонера Т. Г. Шевченка” – 11 березня [41, арк.1]. Він був встановлений постановою президії ВУЦВК “Про святкування пам’яті Т.Г.Шевченка”. Чому для святкування було визначено саме 11 березня, а не день народження поета 9 березня чи власне день смерті 10 березня, пояснити важко. Хіба лише панічним страхом більшовицької влади, що Шевченкові дні використають “буржуазно-націоналістичні

кола”. Зазначимо, що губернська газета “Вісті” вже 11 березня 1921 р. в редакційній статті “Робітничо-селянське свято України” писала про Т. Шевченка не стільки як про поета, скільки як про видатного революціонера, борця проти царату за права простого люду. Повідомлялося, що святкування передбачає проведення мітингів і урочистостей [42, с. 2]. Урочистості цього дня відбувалися впродовж усього досліджуваного періоду.

Характерно, що місцева влада згадувала про видатного поета-революціонера на лише в дні свят. Так, IV-й з’їзд рад Кам’янецьчини 24 листопада 1922 р. ухвалив, щоб кожна волость, починаючи з листопада, виділяла по одному пуду жита на користь сучасника українського поета Т. Шевченка Мартина Васковського, який “в сучасний мент переживає дев’ятий десяток років, [...] знаходиться в надзвичайно скрутному ста-

новищі та голодує”. 28 грудня 1922 р. президія Кам’янецького повітвиконкому категорично запропонувала головам виконкомів під особисту відповідальність негайно надіслати до Кам’яця належні два пуди, а в майбутньому своєчасно надсилати по одному пуду жита [16, арк. 103].

Отже, радянська влада докладала максимум зусиль для розвитку мережі сельбудів, хатчиталень, клубів та інших культурно-освітніх закладів, з метою прищеплення більшовицького світогляду, а з іншого – наполегливо знищувала будь-які прояви вільнодумства. Найменша підозра в “українському буржуазному націоналізмі” вела до ліквідації запідозрених організацій, як-от “Просвіт”, чи арешту підозрюваного. Така двоїста політика радянської влади змусила подолян прилаштуватися до вимог більшовицького режиму, а згодом – забезпечила панування бажаного світогляду.

Джерела та література

1. Богуцький Ю. Українське суспільство першої половини ХХ століття в аспекті організації та самоорганізації культурно-мистецької діяльності. Культурологічна думка: Щорічник наук. праць. Київ: Ін-т культурології Національної академії мистецтв України, 2012. № 5. С. 7-12.
2. Лойко О. О. Культурно-освітня робота серед сільського населення Вінниччини в 1921–1928 рр. Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2001. Вип. III. С. 90-95.
3. Стадник О. О. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (на матеріалах Поділля). Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2011. Вип. 19. С. 65-70.
4. Мручко Є. Є. Культурне будівництво в Кам’янець-Подільській і Проскурівській округах Подільської губернії в 1921–1925 рр. V Всеукр. конфер. “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України”. Жовт. 1991. Київ-Кам’янець-Подільський, 1991. С. 545-546.
5. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам’янець-Подільського національного університету: роки становлення та розквіту– Кам’янець-Подільський, 2008. 258 с.
6. Держархів Вінницької області. Ф.П. 1. Оп. 1. Спр. 11. Протоколи пленумів Губернського комітету КП(б)У. 1922. 168 арк.
7. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 336. Оп. 1. Спр. 2. Книга протоколів повітового виконкому за 1921 – 1921 р. 33 арк.
8. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Зб. док. і м-лів. [Ред. кол.: І. О. Пшук (відпов. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький та інш.]. Вінниця, 1957. 560 с.
9. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об’єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1046. Протоколи, витяги з протоколів засідань комісії з роботи на селі ЦК КП(б)У (селькомісії). Протоколи нарад співробітників оргінструкторського відділу та завідувачів агітаційно-пропагандистських відділів ЦК КП(б)У про чергові завдання політпросвітрова на селі та ін. Статут сільськогосподарського клубу при Всеукраїнському сільському домі в м. Харкові. 1922-1923. 43 арк.
10. Держархів Вінницької області. Ф.П. 1. Оп. 1. Спр. 3. Протокол засідань і стенограма IX-ї Подільської губернської конференції КП(б)У. 1923. 281 арк.
11. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 3. Оп. 1. Спр. 15. Листування з командиром частини особливого призначення (ЧОП) і окружним військовим комісаром з військових питань. 1923. – 21 арк.
12. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Вінницька область. П. Т. Тронько (Гол. редкол.) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. Т. 2. 777 с.
13. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 337. Оп. 1. Спр. 85. Накази по гарнізону м. Кам’яця-Подільського, окрвійськкомату, положення про уповноважених українського товариства Червоного Хреста, протоколи засідань

- президії окрвиконкому, окружного відділу лісового господарства, листування з установами та організаціями округи. 1923. 726 арк.
14. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 337. Оп. 1. Спр. 100. Протоколи засідань президії Жванецького райвиконкому, протоколи зборів громадян сіл району. 1923. 242 арк.
 15. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 337. Оп. 1. Спр. 108. Протоколи засідань президії Новоушицького райвиконкому, протоколи сільрад району. 1923-1924. 240 арк.
 16. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 336. Оп. 1. Спр. 124. Накази, циркуляри та розпорядження повітового виконкому та його відділів волосним виконкомом повіту. 1921-1922. 205 арк.
 17. Отчет Проскуровского Окрпаркома за период работы от 4 по 5 окрпартконференции (с марта по 25 ноября 1923 г.). Проскуров: гос. типография, 1923. 48 с.
 18. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 301. Оп. 1. Спр. 23. Доповідь про обстеження окружної парторганізації КП(б)У та пропозиції по ній. 1925-1926. 20 арк.
 19. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 337. Оп. 1. Спр. 4. Інструкції, циркуляри, витяги з протоколів засідань Наркоматі внутрішніх справ УСРР, губернського та окружного виконкомів про порядок проведення адміністративно-територіального поділу в окрузі, про компетенції та обов'язки оргінструкторських відділів окрвиконкому, про врегулювання робочого дня на підприємствах і майстернях м. Кам'янця-Подільського, місячні звіти губвиконкому, відділів окрвиконкому та документи з інших питань. 1923-1924. 323 арк.
 20. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 301. Оп. 1. Спр. 61. Інформації осередків КП(б)У з питань партосвіти. Відомості про розкуркулення в розрізі районів округи. 1926-1930. 98 арк.
 21. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 926. Оп. 1. Спр. 10. Резолюції Всеукраїнської та Всесоюзної нарад про роботу серед національних меншин, доповідь про роботу окружного комітету КП(б)У за 1928 р. і інші документи. 1928. 130 арк.
 22. Социалистическое строительство на Виннитчине: Документы и материалы: (1921–1941). [Сост. В. Ф. Воловик и др.; редкол.: Г. Я. Буртяк (руководитель) и др.]. Одесса: Маяк, 1987. 272 с.
 23. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України). Ф. 1. Оп. 3. Спр. 3203. Матеріали про внесення змін в адміністративно-територіальний поділ Вінницької, Запорізької та Чернівецької округ (постанови, протоколи, виписи з протоколів, доповідні записки, листування, статистичні відомості). 1925-1927. 227 арк.
 24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1839. Резолюції, тези Всеукраїнської наради завідувачів Агітаційно-пропагандистськими відділами губкомів партії. Протоколи засідань, резолюції широкої та вузької колегії Агітаційно-пропагандистськими відділу ЦК КП(б)У. Звіти відділу про його діяльність. Тези Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У про проведення антирелігійної пропаганди, політико-масову роботу серед молодих членів партії, інш. питання. 1924. 184 арк.
 25. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 301. Оп. 1. Спр. 1. Звіт Проскурівського окрпарткому V-й окружній партконференції. 1923. 28 арк.
 26. Держархів Вінницької області. Ф.Р. 595. Оп. 1. Спр. 24. Постанови IX окружного з'їзду рад. Протоколи засідань президії окрвиконкому. 1926-1927. 185 арк.
 27. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 3. Оп. 1. Спр. 7. Протоколи IX-ї Подільської губпартконференції, пленуму, бюро та робочої трійки губкому КП(б)У за участі т. Затонського, протокол засідання бюро за участі т. т. Фрунзе М. В., Мануїльського Д. З. від 4 грудня 1923 р. 1923. 97 арк.
 28. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 3. Оп. 1. Спр. 10. Звіти Подільському губкому КП(б)У про роботу окружкому та його відділів. 1923. 110 арк.
 29. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах). [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХНУ, 2008. 268 с.
 30. Держархів Вінницької області. Ф.П. 1. Оп. 1. Спр. 2. Протокол засідань і стенограма VIII-ї Подільської губернської конференції КП(б)У. 1922. 98 арк.
 31. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область. [Ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол. вид.: О. М. Завальнюк та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 447 с.
 32. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 82. Листування з Подільським відділом народної освіти про налагодження роботи в дитячих установах, призначення, переміщення співробітників освіти, асигнування коштів на культурно-освітні заклади. 1921. 78 арк.
 33. Історія бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. URL: http://library.kpnu.edu.ua/view_cat.php?id=41/ (дата звернення: 1.11.2017).
 34. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 301. Оп. 1. Спр. 16. Звіт окружкому на IX партконференції Проскурівщини і резолюції до нього. 1926. 89 арк.
 35. Держархів Вінницької області. Ф.П. 29. Оп. 1. Спр. 290. Матеріали до звітної доповіді окружного комітету КП(б)У VII-й окружній партійній конференції. (Звіти про роботу промислових підприємств, стан сільського т-ва, роботи громадських організацій). 1927. 205 арк.

36. Багмут І. А. Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні). Харків, Держвидав України, 1927. 72 с.
 37. Держархів Вінницької області. Ф.Р. 925. Оп. 5. Спр. 21. Протоколи губздороввідділу. Протоколи нарад зав. окрздороввідділів. Місячні звіти, інформаційні зведення про діяльність губздороввідділу. 1923. 133 арк.
 38. Абраменко Розвіємо релігійний чад. Червоний кордон. Орган окружних комітетів КП(б)У, окружних виконавчих комітетів та окружних рад профспілок Кам'янецьчини, Проскурівщини та Могилівщини. 1928. № 144 (520). 18 груд. С. 6
 39. Держархів Хмельницької області. Ф.П. 3. Оп. 1. Спр. 40. Протоколи засідань радянських, громадських організацій і інформаційні матеріали про їхню діяльність. 1923. 29 арк.
 40. Держархів Вінницької області. Ф.Р. 925. Оп. 1. Спр. 142. Протоколи засідань губвиконкому. Листування з окрвиконкомами, РСІ та ін. про надання планів і звітів про роботу, організаційних і інших питань. 1924-1925. 496 арк.
 41. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2085. Листування з ЦВК Татарської автономної РСР про відсутність дня національного свята в УСРР. 1924. 2 арк.
 42. Робітничо-селянське свято України. Вісти. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У – 1921. – № 52 (127). 11 бер. С. 2.
-

СТВОРЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ «ГАЛИЦЬКО-РУССКОГО БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА»

Стаття присвячена історії Поділля початку ХХ століття. Увага приділена питанню створення Кам'янець-Подільського відділення «Галицько-руського благотворительного общества». Аналізуються передумови та причини цього.

Ключові слова: Кам'янець-Подільське відділення «Галицько-руського благотворительного общества», Поділля, Російська імперія.

Початок ХХ століття ознаменувався активізацією Російською імперією на міжнародній арені. Одним із напрямків її інтересу була Галичина. Увага до цього краю зумовлювалася історичним прагненням його долучення до імперії Романових. Проте свій інтерес потрібно було не афішувати щоб не наразитися на міжнародний скандал, чи навіть на війну з Австро-Угорщиною. Тому для цього було задіяно громадськість, зокрема, створені нею товариства. В історичній літературі здебільшого звертається увага «Галицько-руському благотворительному обществу» [1-5], а створення подібних осередків в інших губернських містах, зокрема, в Кам'янці-Подільському, фактично ігнорується, що й зумовлює необхідність виправлення цього недоліку.

З кінця ХІХ ст. до Російської імперії розпочався вплив політемігрантів зі складу галицьких москвофілів. Найбільше із них осіли в Петербурзі. Тому не дивно, що 8 грудня 1902 року Міністерством Внутрішніх справ Росії було затверджено статут «Галицько-руського благотворительного общества», який мав надавати всіляку моральну та матеріальну підтримку «руським» галичанам, насамперед тим, хто тимчасово чи постійно проживали в Петербурзі, а також сприяти ознайомленню російської громадськості з Галичиною. Вслід за цим 15 грудня цього ж року відбулося перше зібрання засновників товариства для обрання правління та вирішення питань організаційного характеру. Головою його було обрано члена Ради Міністра Народної Освіти, Таємного радника О. Буділовича, заступником став І. Ливчак, секретарем – В. Драгомерецький, скарбником – І. Пухир [6, с.5].

9 лютого 1903 року в Петербурзі, в приміщенні «Русского собрания» відбулося урочисте відкриття цього товариства [6, с.6]. Було зачитано багаточисельні вітальні листи і телеграми з багатьох міст імперії. Мало місце привітання і з Кам'янця-Подільського [6, с.9].

Від Подільської губернії товариство було представлено Дмитром Миколайовичем Чихачовим (камер-юнкер височайшого двору, предводитель Могилів-Подільського повітового дворянства) як пожиттєвий член товариства [6, с.33] (на жаль нам не вдалося з'ясувати чим була викликана така пошана), Олександром Миколайовичем Волжиним (предводитель Подільського губернського дворянства) [6, с.36], Василем Степановичем Завойком (предводитель Гайсинського повітового дворянства) [6, с.37], Тимофієм Туркалом (священик) [6, с.42] та Олександром Олександровичем Ейлером (Подільський губернатор) [6, с.43]. Подоляни приймали участь у сприянні освітнім поїздкам і екскурсіям галичан в Росію, розвитку видавничої діяльності, передачі галичанам необхідної літератури, журналів, газет тощо.

В 1909 році було затверджено новий статут «Галицько-руського благотворительного общества», згідно якого мета його діяльності розширювалася і полягала в тому, щоб «сприяти культурному єднанню «руських» галичан, буковинців та угрорусів із російським народом у Росії, надавати різноманітну матеріальну і моральну підтримку в їх прагненні до просвітництва і економічного процвітання» [7]. З обранням головою товариства графа В. Бобринського його діяльність активізувалася. Почастішали контакти з галицькою москвофільською інтелігенцією, зросли фінансові субсидії для

галичан. За таких обставин виникла необхідність розширення географії товариства. До цього спонукав і той факт, що в його складі було чимало представників із інших міст.

З дозволу Міністерства Внутрішніх Справ навесні 1910 року було відкрито Київське відділення «Галицько-російського благодійного комітету» [8, с. 14]. Незабаром практику створення відділів було поширено і на інші губернські центри Російської імперії.

26 грудні 1910 року правлінням «Галицько-російського благодійного товариства» було дано старт відкриттю відділення в Кам'янці-Подільському. Ініціаторами цього стали Подільський губернський предводитель дворянства Іван Єгорович Ракович, Кам'янець-Подільський предводитель дворянства Володимир Михайлович Маркевич та член Державної Думи від Подільської губернії Гижицький Олександр Степанович [9, арк.1]. Вибір подільського губернського центру видається не випадковим. Адже, по-перше, Подільська губернія межувала з Австро-Угорською імперією, що відповідно передбачало швидкість і близькість контактів з галичанами; по-друге, з

1902 року в складі Петербурзького товариства мала місце присутність подолян, а один із них (Д.М. Чихачов) мав статус пожиттєвого члена.

26 лютого 1911 року відбулося офіційне відкриття Кам'янець-Подільського відділення «Галицько-російського благодійного товариства», в правління якого, окрім зазначених вище, ще 8 осіб, серед яких були голова Подільської губернської земської управи Петро Миколайович Александров, члени Державної Думи Дмитро Миколайович Чихачов, Олександр Олександрович Потоцький, Петро Миколайович Балашов [9, арк.1, 3]. Щоправда за документами правління мало складатися з 12 осіб та 2 кандидатів [9, арк.2]. Члени правління мали щорічно звітувати перед Петербурзьким правлінням. Відповідно до статуту товариства відділенню передбачалося виділення території та міст Галичини, з яким вона мало безпосередньо в майбутньому контактувати.

Створення Кам'янець-Подільського відділення «Галицько-Русского благотворительного общества» стало логічним кроком російської влади, йому відводилася вагома роль в реалізації галицького напрямку зовнішньої політики.

Инструкция

для

Каменецъ-Подольскаго отдѣленія Галицко-русскаго Благотварительнаго общества в С-Петербургѣ, открытаго постановленіемъ Правленія Общества от 26 февраля 1911 г. на основаніи # 37 Устава общества.

- #1. Общая цѣль дѣятельности Отдѣленія опредѣляется #1 Устава Общества
- #2. Каменецъ-Подольское Отделение строится въ пределахъ гор. Каменецъ-Подольска и Подольской губ. развитіе дѣятельность указаную в # 2 Устава общества.
- #3. Параграфъ 3-1 Устава примѣняется всецѣло къ Отдѣленію, при чемъ, само собою разумѣется, членами Отдѣленія могутъ быть лишь лица, исповѣдующія культурно-національное единство всѣхъ вѣтвей недѣлимаго русскаго народа.
- #4. Члены Отдѣленія раздѣляются на почетныхъ, пожизненных и дѣйствительныхъ.
- #5. Параграфы 5,6,7,8 и 9 устава Общества примѣняются Отдѣленіемъ съ заменой словъ Общество – словами: Каменецъ-Подольское отдѣленіе Общества; члены Общества – словами: члены Отделения; средства Общества – средствами Отделения.
- #6. Примѣненіе полное или частичное параграфовъ 10 по 14 исключительно Устава Общества зависитъ отъ рѣшенія общаго собранія Отдѣленія по докладу его Правленія.
- #7. Параграфы 15, 16 и 17 Устава примѣняются к Каменецъ-Подольскому отделенію, при чемъ права и обязанности общаго собранія Общества принадлежатъ общему собранію Отделения, а Правленія Общества – Правленію Отдѣленія.
- #8. Правленіе Отдѣленія состоитъ из 12 лицъ и 2 кандидатовъ, избираемыхъ въ порядкѣ, указаномъ въ ##18 и 19 Устава Общества, - Немедленно по избраніи членовъ Правленія Отделения и должностныхъ лицъ, списокъ ихъ посылается Правленіемъ Отделения в Правленіе Общества въ Петербургѣ для свѣденія.

#9. Члены Правления Отдѣленія избираютъ изъ своей среды ежегодно предсѣдателя, его товарища, казначея и секретаря, о чемъ немедленно доводится до сведения Отдѣленія. Предсѣдатель Правления Отдѣленія именуется вмѣстѣ съ тѣмъ и предсѣдателемъ Отдѣленія. Примѣчаніе к # 20 Устава Общества имѣет силу и для Отдѣленія.

#10. Параграфы 21 и 22 Устава соотвѣтственно примѣняются Каменецъ-Подольскимъ Отдѣленіем, при чемъ Правленіе Отдѣленія изберетъ членовъ Отдѣленія Общества. Лица же, желающія быть членами Общества т.е. центрального общества в С-Петербурге, заявляютъ о томъ Правленію Отдѣленія, которое о семъ сообщаетъ Правленію Общества со своимъ заключеніемъ. Правленіе Отдѣленія наблюдаетъ за исполненіемъ какъ Устава Общества, такъ и его инструкціи. Сомненія Отдѣленія с Министерствомъ Внутреннихъ дѣлъ и вообще съ центральными учрежденіями, дѣлается черезъ посредство Правленія Общества.

#11. Параграфы 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 и 36 Устава примѣняются Каменецъ-Подольскимъ Отдѣленіемъ соотвѣтственного его мѣстонахожденія въ прѣделахъ власти Отдѣленія. Общее собраніе Отдѣленія считается состоящимся, если въ немъ присутствуетъ одна десятая часть членовъ Отдѣленія, живущихъ въ Каменецъ-Подольскѣ, но не менѣе 13.

#12. Хотя Каменецъ-Подольское Отдѣленіе не имѣетъ права открывать отдѣленія, но оно можетъ заботиться объ открытіи новыхъ Отдѣленій Общества, сообщая о своихъ предположеніяхъ и достигнутыхъ результатахъ Правленію Общества.

#13. Правленіе Общества симъ проситъ членовъ Правленія Отдѣленія и членовъ Отдѣленія сообщать ему о своемъ прибытіи в Петербургъ, дабы Правленіе могло извѣщать их о заседанияхъ, какъ Общества, так и Правленія онаго по принадлежности.

#14. Годичные отчеты, какъ денежный, такъ и о дѣятельности, представляются Отдѣленіемъ в Правленіе Общества не позже 15-го Января каждого года за срокъ с перваго Января по 31-е декабря предшествовавшаго года. Кромѣ того, Правленіе Отдѣленія немедленно сообщаетъ Правленію Общества о всякой помощи, книгами или деньгами, оказанной лицамъ и просвѣтительнымъ учреждениямъ Прикарпатской Руси, дабы Правленіе Общества имѣло эту помощь въ виду при распредѣленіи своей помощи въ этомъ Краѣ.

#15. По соглашенію Правленія Общества съ Правленіемъ Каменецъ-Подольскаго Отдѣленія этому послѣднему могутъ быть отведены опредѣленные города и мѣстности въ Русскомъ Прикарпатъе и куда преимущественно будетъ направляться помощь Каменецъ-Подольскаго Отдѣленія. Въ такомъ случаѣ предсѣдатель Общества принимаетъ меры, дабы завязать непосредственныя сношенія между предсѣдателемъ Отдѣленія и мѣстными дѣятелями на русскомъ культурномъ поприщѣ въ соответствующихъ городахъ или местностяхъ Прикарпатской Руси.

#16. Каменецъ-Подольское Отдѣленіе имѣетъ печать съ изображеніемъ своего наименованія.

#17. Члены Отдѣленія могутъ получать отъ Правленія Отдѣленія билеты или дипломы, удостовѣряющіе ихъ принадлежность къ Отдѣленію.

#18. Первое учредительное собраніе Отдѣленія созывается членами-учредителями, въ составъ котораго входятъ: 11 лицъ, подписавшихъ заявленіе в Правленіе Общества отъ 16 Декабря 1910 г. объ открытіи Отдѣленія Общества в гор. Каменецъ-Подольскѣ.

#19. При возникновеніи какихъ-либо затрудненій или недоразумѣній, Правленіе Отдѣленіе обращается за разрѣшеніемъ таковыхъ въ Правленіе Общества.

*Товарищъ предсѣдателя общества
Д-р Романъ Юліановичъ Геровскій*

[9, арк.1-3].

Джерела та література:

1. Передерко В.П. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.) Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 300 с.
2. Передерко В.П. Західноукраїнській землі в зовнішній політиці Російської імперії (1900-1914 рр.) Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 158 с.

3. Олійник С.В. Формування та впровадження Російською імперією ідеї закономірності приєднання Галичини напередодні і під час Першої світової війни // Науковий вісник Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича: Збірник наукових праць. Серія Історія. Чернівці: Чернівецький ун-т, 2016. Вип. 2. С.73-80.
4. Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / [В. В. Шелохаев (предисл.)]; Ассоциация исследователей российского общества XX века. М.: АИРО – XX, 2000. 239 с.
5. Вендланд А.В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1916 / Переклад з нім. Х. Назаркеич. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
6. Галицко-Русское Благотворительное общество в Санкт-Петербурге. Спб.: Пушкинская скоропечатня, 1903. 48 с
7. Устав Галицко-Русского благотворительного общества в С.-Петербурге: Утвержден 1 июня 1909 года. Спб.: Типо-Литография Б. Авидона, 1913. 26 с.
8. Червоная Карпатская Русь – часть единой и неделимой Руси. Отчет о деятельности Киевского Отделения Галицко-Русского Общества. К.: Тип. Т-ва И.Н. Кушнарев и КО., 1915. 65 с.
9. ФГУ РГИА. Ф. 465. Д.9. Л.1-3.

ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОІСТОРИЧНИХ СПІЛЬНОТ НА ЗЕМЛЯХ ГОРОДОЧЧИНИ: ДАНІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

У роботі вперше розкриваються відомості щодо давноминулих доісторичних соціальних і господарських процесів на теренах сучасного Городоцького району Хмельницькій області у межах від завершення палеоліту до початку використання металів (XII-III тис. до н. е.), що здобуті автором на основі синергетичного використання і системного аналізу інформації з давньої історії України, археології, палеоекономіки, палеопсихології, індоєвропейської та української мов.

Ключові слова: метод системного аналізу, археологія, палеоліт, мезоліт, неоліт, порівняльно-історичне мовознавство, потреби особистості, індоєвропейська мова, санскрит, топоніми, неолітична економічна революція.

Дані археологічних досліджень засвідчують, що землі сучасної України люди заселили ще понад мільйон років тому. З позицій предметів різних наук доведено, що свій еволюційний шлях зі світу дикої природи до цивілізації люди пройшли у нерозривній єдності двох якостей. З одного боку, це були особистості, обдаровані індивідуальною здатністю постійно удосконалювати свій розум, мислення, мов і досвід. Водночас, люди – це соціальні істоти, що виживали у певних кліматично-ландшафтних умовах тільки завдяки їх родинній, сусідській та функціональній згуртованості. Ці особливості дають змогу підходити до вивчення особистості ранньої людини та первісних людських спільнот з позицій предмету різних гуманітарних наук – насамперед, давньої історії, археології, палеопсихології, палеоекономіки, порівняльно-історичного і загального мовознавства тощо.

Так, фахівці з давньої історії та археології здобули чимало доказів того, що у межах сучасної України в епохи кам'яного віку існувало декілька макрорегіонів, у яких розселення і життєзабезпечення найдавніших спільнот корелювалося з природними ландшафтно-біосферними чинниками – Волинь, Карпати, Крим, Лісостеп, Лівобережжя, Поділля, Подніпряння, Полісся, Степова Україна [8]. При цьому з різних наукових потреб об'єктом

і предметом істориків і археологів нерідко визначають не весь макрорегіон, а тільки окрему його велику частину (Межиріччя верхів'їв південного Бугу, Случі, Збруча; Західне Поділля; Буковина; Центральне Подністер'я тощо).

У свою чергу, палеопсихологи довели, що безпеці найдавніших людей і успішному пошуку ними джерел води і їжі сприяли надзвичайно висока питома частка конкретного мислення та здатність запам'ятовувати навколишній світ у вигляді своєрідних «картинок-образів» чи їх послідовної низки [9].

Закономірності творення слів, еволюції мови загалом і конкретних мов досліджені фахівцями-філологами. Так, засновник українського порівняльно-історичного мовознавства О.О. Потебня підкреслював, що слово ніколи не виникало з глибоких роздумів, а виключно з потреб людини, а тому завданням істориків мови є показ справжньої участі слова в утворенні послідовної низки *систем*, які пов'язували особистість із природою [7].

Аналогічні за змістом висновки знаходимо у працях провідних сучасних істориків. Так, О.В. Сминтина зауважує, що особливості палеоісторичних процесів навряд чи можуть бути остаточно з'ясованими у відриві від їх географічного, екологічного та демографічного контексту [8].

Однак, в реальній науковій практиці дослідники і далі обмежуються фактичними даними

у межах предмету їх наукової галузі з не завжди виправданим використанням традиційних методик окремо взятої науки. Очевидно, саме через у давній історії України відкладаються від вирішення питання щодо розселення й господарювання первісних спільнот на рівні мікротериторій, а у мовознавстві – проблеми мови протоукраїнського етносу та його мовної спорідненості із сучасним корінним населенням України.

Отже, слід вважати актуальними питання розширення наукового інструментарію історичних і мовознавчих студій, у тому числі шляхом впровадження системного аналізу давноминулих соціальних явищ.

Ці обставини визначають *мету роботи* – розкрити отриману автором на основі використання методу системного аналізу інформацію про особливості розселення і екологічної діяльності у XII – III тис. до н. е. доісторичних спільнот у конкретних місцинах Городоцького району Хмельницької області.

Виходячи із зазначених завдань, насамперед, варто розкрити авторський погляд на поняття системи. Під цим поняттям слід розуміти об'єкт, що утворений із не менше двох інших також системних об'єктів, але з такими новими якісними ознаками, яких не мають його складові елементи. Скажімо, мова – це певна соціальна цілісна система, що суттєво відрізняється від систем, що її утворюють (фонетика, морфологія, семантика, граматики, синтаксис) чи систем кожного слова. Окремий історичний процес – наприклад, розселення людських спільнот на якійсь території на певному відрізьку часу – це соціальна система, що суттєво відрізняється від утворюючих її системних елементів вибору й використання місця мешкання конкретною родиною чи особою.

Будь-які системи досліджуються з використанням методу системного аналізу, як правило, тільки у разі виявлення великої кількості невизначеностей, пізнати які неможливо традиційними методиками [2].

Використання методу системного аналізу в інтересах давньої історії України зумовлена необхідністю вивчення давноминулих соціальних процесів, які неможливо відтворити іншими методами. Сам дослідницький процес

полягає у моделюванні систем, що аналізуються, у вигляді взаємопов'язаних між собою їх складових елементів з наступним розкриттям сутності невідомих властивостей об'єкта через вже відомі характеристики.

Насамперед зауважимо, що у теорії під поняттям системи розуміють об'єкт, що утворений із не менше двох інших також системних об'єктів, але з такими новими якісними ознаками, яких не мають його складові елементи. Скажімо, автомобільний рух, як система, має інші властивості ніж система особистості водія та системи технічних блоків автомобіля. Мова – це цілісна система з якостями, що відрізняються від систем, що її утворюють (фонетика, морфологія, семантика, граматики, синтаксис) чи систем кожного слова. Окремий історичний процес – наприклад, розселення людських спільнот на якійсь території на певному відрізьку часу – це соціальна система, що суттєво відрізняється від утворюючих її системних елементів вибору місця мешкання конкретною родиною чи особою.

Однією із основних засад використання методу системного аналізу є його застосування у разі недостатньої ефективності інших методів при вивченні системних об'єктів, що містять велику кількість невизначеностей. Використання методу системного аналізу в інтересах історичної науки полягає у моделюванні систем, що досліджуються, у вигляді взаємопов'язаних між собою їх елементів з метою з'ясування, розкриття сутності невідомих ознак об'єкта наукового пошуку через вже відомі характеристики [2].

Опираючись на засади теорії систем і системного аналізу та методологічні висновки з історії, загального і порівняльно-історичного мовознавства, психології, автор змодельовав структуру систем творення праукраїнськими спільнотами загальних слів і власних назв, що пов'язували особистості первісних людей між собою у процесі їх мешкання і задоволення життєво важливих потреб у конкретних природних умовах [6].

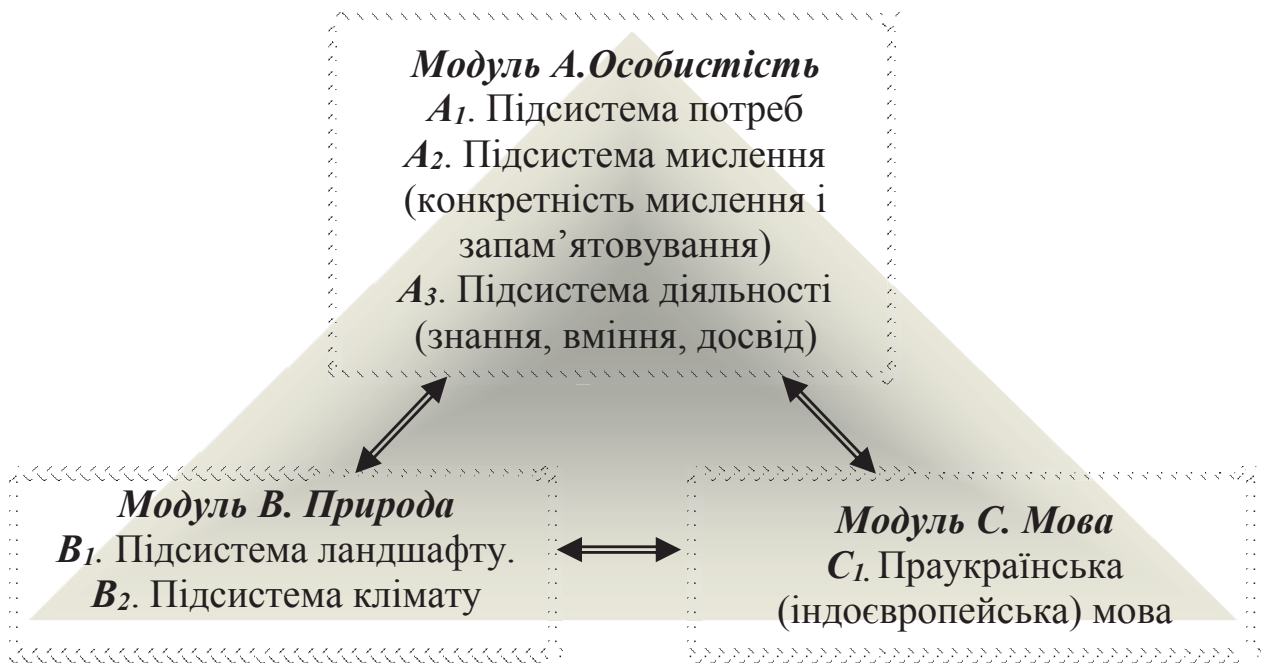
Схематично модель цих систем має вигляд теоретичного модуля-трикутника, вершини елементи якого – це підсистеми особистості, природи та мови. Для досягнення цілей дослі-

дження з допомогою методу системного аналізу інформація про усі три підсистеми має бути максимально повною і об'єктивною, тому що нульові значення будь-якого із системних елементів *A*, *B* і *C* у добутку дасть помилкову нульову відповідь.

Застосування цих засад для розкриття змісту давньоісторичних системних процесів заселення і екологічної діяльності первісних спільнот на теренах сучасного Городоцького району Хмельницької області показало наступне.

На більшості мікротеренів району за останні 13 тисячоліть кардинальних змін природно-ландшафтних і кліматичних умов, які чинили би особливо помітний вплив на популяцію людей, не відбулося. Тому, їх сучасний стан, здебільшого, можна прирівнювати до стародавнього.

Також сталими залишилися життєво важливі потреби особистості у безпеці, воді та їжі, які у періоди кам'яного віку були рушіями систем виживання й розвитку людського суспіль-

Мал. 1. Теоретична модель систем розселення і діяльності протоукраїнського населення стародавньої України та позначення цих соціальних процесів індоєвропейською мовою

ства. За цей період тільки змінилися способи мислення й запам'ятовування, рівень знань і вмінь та досвід людини.

Найбільших змін зазнала система мови. Сучасна українська мова суттєво відрізняється від мови предків, але в ній успадковані потужні запаси доісторичної лексики. Основу цієї прадавньої мови також зберегла книжна мова санскрит, якою у стародавній і середньовічній Індії створювалися літературні, духовні та офіційні документальні тексти. Саме тому доісторичну мову протоукраїнських спільнот називають індоєвропейською. Для інформаційного наповнення системного піделементу «*С. Мова*» автор використав лексику санскриту [3].

Слушно зауважити, що досягти мети цього дослідження традиційними методами немож-

ливо. У районі археологи відпрацювали лише 54% території (40 населених пунктів із 74) [1]. При цьому тільки у двох місцинах – північніше м. Городка в урочищі «Козача могила» на пагорбку висотою 15 метрів над р. Тростянкою та у с. Завадинці біля р. Смотрич виявлені знаряддя палеоліту. Ці факти підтверджують, що у XII тис. до н. е. палеолітичні спільноти подільського Подністер'я почали розпадатися і їх родини шукали нових ареалів виживання у напрямі від Дністра уздовж його приток, де річкові долини і прибережні терени були безпечні для мешкання й багаті питною водою, мисливською здобиччю і рослинною їжею.

Після палеоліту на теренах Праукраїни наступила епоха середнього кам'яного віку – мезоліту, що тривав із XI по VII тис. до нової ери.

У цей період було винайдено лук і стрілу для полювання на більш дрібну, але швидко здобич – оленів, коней, корів, косуль, диких свиней тощо. На зміну предковичному загінному полюванню була освоєна тактика ураження здобичі з близької відстані із замаскованих засідок. Упродовж чотирьох тисячоліть мисливська діяльність стала пріоритетною і дуже шанованою. У цей же період праукраїнці навчилися випалювати глиняний посуд, що суттєво змінило способи приготування їжі та якість харчування. Однак безпосередньо на теренах Городоцького району археологи ще не відшукали слідів мешкання й діяльності мезолітичних мисливців, що відверто суперечить діалектичній взаємопов'язаності процесів розвитку людства у часі та просторі.

Втім, соціальні обставини мезоліту сприяли накопиченню нового досвіду і знань, поліпшенню якості життя, продовженню віку людини, удосконаленню способів і культури осмислення дійсності. Ці чинники зумовили збагачення новими словами прадавньої мови і розширення ареалу її використання [4]. Так, до індоєвропейської лексики, пов'язаної з лучним полюванням, належать слова:

1) мисливець: *tivara*¹ (*tivara*) [с.244], *mṛ'gayu* (*mṛīta-ю*), *mṛ'ga-han* (*mṛīta-ган*) [с.518], *vadha-jivin* (*вадга-ївін*) [с.562], *vādha* (*вадга*) [с.628], *lubda* (*лубда*) [с.566]; *kṛ'cānu* (*крішаану* – відмінний лучник) [с.172]; *bāṇin* (*баанін* – той, хто має стріли) [с.464]; *ṣarvá* (*шарва* – стрілами озброєний) [с.638]; *sāsusū* (*саасусуу*) – зі стрілами [с.729];

2) лук: *ṣarāsana* (*шараасана*), *ṣārṅga* (*шаранга* – лук із рогу тварини) [с.637; 642], *sāra* (*цаана*) [с.209];

3) стріла: *asanā* (*асана*) [с.84], *patatrin* (*пататрін*) [с.364], *pṛiṣatka* (*прісатка*) [с.406]; *bāṇa* (*бааня*) [с.464], *mārgaṇa* (*маарганя*) [с.510]; *ṣarā* (*шарá*), *ṣaru* (*шару*), *ṣāri* (*шаарі*) [с.637-638; 642], *viha-ga* (*віга-га*) – стріла, птах [с.613]; *ṣarāvāra* (*шараавара*) – колчан для стріл [с.637];

4) інші слова, що стосуються діяльності мисливських спільнот: *kar* (*кар* – добувати, вбивати) [с.150]; *jivika* (*ївіка*) – спосіб життя; засоби життя [с.225]; *nāṣana* (*наашана*) – той, хто лякає, хто вигонить [с.230]; *piṣ* (*ніч*) – заготовляти м'ясо, *piṣ* (*ніш*) – ранили, нищили, *piṣta* (*нішта*) – їжа [с. 394]; *bhakṣa* (*бгакша*) – їжа, харчування [с.473]; *mard* (*мард*) – убивати [с.499]; *mṛ'gayā* (*мрїтая*), *mṛ'gavya* (*мрїтав'я*) – полювання; *mṛ'ga*, *mṛ'gi* – косуля [с.518]; *lag* (*лаг*) – отримувати, добувати, *laguda* (*лагуда* – палиця, дубинка) [с.551]; *vaja* (*ва́я*) – їжа, здобич [с.564]; *vāṇā* (*вааня*) – дичина, лісовий звір [с.574]; *ṣarb* (*шарб*) – ранили, вбивати [с.638]; *ṣaṣ* (*шась*) – бити, убивати, *ṣāsā* (*шас́а*) – забивання [с.639]; *ṣārvari* (*шаарварі*) – ніч, нічний [с.642].

Системний аналіз дозволив встановити релікти цих слів в архаїчних топонімах й мікротопонімах, якими на теренах Городоцького району поіменовані місцини, багаті на мисливські урочища, а саме:

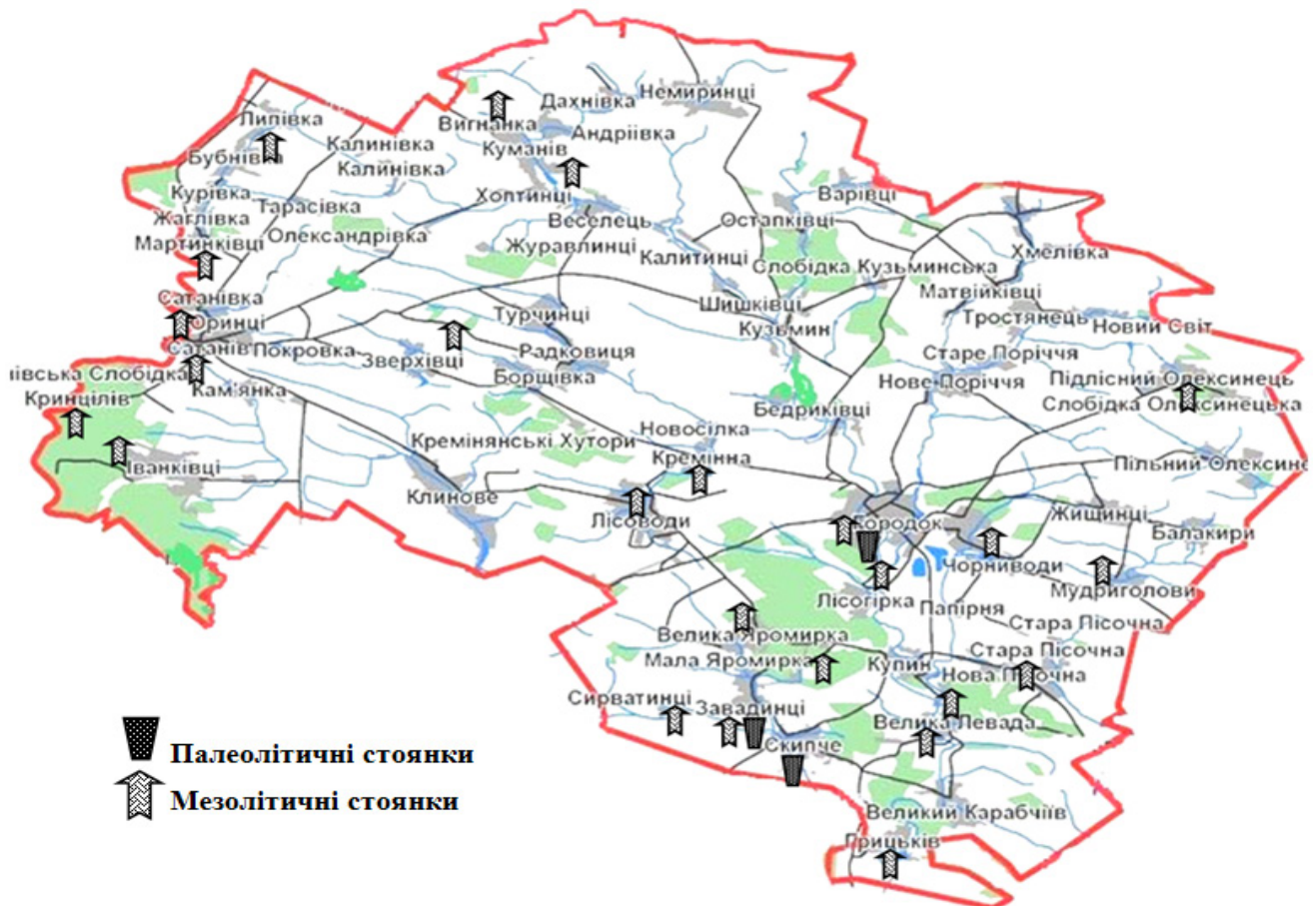
1) у басейні р. Смотрич (17): с.с. Вигнанка (*віга-ган+кга* = «стрільці-мисливці біля джерела»); Грицьків (*крішаану+їва* = «відмінні лучники живуть»); мікрорайони у м. Городку – ліс Макарів (*м'рїтая+кар+їва* = «полюванням-добуванням живуть»), Мархлівка (*маарганя+ївіка* = «стріла+засіб життя»); Завадинці (*шас-вадга-іна+ксі* = «забиванням мисливці багаті живуть»); Кременна (*крішаану+міна+йна* = «лучники і риби знавці»); Левада (2 – Велика і Мала) (*лаг+вадха* = *лагда* = «з дубинками (або з палицями) мисливці»); Ліпобоки (*лубда+бгакша+ксі* = «мисливством-харчуються-живуть»); Лісоводи (друга частина від *-вадга*); Мудриголови (*мрїгаи+ава* = *му'рі-га-ава* = «мисливські долини»); Олексинець (*геліка+асана+іна+ксі* – «на кіз полюванням багаті»); Стара Пісочна (*ніч+шас́а+йна* = «заготовляти м'ясо здобичі знавці»); Сирватинці (*шарва́+вадга+іна+ксі* = «стрілами мисливці багато живуть»); ліс Чернеча (між Зверхівцями і Турчинцями) (*чаранга+шась* = «луками убиваючі»), Чорниводи, р. Чорниводка (*чаранга+вадга* = «лучники-мисливці»); Яромірка (*я+аріні+му'рїтая* = «на початку струмка мисливці»);

¹ Тут і далі санскритські слова та їх лексичне значення подаються на основі видання: Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В. И. Кальянова] / Издание 2-е, испр. и доп. / В. А. Кочергина–М. : Издательство «Русский язык», 1987. – 944 с.

2) у басейні р. Збруч (6): Іванківці – висілок Іванівка (*вааня+івіка* = «ті, що живуть здобиччю»); Кринцілів (*арх. Крутилів: крішаану+та+іва* = «відмінні лучники мешканці»); Липівка (*лубда+івіка* = «мисливість – спосіб життя»); Мартинківці (*мард+атя+іна+ів+ці* = «полюванням на коней багато живуть»); Сатанів (вул. Хорватчина: *шарва+вадха+іна* = «стрілами мисливці багаті»); Війтовина: *вая+та+іна* = «здобиччю багаті»).

Отже, використання методу системного аналізу та даних порівняльно-історичного мовознавства дає підстави стверджувати, що в епоху мезоліту на Городоччині у прибережних смугах середньої течії і верхів'їв Збруча і Смотрича та їх приток господарювали 23 громади мисливців-лучників, що майже у вісім разів перевищує кількість відомих палеолітичних стоянок.

Наслідки цих соціально-економічних процесів стали особливо цінними наприкінці ме-

Мал. 2. Палеолітичні та мезолітичні стоянки на землях Городоцького району Хмельницької області

золіту, коли мисливська діяльність на більшості освоєних земель призвела до винищення природних ресурсів м'яса від впольованої здобичі. Через це тодішнє населення опинилося перед загрозою голодного вимирання.

Однак розум, воля і прагнення до життя разом з отриманими у попередні історичні епохи знаннями і практичним досвідом дали праукраїнському населенню змогу здійснити на поч. VI тис. до н. е. справжню економічну революцію: збиральники стали переважно зем-

леробами, а мисливці перейшли до розведення великої і дрібної худоби. А в V тис. до н. е. наші прапредки приручили ще й коней.

Археологи налічують на городоцьких землях 5 неолітичних поселень т. з. буго-дністровської культури (с.с. Завадинці, Остапківці, Підлісний Олексинець, Сатанів і Хоптинці), яких вважають першими землеробами на Поділлі, а також 18 трипільських поселень (з них 2 в околицях м. Городка) [1]. Загалом, ця сума складає 20 стоянок, тому що у деяких місцинах

знайдено сліди обох культур. Разом з тим, дані моделювання та системного аналізу засвідчують додатково ще 17 місцин з пріоритетною тваринницькою чи землеробською діяльністю.

Зокрема, релікти індоєвропейських слів *nivāra* (*nivāna* – посів, зерно) [с.343]; *lū* (*луу* – збирати, знімати урожай) [с.556]; *çila* (*шילה*), *çilonchin* (*шилонцін*) – збирання колосків [с.645, 646]; *sasya* (*сасья* – посів, сходи, урожай зерна, злаки) [с.717] на шлях землеробства перейшли 8 (21,6%) спільнот на землях м. Городок (мікрорайон Шидлівщина) та с.с. Веселець, Жищинці, Лісоводи, Лісогірка, Новосілка, Сирватинці (уроч. Селисько) і Шишківці.

Водночас релікти індоєвропейських слів *gava* (*гава* – бик), *gavi* (*гаві* – корова) [с.191], *go* (*го* – бик, корова), *go-cara* (*го-чара* – пасовище) [с.196]; *dhenū* (*дхену* – молоко, ко-

рова) [с.308]; *paçu-pati* (*пащу-пати* – пастух: «новелитель худоби») [с.386]; *bala-da* (*балада* – бик: «силу дає») [с.462]; *ballava* (*баллава* – пастух) [с. 463]; *vatsa* (*ватса* – теля) [с.561], *vaci kar* (*вачі кар*), *vini* (*віні*) – приручати [с.570, 594]; *saha-vatsa* (*саха-ватса* – корова з телятком) [с.719]; *haṅsa-kalitanaya* (*ганьса-калітаная* – буйвол) [с.768] засвідчують, що для 15 спільнот пріоритетним стало розведення великої рогатої худоби – м. Городок (Козача долина і Кошарня) і с.с. Балакири, Грицьків, Завадинці, Калитинці, Ковалівка, Куманів, Купин, Радковиця, Сирватинці, Скіпче, Тростянець і Хоптинці. При цьому складна структура топоніму Радковиця (від *родха+гаві+веча* = «берег+корови приручені+земля») засвідчує, що ця спільнота займалася прирученням великої рогатої худоби.

Мал. 3. Неолітичні і трипільські поселення на землях Городоцького району з пріоритетною землеробською або тваринницькою діяльністю

У назвах ще чотирьох сучасних сіл – Борщівка, Журавлинці, Курівка і Юринці знаходимо релікти слів *urāna* (*ураня* – баран, ягня) чи *ūrā* (*ураа* – вівця) [с.131], а в топонімі с. Зверхівці можна вбачати ознаки слова *varāha*

(*вараха* – свиня) [с.587], що вказує не лише на пріоритетність зазначених громад у розведенні овець та освоєнні свинарства.

У V тис. населенню Праукраїни вдалося приручити коней. Піонерами конярства у дослі-

дженому регіоні були спільноти с.с. Великий Карабчіїв, Мартинківці, Клинове (арх. Скотиняни), Сатанів (мікрорегіон Хорватчина), Сирватинці (уроч. Грабники) і Турчинці (від *átya* (атя – кінь) [с.29], *atyā* (атъаа – кобила) [с.30]; *árvan* (арван – кінь) [с.72]; *tura-ga, turañ-gin* (тура-га, турань-гін – кінь, кобила) [с.244]; *sādyā* (саад'я – верховий кінь) [с.722]; *hāri, harika* (хāрі, харіка – кінь, карий кінь) [с.770]; *marj, marjita* (марй, мар'іта – правити кіньми) [с.499]; *rabh* (рабх – розпочинати, хазяйнувати) [с. 539].

Висновки.

1. Синергетичне використання даних різних наукових галузей для моделювання й системного аналізу давноминулих соціальних процесів, невідтворних традиційними методами історичних досліджень, дає змогу суттєво роз-

ширити джерельну базу з давньої історії України.

2. Виявлені кількісні співвідношення мезолітичних та неолітичних і трипільських спільнот – 23 до 37 або 38,3% до 61,7% практично співпали з показниками відомого у математиці «золотого перетину». Це засвідчує, що у дослідженому регіоні палеодемографічні процеси від мезоліту до енеоліту відбувалися на природно і гармонійно шляхом розширення існуючих спільнот при відсутності суттєвого впливу зовнішніх міграційних чинників.

3. Високий рівень успадкування реліктів індоєвропейської лексики в архаїчних топонімах дослідженої місцевості у поєднанні з гармонічністю доісторичних соціально-демографічних процесів засвідчують автохтонність корінного населення цієї частини Подністер'я.

Список використаної літератури

1. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернівці : РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.
2. Згуровский М.З. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа / М.З. Згуровский, А.В. Доброногов, Т.М. Померанцева. – К. : Наукова думка, 1997. – 222 с.
3. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В. И. Кальянова] / Издание 2-е, испр. и доп. / Кочергина В. А. – М. : Издательство «Русский язык», 1987. – 944 с.
4. Осецький Й.П. Вчення О.О. Потебні і релікти індоєвропейської мисливської лексики в апелятивах і онімах української мови: дані системного аналізу / Й.П. Осецький // Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст] : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 192-199.
5. Осецький Й.П. Санскрит і архаїчні топоніми як джерело історичної інформації про екологічні мікрорайони з розведення великої рогатої худоби у Праукраїні доби неоліту / Й.П. Осецький, І.П. Ігнатієв // Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст] : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С. 222-228.
6. Осецький Й.П. Системний метод виявлення лексичного шару трипільського і дотрипільського періоду у топонімах української мови / Б.Й. Осецький, В.Б. Осецький, Й.П. Осецький // Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Мовні і концептуальні картини світу. Випуск 34. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 85-88.
7. Потебня А.А. Мысль и язык – Режим доступу : <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
8. Сминтина О.В. Давнє населення України в його природному середовищі (епоха ранньопервісної общини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В.Сминтина. – Львів, 2003. – 30 с.
9. Шкуратов В.А. Историческая психология (Электронный ресурс). – <http://www.myword.ru>.

Прокопчук В.С.

ОСВІТА НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ В 60-І РОКИ ХХ СТ.: КУРС НА ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ

У статті досліджуються перші кроки педагогічної громадськості Дунаєвецького району на шляху до обов'язкової загальної середньої освіти, здійснені в 60-х роках ХХ ст.

Ключові слова: Дунаєвеччина, відділ народної освіти, школа, дошкільний заклад, середня освіта, учитель.

Цей період історії освіти на Дунаєвеччині не досліджувався і знайшов лише побічне відображення в «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область» та монографії про Дунаєвеччину [16;21]. Мета статті – на основі виявлених фактів представити стан освіти в мікрорегіоні, її базу, кадровий потенціал та перші кроки на стартовому етапі переходу до загальної обов'язкової середньої освіти.

60-і роки в історії освіти – це період, коли зусиллями влади і педагогічної громадськості був завершений перехід до восьмирічної і розпочався поступовий перехід до обов'язкової загальної середньої освіти. За 15 повоєнних років відбулося суттєве удосконалення навчально – виховного процесу, навчально – матеріальна і кадрова база освіти зміцніла настільки, що це дало підстави ХХІІ з'їздові КПРС у жовтні 1961 року в новій програмі партії поставити завдання: «Протягом найближчого десятиріччя здійснити обов'язкову середню загальну і політехнічну одинадцятирічну освіту для всіх дітей шкільного віку і освіту в обсягу 8 класів для тієї частини молоді, що зайнята в народному господарстві і не має відповідної освіти; а в наступному десятиріччі буде надана для всіх можливість дістати повну середню освіту» [20,с.107-108].

На основі прийнятого Верховною Радою СРСР у грудні 1958 року закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» середня освіта здійснювалася у два етапи: І – базову середню освіту давала восьмирічна школа, ІІ – повну середню освіту – три типи закладів: денні, вечірні і заочні середні школи, а також технікуми і училища. Підводячи підсумок роботи в першій чверті 1960-1961 навчального року, Дунаєвецький районний відділ

освіти констатував, що в районі закон про всеобщу виконаний повністю, не навчалася лише 49 хворих, одна сліпа дитина, 4 глухонімих і 9 розумово відсталих [1,с.49]. Зате залишалася чимало працюючої молоді, яка не мала восьмирічної освіти. Тому наприкінці 1961 року на виконання наказу облВНО №777 від 22 грудня 1961 року для максимального охоплення працюючої молоді навчанням і створення їй умов для отримання освіти в обсязі 8 класів в районі були відкриті класи з прискореним терміном навчання при Дунаєвецькій середній школі робітничої молоді, Великожванчицькій, Зеленчанській і Маківській середніх, Вихрівській, Великокужелівській, Чанківській, Малокужелівській, Міцівецькій, Яцковецькій восьмирічних школах [4,с.6-7].

Війна застала повернутися до випробуваної форми роботи з дітьми – сиротами, безпритульними і в 1944-1945 рр. відкрити в області 23 дитячих будинки. В основному впоравшись із поставленим завданням, дитячі будинки на початок 60-х трансформувались у допоміжні школи – інтернати – заклади для особливої категорії дітей – хворих, розумово відсталих. Наказом по обласному відділу освіти від 24 серпня 1961 року Миньковецький дитбудинок також був реорганізований у допоміжну школу – інтернат для розумово відсталих учнів. Директор дитбудинку Г.Д. Гавінчук за участі членів ліквідаційної комісії інспектора шкіл О.К. Шкапоїда, депутата М.С. Скобелева передав матеріальну базу й документи новопризначеному директору допоміжної школи І.М. Миндрі. Цей заклад взяв на себе функцію надання восьмирічної освіти складній категорії дітей не тільки Дунаєвецького, але й інших районів [2,с.57].

1961-1962 н.р. у 1549 загальноосвітніх школах області здобували освіту 260612 учнів.

До 1966 року кількість учнів в області збільшилася на 20093, було відкрито 16 нових шкіл [15, с. 62]. У Дунаєвецькому районі діяло 14 середніх, 29 восьмирічних, 21 початкова школа та 5 середніх шкіл працюючої молоді.

Деяка підтримка надавалася обдарованій і здібній молоді. 1962 року на базі Дунаєвецької СШ №2 діяла юнацька математична школа, яку очолював П.В. Юрченко, набрано 25 учнів. Двічі на тиждень двогодинні заняття з ними проводили П.В. Юрченко, Н.Ю. Олексієва, А.Й. Годлевський, В.С. Вейхерман, Н.Ю. Коломієць, Г.Ф. Онишко [4, с. 70].

Збільшення терміну навчання, кількості учнів, складні завдання, поставлені перед освітою, вимагали суттєвого поліпшення навчально – матеріальної бази. 22 липня 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про шкільне будівництво і заходи по зміцненню матеріальної бази шкіл», а Рада Міністрів УРСР, щоб розібратись у наявній базі, встановити її дійсний стан – постанову «Про перепис шкільних будинків і матеріальної бази шкіл», поклавши її виконання на органи освіти і ЦСУ. На її виконання відділ освіти зобов'язав директорів шкіл до 1 грудня здійснити перепис і не пізніше 10 грудня передати переписні листки до районного статуправління [3, с. 17-18]. На той час використовувалося чимало будівель, зведених ще в ХІХ ст., а також пристосованих приміщень. Тільки для відкриття восьмих класів у восьмирічних школах потрібно було мати додатково 28 класних кімнат. У цих умовах, виходячи із своїх можливостей, на місцях з допомогою колгоспів, підприємств здійснювались капітальні ремонти, реконструкції, добудови.

Учительство потребувало підтримки батьківської громадськості, тому посилило просвітницьку роботу серед батьків. Використовувались випробувані форми: батьківські збори, бесіди, лекції. На початку 1961 року з ініціативи відділу освіти на базі Дунаєвецької СШ №1 був створений батьківський університет, який очолили громадський ректор А.Л. Дзекцерман, його заступники А.Т. Косарев – директор Дунаєвецької СШ №2 і Л.Я. Лернер – голова педагогічної секції товариства з розповсюдження наукових і політичних знань. Контингент складала 100 слухачів з числа

батьків, яких мали забезпечити міські середні та восьмирічна, а також територіально близькі Заставська і Січинецька восьмирічні школи. Заняття проводились раз у два тижні по дві години [2, с. 2-3]. У роботі університету брали участь працівники відділу освіти. На другому занятті з лекцією «Роль сім'ї і школи у вихованні дітей» виступив інспектор шкіл Гнат Григорович Гончарук.

Досвід роботи з батьками педколективу Дунаєвецької СШ №1 був підтриманий іншими школами. У Смотрицькій СШ на заняттях батьківського університету з лекціями виступали директор О. Бортняк, учителі К. Чесанівський, Г. Бродзянський, Н. Драгобецька, лікар Б. Генін, досвідом сімейного виховання ділилися батьки О. Вахтіна, Л. Мікус, І. Сидорук, Н. Бачинський, М. Михайлишен. У Великожванчицькій СШ в рамках університету практикували різні форми занять, у тому числі й науково – практичні конференції. На одній із них лекцію «Навчання і виховання – нероздільні» прочитала організатор позакласної роботи О. Добжанська, виступили директор школи В. Криворука, заступник директора С. Пшелуцький, голова сільради Ф. Васильєва, заступник голови батьківського комітету В. Слабкий. Була організована виставка учнівських виробів, зошитів, альбомів.

30 грудня 1962 року Президія Верховної Ради Української РСР указом, підписаним головою Д. Коротченком і секретарем А. Зленком, провела чергове укрупнення районів, до Дунаєвецького приєднала Новоушицький район і низку сільрад Смотрицького та Ярмолинського районів. Тому з початком 1963 року в систему освіти району влилося кілька десятків нових навчально - виховних закладів, які стали об'єктом особливої турботи відділу освіти: треба було познайомитись з кадрами, проаналізувати стан навчально – матеріальної бази, трудовлаштувати працівників ліквідованого відділу освіти, здійснити перестановки, призначення. Скажімо, завідуючий Новоушицького відділу освіти Іван Семенович Кордонський, здавши справи, 1 березня 1963 року очолив восьмирічну школу в рідному селі Куражин, а 1 серпня того ж року – Новоушицьку заочну середню школу, інспектор шкіл М.П.

Бавровський переведений на рівнозначну посаду в Дунаєвецький РВНО [5,с.14,18,39;22].

У зв'язку з розширенням мережі був переглянутий штат громадських інспекторів і поповнений новими людьми. З 26 січня 1963 року 46 громадських інспекторів діяли на підставі «Положення про громадських інспекторів шкіл районного, міського, обласного відділів освіти та Міністерства освіти УРСР»[5,с.26-27].

Основні напрями діяльності педколективів у 60-і роки визначали законодавчо – нормативні акти, спрямовані на здійснення обов'язкової загальної середньої освіти, підвищення якості навчально – виховної роботи. 15 лютого 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР постановою «Про організацію шкіл продовженого дня» зажадали створення матеріальних і кадрових умов і розгортання мережі груп та шкіл продовженого дня. У червні 1965 року постанову «Про поліпшення роботи шкіл, професійно – технічних училищ, середніх спеціальних навчальних закладів, дошкільних і позашкільних установ Української РСР» прийняла Верховна Рада Української РСР. На її виконання уряд, органи освіти видали низку нормативних актів, спрямованих на удосконалення освіти і виховання підростаючого покоління.

Того ж року відбулися суттєві зміни в організації бухгалтерського обліку – створені централізовані бухгалтерії при відділах освіти. До штату централізованої бухгалтерії при Дунаєвецькому РВНО ввели 24 посади, її очолили Леонід Мартинович Перетятко, головний бухгалтер, та Броніслава Степанівна Ясінська, заступник [8,с.10]. Це дало можливість скоротити шкільних бухгалтерів, досягти суттєвої економії коштів, посилення фінансової дисципліни та контролю за виконанням бюджету .

1966 року вищі і середні спеціальні навчальні заклади, підприємства, колгоспи, організації отримали велике поповнення за рахунок одночасного випуску учнів 11 і 10 класів. Враховуючи ситуацію, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по розширенню навчання і влаштуванню на роботу в народне господарство молоді, яка закінчує загальноосвітні школи в 1966 році», передбачивши збільшення прийому у сільськогосподарські інститути на 2 тис., у сільськогосподарські

технікуми – на 9 тис. студентів. При передових господарствах планувалося відкрити училища і курси для набуття професій механізаторів, тваринників, будівельників.

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи» від 10 листопада 1966 р. поставила завдання до 1970 року в основному здійснити перехід до обов'язкової середньої освіти, удосконалити навчальні плани, програми, підручники відповідно до вимог політехнічної освіти, трудового навчання і виховання, обладнати шкільні майстерні, організувати факультативні заняття, школи та класи з поглибленим вивченням предметів за вибором учнів, підготовку відповідних кадрів, власне – здійснити суттєву перебудову освітнього процесу. На цей час у 29,3 тис. загальноосвітніх шкіл України навчалося 8,5 млн. учнів [25,с.332], у Хмельницькій області 1966-1967 навчальний рік розпочали 133086 вихованців 1465 загальноосвітніх шкіл, кожна п'ята школа була середньою. З кожним роком кількість середніх шкіл зростала і на кінець 60-х складала 312 закладів [15,с.62-63].

Все це потребувало суттєвого зміцнення навчально – матеріальної бази. 1967 року у зв'язку з 50-річчям жовтневих подій у Петрограді колгоспники к-пу імені Затонського, с. Лисець, виступили із зверненням до громадськості Дунаєвеччини «Зробимо наші села благоустроєними, а свої садиби – квітучими». Звернення разом із головою колгоспу М. Мас-тикашем, заступником голови Г. Телячим, головою сільради О. Юр'євою, секретарем комсомольської організації Г. Ковальчуком підписав і директор Лисецької восьмирічної школи Петро Васильович Ковальчук. Звернення знайшло зацікавлене обговорення і підтримку на сторінках районної газети. Відбувалися збори, обговорювались плани благоустрою, затверджувались заходи. У них знайшли місце й освітянські об'єкти. Скажімо, ініціатори почину – лисичани планували збудувати дитсад, шкільну їдальню, а в перспективі – типову школу.

Чимало із запланованого вдалося здійснити. 1967 року здано двоповерховий житловий будинок для вчителів у Нестерівцях. 27 серпня того ж року відчинила двері триповерхова

школа в Макові, голова колгоспу «Україна» В.В. Стеньгач вручив ключі директору І.І. Сохатюку. У Томашівці коштом колгоспу збудували двоповерхову школу, реконструювали одне приміщення під їдальню, інше – під дитячий садок. Будувались шкільні приміщення у Великому Жванчику, Яцківцях, Балині, Малій Побіянці, Морозові, Маліівцях. У травні 1969 року завідуючий райвідділом освіти інформував депутатів про те, що завершувалося будівництво типових шкільних приміщень у Катеринівці, Малій Побіянці, Ставищі, Яцківцях, Смотричівці, житлового будинку для вчителів у Макові, розпочалося будівництво шкіл у Чанькові, Великій Кужелеві, Морозові, Балині.

Важливим напрямом перебудови системи народної освіти було поєднання навчання з продуктивною працею. Вводилося виробниче навчання, підготовка трактористів, водіїв, тваринників. На виконання закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР» вже 1959 року почали створюватися учнівські виробничі бригади.

У Морозівській СШ до її складу ввійшло 48 учнів, очолили бригаду десятикласник Віктор Бабійчук та учитель виробничого навчання агроном Л.Н. Вільчанський. Члени бригади брали участь у збиранні зернових, картоплі, кукурудзи, посадці шестигектарного молодого саду, виготовленні торфоперегнійних горшечків, доглядали колгоспний сад. Ланки Галини Грохольської та Галини Тихої вирощували цукрові буряки на площі 2,5 га. Під час зимових канікул 1960 року учні 10 класу Іван Олійник, Ніна Побожна, дев'ятикласники Броніслава Бучківська, Станіслава Розгонюк та інші заготовляли попіл, пташиний послід.

У Миньковецькій СШ виробничим навчанням охопили не тільки старшокласників, а й учнів молодших класів. Учні старших класів вивчали автомобільну, тракторну і швейну справу. По закінченні 1959-1960 навчального року 28 випускників разом з атестатами отримали свідоцтва про набуття спеціальності тракториста, 28 учениць – швей 4 і 5 розрядів, 8 хлопців стали колгоспними трактористами. У шкільних майстернях учні виготовляли меблі на замовлення. Лише під час літніх канікул 1960 року школярі вготували 250 учнівських парт. Учні зібрали

10 тонн металевого лому, розповсюдили літератури на 16 тис. крб., виростили 400 кролів, посадили 1600 фруктових дерев, 400 метрів живої загорожі, гектар лісу. На початок 1961-1962 навчального року в районі діяло 12 учнівських виробничих бригад у складі 600 учнів, створено 58 шкільних майстерень.

Школярі району активно включилися в естафету «За бережливе ставлення до природи», конкурси «На кращу дослідну ділянку з біології», «На краще озеленення шкільної садиби».

З метою обміну досвідом та морального стимулювання діяльності учнівських виробничих бригад у листопаді 1969 року був проведений зліт їх кращих представників. Досвідом ділилися бригадири Зоя Слободян (Морозівська СШ), Анатолій Гаврилук (Миньковецька СШ), Віктор Грабовський (Смотрицька СШ), Петро Гикавий (Рахнівська СШ), а також юннати Ірина Герцман (Дунаєвецька СШ №2), Неоніла Тиж (Дунаєвецька СШ №1), Ольга Калинюк (Маківська СШ). Учасники зльоту отримали нагороди, подарунки і прийняли звернення.

Популярним став рух «Усім класом – на ферми, тракторні стани». На комсомольських зборах усі 18 випускників Гірчичнянської СШ заявили про готовність залишитись у колгоспі. Правда, далеко не всі дотримались обіцянки – життя коригувало раніш прийняті рішення. І все ж агітаційна робота давала свої результати. Скажімо, 1969 року 24 випускники Смотрицької СШ залишилися працювати колгоспі, а 18 у цей час навчались у Кам'янець – Подільському сільськогосподарському інституті. Рух усіляко підтримувався. Після двох років роботи на фермі телятницею вихованка Рахнівської СШ Марія Войт була нагороджена медаллю «За трудову відзнаку».

Для посилення управлінського впливу, кращої організації виробничого навчання і профорієнтаційної роботи у відділах освіти вводилась посада інспектора з виробничого навчання, а в деяких середніх школах – заступників директора з цього ж питання.

Творчість повоєнних педагогів породила різноманітні форми поєднання навчання з продуктивною працею.

В області та за її межами була відома оранжерея Ставищанської восьмирічної школи,

її творцем і організатором роботи був директор Адольф Іванович Пец-Ольд, біолог за фахом. Він встановив зв'язки з Київським та Кам'янець – Подільським ботанічними садами, влітку і взимку в оранжереї цвіли квіти. На дослідних ділянках, закріплених за старшокласниками, вирощувались рекордні врожаї нових сортів сільськогосподарських культур. Школа була учасницею Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві, учні відзначені медалями. У Ставище приїжджали екскурсанти, учасники семінарів, школа ділилася не тільки досвідом, а й насінням [26,с.234-235].

Велику дослідницьку роботу у Вільховецькій СШ вів учитель біології Ф.С. Бацура, який на дослідних ділянках зі своїми вихованцями виростив 120-центнерний урожай кукурудзи. Школа була відзначена Великою срібною медаллю ВДНГ, а учитель – найвищим орденом держави – орденом Леніна [17,с.39].

Великої уваги надавалося вихованню учнівської молоді на принципах морального кодексу будівника комунізму. У стіни шкіл поступово поверталось репресоване в 30-і роки краєзнавство. Сприяла цьому, у першу чергу, кампанія написання і видання двадцятишеститомної історії міст і сіл України, яка набирала сили, втягувала у краєзнавчий пошук тисячі учителів, викладачів ВНЗ, студентів і, навіть, школярів. Хмельницькій області повезло в цій справі ще й тому, що обласний відділ народної освіти з 1952 року очолював Степан Дмитрович Бабишен, активний дослідник минулого краю, палкий прихильник туризму і краєзнавства, як методу навчання і виховання патріотів, автор «Програми для збирання матеріалів з топоніміки», «Путівника по визначних місцях Хмельницької області: на допомогу юним мандрівникам»(1957,1958), книг «Топоніміка в школі»(1962) та інших праць, науковець, який 1963 року захистив кандидатську дисертацію «Краєзнавство як засіб зв'язку шкіл з життям і підготовки учнів до праці», а 1985 року – докторську «Основні тенденції розвитку школи і освіти Древньої Русі (X – перша половина XIII ст.)» [12;13]. У 60-і роки на сторінках газет, наукових журналів і збірників з'явилася низка його публікацій. 1966 року в дунає-

вцькій районній газеті «Ленінський шлях» – статті «Композитор Заремба» (№22,10 лют.), «Визначний письменник і вчений» (№31,12 берез.), «Автор першої граматики – із Смотрича» (№92,2серп.), «Фрунзе і Мануїльський у Макові» (№131,1 листоп.). За його ініціативи і підтримки учителі та учні розгортали дослідницьку роботу, туризм, екскурсійну, пам'яткоохоронну і музейну роботу.

У середині 60-х чимало учителів, у першу чергу істориків, ввійшли до складу робочих груп зі збору джерельного матеріалу, директор Маківської середньої школи історик І.І. Сохатюк став співавтором нариса про село Маків, більшість – авторами 32 довідок про села – центри сільських рад, вмічених у томі історії населених пунктів Хмельницької області [16,с.237-296]. Директор Миньковецького дитбудинку Г.М. Гавінчук дослідив історію Миньківців, написав багатосторінкову довідку, першим у післявоєнні роки відкривши землякам історію так званої Миньковецької держави, творцем якої був реформатор кінця XVIII - початку XIX ст. власник Миньковецького ключа маєтків граф Ігнацій Сцібор Мархоцький. Активну участь в історико – краєзнавчій роботі брала Рахнівська СШ, її директор і вчитель історії В.І. Кліщ, заклад був визначений школою передового педагогічного досвіду з цього питання. Плідно на цій ниві працював учитель історії Міцівецької семирічної школи Казимир Миколайович Гурський, обладнав один з кращих географічних майданчиків, займався фотографією, залучав учнів до археологічних розвідок, екскурсій, вивчення рідного краю, зібрав гарну бібліотеку, ще до всеукраїнської кампанії з написання і видання історії міст і сіл Української РСР підготував рукопис історії Міцівців [14].

У школах створювались музеї, музейні куточки, 1960 року проведений конкурс на кращий шкільний музей, оргкомітет і журі очолював інспектор шкіл Г.Г. Гончарук [1,с.4].

1964 року відділ освіти створив районну станцію юних натуралістів на громадських засадах на базі Миньковецької СШ. Її завдання – «надання методичної допомоги юним натуралістам шкіл, проведення дослідів на пришкільних дослідних ділянках, а також узагальнення і поширення передового досвіду роботи юних

натуралістів» — реалізували директор СЮН учителька біології Є.Б. Олійник та методист учителька О. Я. Бойко [7,с.21].

23 листопада 1966 року з метою масового залучення школярів до туристсько – краєзнавчої роботи, походів по місцях бойової і трудової слави, вивчення рідного краю були створені на громадських засадах Дунаєвецька районна станція юних туристів – краєзнавців при Дунаєвецькому будинку піонерів і Смотрицька — при Смотрицькому будинку піонерів. За Дунаєвецькою СЮТК закріплені школи Дунаєвецької, Великожванчицької і Маківської зон, за Смотрицькою – Смотрицької і Станційнодунаєвецької. Організаційну роботу зі створення станцій здійснили директори будинків школярів Л.К. Накидка, В.К. Мединський та інспектор О.К. Шкапоїд [9,с.72].

У серпні 1968 року спільними зусиллями новостворених СЮТК було здійснено туристсько – екскурсійний похід по Чернівецькій, Івано – Франківській, Тернопільській і Закарпатській областях. До складу групи включено 19 осіб – в основному старші піонервожаті. Очолили групу директор районного будинку піонерів Л.А. Харжевська та учитель географії Томашівської восьмирічної школи С.В. Шевчук. Похід став школою практичного досвіду для організаторів шкільної туристсько – краєзнавчої роботи [10,с.27].

Виховна робота велася по всіх напрямках, адже перед школою ставилося завдання формувати гармонійно розвинуту особистість. Міністерство народної освіти УРСР наказом «Про хід виконання рішення ЦК КП України «Про стан і заходи до поліпшення естетичного виховання учнівської молоді в Херсонській та Вінницькій областях» від 21 грудня 1964 року зажадало посилення такого напрямку виховання, як естетичний. На виконання наказу в районі створили координаційну раду при райВНО, яку очолив завідуючий П.Г. Перепелюк, ввійшли В.І. Осадчук, інспектор відділу культури, К.С. Корякіна, директор кінотеатру, О.К. Шкапоїд, інспектор, голова райкому профспілки працівників освіти, М.І. Костриба, секретар райкому комсомолу, М.С. Скобелев, директор Миньковецької СШ, Г.Г. Гуцол, учитель співів Смотрицької СШ, та

О.М. Ситарчук, учитель співів Дунаєвецької СШ №1.

У роботу з естетичного виховання учнівської молоді включилася Дунаєвецька музична школа, створена 1965 року (директор Є.Е. Гірняк). Першого навчального року в будинок по вул. Спортивній, 6, що біля міського ринку, у класи фортепіано, акордеона, баяна, духових інструментів прийшли перших 40 учнів. Поступово школа поширила діяльність через філіали на інші населені пункти району: 1967 року почав працювати маківський філіал з контингентом 25 учнів, яких навчали Т. Хоменко, В. Масляно, В. Головін; 1969-го – філіал у Смотричі (викладачі В. Заянчуковський, Л. Шевчук, В. Дяченко, А. Юрчишен, П. Нижник) [24].

1969 року в районі з'явилися перші шкільні кінотеатри – досить ефективна форма комплексного виховання учнівської молоді. Дунаєвецька СШ №1 на базі міського кінотеатру «Мир» створила шкільний «Червона гвоздика». Ініціатива належала організатору позакласної роботи Вірі Кирилівні Колендзян. На спільних зборах комсомольської і піонерської організацій обрали раду, яка планувала роботу й організовувала не тільки перегляд кращих фільмів, а й зустрічі з цікавими людьми – ветеранами війни та праці, письменниками, акторами кіно, кіновечори, кінопрем'єри. На відкриття шкільного кінотеатру був запрошений Герой Радянського Союзу підполковник у відставці М.Н. Дейнеженко. При вході до кінотеатру перших глядачів зустрічали директор шкільного кінотеатру Леонід Решетов, його заступник Валентина Сафронова, квитки проривали учні – контролери Валентина Петрова і Яків Шустер. Вступним словом благословив нову справу директор школи Арон Львович Дзекцерман. Цікавою була розповідь гостя – фронтовика. Того разу кіномеханіки учні Бавровський і Туряк продемонстрували фільм «Орлята Чапаєва».

Наступне зібрання присвятили життю і творчості режисера – кіномитця Олександра Довженка. Гостями були режисер – постановник кіностудії ім. О. Довженка Заслужений діяч мистецтв України Олексій Швачко, Заслужений артист Української РСР Іван Миколай-

чук та артистка Сільвія Сергійчикова. Найменші глядачі – дошкільнята дали митцям наказ:

*Творіть для нас самих найменших
Про наше сонячне життя,
Щоб наш веселий сміх дитячий
Лунав з екрана в майбуття.*

Поступово шкільний кінотеатр «Червона гвоздика» переріс межі школи – засновниці і став улюбленим місцем цікавих зустрічей учнів міста.

Того ж року шкільний кінотеатр «Чайка» постав у Малій Побіянці. Діти викупили абонементи, перегляд фільмів «Андрійко», «Як я був самостійним», «Літні розповіді», «Сильні духом» поєднували з лекціями, зустрічами з цікавими людьми. Директор шкільного кінотеатру Людмила Рудик, кіномеханік восьмикласник Олександр Тарнопольський з помічником Григорієм Легкуном, касиром Олександром Мармусом і контролером Ганною Паланицькою поширили свою діяльність на Загосну, час від часу проводячи цікаві кіновечори в бригадному селі [19].

У зв'язку з 25-річчям Перемоги посилилося патріотичне виховання. У жовтні 1969 року, напередодні 25-ої річниці визволення України від німецько – фашистських загарбників, у центрі міста, біля кінотеатру «Мир», був урочисто відкритий меморіальний комплекс на честь загиблих на фронтах земляків та визволителів. Виступаючи на мітингу, учениця Раїса Бойко від імені однолітків обіцяла успіхами в навчанні і праці кріпити міць Батьківщини. Реконструйований і доповнений пам'ятними знаками на честь воїнів – афганців, учасників Майдану, АТО меморіальний комплекс і сьогодні є не тільки пам'ятником героям, але й місцем патріотичного гарту наступних поколінь.

З відкриттям 3 лютого 1961 року Дунаєвецької дитячої – юнацької спортивної школи активізувалися спорт і фізичне виховання учнівської молоді. Наказом по відділу освіти від 29 січня 1961 року були затверджені відділення легкої атлетики (2 групи, тренер В.К. Пиллюк), баскетболу (2 гр. хлопчиків, А.С.Баб'юх, 1гр. дівчат, Н.І.Сухаревська), футболу (2гр., В.П.Михайлов). Заходи з організації ДЮСШ лягли на плечі першого директора Івана Трохи-

мовича Колендзяна. До 15 лютого були укомплектовані всі групи і розпочалися систематичні заняття [2,с.7].

20 вересня того ж року директором був призначений Антон Станіславович Баб'юх і очолював ДЮСШ протягом 20 років. 3 вересня 1962 року мережу груп розширили з 7 до 13, з'явилося 4 волейбольних групи, подвоїлася кількість легкоатлетичних, що й надалі визначило спеціалізацію школи. Того ж року на баланс ДЮСШ був переданий стадіон. У числі перших тренерів ДЮСШ, крім названих, були Б.Й. Дацьо, Я.Я. Січкач, Е.А. Казьмирчук, С.С. Нестерук, М.А. Ковальов, В.М. Качур, І.А. Белаєв, Ю.Л. Щудло. Зокрема Ю.Л. Щудло протягом десяти років роботи в школі (1963-1973) підготував чотирьох майстрів спорту (В. Волков, Б. Слонецький, Н. Онищук, М. Когут) [23,с.170]. Відкриття ДЮСШ сприяло залученню школярів міста до регулярних занять спортом, фізичному вихованню плеяди спортсменів, зміцненню позицій району на обласних і республіканських спортивних змаганнях, особливо з волейболу та легкої атлетики.

Організовували виховану роботу серед школярів на основі книжкових фондів сільські й шкільні бібліотеки. 1965 року 122 бібліотеки району обслуговували 62325 читачів, видали їм 1 млн. 320 тис. примірників літератури. За відсутності радіо, телебачення бібліотечні книги, як і слово лектора, користувалися особливою популярністю. Оскільки більшість шкільних бібліотек не відзначалася багатством і різноманітністю фондів, усі вчителі та учні були читачами масових бібліотек. Всесоюзний огляд бібліотек з нагоди 50-річчя жовтневих подій у Петрограді виявив кращі із них – книгозбірні Блещанівки, Воробіївки, Іванківців, Кривчика, Малої Побіянки, Смотрича, Слобідки Рахнівської, Тинної, Нестерівців [18].

Велику роботу з дитячим читацьким загалом вела з 1953 року завідувача Блещанівською сільською бібліотекою М.Д. Боднар. Вона працювала в контакті з учителями місцевої восьмирічної школи, знала програми, готувала списки обов'язкової та додаткової літератури і, по суті, керувала учнівським читанням. Увагу до літератури на актуальну проблематику привертала з допомогою книжкових виставок,

тематичних полиць «Юні герої», «Учням про світ зірок та планет», «Книги для учнів I-IV кл.», «Вивчай, переймай, впроваджуй», «Рідний край», «Подорожі, пригоди, фантастика» тощо. Автор у 50-і – на початку 60-х років був читачем цієї книгозбірні і мав можливість особисто спостерігати методику її роботи з учнями. Марія Данилівна рекомендувала вести читацькі щоденники, не раз переглядала записи, проводила бесіди про зміст прочитаного, що посилювало відповідальність за якість читання. Залучала учнів до підготовки і проведення масових заходів за участі учителів, учнів та батьків й сама брала участь у блищанівському хорі, який під керівництвом учителя В.І. Ірчишеного виступав на сценах Дунаївців, Хмельницького, Києва.

Бібліотеки, у тому числі шкільні, популяризували творчість письменників – земляків. Члени літературного гуртка Дунаєвецької СШ №2, познайомившись з творами прозаїка Володимира Бабляка, вихідця з Великого Жванчика, почали листуватись з письменником. А згодом були запрошені до Чернівців на його п'ятдесятирічний ювілей. Там, у клубі письменників, делегація школи вперше побачила улюбленого автора, познайомила з Героєм Соціалістичної Праці Ксенією Кошель, прототипом головної героїні «Вишневого саду», письменниками – друзями Володимира Самійловича. Під час виступів учениця 11 класу Діана Миндра від імені дунаївчан привітала ювіляра, вручила квіти і бюст І. Франка.

Тісні земляцькі взаємини з В.С. Бабляком підтримували жванчицькі учителі і школярі. Як тільки побачив світ його роман «Жванчик», провели читацьку конференцію. Спогадами про шкільні роки та враженнями про прочитаний роман поділилася шкільна товаришка Володимира Самійловича учителька Л.І. Ковальчук, виступали учителі О.О. Добжанська, Г.І. Паламарчук. Старшокласники Галина Харкова, Євгена Михайловська, Неоніла Городецька, Раїса Танасійчук, Анатолій Францішко читали уривки з роману, виконували улюблені пісні героїв твору та самого автора роману. Виступали друзі В.С. Бабляка письменники Петро Палій, Анатолій Добрянський, Микола Бурбак, давали оцінку роману, читали власні твори. Схвилюва-

ний почутим Володимир Самійлович обіцяв землякам продовжити роман про рідне село та його жителів. Приємно порадували гостей та усіх учасників конференції члени шкільного кіногуртка, продемонструвавши зняту під керівництвом лаборанта школи М.Ф. Думанського та за участі шкільних акторів кінострічку «Наш рідний Жванчик». Оскільки фонди є основою бібліотечної справи, держава, виходячи зі своїх ідеологічних принципів, жорстко контролювала їх склад з допомогою цензурних органів. Ще 1962 року на виконання наказу облВНО відділ освіти зобов'язав директорів вилучити зі шкільних бібліотек заборонену літературу згідно списку Головліту [4,с.33].

Особливих зусиль педагогічних колективів у повоєнний час потребувало правове виховання. Війна, окупація ускладнили морально – психологічну обстановку, посилили жорстокість, ворожнечу і, навіть, – протиправні дії, у тому числі – у дитячому середовищі. У літній період на межі сіл між дітьми – пастушками починалися справжні бойовища. На захист дітей ставали батьки, нерідко проливалася кров. Хлопець із сусіднього села мусив до вечора повернутися додому, аби уникнути побиття. Майже кожне сільське весілля не обходилося без бійки. У школі під наглядом учителів стосунки між учнями різних сіл були ніби й нормальними. Однак за її межами – по дорозі до школи чи зі школи до дому – хлопців очікували чергові зіткнення. Вчителі знали ситуацію, проводили посилену масову та індивідуальну роботу як з учнями, так і з батьками, залучаючи до неї представників правоохоронних органів. Десь на початку 60-х почало проглядати бажання зупинитись, покінчити з нікому не потрібним протистоянням. Перелом стався з прийняттям у серпні 1966 року указу Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за хуліганство». Він передбачав за дрібне хуліганство (нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії) – арешт на 10-15 діб або виправні роботи з утриманням 20 відсотків заробітку. Статті указу стали потужним інструментом впливу на правопорушників у руках правоохоронців, а вчителям дали конкретний матеріал для роботи з учнями і батьками. Факти право-

порушень розглядалися у колективах, дії правопорушників знаходили громадський осуд, їм надавалося гласності через пресу, і в першу чергу — стінну, блищу до середовища, в якому знаходився порушник, через кіногазети, що демонструвалися перед початком художнього фільму і викликали бурхливу реакцію залу. Комплексні заходи привели до поступового зменшення протиправних дій, сприяли нормалізації обстановки, у тому числі і серед дітей.

Каскад перемін в освітній галузі 60-х років вимагав серйозної інформаційно – методичної підтримки. Оскільки райметодкабінети були ліквідовані, а методична робота перенесена в школи, у них створювалися педкабінети. Одним із перших був створений педкабінет у Чанківській школі. У відповідності з «Положенням про методичну роботу учителів загальноосвітніх шкіл» на базі опорних шкіл створювалися методоб'єднання, на базі куштів — постійнодіючі семінари – практикуми. Потреба в координації методичної роботи в межах району спонукала відділ освіти створити районний педкабінет на громадських засадах та районну методичну раду. Наказом по відділу освіти методраду доручили очолювати інспектору В.Б. Тарнорудському, педкабінет – інспектору С.Г. Тимошуку [1,с.45-46].

Робились спроби залучити учителів до науково – дослідної роботи. У 1961-1962 навчальному році на базі Дунаєвських №1 і №2, Миньковецької середніх і Чанківської восьмирічної шкіл були створені групи, які працювали над проблемою «Шляхи підвищення активності учнів на уроці»[2,с.29].

З метою напрацювання й узагальнення досвіду з 16 напрямів навчально – виховної роботи у вересні 1963 року були визначені школи: з організації, керівництва і контролю — Миньковецька, Великожванчицька, Станційнодунаєвська, Новоушицька, Браїлівська і Михайлівська; праці і виробничого навчання – Маківська, Миньковецька, Новоушицька, Глібівська; організації роботи учнівських виробничих бригад – Великопобіянська, Маківська, Підлісномукарівська, Калюська, Заміхівська; роботи ГПД – Маківська, Новоушицька, Отроківська, Михайлівська, Комунарівська та ін. [6,с.56-58].

Посилення вимоги до учителя за якість навчально – виховної роботи поєднувалося не

тільки з методичною підтримкою його діяльності, а й різностороннім моральним і матеріальним стимулюванням праці шляхом підвищення категорії, присвоєння звань «Старший вчитель», «Учитель - методист», «Заслужений учитель школи Української РСР». У числі перших у повоєнний час звання заслужених отримали учителі Дунаєвської СШ №1 С.Д. Риндик, Я.П. Неселовська, директор Миньковецької СШ М.С. Скобелев і директор Шатавської восьмирічної школи Ф.Й. Березіна. 1966 року, до Дня учителя, орденами Трудового Червоного Прапора нагороджені завідувачий районним відділом народної освіти П.Г. Перепелюк, учителька Миньковецької СШ С.Й. Коберницька, орденом «Знак Пошани» - учителька Рахнівської СШ Н.І. Кірюхіна, медаллю «За трудову відзнаку» - учителька Шатавської восьмирічної школи Н.П. Білецька.

Відділ освіти надавав школам все відчутнішу допомогу. 1 січня 1966 року був відкритий при РВНО логопедичний кабінет, який очолила І.І. Шувалова, у листопаді відновив роботу райметодкабінет (завідуюча Л.А. Бушаєва, методист С.І. Ніжанківський).

1966 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну постанову «Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи». Вона визначала засоби планомірного запровадження в основному до 1970 року обов'язкової середньої освіти: модернізація матеріально – навчальної бази, оновлення програм, видання нових підручників, навчальних і методичних посібників, підготовка учителів.

Питання запровадження загальної середньої освіти стало предметом обговорення на семінарі директорів шкіл, який відбувся на базі Смотрицької СШ у січні 1967 року. Керівників шкіл найбільше турбувала матеріальна база. Констатувалось, що за останні кілька років прекрасні шкільні приміщення вирости в Шатаві, Міцівцях, Великій Побійній, будувались у Великому Жванчику, Млаках - Ксаверівці. І в той же час із 233 шкільних будинків сучасних типових було менше половини, 98 потребували капітального ремонту, реконструкцій, добудов.

Заходи щодо виконання вказаної постанови обговорювалися на педрадах, батьківських

зборах, сесіях сільрад. Педколектив Дунаєвської заочної середньої школи, відзначаючи досягнення (у ній восьмирічну освіту здобув 21 заочник, середню — 546 робітників, колгоспників і службовців, у тому числі Герой Соціалістичної Праці М.М. Мазур, чимало продовжили навчання в інститутах, технікумах), бачив і серйозні проблеми в наданні працюючій молоді повної середньої освіти. Адже деякі колгоспи не тільки не дбали про охоплення навчанням своїх працівників, але, як це було, скажімо, у Зеленчі, не дали випускникам належної для здачі державних екзаменів 20-денної відпустки.

І все ж на 1 вересня 1967 року по району вдалося залучити тільки до 9 класів 1137 учнів, на 137 більше попереднього року. У 1968-1969 навчальному році планувалося набрати 1250. Турбував відсів з 9 класів у Великому Жванчику, Нестерівцях, Рахнівці, Зеленчі, Макові, Підлісному Мукарові та деяких інших школах. Причини бачились у відставанні громадської думки від потреб часу, недостатній роботі педколективів з батьками та учнями, подекуди — у відсутності умов (належного харчування, гуртожитків, підвозу тощо).

Зважаючи на державну вагу питання переходу до загальної середньої освіти, райметодкабінет у числі перших своїх важливих заходів вивчив досвід Дунаєвської СШ №1 (директор А.Л. Дзекцерман, завуч В.К. Колендзян) здійснення загальної середньої освіти [9,с.101-103], згодом поширений і через районну газету.

1966 року у зв'язку з указом Президії Верховної Ради УРСР про відновлення Новоушицького району шкільна мережа зазнала змін у бік зменшення. 1 серпня 1969 року ліквідована Михівська початкова школа, діти і вчителька В.В. Осарчук переведені в Смотрицьку СШ [11,с.58].

Питання переходу до загальної середньої освіти було в центрі уваги II всесоюзного з'їзду вчителів, який 2-5 липня 1968 року проходив у Кремлівському палаці з'їздів. Тому серпнева 1968 року вчительська районна конференція обговорила підсумки роботи як всесоюзного, так і республіканського з'їздів учителів, визначила завдання педколективу району з дальшого вдосконалення навчально — виховної роботи. У

центрі уваги учасників конференції були доповідь завідуючого РВНО П.Г. Перепелюка та виступ делегата II всесоюзного з'їзду вчителів директора Миньковецької СШ Михайла Семеновича Скобелєва. На той час район виконував план охоплення дальшим навчанням випускників 8 класів. Із 15411 учнів лише 75 залишено на повторний курс, 147 отримали навчальні завдання на літо. Мав місце відсів з 9 класів у Маківській, Тинянській, Зеленчанській, Станційнодунаєвській, Дунаєвській №2 середніх школах.

Дальшого розвитку набувало дошкільне виховання. З метою посилення управління цією важливою складовою системи освіти у 60-і роки була введена посада інспектора РВНО з дошкільного виховання. 1 березня 1963 року її посіла Ганна Михайлівна Мельник, згодом — С.Г. Тимошук, Л. Г. Осецька, а з 15 серпня 1964 року — В.О. Бенько. Удосконаленню матеріальної бази і роботи дитсадків сприяли громадські огляди. З 20 травня по 16 червня 1960 року комісії на чолі з директорами, завідуючими шкіл оцінювали готовність колгоспних дошкільних закладів до обслуговування дітей у пік літніх польових робіт, а бюджетних — до літньої оздоровчої кампанії [1,с.31].

Зросла мережа колгоспних дитячих дошкільних закладів. На 1 липня 1968 року в 77 колгоспних дитсадках утримувалося понад 3000 дітей, 22 функціонували як постійнодіючі. Кращими були дошкільні заклади в колгоспах «Україна», с. Маків, ім. Войкова, с. Вихрівка, ім. XXII з'їзду КПРС, с. Михайлівка, «Маяк», с. Чаньків. Практикувалося шефство базових дитсадків над колгоспними [9,с.13-14].

Зростаюча мережа груп і самих дошкільних закладів потребувала підготовлених кадрів. Вихід шукали і на місцях, відкриваючи однорічні курси. На 1 вересня 1966 року такі курси діяли на базі Дунаєвської СШ №1, мали 33 слухачі, серед них і ті (Г.Й. Гладій, Л.А. Баб'юх та ін.), хто згодом став кращими працівниками дошкільної ланки [9,с.55]. Наступного року на курси набрали 43 слухачі, 1969-1970 н. р. — 41. 25 слухачів отримували стипендії [11,с.100-101].

1967 року постановою ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР і Української ради професійних спілок від 27 березня було запроваджено

п'ятиденний робочий тиждень при двох вихідних. Для працівників Дунаєвецького районного відділу народної освіти ці зміни були введені наказом по відділу з 25 грудня із зміщенням вихідних днів [9,с.170]

Без сумніву можна твердити, що 60-і роки стали етапними на шляху вдосконалення системи освіти і стартовими на шляху поступового переходу до обов'язкової загальної середньої освіти.

Список використаних джерел:

1. Поточний архів відділу освіти Дунаєвецької райдержадміністрації, Книга наказів №12 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (6.01. - 15.12.1960), 55 с.
2. Там само, Книга наказів №13 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10.01. - 22.09.1961), 63 с.
3. Там само, Книга наказів №14 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (20.09. - 21.11.1961), 20 с.
4. Там само, Книга наказів №15 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (01.01. - 30.12.1962), 74 с.
5. Там само, Книга наказів №16 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10.01. - 9.08.1963), 42 с.
6. Там само, Книга наказів №17 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (14.08. - 30.12.1963), 58 с.
7. Там само, Книга наказів №18 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (15.04. - 15.08.1964), 31 с.
8. Там само, Книга наказів №20 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (9.01. - 28.09.1965), 94 с.
9. Там само, Книга наказів №22 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10.01.1966 - 22.12.1967), 171 с.
10. Там само, Книга наказів №23 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (8.01. - 25.11.1968), 91 с.
11. Там само, Книга наказів №25 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (8.01. - 11.09.1969), 101 с.
12. Берега В.Є. Штрихи до портрета С.Д. Бабишена – педагога – практика, краєзнавця, науковця// Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матер. V всеукр. наук. – практ. конф.(м. Хмельницький, 23 квіт. 2015 р.)- Хмельницький: ХГ-ПА,2015. - С.200-205.
13. Його. Основні періоди життя, освітньої та науково – педагогічної діяльності С.Д. Бабишена/ Берега В.Є., Войтенко В.І.// Матеріали наукової історико – краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія і сучасність». - Хмельницький: Стрихар А.М.,2017. - С.348-355.
14. Глушковецька Т.А. 120 років – для школи небагато/Таїсія Глушковецька //Дунаєвецький вісник. – 2002. – 4 лип. (№52). – С.3.
15. Дарманський М.М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні/ М.М. Дарманський. - Хмельницький: Поділля,1997. - 384 с.
16. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область/ редкол. тому: Мехеда М.І.(голова), Галай Д.М.(відп. секр.)[та ін.]- Київ: Гол.ред. УРЕ АН УРСР,1971.-706 с.: іл.
17. Кордонська Н.І. Сіяч знань і добра. Про життєвий шлях педагога – практика з Хмельниччини Кордонського І.С. - Хмельницький: Мельник А.А, 2006.- 376 с.
18. Ленінським шляхом – 1966. – 1 січ.(№1).
19. Осадчук М.П. Дитячий кінотеатр «Чайка»// Ленінським шляхом.- 1969. - 29 трав.(№62).
20. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (прийнята XXII з'їздом КПРС).- Київ: Держполітвидав УРСР,1961.-124 с.
21. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина: край і люди/ Віктор Прокопчук.- Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Зволейко Д.Г.,2013.- 352с.: іл.
22. Ратушняк Н.М. Іван Семенович Кордонський – керманіч освіти Новоушицького району// Збірник наукових праць «Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині»: історія поступу (до 75-річчя Хмельницького ОІППО). -Хмельницький: Мельник А.А.,2014. - С.239-242.
23. Скрипник В.П. Спортивній школі – 35// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.- краєзн. пр.- Київ: Рідний край,1997.- С. 169-171.
24. Статкевич М.М. Три десятиліття Дунаєвецької музичної школи // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. -Київ: Рідний край,1997. - С.171-172.
25. Українська радянська енциклопедія. - Київ: Гол. ред. УРЕ,1984. - Т.11,кн.2: Украдянська Радянська Соціалістична Республіка. - С.326 -338.
26. Щербюк Ю. Шкільна оранжерея // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.- краєзн. пр.- Київ; Дунаївці; Кам'янець- Поділ.: Абетка-Світ,2003.- Вип.3.- С.234-236.

Валерій Рекрут

ЗА ДЗЕРКАЛЬНИМ ШИКОМ ПРОСКУРІВСЬКОГО “ТОРГЗІНУ” (1932-1936 рр.)

Висвітлюється політичний курс ВКП(б) на вилучення у населення золотовалютних цінностей і різних коштовностей та аналізується діяльність Прокурівського “Торгзіну” у 1932-1936 роках.

Ключові слова: Торговля з іноземцями, валютні операції, дорогоцінні метали, кадровий потенціал, порушення правил торгівлі.

Повоєнне покоління радянських громадян внаслідок методичного психологічного тиску з боку періодичної преси, літератури, кіно та історичної науки потрапило під дію політики “примусової амнезії”. Неймовірні зусилля надпотужної системи більшовицької пропаганди зробили так, щоб у свідомості нових будівничих комунізму 30-ті роки ХХ ст. зникли як історичний період, що означився насильницькою колективізацією села, Голодомором і нищівними політичними репресіями. Їх місце зайняли асоціації про “Дніпрогес”, перемоги на озері Хасан, криголами і “папанінці”, рекорди Валерія Чкалова, нова сталінська Конституція і т. п. В апогеї глобальної психологічної обробки більшість громадян СРСР опинилися в стані ейфорії від переможних “визвольних” походів доблесної Червоної армії, яка в кінці 30 – початку 40-х років відсунула кордон від колиски жовтневої революції Ленінграду та повернула до складу величезної держави “братні” народи Західної України, Прибалтики та Бессарабії.

Насадженням політики перемог та ура-успіхів більшовицькі можновладці зробили все, щоб стерти з людської пам’яті відомості як про частину людей, так і про окремі організації. Однією із таких структур-монстрів, символів колишнього СРСР, стало сумнозвісне “Все-союзне об’єднання для торгівлі з іноземцями на території СРСР” під назвою “Торгзін”. Інформація про цю торгівельну структуру під різними заборонними грифами понад пів століття утримувалася в архівних спецховищах за “семи замками”. Лише після 1991 р. дослідникам вдалося “влізти” в поклади (подекуди пересипаних “дустом” – В.Р.) автентичних документів та матеріалів, які врешті дозволили

винести на суд Божий сутність цієї злочинної організації.

Становлення та розвиток “Торгзіну” у всеосяжному масштабі висвітлила О. Осокіна в двох фундаментальних монографіях та декількох інших публікаціях [1]. Російський науковець, яка змушена згодом емігрувати в США, проаналізувала механізми та методи накопичення цією організацією вкрай важливих золотовалютних резервів. На її думку, вищезазначені ресурси відіграли ключову роль для становлення індустріального потенціалу СРСР.

Певні кроки в дослідженні діяльності “Торгзіну” в Україні, здійснили українські вчені. Зокрема, В. Марочко опублікував важливу інформацію про Всеукраїнське об’єднання “Торгзін” й оприлюднив основні дані про кількість золотовалютних та інших цінностей, вилучених в українського населення під час Голодомору 1932-1933 рр. [2, 3].

Реальна картина діяльності Вінницької обласної об’єднання “Торгзін” детально розглянута в монографії В. Подоляна та В. Рекрута “Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст.” [4]. Використовуючи автентичні документи та матеріали, автори проаналізували маловідомі сторони комерційної діяльності цієї структури, звертаючи увагу на зловживання і порушення правил радянської торгівлі, якими ця система була вражена суцільно.

Наведені ними дані про валютні надходження від діяльності “Торгзіну”, разом з інформацією про експорт хлібопродуктів дозволяє більш глибоко проникнути в механізми створення Голодомору та визначити роль і місце конкретних виконавців у здійсненні нищівної політики ВКП(б).

Однак, наукові розвідки вищеназваних дослідників не відкривають особливостей, специфіки та кадрової політики партії щодо керівництва цих організацій і, практично, не торкаються діяльності регіональних відділень “Торгзіну”.

У статті ставиться за мету проаналізувати основні події створення Проскурівського “Торгзіну” та розглянути його діяльність протягом 1932-1936 рр. Основним джерелом даного дослідження є документи і матеріали Державних архівів України.

Зазначимо, що в системі накопичення капіталу для закупівель з-за кордону, керівництво СРСР відводило чільне місце зовнішній торгівлі. Для поліпшення ситуації з валютою Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило декілька таємних директив, які передбачали запровадження неординарних заходів щодо формування валютних резервів країни. До них можна віднести активізацію діяльності ексклюзивних експортних акціонерних товариств “Експортхліб” та “Експортліс”, синдикату “Союзхутро”, які спеціально виділялися в окремі форми господарських структур, щоб торгувати найціннішими багатствами країни [4, с. 184]. Врешті, важливе значення у формуванні валютної казни держави відводилося Всесоюзному об'єднанню закладів “Торгівлі з іноземцями (“Торгзін”).

Відтак, радянська комерційна організація “Торгзін” була оригінально створена влітку 1930 р. для обслуговування закордонних дипломатів, туристів та інших громадян за іноземну валюту. В умовах міжнародної ізоляції низька ефективність надходжень від таких операцій примусила вище керівництво СРСР погодитися з пропозицією Наркома зовнішньої торгівлі (НКЗТ) А. Розенгольца, який зумів переконати Й. Сталіна, що обслуговування радянських громадян, котрі могли платити золотом та іншими дорогоцінними металами і каменями, або отримували перекази у валюті з-за кордону, принесе в казну держави відчутне наповнення. Впродовж 1930-1936 рр. “Торгзін” ретельно виконувала директиви ВКП(б) щодо накопичення золотовалютних резервів та інших цінностей для використання у фінансуванні індустріалізації Радянського Союзу.

Для розвитку цієї структури створювалися надзвичайно сприятливі умови. Так, Рада народних комісарів (РНК) СРСР постановою від 10 грудня 1931 р. санкціонувала право “Торгзіну” проводити операції із закупівлі коштовностей (спочатку золота і срібла, а згодом діамантів та антикваріату) від населення СРСР і здійснювати з ним торговельні операції за іноземну валюту [6, арк. 79]. У постанові за підписом В. Куйбишева під грифом “оприлюдненню не підлягає” значилося: “Дозволити ТОРГЗІНУ особам, що продали йому цінні метали, відпускати на відповідну суму товари із власних магазинів урівень з громадянами-покупцями за іноземну валюту” [6, арк. 90].

Організаційні заходи радянської влади щодо створення системи управління та контролю в справі накопичення золотовалютного потенціалу в основному завершилися навесні 1932 р., коли в Україні були відкриті 8 структурних одиниць, тобто Харківське, Київське, Одеське, Вінницьке, Дніпропетровське обласні, Молдавське республіканське, Миколаївське і Маріупольське портові управління уповноважених НКЗТ із штатом у 72 особи [6, арк. 32-33].

Безпосереднє керівництво структурами уповноваженого зовнішторгу при уряді УСРР здійснював М. Каттель, призначений на Україну за рекомендацією А. Розенгольца, звісно, за погодженням з Політбюро ЦК ВКП(б). Невдовзі, 29 червня 1932 р., постановою Української економічної наради (УЕН) було ухвалено рішення: “Утворити в системі Уповноваженого народного комісаріату зовнішньої торгівлі при РНК УСРР Всеукраїнську контору Торгзіну, як філію Всесоюзного об'єднання Торгзіну” [7, арк. 88].

Керівництво Всеукраїнської контори і обласних об'єднань мало чітку установку Народного комісара робітничо-селянської інспекції (осінь 1932 р.):

“У період реконструкції нашого народного господарства, коли ми вимушені будемо завозити з-за кордону різне обладнання, мобілізація всередині країни ефективної валюти відіграє колосальну роль, одночасно з цим, вилучення побутового золота, яке після революції втратило своє побутове значення і як предмет (обручки, сережки, хрести, браслети

і т. ін.) в руках утримувачів – вони не мають споживчої вартості, проте золото свою цінність зберегло, тому його необхідно зібрати за допомогою системи “Торгзину” і направити на службу інтересам пролетарської держави” [8].

Отже, у такий спосіб в Україні до середини 1932 р. була створена цілісна система для вилучення цінностей. Пряме завдання “Торгзину” полягало в отоварюванні валютних переказів і проведенні ефективної зустрічної торгівлі гостродефіцитними товарами лише для тих громадян, які мали за межами країни сердечних родичів, або зуміли зберегти діаманти, золото, срібло та антикварні речі, щоб за безцінь віддати державі в обмін на вкрай необхідні речі життєзабезпечення.

Відтак, в умовах Голодомору 1932-1934 рр. діяльність установ “Торгзину” викликала неоднозначне ставлення громадян до них. За визначенням професора В. Марочка, більшість міського та сільського населення, тлумачило аббревіатуру “ТОРГСИН” не інакше як: “Товарищи! Опомнитесь, Родина Гибнет, Сталин Истребляет Народ” [2, с. 38]. Кмітливі громадяни швидко придумали співанку: “Чи ви чули про “Торгсіна” і що значить той зворот? “Товарищи! Революція гине – Сталин істребля народ” [5, с. 204]. Саме такі сумні згадки про торгзінівські шикарні магазини надовго залишили у пам’яті тих подолян, яким пощастило вижити в роки Голодомору 30-х років ХХ ст.

Слід зазначити, що на початку 30-х рр. ХХ ст. на Вінниччині магазинів “Торгзину” не існувало, позаяк не було потреби в обслуговуванні іноземних туристів (статус форпостного регіону не допускав їх перебування). Не було тут морських і міжнародних повітряних портів, звісно, відпали потреби у шіпчандлерських послугах (обслуговування іноземних суден). Тому лише восени 1931 р., коли вищі державні мужі дозволили відкрити двері “Торгзінів” для звичайних громадян СРСР, відбувся поворотний момент в історії цієї організації. Вона набула права обслуговувати всіх власників валюти і коштовностей, якщо вони отримували перекази в іноземній валюті або виявляли бажання здавали дорогоцінні метали (ювелірні вироби, золоті монети старої чеканки, згодом

срібло, діаманти та антикварні речі) в обмін на предмети споживчого ринку. До того ж, восени 1931 р., громадяни країни отримали право на посилки з-за кордону, але не у натуральному вигляді, а на суму переказаних коштів їм дозволяли замовляти товари, наявні в закладах “Торгзину”. З цього приводу член правління Держбанку М. Гуревич чітко інструктував підлеглих: “Торгзін повинен... видавати вказаним особам набір товарів за преїскурантом Торгзіна, в кількості й асортименті, згідно існуючих у Торгзіні правил” [6, арк. 105].

Обслуговування населення Поділля через систему “Торгзину” розпочалася восени 1931 р. з відкриттям універмагів у Вінниці (на Калічі) та Бердичеві, що безпосередньо підпорядковувалися Всесоюзній конторі в Москві [4, с. 211]. Для розміщення магазинів цієї структури в регіонах із володіння інших власників (кооперації, держторгівлі та ін.) були вилучені кращі приміщення в центральних частинах міста і місцях найбільшого скупчення людей (торговицях, базарах тощо). За наполяганням столичних вождів, перед місцевими партійно-радянськими органами стояло завдання максимально “очистити” населення Подільського краю від значних запасів дорогоцінних металів та “ефективної валюти”, адже, як доповідали чекісти, тут, у прикордонному регіоні, мешкала значна кількість “комерційних людей” й на “чорному” ринку “ходили” долари та золоті монети ще царського карбування.

Безперечно, ідея розбудови системи “Торгзину” зародилася в кулуарах керівництва цієї організації, завдяки аналізу кон’юнктурних звітів і доповідних записок з місць. Зокрема перший директор Вінницької філії Всесоюзної контори А. Дуненман, який довгі роки служив в органах ДПУ, добре орієнтувався в ситуації на “чорному” ринку й кваліфіковано інформував Москву про “ходіння” значних об’ємів золота, валюти та коштовностей. Комерційний директор цієї ж установи А. Жовтіс, відповідаючи на пункти спеціальної форми звіту, в травні 1932 р. повідомляв столичних аналітиків про сприятливу кон’юнктуру ринку і досить точно змалював соціально-демографічну картину в області:

“До складу створеної Вінницької області входять більша частина колишньої По-

дільської губ. з містами Вінниця, Проскурів, Кам'янець-П., Могилів-П. і Тульчин, частина Київської губ. з містом Умань і частина Волинської губ. з великим містечком Шепетівка.

Область була населена в минулому більшою частиною євреями, які вели дрібну хлібну та іншу торгівлю і займалися різними кустарними промислами. Будучи надзвичайно обмеженими царським урядом і позбавлені будь-яких прав, євреї цілими сім'ями ще в 90-х роках стали емігрувати за межі Росії, особливо в Америку.

Пережиті євреями вказаної області страхоття перехідного дореволюційного часу (Петлюрівщина, навала поляків) викликали при Радянській владі надходження з Америки та інших країн засобів на допомогу пограбованому і зубожілому єврейству ("Аре", посилки, грошові перекази)...

Зв'язок цей за роки існування радянської влади ширився і посилюється і зараз, завдяки запровадженню інституту універмагів Торгзінну, де отримувач переказу може дістати всі необхідні йому товари, як продовольчі, так і промислові, – набув досить значних розмірів і можна констатувати, що немає в Вінницькій обл. жодного містечка, куди не надходили б іноземні перекази на значні суми.

З іншого боку, у Вінницькій обл., межуючої з Польшею, а в минулому з Австро-Угорщиною, звідки йшла хвиля інтервенції, осіла значна кількість інвалюти і золота. Накінець, у значної частини населення цієї області (особливо у селянства) ще затрималось золото в монетах.

Всі ці дані дають підстави для передбачення, що мережу Універмагів Торгзінну в цій області можна розгортати і перспектива їх зовсім реальна.

Крім відкритих пунктів у Вінниці, Бердичеві, Шепетовці і Проскурові, економічно доцільно відкрити пункти в Умані, Кам'янці, Тульчині, Могилів-Подільському й Бару..." [7, арк. 37].

Досвідчений комерсант пропонував організувати мережу торгзінівських магазинів саме у місцях найбільшого скупчення єврейського населення, котре володіло золотом і коштовностями. Більше того, на адреси тамтешніх євреїв від родичів з багатьох країн світу постійно

надходили валютні перекази. До речі, їх потік відчутно збільшився зі створенням закордоном представництв "Торгзінну", через які мешканці Канади, Америки, Близького Сходу й Західної Європи підтримували своїх близьких і знайомих в Україні. А. Жовтіс добре знав, що існували міжнародні організації, котрі на світовому рівні опікувалися проблемами єврейства. Зокрема АРА – Американська Адміністрація Допомоги. [Принагідно зазначимо, що накінець 1921 р. АРА отримала дозвіл на надання закордонної допомоги голодуючим євреям півдня України. Також значну підтримку українського єврейства здійснювала організація "Джойнт", яка продовжувала фінансувати єврейські аграрні поселення до кінця тридцятих років – В.Р.].

Крім того, керівництво "Торгзінну" поклало надію на вилучення значної кількості цінностей у подільських селян, які в роки Української революції (1917-1921 рр.) здійснювали жваві торговельні операції з різними окупаційними військами та мігруючими громадянами (німцями, австрійцями, мадярами, поляками, французами, колишніми царськими офіцерами, заможними росіянами-біженцями та потоком багатих євреїв, що тікали за кордон) виключно за "романівські" і "миколаївські" золоті та срібні монети.

Відтак, протягом 1932 р. до існуючих універмагів у Вінниці і Бердичеві приєдналися Шепетівський (24.04. 32 р.). Того ж року відкрилися аналогічні установи в Проскурові (25.05.), Тульчині (25.07.), Могилів-Подільському (29.07.), Кам'янці-Подільському (29.07.), Умані (03.08.), Бару (12.12.) та Староконстантинові (12.12. 1932 р.). У грудні розпочали працювати 4 ларьки: в Ізяславі, Славути, Шаргороді та Кам'янці-Подільському (на базарі). Таким чином обласна контора "Торгзінну" закінчила 1932 р. в складі 9-ти окремих госпрозрахункових універмагів (Уманський універмаг з 01.01. 1933 р. перейшов до Київської контори) та 4-х підзвітних ларьків [9, арк. 88].

Варто зазначити, що надзвичайно вагомі здобутки "Торгзінну" за 1932 р. стали несподіванкою навіть для керівництва країни. Тому Політбюро ВКП(б) поставило нове завдання: збільшити товарообіг системи у 24 рази! [10,

арк. 184]. Для цього пропонувалося розширити (у 3-4 рази) мережу магазинів, ларьків і приймальних пунктів та запровадити виїзну торгівлю на базарах, особливо у тих містечках, де “крутилися” коштовності та валюта [10, арк. 1а].

Підсумки діяльності закладів за 1932 р. показали, що значна кількість одержувачів переказів та власників дорогоцінних металів мешкають у так званих кшталтах – містечках, де з давніх-давен оселилися єврейські родини і значна частина з них мали родичів у різних країнах світу. Тому після вивчення відповідної кон’юнктури Всеукраїнська контора санкціонувала розширення мережі Проскурівського універмагу за рахунок відкриття філій (ларьків) у Волочиську, Городку, Деражні, і Меджибожі [11, арк. 216]. Головне завдання новостворених закладів полягало в тому, щоб шляхом зустрічної торгівлі максимально вилучити у населення регіону коштовності (дорогоцінні метали, діаманти, антикваріат тощо) та “ефективну валюту”.

Зазначимо, що в грудні 1932 р. відбувся набір кадрів для Волочиського ларька в складі завідувача, члена ВКП(б) Л. Устінової та ще 3-х працівників (І. Перець – продавець; Г. Грінберг – касир-приймальник; О. Розенбліт – рахівник). Заклад розпочав свою діяльність у січні 1933 р. [12, арк. 104].

Згодом, у березні того ж року, відкрилися ларьки у містечках Городку (завідувач Й. Гершгорин) та Деражні (зав. Р. Штернер) [12, арк. 98]. Однак, спроба обласної контори швидко обладнати установу “Торгзіну” в Меджибожі зустріла певні труднощі, пов’язані з відсутністю будівельних матеріалів (дошок, цвяхів, скла, алебастру й т. п.), а також ігнорування з боку місцевої влади розпоряджень щодо всебічного сприяння у виділенні приміщень та підборі кадрів [13, арк. 19]. Лише 24 травня 1933 р. в центрі містечка відкрилися двері магазину з ефектно виблискуючими дзеркалами та вітринами, щедро заповненими делікатесами і дефіцитними товарами [10, арк. 216]. Ікра чорна і червона, форель, кета, горбуша й білорибця, балики з білуги й осетрини, шпроти і тихоокеанські оселедці, ковбаси сирокочені, окороки та свіже м’ясо, сало, кури, яйця, сири

голландські, масло, олія й найголовніше – житне та пшеничне борошно, крупи й цукор Все це викликало в ошаленілих від голоду громадян запаморочення свідомості. Дітей шокували гірки з виставленими плитками шоколаду, коробками цукерок на кшталт “Бон-бон” і численним розмаїттям карамелі “Монпасье”.

Для тих, хто не відчував голоду і намагався не втрачати привабливості, вітрина виблискувала рулонами мадеполану, шифону, кашеміру, фланелі і репсу мережевого, хутряними шубками з норки, песця й куниці та інтригувала пікантною атрибутикою елегантного жіночого вбрання й особливо білизни та небаченого раніше макіяжу.

Для солідних мужів і державних діячів місцевого масштабу пропонували імпортні костюми, шкіряні пальта, хромові та юхтові чоботи, наручні та кишенькові годинники, патефони з платівками популярних пісень Л. Утьосова (“*Все хорошо, прекрасная маркиза*”) та найголовніше – рулони шевйоту, молескину і сукна вигонь для того, щоб можна було швидко стати схожим на вождя, пошивши кашкет і френч “аля Й. Сталін”.

Звичайним громадянам крім гостродефіцитних хлібофуражних товарів пропонували різнокольоровий ситець, бязь, сатин, нитки, голки, кожухи, калоші, швейні машини й кравецьке приладдя, набори для виготовлення взуття та інші дрібнички, яких “зі свічкою” не можна було знайти в закладах кооперативної та державної торгівлі.

Слід зазначити, що протягом 1932-1933 рр. встановлення цін на товари в системі “Торгзіну” знаходилося у виключній компетенції валютної комісії Політбюро ВКП(б) і особливої міжвідомчої комісії при ЦК робітничо-селянської інспекції СРСР. Як зазначали фахівці системи, ціни “*визначались наздогад, випадково, без будь-якого врахування умов попиту та співвідношення з іншими цінами*” [14, арк. 41, 43]. Згодом, у 1934 р., ці функції передали Раді труда і оборони [14, арк. 45].

На перший погляд, для обивателя ціни на вітринах були прийнятними, копієчними. Насправді, рівень цін на продукти харчування і промислові товари повсякденного вжитку значно перевищував їх вартість у звичайних

магазинах. Так, масло тваринне в “Торгзіні” коштувало в інвалюті 2 крб. 40 коп. за 1 кг, що у перерахунку на “обивательський” курс становило близько 100 радянських крб. Подібними до таких контрастів були ціни на сири, ковбасні вироби тощо. До речі, у містах (Київ та Одеса) у відкритій торгівлі перелічені вище продукти не продавалися, але на базарах 1 кг масла можна було придбати за 30-35 крб.

Разом з тим, частина продуктів харчування радянського виробництва, що потрапляли в мережу Торгзіну, не відповідали вимогам якості щодо експортних товарів і тому не користувалися попитом. Зокрема, директор Проскурівського “Торгзіну” восени 1932 р. скаржився, що макарони, крупи, сири (зацвілі з черв’яками) і консерви не відповідають зазначеного ґатунку й тим цінам, котрі виставлені на ярликах [15, арк. 48]. Ясна річ, що низькоякісні ресурси лише займали місце на складах і частенько призводили до зловживань, що склалися навколо переводу їх в категорію товарних груп, які дозволялося продавати за радянські гроші. До речі, система ціноутворення будувалася так, що в особливих випадках дозволялося переводити валютний товар із категорії експортного у звичайний. Це означало, що можна було чорну або червону ікру (кваліфікуючи її як таку, що “втратила” якість) продавати не за валюту, а за радянські карбованці у вільній роздрібній торгівлі. Ясна річ, що серед пересічних покупців ніхто цих делікатесів не бачив, а вони розходилися за радянські карбованці серед “своїх”, у тому числі, серед спекулянтів.

Для більш детального ознайомлення з роботою цієї одіозної організації варто вникнути в специфіку й особливості її діяльності.

Відтак, основною функцією магазинів “Торгзіну” була скупка золота (*срібло у 1932 р. не приймалося – В.Р.*), тобто громадяни мали право здавати “золотий брухт” (*так приймальники називали золоті прикраси – В.Р.*), ювелірні вироби і монети старого карбування. Ціна на золото залежала від проби, яку визначав приймальник (в основному “на око”), і згідно того кожному клієнту за здану річ видавався документ із вказаною сумою “золотих рублів”. Монети старого (царського) карбування приймалися до заліку вартістю повного номіналу, вказаного на ній,

тобто золота “п’ятірка” “тягнула” на 5 радянських “золотих карбованців”. Інші золоті вироби підпадали під оцінку приймальника, який проводив “аналіз” і визначав пробу, зважував та обов’язково нараховував так званий “угар” (не менше 3 % від ваги) [6, арк. 86]. Так, за 1 г золота 56-ї проби (сучасна градація – 583 проба) у “Торгзіні” записували 73 “золотих” коп., за аналогічну вагу 72-ї проби – 94 коп. та за 1 гр. 48-ї проби – 63 коп. [16, арк. 91 зв.].

На початку 1933 р. у приймальних пунктах Вінницької обласної контори почали проводити закупівлю срібних монет царської чеканки номіналом за один карбованець – 28 коп. “золотом”, за 1 г срібних виробів 84 проби платили 1,4 коп., 72 проби – 1,2 коп., а 48 проби – 0,8 копійок “золотом” [16, арк. 91 зв.]. Безперечно, такі ціни на срібло були відвертим ошукуванням з боку держави, адже не важко підрахувати, що 1 кг срібла в середньому коштував 11 “золотих карбованців”, а за даними В. Марочка, на той час Нью-Йоркська біржа давала за нього 17 валютних рублів, тобто у 1,6 разів дорожче [2, с. 42].

Разом з тим, голод примусив громадян, крім золотих коштовностей і царських монет, нести до “Торгзіну” срібний посуд і художні вироби, а також скуповувати срібні монети радянського зразка (їх з радянською символікою не приймали), переплавляти у злитки і таким чином рятуватися від неминучої смерті.

Підтвердженням значних надходжень у валюті може стати інформація про перекази для мешканців Вінниці, Бердичева, Проскурова, Шепетівки, Кам’янець-Подільського, Могилів-Подільського, Тульчина та Умані. Зокрема, лише за вересень 1932 р. на їх рахунки надійшло 86437 доларів [17, арк. 21]. Явними лідерами щодо надходження валюти у цьому місяці були Шепетівка (1048 переказів), Вінниця (873), Проскурів (810) і Бердичів (729) [13, арк. 40].

Аналіз надходжень показує, що кошти переказували переважно для єврейського населення. Основними відправниками валюти були громадяни США, Англії, Франції, Німеччини, Польщі, Литви, Китаю, Монголії, Палестини, Туреччини, Персії, Італії, Чехословаччини та ін. [18, арк. 15]. Найбільше у кількісному вираженні надходило коштів з США – 60,5 %,

Польщі – 14 %, Німеччини – 4,3 %, Палестини – 2,4 %, Франції – 1,4 %, Англії – 1,1 %, інших країн – 11,2 % та від внутрішніх валютних переказів – 5,1 %. Так, у 1932 р. на адресу майже 55 тис. подолян надійшло валюти близько 1,1 млн. “золотих” крб., з них 970 тис. крб. були отоварені, а 5409 переказів на загальну суму 110353 валютних крб. залишилися у власників на руках [18, арк. 10-11]. Безперечно, залишок коштів у громадян мав свої причини. На нашу думку, більшість з них не змогла отоварити свої чеки за відсутності потрібних товарів та надто високих цін на пропоновані продукти.

Важливим доказом нищівного Голодомору на Поділлі можуть стати матеріали, які відображають динаміку надходжень в іноземній валюті на адресу мешканців краю. Звісно, що з листів, отриманих від родичів, а також зі скупих повідомлень у газетах, громадяни США, Польщі, Палестини, Англії та інших країн знали про катастрофічний стан своїх близьких в СРСР. Тому саме в січні-травні 1933 р. потік фінансової допомоги набув значних обсягів. Так, у січні 1933 р. для 10390 громадян Вінницької обл. надійшло валюти (перекази, ордери, цінні папери та інші надходження через нерезидентів “Торгзін” СРСР) на загальну суму 236 тис. інвалютних карбованців. Проте вже в лютому-травні кількість одержувачів і суми коштів значно збільшилося. Зокрема, у лютому 11970 громадян отримали 246,2 тис. інв. руб., у березні – для 13383 гр. надійшло 263740 інв. руб., у квітні – відповідно 18190 гр. отримали 328802 інв. руб., а в травні для 20703 гр. області надійшла рекордна кількість валюти – 339104 інв. руб. [19].

Аналіз даних про валютні надходження свідчить, що їх інтенсивність дещо знизилася, коли вже можна було якось вгамувати голод листям, цвітом кульбаби, щавлем і першою городиною та ягодами. Тому у червні-грудні 1933 р. кількість одержувачів зменшилася, але становила досить значний показник – опосередковано 14366 громадян щомісячно ставали власниками валюти. Загалом, протягом року на адресу 175964 громадян Вінницької обл. надійшло 2762470 інв. рублів [19]. За нашими підрахунками, близько восьмої частини цих коштів надійшло для громадян, що обслуговувалися у межах діяльності Проскурівського “Торгзін”.

За свідченнями працівників установи, валюта переважно надходила в розмірі 5-15 доларів США й становила для клієнтів життєво важливі кошти. Тому придбати пари чобіт за 10-15 чи пальта за 25-30 “золотих карбованців” ніхто з них не міг і навіть не наважувався, адже всі отримані гроші спрямовувалися на звичайні продукти харчування або на ті товари, які легко можна було продати на базарі й на цьому добре “заробити” [13, арк. 86].

У багатьох пересічних громадян не раз поставало питання: хто ж були оті щасливці, що мали можливість орудувати дефіцитом, та кому і скільки перепало від того щедрого пирога? Тут якраз бачиться доцільним ближче познайомитись з кадровим потенціалом Проскурівського універмагу “Торгзін”.

Спочатку трудовий колектив універмагу складався з 20 осіб, зарахованих до штату в травні 1932 р. Посаду директора довірили члену ВКП(б) з 1927 р., професійному кооператору Івану Степановичу Брихті [12, арк. 78]. Ведення бухгалтерського обліку здійснювали І. Мантель і П. Зільберман, рухом товарів опікувалися М. Дисклер і Х. Сандлер, а валютну касу і приймання цінностей опанували, відповідно, К. Криштул і Ю. Натанзон [20, арк. 248]. Відкриття магазинів у зазначених вище районних центрах подвоїло кількість працюючих, адже кожна філія налічувала 5 працівників: директор, бухгалтер, продавець, приймальник та охоронець. Зокрема, директором Меджибіжського магазину став кандидат в члени ВКП(б) Йосип Березін, 1901 р. народження, єврей, походженням з кустарів [21, арк. 224]. Оцінщиком коштовностей працював М. Крейніс [22, арк. 41].

Слід зазначити, що підбір і розстановка персоналу в системі “Торгзін” мали певні особливості і суттєво відрізнялися від діючої на той час кадрової політики більшовиків. Саме на зламі 20-30-х років ХХ ст. розпочав набирати оберти маховик масових чисток після того, як Й. Сталін оголосив, що в торгівлі “засів непманський дух і його треба з неї вибити” [23, с. 355]. Виконуючи побажання вождя, спеціально сформовані більшовицькі “трійки” (за обов’язкової участі ДПУ) протягом 1929-1931 рр. “перевірили” кадри кооперативних органі-

зацій, закладів державної та відомчої торгівлі на присутність там так званих “декласованих елементів”, тобто осіб непролетарського походження, працівників релігійних культів, колишніх непманів та членів інших політичних партій, чимось відмінних від ідеології ВКП(б). Зрозуміло, що в процесі перевірки під “требінець чисток” потрапила частина колишніх великих і середніх приватних підприємців, власників магазинів, млинів, олійниць та чимало іншого ділового люду, переважна більшість з яких належала до іудеїв.

Разом з тим, при формуванні кадрового потенціалу “Торгзину” головними критеріями для підбору працюючих були такі вимоги: досвід торговельної роботи, рівень освіти, знання іноземних мов і, безумовно, політична благонадійність. Ясна річ, що більшість колишніх непманів єврейської національності лише частково відповідали таким вимогам. Зокрема, на рівні Всеукраїнської контори англійською мовою володіли 35 осіб, німецькою – 122, французькою – 41, загалом не більше 6 % усіх працівників [24, арк. 2]. До речі, вся ця когорта поліглотів осіла на рівні великих міст, а в таких районних центрах їх практично не було.

Таке важливе явище як політична благонадійність викликало великі нарікання. Однак призначення на посаду відбувалося лише за санкцією ДПУ, висновок яких відігравав ключову роль у формуванні кадрів новоутворених структур “Торгзину”. Тому тих, що сумнівалися в мудрості великого вождя, можна було легко виявити за рахунок агентурних даних та “вичислити” в процесі особистих бесід з кожним кандидатом на будь-яку посаду. Саме так органи ДПУ здійснювали підбір і перевірку кадрів, а заодно створювали для себе додаткову агентурну мережу.

Ймовірно, вищому керівнику НКЗТ А. Розенгольцу вдалося домовитися з куратором наркомату Л. Кагановичем про те, що при створенні регіональних відділень в Україні потрібно на певний час відмовитись від політичної лінії більшовиків щодо підбору кадрів в системі радянської торгівлі та дозволити набір фахівців без урахування їх “минулих заслуг” перед соціалістичним ладом. Мова йшла про рядових виконавців. Водночас на посади керівників

вимоги були непорушними – ключові посади могли обіймати виключно члени ВКП(б). Однак вже у кінці 1932 р. інформація від так званих “сигнальників” та значний потік скарг від користувачів примусив ЦК КП(б)У 10 грудня оголосити масштабну “чистку” кадрового потенціалу Веукраїнської контори “Торгзину” [25, арк. 110]. Зокрема перевірка кадрів Вінницької контори виявила, що в системі працюють 8,7 % соціально чужих елементів, 8,1 % колишніх злочинців та 10,8 % – некваліфікованих працівників, що разом складало близько 30 % усього персоналу. До того ж, лише 8,1 % працюючих були членами ВКП(б), а частка комсомольців також була незначна (9,8 %) [25, арк. 112].

Загалом, станом на початок 1934 р. у Вінницькому обласному об’єднанні “Торгзін” працювали 9 % членів партії, 9,7 % членів ЛКСМ, а всі інші 81,3 % персоналу були позапартійні походженням з торговців, кустарів та містечкової інтелігенції [26, арк. 12]. Тому й не дивно, що переважна більшість торгзінівців були євреї, значна кількість з яких мала сумнівне минуле. Для багатьох з них причетність до пачкарства, комерційної діяльності, валютних операцій та спекуляції в наступних 1933-1934 рр. стала приводом для звільнення з посад. Як результат, у системі Вінницького об’єднання роботу втратив кожен п’ятий працівник [26, арк. 13]. “Полетіли” з керівних крісел “неперевіршений” фахівець – комерційний директор Абрам Жовтіс, “незамінний” головний бухгалтер Ісак Егільський, ще один “комерційний” діяч Лев Несатий та декілька інших посадовців, на яких, за їхнім визначенням, “стояв” Вінницький “Торгзін”. Як виявили працівники НКВС, всі вони в минулому були крупними комерсантами, валютниками, пачкарями і навіть членами ворожих до радянської влади сіоністських організацій [26, арк. 4].

Не обійшли “чистки” і Проскурівський “Торгзін” та його філії. Зокрема, роботу втратив І. Брихта та зам. директора М. Лісклер, який тримав зв’язок з приймальниками золота та приватними особами. Звільнили оцінщика коштовностей Ю. Натанзона, який обважував здавальників і зловживав службовим положенням. Крім них, за суттєві порушення правил торгівлі звільнили ще 3-х працівників [25, арк. 191].

Завідувач Меджибіжського магазину Й. Березін також змушений перейти на іншу роботу, як керівник, що не забезпечив виконання планових завдань. На його місце призначили М. Халасюка, якого в другій половині 1934 р. також зняли з посади за те, що згноїв 30 кг оселедців. Залишився без роботи приймальник коштовностей М. Крейніс. Він систематично обважував здавальників і в процесі перевірки виявилося, що в минулому він займався незаконними валютними операціями [25, арк. 44, 46].

Новопризначений керівник Проскурівського “Торгзіну” Л. Глускін (член ВКП(б), колишній працівник НКВС) також не вирізнявся високими професійними якостями. Опанувавши крісло розпорядника дефіцитів, новоявлений директор не звертав уваги на умови зберігання вкрай важливих продуктів харчування та гостродефіцитних товарів. Зокрема внаслідок неналежного зберігання повністю втратили харчову якість 44 мішки борошна та близько 3-х тонн цукру, а понад 19 т рафінаду потребували негайної технічної переробки. Також постраждала значна кількість (1 вагон) оселедців “залом”, більшість з яких опинилися без тузлуку й втратили харчову якість [27, арк. 84].

Полюбляв Л. Глускін “козирнути” своїми можливостями, заявляючи: “беру все на себе”, грубо порушував фінансову дисципліну підприємства. Зокрема, він розпорядився видати “золоті пайки” М. Витвицькій, Х. Кестельбойму, Й. Корженевському, А. Тененбауму та ще декільком звільненим за різні зловживання працівника універмагу, що суперечило існуючій інструкції щодо забезпечення працівників підприємства [27, арк. 86].

Слід зазначити, для працівників “Торгзіну” втрата місця роботи однозначно прирівнювалася до повної катастрофи. По-перше, залишитися без доходного місця, де щодня “капало” у вигляді “припеку” або “навару на вазі” при відпуску товарів, чи на “оборутках” зі спекулянтами – означало згубити досить вагомий “шматок хліба”. По-друге, як правило, всім “вичищеним” заборонялось працювати в торгівлі або їх позбавляли “виборчих прав”, що, своєю чергою, мало надзвичайно негативні наслідки. По-третє, звільнення з посади означало однозначне позбавлення “золотого пайка”.

Не останнє значення носила втрата так званого соціального пакету, який передбачав досить відчутні пільги для працівників “Торгзіну”. Зокрема, вони прикріплялися до найближчих їдалень, де їм відпускалися страви за пільговими цінами, а керівництво отримувало безкоштовні сніданки. Працівникам, що користувалися громадським транспортом, компенсувалась вартість проїзду. Співробітникам із шкідливими умовами праці надавалась додаткова відпустка та в день роботи видавалась пляшка молока. Діти працівників безкоштовно утримувалися в дитячих дошкільних закладах. Відповідальним керівникам надавалося безкоштовне житло й у випадку смерті влаштовувалося поховання за рахунок підприємства, а родичам виплачувалася матеріальна допомога в розмірі 2 тис. руб. [28, арк. 10].

Однак найбільшу тривогу викликала саме втрата “золотого пайка”, що в умовах дефіциту продуктів харчування значно обмежувала забезпечення сім’ї й позбавляла можливості вигідно його продавати.

Нагадаємо, що наприкінці 20-х – початку 30-х років у Радянському Союзі була введена карткова система щодо забезпечення громадян продуктами харчування і товарами промислової групи за спеціальною градацією і нормами [29, с. 42].

Цікаво, що з-поміж працівників важкої та хімічної промисловості, шахтарів та металургів існувала ще одна група так званих суспільно-корисних працівників, котрі забезпечувалися державою за окремою ієрархією, прирівняною до особливих списків робітників, але за обчисленням пайків у “золотих рублях”, тобто за цінами “Торгзіну”. До таких списків включалися номенклатурні працівники (секретарі парткомів, керівники радянських і громадських організацій тощо), співробітники народних комісаріатів і їх відомств та НКЗТ зокрема.

Зазначимо, що на початку діяльності “Торгзіну”, у 1932 р., всім працівникам було задекларовано право отримувати “пайок” на загальну суму 12,5 “золотих” рублів. Але на вимогу вищих партійних органів з метою запровадження обов’язкової матеріальної зацікавленості працюючих від кінцевого результату, в 1933 р. було введено диференціацію пайків. Тепер

норми видачі працюючим визначалися з врахуванням певних “заслуг” кожного: для керівників – рівень займаної посади, а виробничого персоналу – у залежності від виконання планових завдань та особистої ударної праці. При тому, загальну суму “золотого” пайкового фонду, спущеного з Москви, розподіляв директор наказом по підприємству (за погодженням з місцевим профкомом). Він же володів правом визначати величину пайка для кожного працівника. Була введена спеціальна градація 4-х видів пайків: під кодами “А”, “Б”, “В” і “Г” на

суму від 4-10 “золотих” руб., та певний перелік продуктів харчування, котрі для персоналу працюючих можна було отримати прямо у магазині “Торгзіну”. Крім того, дозволялося робити заміну товарів, але у межах певних груп і не вище загальної вартості пайка. За відсутності зазначених продуктів можна було заготовляти їх в межах районів Вінницької області, зокрема м’ясо та овочі. Норми видачі пайків для працівників “Торгзіну та ціни на товари у “золотих” руб. наведені нижче в таблиці А [30, арк. 54]:

Таблиця А

Назва товарів	Пайок “А”	Пайок “Б”	Пайок “В”	Пайок “Г”
Борошно пш. 75% (кг)	0-65 крб.	0-65 крб.	0-65 крб.	0-65 крб.
Цукор-пісок (кг)	0-36	0-72	0-96	0-96
Крупа-ядро (кг)	0-34	0-53	0-85	1-02
Мило господ. (кус)	0-12	0-24	0-30	0-48
Олія (кг)	0-48	0-48	0-48	0-96
Ч а й (г)	0-40	0-40	0-40	0-60
Масло тв. 2-й сорт (кг)	1-00	0-40	2-42	2-59
Сир голландський (кг)	-	0-60	0-90	0-90
Яйця (дес.)	0-15	0-30	0-54	0-60
М’ясо гов. 2-й с-рт (кг)	0-32	0-32	0-32	0-70
Оселедці (кг)	0-18	0-36	0-18	0-54
Разом “золотих” крб.:	4-00	6-00	8-00	10-00

Ось що щомісячно отримував у 1933 р. завідувач Деражнянської крамниці на суму 8 “золотих” руб.: масло тваринне – 3,5 кг; ковбаса – 2 кг; цукор-пісок – 2,4 кг; цукерки – 1,2 кг; мило господарське і туалетне – 2 куски; чай – 100 г; консерви і м’ясо; оселедці – 2 кг та 6,2 кг борошна вищого гатунку [31, арк. 83]. Ясна річ, що з таким набором продуктів говорити про продовольчі труднощі, а тим більше – про голод, було б недоречно. Більше того, відомо, що робітникам “Торгзіну” продовольчі товари продавали за курсом 6 крб. 97 коп. в еквіваленті за 1 “золотий рубль”, тобто майже за офіційним курсом, який на той час дорівнював 6 руб. 60 коп. [32, с. 94]. Водночас, комерційний курс торзінівського рубля на чорному ринку мав зовсім інші виміри: він доходив навіть до співвідношень 1: 80, але найбільш стабільно розцінювався як 1: 50. Тому отриманий “золотий пайок” за 10 руб. можна було продати на чорному ринку за 500 радянських рублів і добре на цьому “заробити”.

На наше переконання, вищенаведені реалії з так званої “справедливої” системи забезпечен-

ня спростовують нанівець ідеологічний міф правлячої партії щодо “батьківської турботи” про радянських громадян. Вони яскраво свідчать про всю глибину ганебності й злочинності влади більшовиків, для яких несправедливість завжди була основним правилом. Залізна логіка більшовиків будувалася на відомих аморальних принципах: для досягнення мети – усі засоби виправдані, адже меркантильні інтереси партії і держави завжди вищі, ніж життя власного народу. Для політиків із Кремля було вигідніше знехтувати декількома мільйонами громадян заради накопичення валютних резервів від відправлених на експорт хлібопродуктів, від продажу власним громадянам хліба, м’яса і овочів за золото та срібло й жертвни для них долари. Тому, не дивно, що для окремої категорії виконавців, котрі “кували” золото партії, більшовики створили виключні умови щодо харчування, заробітної плати й у вигляді вагомих додатків до неї за рахунок різного роду надбавок і премій. Саме “експортними” – елітна категорія причетних до Народного комісаріату зовнішньої торгівлі, у тому числі,

декілька десятків тисяч працівників “Торгзінну” – користувалися “золотими пайками” (ще цілою низкою привілеїв). Саме вони виступали в ролі старанних “збирачів” коштовностей і наповнювали валютні рахунки партійної каси та забезпечували поступ радянської індустріалізації.

Отже, більшовицька система “золотих пайків”, солідна зарплата і можливість пожитися за рахунок різного роду “наварів” зробила персонал працівників “Торгзінну” елітною кастою серед торговельних працівників країни. Згодом переважно з їхнього середовища сформувалася спеціальна категорія людей, які успішно експлуатували економічне поняття “дефіцит” з метою власного збагачення і, як наслідок, спотворення системи товарно-грошових відносин у суспільстві.

На наше глибоке переконання, очевидним є факт, що системою торгівлі з іноземцями управляли спеціалісти, які не дуже довіряли більшовицькій ідеології, мали низький рівень фахової освіти і розглядали роботу у цій елітній організації як місце для задоволення власних комерційних інтересів. Безперечно, більшовики не надто прискіпливо ставилися до системи, адже вона виконувала надзвичайно важливе завдання партії і тому можна було тимчасово “закривати очі” на явні суперечності у кадровій політиці робітничо-селянської влади. На нашу думку, у процесі “чистки” в умовах Голодомору відбулося зрощення керівництва “Торгзінну” з контролюючими інстанціями, зокрема ОДПУ-НКВС, міліцією, органами партійного контролю та робітничо-селянської інспекції, які потай користувалися послугами системи і не були зацікавлені втрачати напрацьовані схеми щодо отримання додаткових продовольчих ресурсів. Як результат поблажливого ставлення до кадрів Вінницького обл. об’єднання, сталося так, що у IV-му 1933 р. із системи звільнили (скоротили за рахунок допоміжного та обслуговуючого персоналу) 19 працюючих, але якісних змін у підсиленні партійного і комсомольського активу не відбулося [26, арк. 12]. Переважна більшість спеціалістів – “майстрів” “золотого і срібного брухту” та діамантів – не переймалася політикою більшовиків [лише 5,5 % приймальників коштовностей були членами

ВКП (б)], а їх більше цікавив комерційний бік справи і отримання максимальних доходів.

Загалом, незважаючи на масові чистки і скорочення штатів, станом на середину 1935 р. у Вінницькому обласному об’єднанні “Торгзінну” працювали 15,9 % членів партії, 11,6 % членів ЛКСМ, а всі інші були позапартійні і походженням, переважно, з торговців, кустарів та містечкової інтелігенції [33, арк. 181].

Викладені вище матеріали надають всі підстави для висновку, що система “Торгзінну” була глибоко корумпованою структурою радянської торгівлі. Поряд з виконанням важливих державних завдань щодо накопичення золотовалютних резервів, засновники цієї структури створили сприятливі умови для збагачення переважної більшості працюючих за рахунок шахрайства й ошуканства своїх клієнтів. Основним джерелом накопичення злочинних доходів ставали голодні громадяни, котрі були змушені нести останні й дорогі серцю коштовності та вимушено користуватися послугами цієї напівкримінальної структури. Тому в умовах Голодомору 1932-1934 рр. діяльність цих установ викликала неоднозначне ставлення громадян до них. У більшості міського та сільського населення “Торгзінни” надовго залишили сумні згадки. Ця назва викликала ще й глибоку тугу за безповоротно втраченими сімейними реліквіями, освяченими символами віри – золотими і срібними хрестиками, весільними обручками та ще за багатьма іншими цінними раритетами і дорогими серцю предметами. Голод примусив їх здати, щоб отримати символічні папірці у вигляді “бонів” “ТОТів” і згодом “забірних книжок” для отоварювання в спеціальному магазині за спеціальними цінами. Для багатьох це був останній шанс на виживання і відчайдушна спроба якось врятуватися від смерті.

Загалом, за неповних 4 роки існування Вінницького об’єднання вдалося витягти з голодного населення області близько 6 млн. “золотих рублів”, “викачати” близько 2 т побутового золота, понад 25 т срібла та інші коштовні антикварні речі і реліквії [34]. На жаль, нам не вдалося знайти повних даних про діяльність Проскурівського “Торгзінну”, але можна стверджувати, що на його долю припадає близько 15 % від зазначених вище цінностей.

Разом з тим потрібно визнати, що для подолян в умовах Голодомору 1932-1934 рр. відсутність “Торгзину” ще більше поглибила б трагедію, адже у період існування карткової системи і закритих розподільників, свавілля “чорних” ринків, торгзінівські заклади залишилися чи не єдиними відкритими державними установами, в яких будь-хто мав можливість придбати харчові продукти та промислові вироби. Не викликає сумнівів те, що за відсутності “Торгзину” до числа близько 650 тис. жертв [35, с. 292] додалося б ще декілька сотень тисяч нічого не винних громадян. Тому, незважаючи на всю глибину аморальності цієї організації, потрібно визнати, що для українського народу присутність “Торгзину” в структурі обслуговування громадян дещо знизила масштаби національної трагедії і зменшила кількість жертв геноциду.

Не викликає сумніву, що діяльність “Торгзину” ніяк не пов’язана з намаганням керівництва держави якось допомогти вимираючому від голоду населенню. Залізна логіка більшовиків опиралася на принцип – для досягнення кінцевої мети – усі засоби виправдані. Для них було

краще знехтувати життям декількох мільйонів громадян заради накопичення валютних резервів, отриманих від експорту хлібопродуктів та інших національних багатств. На наше переконання, організувавши продаж власним громадянам хліба, риби, м’яса та овочів за золото, срібло й антикварні речі, більшовицька влада переступила межу людяності, адже названі вище продукти напередодні були насильно вилучені із злиденного столу українських хліборобів. За задумом більшовицької партії торгзінівська структура перетворилася на ефективний засіб наповнення золотовалютних резервів держави. З етичної точки зору, система “Торгзину”, по суті, уособлювала витончену екзекуцію щодо українського селянства під час колективізації на селі. Певну частку у цю ганебну справу доклав і Проскурівський “Торгзін”.

Загалом, призначення Всесоюзного об’єднання “Торгзину” – відібрати у людей все цінне, дороге душі і серцю, знайшло своє відображення у формах і методах діяльності цієї організації, яка, оцінюючи вартість людського життя декількома десятками грамів золота і срібла, своє завдання виконала сповна.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Осокина Е.А. Золото для индустриализации. “ТОРГСИН” / Е.А. Осокина. – М.: РОССПЭН, 2009. – 592 с.; За фасадом “сталинского изобилия”. Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации, 1927-1941. / Е.А. Осокина. – М.: РОССПЭН, 1998. – 271 с., ил.
2. Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. / Василь, Марочко. – Київ, 2007. – 64 с.
3. Марочко В. “Торгсини Києва в роки голодомору (1932-1933 рр.)” / Василь, Марочко // Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Інститут Історії України НАН України, 2009. – №15, с. 63-77.
4. Подолян В.В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття / В.В. Подолян, В.П. Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк. – 420 с., іл.
5. Голод-геноцид 1932-1933 років на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали / Ред. колегія: О.М. Гаркуша, Є.Г. Гобуров та ін.. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – 324 с.
6. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 2, спр. 1, арк. 32-33.
7. Держархів Вінницької обл., ф.Р-498, оп. 2, спр. 9.
8. Марочко В.І. Час говорити правду! / В.І. Марочко // Електрон. ресурс. – Режим доступу: www.eedi.org.ua.
9. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 2, спр. 8.
10. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 24.
11. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 23.
12. ЦДАВО України, ф. 4051, спр. 36.
13. Держархів Вінницької обл., ф.Р-498, оп. 3, спр. 8.
14. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 63.
15. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 2, спр. 9.
16. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 1, спр. 76.
17. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 1, спр. 22.
18. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 1, спр. 6а.
19. Підрах. автором за матеріал. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 20.
20. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 2, спр. 13.
21. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 126.

22. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1,, спр. 71.
23. Сталин И.В. Сочинения / И.В. Сталин. Т. 12. – М., 1949.
24. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 9.
25. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 171.
26. Держархів Вінницької обл., ф.Р-498, оп. 1, спр. 53.
27. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 140.
28. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 42.
29. Осокина Е. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения 1928 – 1935 гг. Елена, Осокина. – М., 1993.
30. Держархів Вінницької обл., ф.Р-485, оп. 1, спр. 247.
31. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 33.
32. Осокина Е.А. За зеркалом Торгсина / Е.А. Осокина // Отечественная история, 1995. – № 2.
33. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 69.
34. Підрах. автором за матер. Держархіву Він. обл., ф.Р-485, 498.
35. Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30 рр. ХХ ст.: причини, технології наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 342 с.

ОСОБЛИВОСТІ БЮРОКРАТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ МІЛІТАРНОГО ХАРАКТЕРУ ГУБЕРНСЬКИХ УСТАНОВ У 30-х - 50-х рр. ХІХ СТ.

В статті проаналізовано стан справочинства та формування звітної документації мілітарного характеру повітовими і губернськими установами з метою комплексного інформування вищих щаблів влади, щодо становища частин регулярних військ, їх забезпечення та розташування. Розглянуто еволюцію формування законодавчої бази та її використання у практичній діяльності місцевими органами влади.

Ключові слова: держава, влада, документація, регулярна армія, чиновники, бюрократія.

Органи управління є невід'ємним атрибутом інституту держави і необхідним чинником її функціонування. Їх цілеспрямована та злагоджена робота має важливе значення для запровадження державних законів у суспільстві. А на місцевому рівні вони забезпечують безпосереднє виконання розпоряджень центральної влади, водночас надаючи останній інформацію про стан справ на місцях. Діяльність влади – це успіхи та невдачі в процесі управління. Правомірним і своєчасним є ретроспективний аналіз і дослідження історичного досвіду формування й розвитку місцевих органів влади, їх роботи, спрямованої на реалізацію внутрішньої політики держави шляхом виконання управлінських функцій.

Російське самодержавство керувалося у своїй колоніальній політиці загальним принципом багатонаціональних імперських утворень – установленням політичної, економічної, національної та мілітарної зверхності панівної нації над підкореними. Саме місцеві органи влади були провідниками цього державного курсу, що відображалось у звітній справочинній документації.

Еволюція і подальший розквіт миколаївської державної бюрократичної системи не міг не торкнутися й збройних сил імперії. Обсяги міжвідомчого листування з кожним роком зростали як сніговий шар, а з Петербурга вимагали все нових звітних документів, які часто дублювали один одного [1. с. 876-877].

Події кінця 20-х – початку 30-х рр. які вивували не подалік меж Правобережній Україні наклали свій відбиток на роботу владних структур. З'ясувалося, що не зважаючи на усі поточні підрахунки і звітність місцевих органів влади, через постійні та інтенсивні пересу-

вання по трьох губерніях великих мас військ, (майже одночасно одні підрозділи входили, другі виходили з адміністративних меж) в канцеляріях губернаторів запанувала плутанина. На серпень 1828 р. начальство не знало реальної картини, тривалої чи тимчасової присутності військових частин по кожній з губерній краю. З Петербурга надійшов циркуляр: «Для належного здійснення і ведення справ належить усім Градським і Земським Поліціям подати відомості: які саме війська квартирують в Повітах, Містах та слободах; позначити в яких саме районах перебувають бригади, полкові і ротні квартири і в яких селищах. Такі відомості доставляти негайно при вступі до міста чи Повіту військ і про тих хто виступив у похід» [2, арк. 1-2]. Тільки при умові системного поєднання усіх звітів можна було скласти певну уяву по даному питанню і відзвітувати до гори.

Відомо, що начальники губерній щорічно подавали звіти про стан губерній цареві, а з моменту утворення Київського генерал-губернаторства, й своєму безпосередньому шефу – генерал-губернатору. Цей документ мав певну форму і послідовність викладення по усім основним соціально-економічним напрямкам. В таких звітах нас цікавить «Частина III. Земські повинності і військові потреби». Саме в ній окреслено коло обов'язків губернаторів щодо питань пов'язаних з присутністю військової складової в житті краю. Не зважаючи на певну долю формалізму, в цих документах у стилі «все в губернії добре», все ж такі видно, що турбувало губернаторів, на що вони намагалися звернути увагу начальства, які питання вважали пріоритетними.

По-перше: насамперед повідомлялося про стан військової інфраструктури: казарм, стаєнь, цейхгаузів, лазаретів, доріг і мостів, що з цього потребує ремонту. По-друге, звітувалося про «утримання військ від землі і квартирування», тобто забезпечення пасовиськами, дровами, свічками, соломою, допомога у закупівлях коней на ярмарках. Подавалася окрема «Відомість» про перебування військових частин у населених пунктах губернії. Третє – перевезення військ і військових вантажів місцевим населенням. З кожного пункту зазначалося, скільки витрачено коштів з земських повинностей чи скільки потрібно залучити. Наприкінці, зазвичай, додавалося речення приблизно такого змісту: «Обивателі приносять скарги на військових, але вони не варті уваги і розглядаються на законних підставах», що було далеким від дійсного стану справ [3. с. 238].

Через порівняльний аналіз звітів видно, як губернатори намагалися виправити проблемні позиції, іноді прямо у звітах вказуючи на недоліки. Наприклад, щодо стану військових будівель по губерніях на середину 30-х рр. XIX ст., а саме за 1835 р. київський губернатор Ф. Перевезев пише, що в нього «казарми, стайні і лазарети в належному стані». Дійсно, на той час в губернії була розбудована досить добра військова інфраструктура, особливо біля міста Києва та у повітових містах, що істотно полегшувало роботу адміністрації. У звіті подільського губернатора Г. Лошкарьова зазначається: «всі військові будівлі є в потрібній кількості, але частина з них старі й потребують ремонту». В цьому випадку причиною було недостатнє фінансування з державного бюджету, а коштів земських повинностей через війни, повстання та пошесті не вистачало. Волинський «начальник губернії» М. Жуковський пише відверто, чим намагається звернути увагу начальства – «казарм для військових чинів немає, побудова стаєнь не ведеться» [4. арк. 18-20; 89-91; 124; 168-171].

Ще однією формою звітності губернаторів до царя стали «Всепідданіші рапорти», які належало надавати у разі відвідання монархом губернії під час його подорожей-інспекцій. Ця практика була поширена ще з початку століття і писалася «господарями губерній» в довільній формі, але у 1830 р. відбулася їх уніфікація і затверджений

певний порядок викладення інформації. Він складався з двох форм: офіційної і статистичної. Перша була схожа на публічний урочистий рапорт. В кожному з розділів другої форми містилася інформація військового характеру [5, с. 741-744]. Як свідчать джерела, такі звіти часто поспіхом складалися у канцеляриях губернських правлін за наказами військових губернаторів, і містили неповну інформацію. Так у звіті за серпень 1830 р. по Київській губернії зазначалося лише кількість військ внутрішньої сторожі – 2628 солдат і офіцерів, та відставних військовослужбовців – 12849 осіб, а про підрозділи регулярної армії відомостей немає. Напевно, такий документ не задовольнив би Миколу I, і потребував би доопрацювання [6. арк. 4; 16-22].

Остаточним законодавчим закріпленням прав і обов'язків «господарів губерній», регламентуванням їх звітності по основним напрямкам діяльності, став відомий «Наказ цивільним губернаторам» який побачив світ у червні 1837 р., саме він окреслив коло їх діяльності на декілька десятиліть наперед. Відповідно до цього документу губернатори мали продовжувати контролювати та регулювати ті галузі господарства які були пов'язані з забезпеченням військ [7, с. 361-439].

Невід'ємною ознакою миколаївської системи державного справочинства у всіх галузях державного механізму в 40-х - 50-х рр. продовжувала зоставатись обов'язкова періодична звітність. Якщо на повітовому і губернському рівнях така документація надходила до гори починаючи зі станового щабля по лінії Міністерства внутрішніх справ (МВС) та інших міністерств, то в армійських підрозділах – з ротного і батальйонного рівнів до Військового міністерства. Прямі конфлікти з суто економічних питань між місцевою владою і розташованими на їх теренах арміяцями розв'язувалися порівняно швидко, і тут великих розбіжностей майже не було, то у сфері соціального співіснування спостерігається не тільки бюрократичне суперництво, а й при зручній нагоді компрометація в очах вищого начальства чиновника-суперника з іншого відомства. Це той рідкий випадок коли військовослужбовці опинялися у більш уразливій ситуації через інформованість вищих інстанцій про усякі негаразди та конфлікти на місцях з їхньої вини [8. с. 237].

Справа в тому, що городничі і повітові справники негайно повідомляли губернаторів про усі випадки конфліктів між обивателями і військовими на місцях, а командири батальйонів і полків намагалися приховувати такого роду інформацію від свого начальства уникаючи розголосу, який тягнув за собою дисциплінарні стягнення. Саме неприємне для них було те, що про більш-менш варті уваги випадки генерали зобов'язані були письмово повідомляти особисто царя [9, с. 261]. Якщо у населених пунктах, де стояли військові, траплялися випадки пожежі, крадіжки чи псування майна, досвідчені командири, посилаючись на судові органи, намагалися діяти на випередження, таким чином убезпечуючи себе від звинувачень. Так, за результатами розслідування пожежі у жовтні 1841 р. в містечку Судилкові Волинської губернії, де згоріло 12 єврейських домів, командир Охотського єгерського полку, заручившись дозволом губернського прокурора, рапортував начальству про доведену непричетність його підлеглих до пожежі [10, арк. 55–55 зв].

Такий стан справ, а саме багатоджерельність надходжень інформативних відомостей та їх розпорошеність по звітності різних губернських установ декількох міністерств, змусив вище військове керівництво у Петербурзі наказати начальникам губерній відокремлювати відомості, які цікавили суто Військове міністерство. З початку 1846 р., у вигляді визначених форм звітності губернатори надавали таку інформацію: по департаменту Генерального штабу корегувалися військово-статистичні відомості по губернії через кожні три роки; до Інспектор-

ського департаменту надходили звіти про хід рекрутських наборів, списки безтерміново-відпускних нижніх чинів, які прибували до губернії із зазначенням місць проживання та родом занять; Артилерійський департамент вимагав звіти про кількість продажу пороху населенню під контролем місцевої поліції та ціни на перевезення важких речей по лінії Комісаріатського департаменту; Інженерний департамент цікавили ціни на будівельні матеріали; до департаменту Військових поселень надходили відомості про стан грошових капіталів, що зберігалися у Приказах суспільної опіки, у вигляді пожертв губернського дворянства на кадетські корпуси; до Аудиторського департаменту звітували щодо місця впровадження військово-судових комісій, їх персонального складу, притягнення до відповідальності осіб цивільного відомства, за які злочини, та винесені вироки [11, с. 78].

Виправданням таких колосальних бюрократичних зусиль і витрат з метою отримання картини тотального економічного забезпечення збройних сил в регіонах, була стратегічна політика Миколи I направлена на розбудову і зміцнення величезної мілітаризованої імперії, де кожен гвинтик державного апарату, не залежно від роду діяльності, мав бути підпорядкований військовій складові. Тому вищому керівництву держави як повітря потрібні були відомості про стан військ та їх потреби. Більш-менш ефективно керувати таким величезним механізмом, який з'їдав чималу частку державного бюджету, можливо було тільки при наявності постійного інформативного забезпечення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Полный свод законов Российской империи (ПСЗ). Собр 2. Т. VII. Отд. 1. № 5787. СПб., 1833. 1044 с.
2. Центральний державний історичний архів України м. Києві. (ЦДІАК України). Ф. 533, Оп. 3, Спр. 286, Арк 1-2.
3. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.) : монографія / Кам'янець-Подільський : Видавець ФОП Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.
4. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 1803, арк. 18-20; 89-91; 124; 168-171.
5. ПСЗ. Собр 2. Т. V. Отд. 1. № 3808а. СПб., 1831. 824 с.
6. ЦДІАК України, Ф. 533, Оп. 2, Спр. 624, Фрк. 4; 16–22.
7. ПСЗ. Собр 2. Т. XII. Отд. 1. № 10303. СПб., 1838. 822 с.
8. Скрипник А. Ю. Офіційна і обігова документація мілітарного змісту та її місце в роботі цивільних установ Київського генерал-губернаторства в 30-х – 50-х рр. XIX ст. // Наукові записки : зб. наук. статей. упор. Л. Л. Макаренко. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. СХХVI (126). С. 229 –239.
9. ПСЗ. Собр 2. Т. XII. Отд. 1. № 10176. СПб., 1838. 822 с.
10. Державний архів Волинської області, Ф. 229, Спр. 44, Арк. 55–55 зв.
11. Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії (1793-1914 рр.) Кам'янець-Подільський: ПП.Мошинський В.С., 2012. 228 с.

Сумишин Я.М.

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОБУТ ХІХ СТОЛІТТЯ: ЖОРСТКИЙ КОНТРОЛЬ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У статті проаналізовані окремі матеріали Державного архіву Хмельницької області на предмет визначення ролі Російської православної церкви та її впливу на розвиток суспільних відносин у ХІХ столітті, зокрема, побуту кріпосного селянства.

Ключові слова: Російська православна церква, християнські канони, поміщик Вільгельм Залеський, «польсько-католицька змова», утвердження РПЦ та Російської імперії на Правобережній Україні.

Під час вивчення генеалогічних ресурсів у Державному архіві Хмельницької області нерідко трапляються документи, які, не маючи якоїсь історичної цінності, повідують про маловідомі аспекти тодішніх суспільних відносин, дають нам уявлення про життя і побут наших предків і, що важливо, - можливість виокремити історичні тенденції і провести паралелі із сучасністю.

Так, аналізуючи архівні матеріали ХІХ століття, відразу впадає в очі домінантна роль Російської православної церкви, яка жорстко слідувала за дотриманням християнських канонів, незважаючи на обставини і персоналії.

Показовою є справа, яка розглядалася у Проскурівському повітовому суді в 1837 році «О недопущении местными владельцами сел Редкодуб, Лапковец, Водычек, Дзеленча, Трительныки, Криштоповки, Копачевки, Захаровцы и местечка Черноострова тамошних крестьян православного исповедания в минувшую 1836 года четырехдесятницу к говению и празднованию святой седмицы – через употребление к работе».

Тобто йдеться про те, що місцеві поміщики, фактично, примушували селян понаднормово працювати під час Великого (пасхального) посту, зокрема страсного тижня, і тим самим порушувати християнські заповіді.

Як свідчать матеріали справи, підставою для судового розгляду стало повідомлення відповідного змісту з місцевого Духовного правління Російської православної церкви, яке таким чином відреагувало на недотримання церковних канонів і стало на захист селян.

Під час розслідування вибірково опитали кріпаків тих сіл, де були зафіксовані факти не-

дотримання посту в результаті понаднормової роботи на панщині і, що цікаво, на присадибних ділянках посполитих. Згідно з тодішньою процедурою, селяни давали покази у вигляді «клятвенного обещания» (під присягою) і в присутності двох уповноважених осіб, а саме: засідателя Проскурівського земського суду і духовного депутата-священника.

Свідчення селян всіх населених пунктів, які проходили по справі, практично не відрізнялися і зводилися до того, що понаднормова робота у страсний тиждень була вимушеним кроком, щоб не прогавити посівну через терміни і погодні умови. Зокрема, читаємо показання кріпаків одного із сіл: «Точно в прошлую 1836 года четырехдесятницу не говели в течении семи дней, а только три дня, но исповедовались и причащались все...весеннее время наступает почти всегда при конце великого поста, и потому-то, имея из хлебопашества свое пропитание, засеваает иногда на страстной неделе,.. что справедливо» [1, арк.29].

На цьому розслідування, по-суті, завершилося, хоча справа була закрита аж у 1847 році! Винуватців прогнозовано не покарали, та й Церква апіорі не ставила собі за мету притягнути до відповідальності місцевих поміщиків. А селяни змушені були «грішити», щоб восени зібрати повноцінний врожай і на панських угіддях, і на присадибних ділянках.

Врешті-решт ніхто не постраждав, а місцеве духовенство отримало додаткові дивіденди, показово продемонструвавши принциповість у питаннях дотримання церковних канонів, ставши на захист своїх прихожан.

Водночас РПЦ не тільки опікувалася своєю паствою, а й виконувала роль такого собі

жандарма, жорсткого й ревного захисника російського православ'я, присікаючи будь-які натяки на зневагу до своїх інститутів та символів віри, особливо з боку представників нацменшин або інших конфесій.

Варто зазначити, що така агресивна політика була характерною для РПЦ на Правобережній Україні від часу приєднання цієї землі до Російської імперії у 90-х роках XVIII століття, коли буквально за декілька десятиліть там знищили Уніатську Церкву (УЦ), яка була традиційною національною Церквою для місцевої спільноти. Говорячи сучасною мовою, з боку РПЦ відбулося рейдерське захоплення церковних інститутів, храмів, монастирів УЦ і, власне, самої пастви, яку насильно на вернули у православ'я.

У подальшому вказана тенденція зберігалася, а РПЦ, крім гонінь на «совратівшихся» в католицизм та інших «ворогів» російського православ'я, демонструвала нетерпимість навіть у відверто побутових ситуаціях. Характерний випадок стався у селі Водички Проскурівського повіту Подільської губернії (нині – Хмельницький район).

Так, у 1853 році до Проскурівського земського суду надійшов припис від Подільського губернського правління розпочати провадження та провести розслідування справи «О поступке экономического служителя села Водычек Казимире Слободзяне¹, заставившего тамошнего церковного старосту бить в разных местах земные поклоны».

Ініціатором такого розслідування було духівництво, а офіційною підставою став лист із Подільської духовної консисторії, що надійшов на адресу Подільського губернського правління. Світська влада була вимушена відреагувати на такий дивний і кумедний, на перший погляд, факт, котрий, швидше, міг стати

сюжетом для дешевого водевілю, а не предметом судового розгляду.

За версією ж представників РПЦ, йшлося про дуже серйозне правопорушення. Так, у рапорті Благочинного священника Михайла Орловського знаходимо, «...что 1852 года присяжный с. Водычек Казыко Слободзянчик, злобясь на церковного старосту, крестьянина Ивана Гуменюка² велел ему публично ударить предъ Винокурни в грязи 30 земных поклонов, а потом тот же присяжный велел ему (старосте) ударить неизвестно за что 30 земных поклонов в помещичьей стодоле и поцеловать землю...» [2, арк.1].

Як засвідчили матеріали справи, церква розцінила інцидент винятково через призму міжконфесійних стосунків: «...присяжный, будучи Римского вероисповедания, причинил явное поругание над церковным покаянием Православной церкви в публичном месте, присвоив себе священническую власть, ибо такого рода епитимия предоставлена одним только священникам, да и то только в храме Божьем показать кающимся грешникам про таинства покаяния» [2, арк.1].

Розслідування тривало близько двох років. Цікаво, що, крім бюрократичної тяганини, приклав руку до затягування термінів провадження місцевий поміщик Вільгельм Залеський, який «дабы отклонить своего присяжного от ответственности, переводит его из одного селения в другое и тем затрудняет следователей в исполнение возложенного на них поручения...» [2, арк.24]. Про це йшлося у рапорті Проскурівського земського справника приставу 3 стану пану Замбовському.

До речі, у такому заступництві теж можна віднайти змову, бо поміщик був польським шляхтичем, а підозрюваний Казимир Слободзян – поляком-простолюдином. Однак імперська судова влада й РПЦ не звернули уваги на додаткову конспірологічну версію, принаймні, в матеріалах справи про це жодного слова. Можна припустити, що Залеський намагався допомогти своєму присяжному, бо цінував його роботу й покладався на нього. Певне, поміщик боявся втратити Слободзянчика, який

¹ У документах справи використовувалося до п'яти варіантів написання цього прізвища: Слободзян, Слободзянчик, Слободзяник, Слободян, Слободянюк тощо. Як свідчать архівні матеріали, для середини XIX століття це було розповсюдженим явищем, що особливо простежується у метричних книгах та інших генеалогічних ресурсах. У цей період тривав процес формування українських прізвищ, що вивчає наука ономастика.

² Родич автора у 5-му поколінні, а точніше – рідний брат прапрапрадіда.

близько 10 років був головним наглядачем та організатором роботи на панщині.

Під час розслідування покази дали безпосередні учасники події, яким влаштували навіть зведення на очі. Також опитали (під присягою!) дванадцятьох селян, мешканців Водичок, котрі засвідчили, що присяжний покарав церковного старосту на прохання (чи то за вказівкою) вже покійного на момент розслідування приходського священика Якова Могилевського. Селяни розповіли, що пан отець неодноразово просив Слободзяна покарати Гуменюка, бо той нібито нерідко ухилявся від виконання робіт біля сільського храму, хоч, як церковний староста, був звільнений від панщини.

У матеріалах справи знаходимо ще один цікавий запис: про те, що напередодні описаних подій присяжний запідозрив Івана Гуменюка у крадіжці соломи з покрівлі сільської льодовні. Можливо, ця обставина й стала головною причиною покарання церковного старости, до смиренності й чеснот якого виникають питання.

А загалом, за словами кріпаків, економічний служитель ні над ким не знущався й нікого більше не карав, був чесним виконавцем своїх обов'язків на панських угіддях. Свідки стверджували, що Слободзян «состоит из почтенейших хозяев-крестьян, поведения весьма хорошего и пьянству никогда не придавался... Церковный староста поведения тоже хорошего» [2, арк.50].

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Хмельницької області. Ф 2, оп. 1, спр. 295, 37 арк.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф 2, оп. 1, спр. 506, 71 арк.

Як бачимо, польсько-католицьку змову проти православ'я тут віднайти важко. Такої ж думки був Подільський повітовий суд, у рішенні якого знаходимо: «в действии Слободзяна не заключаются оскорбления обрядов Православной церкви... За всем тем он по собственному сознанию обвиняется в присвоении себе не принадлежащей ему власти производить с крестьянина Гуменюка взыскание...» [2, арк.59].

Але навіть за це правопорушення присяжний села Водичок не поніс покарання, бо був помилуваний згідно з «Всемилодивейшим манифестом 1855 года», який вийшов з нагоди вступу на престол імператора Олександра II й давав право судді припинити кримінальну справу без оголошення вироку.

Що маємо у підсумку? Хоч за основним звинуваченням («поруганіє над церковним покаранієм») підозрюваний був виправданий, однак Російська православна церква вкотре продемонструвала свою обраність та зневажливе ставлення до представників інших конфесій.

А католик і поляк за національністю Казимир Слободзян не міг передбачити, що у його діях віднайдуть «політичний» підтекст і намагатимуться безневинно покарати, як тисячі інших наших предків, котрих перемолола самодержавна машина в процесі утвердження Російської православної церкви та Російської імперії на Правобережній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Адамський В. Р.

ДОКУМЕНТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСКУРІВСЬКОЇ МІЛІЦІЇ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті вперше оприлюднюється комплекс документів з колекції Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Державного архіву Хмельницької області, в яких висвітлюється процес формування та функціонування підрозділів міліції у місті Проскурові та повіті у період Української Центральної Ради. Особлива увага приділяється питанням кадрового забезпечення на цій ділянці роботи.

Ключові слова: революційні події, міліція, Проскурівський повітовий комісар, губернський комісар, штати, телеграма.

Лютнева революція в Росії докорінним чином змінила не лише соціально-економічний та політичний устрій в Росії, але і призвела до розпаду імперського державного комплексу, сприяла відродженню українського руху, який у своєму поступі надто стрімко еволюціонував від автономно-федеративної концепції державотворення до цілковитого незалежнення та будівництва самостійної соборної України.

Утім, першочергове завдання революції, з яким мали справитися нові та реформовані органи влади спільно з громадськими організаціями, котрі, зі свого боку, намагалися впливати на хід розвитку подій, полягало у ліквідації не-нависних усім поліцейських структур та формуванні міліції. Цей процес відбувався досить непросто і мав свою специфіку у кожному регіоні. Проскурівщина не була винятком у цьому

плані, що демонструють новітні дослідницькі студії, в яких розглядаються різні аспекти цієї доби [1; 2; 3; 4].

У пропонованому матеріалі автор ставить за мету мовою документів відобразити процес становлення та функціонування підрозділів міліції у Проскурові та повіті. Виявлені нами матеріали зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України і Державному архіві Хмельницької області. Документи подано у хронологічному порядку мовою оригіналу зі збереженням тогочасної стилістики та лексики, застарілих слів та специфічних виразів. Також неуніфікованим залишилося написання слів з великої літери, яке суперечить сучасному правопису, оскільки вживання великої літери є свідченням ставлення авторів до тієї чи іншої особи, події, установи тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Єсюнін С. Трансформація місцевих органів влади у Проскурові в 1917 р. // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / [редкол.: В. Травінський (співголова), В. Дубінський (співголова), О. Комарницький (співголова), С. Копилов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 18 – 24.
2. Трембіцький А. М. Надія Савченко про Проскурівщину в період національної революції 1917 року // День Соборності України: історико-політологічні дискусії: Зб. наук. праць / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. – Вип. 2. – С. 72 – 94.

3. Трембіцький А. М. Подолянин Іван Розгін про боротьбу з більшовиками на Поділлі // Поділля у добу Української революції 1917–1921 рр.: матеріали круглих столів / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарницький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. – С. 200 – 215.
4. Адамський В. Р. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол.: Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. – Вип. 12. – С. 32 – 43.

Додатки

№ 1

ТЕЛЕГРАММА

**Каменец-Под. Губернському Комиссару
Из Проскурова № 1458.**

Принята 9.III.1917 г.

Телеграмма князя Львова № 914 мною понята никаких сомнений не встретил точка считаю что распоряжением я назначен единственной правительственной властью уезда городской голова новыми правами не наделен прошу указания какими соображениями вы руководствовались передачей в распоряжение города городской полиции не отделенной уездной и каким образом исправник переданный распоряжением комиссара и города может нести свои обязанности точка считаю что город правительственные учреждения самоуправления и вообще вся власть уезда передается только мне городе уезде полное спокойствие полиция переформируется мною при содействии самоуправления и избранный совет исполнительных комитетов общественных организаций города уезда прошу выяснить созданное вами недоразумение

Уездный комиссар Киселев

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 1 – 3. Рукопис. Копія.

№ 2

ТЕЛЕГРАММА

Отправлена «9» III. 1917 г. № 537.

Военная

ПРОСКУРОВ

Уездному Комиссару

Недоразумений не усматриваю точка Считаю что согласно телеграмме князя Львова 914 формирование милиции предоставлено Уездному и городскому самоуправлениям точка По вопросу о правах и обязанностях Уездных Комиссаров седьмого марта запрошены указания Центрального Правительства которые будут сообщены Вам по получении 537

За Губернского Комиссара Четвериков

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 4. Машинопис. Засвідчена копія.

№ 3

ТЕЛЕГРАММА

**Каменец Губернському Комиссару
Из Проскурова № 1687**

Принята 17/III 1917 г.

Сообщаю телеграмму 519 Полиция расформирована Дума вчера постановила организовать милицию Приступлено к организации Завтра будет закончено Пока ведет военный патруль

Исполняющий должность городского головы Сикора

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1. Телеграфний бланк.

№ 4

ЖУРНАЛ

Проскуровской городской думы

Марта 27 дня 1917 года

СЛУШАЛИ: 23. По постановлению Думы от 11 марта с. г. за № 19, избраны: начальником городской милиции д-р М. И. Ставинский и начальниками двух участков Е. С. Волошин и Е. К. Мицинский. Ныне начальник городской милиции доктор Ставинский в заявлении своем от 16 сего марта, поданном на имя Городского головы, изложил, что 12 марта он согласно постановлению Думы совместно с исполнительным Комитетом, принял временно должность начальника милиции. При создавшихся теперь условиях, когда помощники его Мицинский и Волошин отказались от должностей, когда вопрос об увольнении старых полицейских и замене их милиционерами без полицейского прошлого, все еще находится в стадии предположений и противоречащих себе распоряжений, когда никем не отпущены средства на финансирование этого предприятия, он не находит возможным оставаться на должности начальника милиции и просит его от таковой освободить. Выслушав доложенное, а также телеграмму Подольского Губернского Комиссара от 15 сего марта за № 585, о разрешении Министром Внутренних Дел Князем Львовым преобразования существующей в городах полиции в милицию на изложенных в этой телеграмме основаниях, Городская Дума в наличном составе 28 гласных и Председателя, единогласно ПОСТАНОВИЛА: Доктора М. И. Ставинского освободить от должности начальника милиции и просить Коменданта 39 тылового этапа, капитана Шестаковского принять эту обязанность временно на себя. Затем избранную по постановлению Думы 25 сего марта за № 22, милиционную Комиссию дополнить следующими лицами: П. В. Любинским, М. П. Мончинским, Д. А. Бутько и студентом Файнблитом и возложить на эту Комиссию дальнейшее формирование городской милиции, не включая в ее состав никого из бывшей полиции, а также выработку штатов милиции.

И. д. Городского Головы Н. Сикора

Секретарь [подпись]

ДАХмО. – Ф. Р – 3345. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 227 – 227 зв. Машинопис. Засвідчена копія.

№ 5

ЖУРНАЛ

Проскуровской городской думы

Марта 27 дня 1917 года

СЛУШАЛИ: 24. Сегодня проезжающим по железной дороге эшелоном солдат, остановившимся в гор. Проскурове, в городе был произведен арест бывш. состава городской полиции, чем был вызван некоторый беспорядок и нарушено общественное спокойствие. Против этого беспорядка были приняты всевозможные меры и лишь к вечеру, благодаря учебной команде 76 бригады Государственного ополчения и солдатским и рабочим депутатам порядок в городе был восстановлен. Городская Дума, собравшись сегодня в очередном заседании для решения текущих вопросов в составе 28 гласных и Председателя по затронутому вопросу, обсудив таковой при участии офицерских депутатов, постановила: Просить вновь назначенного сегодня начальника Проскуровской городской милиции, капитана Шестаковского принять на себя заботу водворить в городе порядок, а также выяснить причины арестов лиц из бывш. состава полиции, при чем принять меры к защите арестованных лиц, если они окажутся арестованными неправильно.

И. д. Городского Головы Н. Сикора

Секретарь [подпись]

ДАХмО. – Ф. Р – 3345. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 228. Машинопис. Засвідчена копія.

№ 6

Телеграмма Проскуров Председателю Исполнительного Комитета

ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ изъявил согласие на освобождение Капитана ГАВРИЛОВА и Поручика РАКОВА но не более как на два месяца 9514 Дежурный Генерал Генерал-Майор КОРТАЦЦИ

С подлинным верно:

Делопроизводитель [підпис]

Начальнику Проскуровской Уездной Милиции

Настоящая копия телеграммы препровождается Вам для сведения

За Председателя Комитета [підпис]

Делопроизводитель [підпис]

Апреля 19 дня 1917 г.

№ 196.

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 20. Машинопис. Засвідчена копія.

№ 7

Выписка из журнала заседания XII чрезвычайного**Проскуровского Уездного Земского Собрания, состоявшегося 24 апреля 1917 года.**

Доклад за № 4 – о милиции – Земским Собранием принять полностью в редакции Управы в отношении Городской милиции, а в отношении Уездной, в редакции милиционной комиссии, постановившей определить следующий состав милиции: 1) 10 начальников волостей милиции, 10 их письмоводителей, 10 старших конных милиционеров, 14 младших пеших милиционеров и 3 старших пеших милиционеров; 2) В каждой волости состоят: участковый начальник милиции, его письмоводитель и старший конный милиционер. Кроме того м. Тарноруда, м. Николаев и с. Заречье имеют по 1 старшему пешому милиционеру, с. Гречаны 1 младшего пешого милиционера. Волости: Фельштинская, Юринецкая, Ярмолинецкая, Черно-Островская имеют по 2, а Кузьминская и Шаровская по 1 пешему младшему милиционеру, на обязанности которого лежит специальная забота о порядке и спокойствию местечка. Кроме того, в распоряжение начальника уездной милиции в резерве состоят три младших пеших милиционера на случай отпусков болезни других и т. д.; 3) Оклады содержания Общего Управления милиции и городской милиции приняты милиционной комиссией Проскуровской Городской Думы совместно с Исполнительным Комитетом Общественных Организаций г. Проскурова; 4) Оклады содержания в уезде:

- 1) Начальнику Волостной милиции – 2400 рублей в год.
- 2) Письмоводителю – 1200 руб.
- 3) Канцелярские расходы – 300 р.
- 4) Помещение, отопление, освещение для канцелярии – 600 р.
- 5) Оборудование канцелярии – 100 р.
- 6) Старшему конному милиционеру – 1500 р.
- 7) Старшему пешему – 900 р.
- 8) Младшему пешему – 720 р.

Вопрос об обмундировании оставить открытым впредь до получения на местах закона о форме.

5) Экономией по одной статье расхода начальник Уездной милиции вправе покрывать перерасходы по другим статьям расходам.

6) Предложить Волостным Комитетам представить при возможности своих кандидатов на должности волостного участкового начальника милиции.

7) Просить Уездную Земскую Управу принять меры для равномерного распределения по уезду земских почтовых станций и лошадей на них, дабы дать возможность всем участковым начальникам милиции уезда пользоваться ими при разъездах.

Верно: Секретарь Земской Управы Корицкий.

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 4 – 4 зв. Машинопис. Копія.

№ 8

№ 4. Отд. распорядит.

Доклад

Об избрании Начальника Уездной милиции, подбор лиц на места быв. приставов, урядников, стражников, число тех и других, оклады содержания, форма одежды, распределение участков, назначение и увольнение лиц служащих по милиции, содержание канцелярии Начальника милиции и участка.

Милиционной комиссией Проскуровской Городской Думы совместно с Исполнительным Комитетом Общественных Организаций г. Проскурова были выработаны штаты городской и уездной милиции, утвержденные в пленарном заседании Комитета Общественных Организаций 19 апреля 1917 г. При выработке штатов милиции имелось в виду разгрузить отдельных служащих от непомерной работы, каковая имела место в полиции, особенно в Управлении, и назначить оклады содержания, соответствующие условиям нашей жизни. Во главе всей милиции в городе и уезде стоит Начальник Милиции, при нем два помощника и Управление, с подразделением на три стола: судебный (уголовный), административный (гражданский) и хозяйственный и, кроме того, адресный стол по городу. При управлении состоит арестное помещение и комната вещественных доказательств.

Город разделен, как и при полиции, на два милиционных участка с Начальниками участковой милиции во главе, при чем по I-му участку сохранена должность Помощника Начальника. Милиционеров назначено по городу 64, из коих 4 старших, по 2 в каждый участок. В уезде, согласно выраженному пожеланию представителей волостей учреждено 10 Начальников волостей милиции, по числу волостей и при них по одному письмоводителю, по одному старшему и по одному младшему милиционеру, при чем старший милиционер – конный и, кроме того, для обслуживания местечек пеших три старших и семь младших милиционеров.

Согласно распоряжения Временного Правительства все кредиты бывшей полиции обращаются на 1917 г. на содержание милиции.

Таковых с 1-го апреля состоит 141046 р. 25 коп. подлежит израсходовать 140772 р. 78 к., не считая обмундирования милиционеров.

Об изложенном Управа докладывает Земскому Собранию на благоусмотрение.

Председатель Собрания

Члены Секретарь

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 5. Машинопис. Копія.

№ 9

ШТАТ УПРАВЛЕНИЯ МИЛИЦИЕЙ

	Размер содержания				
		одному		всем	
		руб.	к.	руб.	к.
Начальник милиции	1	4800	«	4800	«
Помощников	2	3000	«	3000	«
Секретарский стол:					
Секретарь	1	2400	«	2400	«
Помощник Секретаря	1	1800	«	1800	«
Регистратор	1	1200	«	1200	«
Помощник Регистратора	1	900	«	900	«
Переписч. на машинке	2	900	«	1800	«
Разсылных	2	600	«	1200	«
Столы: Судный, Административный и Хозяйственный					
Столоначальников	3	1500	«	4500	«
Канцелярских служащих	6	1200	«	7200	«
Адресный стол:					
Служащих	2	900	«	1800	«

Для охраны арестных помещений и поручений:						
Старший милиционер	1	1200	«	1200	«	
Милиционеров	6	720	«	4320	«	
Сторож	1	720	«	720	«	
Наем помещения				1500	«	
Отопление и освещение				800	«	
Канцелярские расходы				1200	«	
Оборудование				500	«	
Итого				43840	«	

ШТАТ МИЛИЦИИ ПО ГОРОДУ

Начальников участков	2	1800	«	3600	«	при квартире отоплении и освещении
Разъездных		150	«	300	«	
Помощник Начальника 1 участка	1	1500	«	1500	«	
Старших милиционеров	4	1200	«	4800	«	
Письмоводителей	4	1200	«	4800	«	
Милиционеров	60	720	«	43200	«	
Сторожей	2	720	«	1440	«	
Наем помещений				3000	«	
Отопление и освещение				3843	70	
Канцелярские расходы		300	«	600	«	
Оборудование мебели				500		
Оборудование казарм				2000		
Итого				69583	70	

ШТАТ МИЛИЦИИ В УЕЗДЕ

Начальников волостных милиций	10	2400	«	24000	«	
Письмоводителей	10	1200	«	12000	«	
Канцелярские расходы		300	«	3000	«	
Наем помещений и отопление		600	«	6000	«	
Старших конных милиционеров	10	1500	«	15000	«	с содержа-нием лошади
Старших пеших милиционеров	3	900	«	2700	«	
Младших пеших милиционеров	14	720	«	12240	«	
Оборудование мебели канцеляр.	10	100	«	1000	«	
Итого				75940	«	
ВСЕГО				189363	70	

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 5 зв. – 6. Машинопис. Копія.

№ 10**ТЕЛЕГРАММА**

Губернскому Комиссару Каменец

Из Проскурова № 1687

Принята 17/VI 1917 г.

КОМАНДИРОВАННЫЕ 4 АПРЕЛЯ ПО ТЕЛЕГРАММЕ ДЕЖУРНОГО ГЕНЕРАЛА АРМИИ ЮГО-ЗАПАДНОГО ФРОНТА НР, 9514, ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ НАЧАЛЬНИКА ПРОСКУРОВСКОЙ УЕЗДНОЙ МИЛИЦИИ КАПИТАН ГАВРИЛОВ И ЕГО ПОМОЩНИК ПРАПОРЩИК РАКОВ ВВИДУ ОКОНЧАНИЯ СРОКА КОМАНДИРОВКИ 25 ИЮНЯ ДОЛЖНЫ ОСТАВИТЬ МЕСТА ИМЕЯ В ВИДУ ОРГАНИЗАЦИОННУЮ РАБОТУ ЭТИХ ЛИЦ ГЛАВНЫМ ОБРАЗОМ КАПИТАНА ГАВРИЛОВА ЗЕМСКАЯ УПРАВА ПРЕДВИДЯ С УХОДОМ ГАВРИЛОВА ДЕЗОРГАНИЗАЦИЮ МИЛИЦИИ УБЕДИТЕЛЬНО ПРОСИТ ВАШЕГО ХОДАТАЙСТВА ПЕРЕД ШТАБОМ АРМИИ ОБ ОСТАВЛЕНИИ ГАВРИЛОВА И РАКОВА В ДОЛЖНОСТЯХ МИЛИЦИИ ДАЛЬНЕЙШЕЕ ВРЕМЯ ИЛИ КРАЙНЕМ СЛУЧАЕ КОМАНДИРОВАТЬ ИХ МЕСТО ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ СТАХОВСКИЙ

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 2. Телеграфний бланк.

*На документі резолюція: Канц. общ. Просить Штаб об откомандировании Гаврилова и Ракова. П. Александров

№ 11

НАЧАЛЬНИК

Проскуровской Уездной Милиции

Стол Секретный
«21» июня 1917 г.

№ 1938.

Господину Проскуровскому Уездному Комиссару

Препровождается при этом копии: доклада Земской Управы и выписка из журнала заседания Земского Собрания, о составе городской и уездной милиции, сообщаю, что формирование как городской, так и уездной милиции закончено.

Капитан В. Гаврилов

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 3. Рукопис. Оригінал. Підпис.

№ 12

ПОДОЛЬСКИЙ ГУБЕРНСКИЙ КОМИССАР

Временного Правительства Канцелярия

Отделение Общее
25 июня 1917 г.
№ 9747.

г. Каменец-Подольск.

В Штаб Главнокомандующего Армиями Юго-Западного фронта

Председатель Проскуровской земской Управы просит об оставлении на дальнейшее время Капитана ГАВРИЛОВА в должности Начальника Проскуровской уездной милиции и прапорщика РАКОВА – в должности его Помощника, командированных телеграммой Дежурного Генерала Армий Юго-Западного фронта от 4-го апреля № 9514.

Сообщая об этом прошу удовлетворить изложенное ходатайство.

Губернский Комиссар П. Александров

Правитель Канцелярии [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 15 зв. Машинопис. Оригінал. Підпис.

№ 13

МВД

Проскуровский Уездный Комиссар
ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Июня 27 дня 1917 г.
№ 630.

Г. Проскуров

ПОДОЛЬСКОМУ ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ

Сообщение Начальника Проскуровской городской и уездной милиции от 21 июня сего года за № 1938 о сформировании им милиции, согласно штатов, выработанных милиционной комиссией Проскуровской городской Думы совместно с Исполнительным Комитетом Общественных организаций гор. Проскурова, при сем препровождаю.

Комиссар Шестаковский

*ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 9. Машинопис. Оригінал. Підпис.***На документі помітка: К делу. 92/1917 г.*

№ 14

ТЕЛЕГРАММА

**Каменец-Под. Губернскому Комиссару
Из Проскурова № 01663**

Принята 28/VI 1917 г.

Милиция городская уездная сформирована точка подробности почтой 636
Проскуровский уездный комиссар Шостаковский

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 8. Телеграфний бланк.

**На документі резолюція: Канц. Общ. К переписке. П. Александров*

№ 15

ТЕЛЕГРАММА

**КАМЕНЕЦ ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ
ИЗ ПРОСКУРОВА
ВОЕННАЯ**

Принята 1/VII 1917 г.

ЗЕМСКАЯ УПРАВА УБЕДИТЕЛЬНО ПРОСИТ СООБЩИТЬ ЕЙ РЕЗУЛЬТАТ ХОДАТАЙСТВА ВОПРОСУ ОСТАВЛЕНИИ КАПИТАНА ГАВРИЛОВА ПРАПОРЩИКА РАКОВА ШТАТЕ ПРОСКУРОВСКОЙ МИЛИЦИИ ЧЛЕН УПРАВЫ ПОЛОЗОВ

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 12. Телеграфний бланк.

**На документі резолюція: Вх. 7675. Общ. Сообщить, что ходатайство возбуждено, но ответа пока не получено. 2/VII 1917 г. П. Александров*

№ 16

Общее

5 июля 1917 г.

№ 10094.

В Проскуровскую земскую Управу

Сообщаю, что мною возбуждено ходатайство пред военными властями об оставлении Капитана Гаврилова и Прапорщика Ракова в штат Проскуровской милиции, но ответа пока не получено.

Губернский Комиссар

Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 13. Машинопис. Копія.

№ 17

ТЕЛЕГРАММА

**ГУБКОМИССАРУ КАМЕНЕЦ-ПОД.
ИЗ ПРОСКУРОВА**

Принята 8/VII 1917 г.

СОГЛАСНО ПОСТАНОВЛЕНИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТА РАБОЧИХ СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ ПРОСИМ СРОЧНЫХ РАСПОРЯЖЕНИЙ ПРЕДОСТАВЛЕНИИ ТАРНОПОЛЬСКОЙ МИЛИЦИИ РАСПОРЯЖЕНИЕ МЕСТНОГО НАЧАЛЬНИКА МИЛИЦИИ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОРЯДКА ИСХОДЕ УЕСДЕ СВЯЗИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМИ МОМЕНТА ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА РАБОЧИХ СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ Н. РОЙТКО

ЗА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ УЕЗДНОГО ИСП. КОМИТЕТА ЕЛАЧИЧ НР 798

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 14. Телеграфний бланк.

**На документі резолюція: Вх. 7779. Общ. Просить Тарнопольского Губкомиссара о предоставлении Тарнопольской милиции распоряжение Начальника Проскуровской Уездной милиции. 9/VII 1917 г. П. Александров*

№ 18

Дежурному Генералу Штаба Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта

С возвращением настоящей переписки уведомляю, что отношением от 25 июня с.г. за № 9747 я просил об оставлении на дальнейшее время капитана Гаврилова и прапорщика Ракова в составе Проскуровской уездной милиции, а не о сообщении кому исходила депеша за № 9514.

Августа 1917 г.

Подольский Губернский Комиссар

Правитель Канцелярии [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 18. Машинопис. Засвідчена копія.

**На документі резолюція: Представителю Проскуровской Земс. Управы сообщить, что ходатайство удовлетворено быть не может в виду приказа Верхов. Главнок. о возвращении всех воинских чинов. 4/VIII 1917 г. [Підпис]*

№ 19

Общее

11 августа 1917 г.

№ 10664.

Председателю Проскуровской уездной земской управы

Прошу сообщить состоит ли в настоящее время на службе в Проскуровской уездной милиции прапорщик Раков и в утвердительном случае является ли необходимость в возбуждении перед военными властями ходатайства об оставлении названного прапорщика и на дальнейшее время на службе в милиции. Прошу также прислать мне копию телеграммы Дежурного Генерала Армий Юго-Западного фронта о командировании прапорщика Ракова в состав Проскуровской милиции.

Губернский Комиссар

Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 17. Машинопис. Копія.

№ 20

**ЗЕМСТВО
ПРОСКУРОВСКАЯ
Уездная Земская
УПРАВА**

Отд. Распред.

Августа 31 дня 1917 г.

№ 5196.

г. Проскуров, Под. губ.

Г. Подольскому Губернскому Комиссару Временного Правительства

Вследствие отношения от 11 сего августа за № 10664, Земская Управа имеет честь сообщить, что прапорщик Раков состоит в настоящее время на службе в Проскуровской Уездной милиции. Возбуждать же ходатайство перед военными властями об оставлении Ракова на дальнейшее время на службе в милиции нет надобности, так как Раков оставляет эту службу с половины наступающего сентября.

ПРИЛОЖЕНИЕ: копия телеграммы дежурного генерала Кортацци.

За Председателя Управы Т. Верхола

Секретарь [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 19. Машинопис. Оригінал. Підпис.

№ 21
ЗЕМСТВО
ПРОСКУРОВСКАЯ
Уездная Земская
УПРАВА

Отд. Распред.
Января 31 дня 1918 г.
№ 7835.

г. Проскуров, Под. губ.

Г. Подольскому Губернскому Комиссару

Вследствие отношения от 5 декабря минувшего года за № 13711, Уездная Земская (народная) Управа при сем препровождает выписку из постановления своего от 31 октября 1917 года за № 130, по вопросу о выделении Проскуровской Городской милиции из состава общей Уездной милиции и сообщает, что означенный вопрос обсуждению Уездного Земского Собрания не подвергался.

За Председателя Управы С. Полозов

За Секретаря [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 21. Машинопис. Оригінал. Підпис.

№ 22

ВЫПИСКА

из журнала заседания Проскуровской Уездной Земской Управы от 31-го октября 1917 года. № 130.

СЛУШАЛИ: доложенные и. об. Председателя Управы С. Н. Полозова устное предложение Проскуровского Городского Головы о выделении Проскуровской Городской Милиции из состава общей Уездной милиции и проект сметы на содержание Уездной милиции и управления ею, составленный начальником Проскуровской Уездной милиции г. Круликовским.

Земская Управа имея в виду, что смета на содержание общей уездной милиции утверждена на 1917 год, ПОСТАНОВИЛА: временно до 1 января 1918 года признать возможным выделение городской милиции из состава общей Уездной милиции с тем, чтобы содержание волостной милиции и управления Уездной милиции, выражающееся в сумме 10365 руб. в месяц, относилось на суммы общего бюджета на содержание милиции и лишь остаток может быть передан земством Городскому самоуправлению в виде субсидии на содержание городской милиции. Копию настоящего постановления сообщить Проскуровской Городской Управе для сведения. Подлинный за надлежащими подписями.

С подлинным верно:

Председатель Управы

За Секретаря [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 22. Машинопис. Засвідчена копія.

Байдич О.В., Байдич В.О., Лавринчук В.О.

ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МОГИЛІВЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У цій статті автори оприлюднюють ряд джерел з історії Могилівщини початку ХХ століття, які пов'язані з діяльністю місцевого повітового земства та міської думи м. Могилів – Подільського.

Ключові слова: Могилівське повітове земство, Могилів – Подільська міська дума, Могилівські повітові земські збори, початок ХХ ст., фонд, одиниці зберігання (справи).

Більш ніж 120-літнє перебування Могилівщини в складі Подільської губернії привело до того, що більшість документів з історії цього краю кінця ХУІІІ- перших двох десятиліть ХХ ст. зосередилася в Державному архіві Хмельницької області. На жаль, значна частина з них загинула, або була дуже пошкоджена в полум'ї пожежі трагічної ночі 2003 року, адже саме в цих п'яти фондах й знаходилася лівова частка архівних матеріалів, які мали пряме, або опосередковане відношення до Могилівського повіту.

І все ж, у вищезазначеному архіві є чимало документів, в переважній більшості не зачіпаних дослідниками, які можуть стати досить потужними джерелами інформації для вивчення історії цього наддністрянського краю.

У цій же статті чиниться спроба оприлюднити відомості про наявність подібних матеріалів у фонді 409 (Подільське губернське у земських та міських справах присутствіє) Держархіву Хмельницької області. Хронологічні рамки одиниць зберігання цього фонду знаходяться в межах 1898 – 1916 років. Лівова ж частка їх стосується 1911-1914 років. До ранішого часу відноситься лише дві справи:

1. Дохідно-витратний кошторис м. Могилева на 1898-1899 рр. [1, арк. 1-151].

2. Обов'язкова постанова для м. Могилів-Подільського щодо санітарно-ветеринарного нагляду за убоєм худоби та продажею м'яса 1908-1909 рр. [2, арк. 1-37].

Документи більшості ж справ стосуються заходів, постанов, рішень Могилівського повітового земства (зібрань, управи), Могилівської міської думи та міського управління з важливих питань життя повіту та його центру.

Наприклад, з 24 січня 1911 по 2 квітня 1913 р. Могилівська міська дума займалася вирішенням з'єднання телефонної мережі м. Могилева із Сорокським земством [3, арк. 1-9]. 2 вересня 1911 р. вона ж прийняла постанову про встановлення зборів з вантажів й по 11 жовтня 1914 року вела переписку з адресатами з цього питання [4, арк. 1-64].

Цікаве рішення Могилівська міська дума прийняла 19 жовтня 1911 року. Подібне доводилося зустрічати авторам лише в документах окупаційного періоду Другої світової війни. Зазначеного вище дня дума видала обов'язкову постанову для мешканців м. Могилева щодо введення податку на собак [5, арк. 1-9]. Хоча і невеличка наступна справа, датована 25 листопада 1911 р., але інформаційно вона для нас є дуже важливою, оскільки в ній дається перелік питань, які мали слухатися Могилівською міською думою в черговому зібранні [6, арк. 1-2].

Важливою для освіти міста стала постанова міської думи від 17 грудня 1911 р. та наступні переговори до 28 січня 1912 року щодо придбання садиби З. Фердмана для будівництва приміщення чоловічої гімназії [7, арк. 1-9].

Одним із основних джерел наповнення бюджету м. Могилева поступово ставали продаж та оренда ділянок міської землі, місць під торгові точки (крамниці) та іншого нерухомого майна. Ось і впродовж 1912 р. реалізовувався подібний проект по постанові Могилівської міської думи щодо здачі в оренду ділянок землі, торгових крамниць, відкриття єврейського молитовного будинку, і, враховуючи прогнозовані прибутки, розроблявся кошторис міста на 1912 р. [8, арк. 1-293].

Могилів – Подільській міській управі доводилося займатися й іншими питаннями, зокрема розглядами різних скарг. Так, з 12 січня 1912 по 29 січня 1914 р. досліджувалася скарга управляючого акцизними зборами на неправильну оцінку Могилівським міським управлінням нерухомого майна [9, арк. 1-14]. Інколи владі доводилося й відмінити свої рішення. Наприклад, за два дні (28-29 січня 1912 р.) міська дума відмінила свою постанову про звільнення від сплати збору за 1911 р. єврейського товариства допомоги бідним євреям, виявивши фальшування документів [10, арк. 1-3]. В той же час, 2 березня 1912р. вона ж видала постанову про видачу офіцерам козачого полку, який дислокувався в місті, додаткових квартирних коштів [11, арк. 1-3].

З деяких причин 2-гі надзвичайні земські збори Могилівського повіту 24 березня 1912р. прийняли постанову про припинення торгівлі в святкові дні, а впродовж ще двох тижнів вирішили організувати черепичне виробництво в повіті [12, арк. 1-105].

Недостатнє ж фінансування бюджету змушувало міську думу позичати гроші на реалізацію різних проектів у приватних осіб. Так, 14 квітня 1912 р. вона прийняла постанову про позику у приватників 6957 крб. 18 коп. і по 8 травня 1913 р. опікувалася справою проведення водопроводу по Київській та Малогрецькій вулицях [13, арк. 1-10]. Постанова ж Могилівських земських зборів від 16 квітня 1912 р. стосувалася додаткових асигнувань на будівництво шкільних будинків у 1912 р., вибрання голови від земства та деяких інших питань [14, арк. 1-21]. 30 липня 1912 р., Могилівська міська дума вирішила позичити у приватних осіб ще 1000 крб. на облаштування замощення вулиці «Ракова шийка» [15, арк. 1-10].

Могилівське земство займалося й питаннями організації більш зручних способів отримання фінансів мешканцями установ міста та повіту. Зокрема, з 28 грудня 1912 р. по 31 грудня 1913 р., воно клопоталося про заснування позичково-ощадної каси для службовців повітового земства [16, арк. 1-25]. А ось впродовж періоду з 6 лютого по 2 вересня 1913 р. повітовому земству довелося розбиратися по скарзі на Могилівський сирітський суд [17, арк. 1-7].

Міська ж дума досить послідовно вишукувала кошти для поліпшення благоустрою міста. Так, 5 квітня 1913 р. вона знову прийняла постанову про позичку у приватних осіб 1000 крб. для замощення міських вулиць [18, арк. 1-9].

Війна, що поступово наближалась в часі, змушувала й земства тримати в полі зору питання військового характеру. Це помітно й по постанові земських зборів Могилівського повіту від 27 червня 1913 р. щодо призовних діляниць, подальшого ремонту і будівництва мостів, доріг і т.д. [19, арк. 1-76]. Продовженням вирішення зазначених вище питань стали доповіді про заснування повітової земської ветеринарної наради, протокол засідання дорожньої комісії Могилівських земських зборів, переписка з цього приводу з подільським губернатором тощо [20, арк. 1-30].

Нестача ж коштів все більше штовхала міську думу на продаж міської землі, щоправда невеличкими ділянками. Так, 4 листопада 1913 р. вона продала місцевому мешканцю Печникову ділянку орної землі [21, арк. 1-5]. До речі, таким способом наповнення бюджету все частіше користуються міськради і в наші дні. І, як і тоді, не обходиться без корупційної складової.

Потреба ж в коштах змусила Могилівське земство впродовж двох місяців (з 2 грудня 1913 по 12 лютого 1914 р.) клопотати про позику в касі земського міського кредиту у сумі 90 тисяч крб. [22, арк. 1-5].

Стосовно ж виділення землі, то вже 18 січня 1914 р. інші мешканці м. Могилів – Подільського Драгоментови також зверталися до думи з приводу відводу їм ділянки міської землі [23, арк. 1-11]. А за день до цього, 17 січня 1914 р. Могилівська міська дума прийняла ще одну постанову про здачу в оренду землі, міських крамниць, про продаж землі та іншого нерухомого громадського майна [24, арк. 1-330]. 5-го ж лютого 1914 р. вийшло визначення міської думи щодо продажу землі [25, арк. 1-19]. Нова постанова міськдуми Могилева щодо продажу землі з'явилася 12 травня 1914 р. і виконувалася по 20 березня 1916 р. [26, арк. 1-38]. Ще одна така ж постанова – про продаж Васютинським міської землі – побачила світ 27 травня 1914 р. і чомусь реалізовувалася аж до 10 березня 1915 р. [27, арк. 1-9].

Характерно, що саме напередодні Першої світової війни дуже інтенсивно почали видавати допомогу сім'ям воїнів, які загинули ще в російсько-турецькій 1877-1878 рр. та російсько-японській 1904-1905 років війнах. Ось і Могилівські земські збори 10 червня 1914 р. прийняли постанову про таку ж допомогу вдовам, або іншим членам сімей загиблих [28, арк. 1-86].

Розпродаж же міської землі продовжувався. 20 вересня міська дума постановила продати І. Бойко ділянку такої землі [29, арк. 1-3].

Абсолютно протилежну постанову винесли Могилівські повітові земські збори 15 листопада 1914 р. – вони прийняли у Н. Н. Чихачова землю для будівництва лікарні [30, арк. 1-38].

Оскільки в цей час уже йшла Перша світова війна, і в місто та в повіт все більше прибувало військових частин, для яких необхідно було створити хоча б якісь зручності, Могилівська міська дума прийняла постанову про відвід військовому відомству ділянки міської землі для будівництва лазні [31, арк. 1-6].

Підвела ж підсумки 1914 р. справа, в якій зосереджені копії визначень Могилівської

міської думи за 1914 р., кошторис прибутків і видатків м. Могилева за той рік [32, арк. 1-52].

І завершується перелік справ 409 фонду, що безпосередньо стосуються Могилівщини, постановою міської думи початку 1916 р. про створення евакуаційного комітету, про зміну цін на продукти тощо [33, арк. 1-201]. Ситуація на фронті все ускладнювалася, становище в тилу погіршувалось. Перед місцевими органами влади і земствами поставали нові виклики, які необхідно було екстренно вирішувати.

В цілому ж, матеріали фонду Подільського губернського у земських та міських справах присутствія дозволяють нам отримати певну інформацію про життя Могилівщини на початку ХХ ст., яку можна використати для дослідження історії краю того, в значній мірі, ще маловивченого періоду. Зазначимо, що значно більший обсяг матеріалів про Могилівський повіт та саме місто початку ХХ ст. зосереджені у фонді Подільської губернської земської управи (ф. 233) Держархіву Хмельницької області. Але про це вже в іншій статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 484
2. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 485
3. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 36
4. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 486
5. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 488
6. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 490
7. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 487
8. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 493
9. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 76
10. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 497
11. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 494
12. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 491
13. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 495
14. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 492
15. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 496
16. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 93
17. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 156
18. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 500
19. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 498
20. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 115
21. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 499
22. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 181
23. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 233
24. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 507
25. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 504
26. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 509
27. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 505

28. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 501
29. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 503
30. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 508
31. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 502
32. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 506
33. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 510

Западенко Л.П.

ОБ УСТАНОВЛЕНИИ ТАКСЫ ЗАНИМАЮЩИХСЯ БИНДЮЖНЫМ ПРОМЫСЛОМ В ГОРОДЕ ПРОСКУРОВЕ 1872-1875 ГОДЫ

У фондах Хмельницького областного архіву, Фонд 227, оп. 2, д.№ 11395 Зберігається справа під назвою «Дело по рапорту Проскуровского исправника об установлении таксы занимающихся биндюжным промыслом в городе Проскурове 1872-1875 годы» у якій розповідається про спробу Проскурівської Міської Думи навести лад при встановленні такси для людей займаючихся біндюжним промыслом в місті Проскурові.

Документи подаються мовою оригіналу:

2 ноября 1872 года

В Проскурове при устройстве железной дороги развивается извозческий промысел, которым занимаются многие лица из местных жителей-они перевозят пассажиров и их багаж от станции железной дороги в город и также из города на станцию. И так как такса для них не установлена, то промышленники эти пользуясь предоставленными им произвольными возможностями запрашивают от приезжающих слишком высокую плату, которая достигает за перевозку одного пассажира с незначительным багажом от станции до города на расстояние 1 ½ версты до одного рубля. По поводу такой дороговизны и произвола со стороны извозчиков возникают жалобы со стороны приезжающих. Об установлении таксы я неоднократно относился в Проскуровскую Городскую думу, но никакого ответа до настоящего времени не получал, о чем имею честь донести Губернскому Управлению настоящим распоряжением. Уездный исправник (Подпись)

Ноябрь 1872 года

СЛУШАЛИ: Доклад Проскуровская Городская Дума при рапорте от 25 октября 1872 года предоставляет на утверждение Губернского Управления составленный тамошним собранием Городских обществ приговор об уплате акциза за извоз устроенный при открытии в г.Проскурове железной дороги.

Из приговора этого видно: 1872 года июня 1 дня Подольской Губернии из города Про-

скурова христиане и евреи по приглашению Городского Головы сойдясь на сход в количестве более 2/3 наличных домохозяев сложили рассуждение что с открытием железной дороги в г.Проскурове появилось довольно много промышленников-извозчиков, которые в следствие не сделанного Думою распоряжения дела определения таксы за извоз между Городом и Станцией железной дороги истребуют от пассажиров весьма высокую плату, причем позволяют себе разные неблагоприятные действия к крайнему стеснению приезжающих.

По поводу чего возникают со стороны последних жалобы на недобросовестных извозчиков, по рассмотрению сего единогласно сего приговорили: Установить в Городской доход с содержателей экипажей следующие цены: от одного четырехместного экипажа в год 4 рубля, полагая в год 5 экипажей 20 рублей, а от двухместного 3 рубля – одной нейтичанки на железных осях 2 рубля, одной простой брички на деревянных осях 1 рубль 50 копеек, от прочих возов исчитать называемую плату 1 рубль. Уплата извозчиками за провоз пассажиров на 4-х местном экипаже в черте городской земли в час 50 коп., 2-х местных в час 40 коп., нетичанки на железных осях

30 коп., на деревянных осях 20 коп., на простых возах в час 15 коп.

Что касается езды за чертою города, то в таких случаях дозволяется извозчикам установления цены. На этом приговор исполняет заверение Городского Головы в том что приговор действительно составлен в его присутствии и подписан 2/3 наличных домохозяев.

ПРИКАЗАЛИ: Проскуровская Городская Дума представляет на утверждение Губернского Управления приговор городского общества мещан-христиан и евреев, которые в виду устройства в г.Проскурове железной дороги и значительного вследствие того увеличения лиц, занимающихся извозным промыслом предположило обложить всех лиц, содержа-

щих в городе Проскурове фазтоны, нетичанки на шинных осях, брички на деревянных осях и простые возы в пользу города.

23 февраля 1873 года

Господину Подольскому Губернатору

По приговору Проскуровского городского общества Подольское Губернское Управление, вошло ко мне с представлением от 31 пришло-го января об установлении в пользу города Проскурова сбора с лиц занимающихся в этом городе извозным промыслом, полагая сбор этот, согласно с предположением городского общества установить следующие размеры с экипажей 4-х местных 5 руб., 2-х местных 3 руб., нейтычанок 2 руб., простых бричек 1 р. 50 коп. и простых возов по 1 руб. в год.

Между тем из циркулярного предписания Министерства Внутренних Дел Начальникам Губерний от 13 декабря 1872 года видно, что по поводу предположений некоторых Городских Дум об установлении сбора от извозного промысла в виде налога на экипажи. Г. Министр Финансов признал неудобным допускать установление подобных налогов, полагая что равномерное и необременительное обложение в пользу города извозчиков может быть гораздо лучше достигнуто установлением сбора с каждой лошади, как это принято в большинстве городов.

Вследствие сего я покорнейше прошу Ваше Сиятельство распорядиться, чтобы Проскуровское Городское Общество, предположение свое об установлении сбора с извозного промысла в г.Проскурове, сообразило с приведенным выше циркулярным предписанием Министерства Внутренних Дел и постановило по сему предмету новое заключение.

Приложенный при сем представлении Губернского Управления приговор Проскуровского Городского Общества состоявшийся 1 июля 1872 года при сем возвращается. Генерал-адъютант (Подпись)

27 марта 1873 года

В Подольское Губернское Управление

Городская Дума слушала Указ Подольского Губернского Управления от 9 февраля сего года в коем прописывает что Губернское Управление по выслушивании записки из дела об обложении платежом в пользу города Проскурова занимающихся извозничьим промыслом .

ПРИКАЗАЛИ: ... принимая во внимание что на основании ст. Уст. Гор. Хоз. Города имеют право извлекать в пользу своих доходов со всех принадлежащих Городских площадей, которые занимают извозчики и находя неудовлетворенным означенным приговором Проскуровского Городского Общества сбор с сей статьи в пользу города необременительным для лиц занимающихся сим промыслом, Губернское Управление ввиду недостаточности доходов в г.Проскурове на покрытие расходов, находит означенный общественный приговор о привлечении содержателей извозничьих экипажей к платежу в пользу города Акциза в размерах определенных в том приговоре уважительным полагает:

Предоставить об этом на благоусмотрение Г. Генерал Губернатора с приложением общественного приговора и просить в разрешение предложения, о чем дать знать для сведения Проскуровской Думе и предписать изложенную в приговоре таксу на взимание извозчиками платы за своих пассажиров в Городской черте привести ныне же в действие и наблюдать за исполнением оной, о чем дать также знать и Проскуровскому Полицейскому Управлению, предписать иметь и со своей стороны постоянное наблюдение, чтобы по введению Думой вышеуказанной таксы таковая соблюдалась извозчиками.

Что же относится доплаты за провоз пассажиров за черту города к вокзалу и обратно, то для устранения жалоб и нареканий пассажиров необходимо установить еще определенную плату за провоз в один конец как по городу, так к вокзалу и затем из вокзала в город, по сему Дума обязана немедленно по местному соображению дополнительно увеличить общественную таксу последним обстоятельством без обид как для извозчиков так и для пассажиров.

ОПРЕДЕЛИЛИ: ... принимая во внимание что в г.Проскурове мостовой нет, и что по низменному положению г.Проскуров не может быть сравнен с местностью других городов, Городская Дума полагает:

1. постановить на текущий год за провоз пассажиров Биржевому извозчику следующую таксу: из всех пунктов г.Проскурова до городской черты и до вокзала в особеннос-

ти в час экипажам четырехместным 60 коп., двухместным 50 коп., нетычанкам на железных осях в час 40 коп., на деревянных осях 25 коп., от простого воза 20 коп., в ненастное на время по случаю низменности г.Проскурова, чрез что увеличивается грязь, полагая впредь до наступления хорошей весняной погоды, считая болотистое время с 1-го февраля по 15 апреля и осенью с 15-го сентября по 15 ноября в четырехместном экипаже в час 1 руб., в двухместном 75 коп., нетычанкою на железных осях 60 коп., на деревянных 40 коп., от простого воза 30 коп., что касается езды за чертой города дозволяется установление цены.

2. Поручить Гласному сей думы МОКШИЦКОМУ составить список лиц занимающихся извозом и таковой представить думе для заставления их упалатить в городской доход утвержденную Губернским Управлением таксу.

3. Поручить Члену МОКШИЦКОМУ изготовить 40 номеров извозничьих блях на счет лиц занимающихся извозом.

4. Утвержденные Думой таксы в количестве 10 экземпляров препроводить в Проскуровское Уездное Полицейское Управление и просить о прибитии их на видных местах города и около вокзала, о чем Подольскому Губернскому Управлению донести с уведомлением Г.Проскуровского Уездного Исправника. Проскуровский Городской Голова (Подпись)

23 августа 1873 года

... за сим проскуровский Уездный Исправник рапортом от 14 июля донес, что Проскуровская Городская дума на отзыв о присылке ему таксы на провоз пасажиров от Проскуровского вокзала в центр города уведомила его исправника уведомила его исправника что это тоже сообщено быть не может впредь до утверждения таковой Губернским Управлением имея ввиду кто по случаю не исполнении таксы извозчики берут произвольно непомерно дорогую плату с проезжающих в особенности во время распутицы, и в связи с неимением таксы не могут быть наказаны, а потому просит Губернское Управление о скорейшем утверждении вышеозначенной таксы и присялке таковой ему для сведения и соответствующего распоряжения.

21 сентября 1873 года

...из доложенного видно что Проскуровская Городская Дума представила на утверждение приговор Проскуровского Городского общества составленный 1 июля 1872 года обложении сбором лиц занимающихся извозничьим промыслом. Г.Губернатор на благоусмотрение которого Губернское управление предоставило сей приговор приписало меня во внимание, что по поводу предположений некоторых Городская Дума об установлении сбора с извозничьего промысла в виде налога по экипажам г. Министр Финансов признал неудобным допускать к установлению подобного налога, полагая что равномерное и необременительное обложение в пользу города извозчиков может быть при установлении при установлении сбора с каждой лошади по одному рублю с головы, как это принято в больших городах, а поэтому Его Сиятельство возвращает приговор Проскуровского Общества предложив Губернскому Управлению распорядиться чтобы Проскуровское Городское Общество предложение свое об установлении сбора с гужевого промысла в г.Проскурове сообразило с указание г. Министра Финансов и представило новое заключение...

12 января 1874 года

РЕЗОЛЮЦИЯ: по рассмотрению представленного Проскуровской Городской думой общественно-ного приговора в котором общество установило цены за провоз пассажиров из вокзала в г.Проскуров о обратно из города на вокзал в следующих размерах: за провоз в один путь в четырехместном экипаже во всякое время года 45 коп., в 2-х местном 40 коп., на нейтычанке 30 и на прстом возе 20.

Оказывается что цены эти невысокие, а потому предписать Проскуровской Городской думе изложенную в приговоре таксу привести в действие и наблюдать за исполнением оной. О чем дать знать Проскуровскому Полицейскому Управлению, предписать ему со своей стороны наблюдение чтобы по введению Думой в действие сказанного приговора таковой соблюдался извозчиками.

Губернатор Муханов

31 мая 1864 года В Подольское Губернское Управление Проскуровской Городской Думы

РАПОРТ

Городская Дума слушало предписание Подольского Губернского Управления от 30 апреля сего года в коем прописывалось что г. Киевский, Подольский и Волынский Генерал Губернатор при предложении от 30 марта препроводил в Губернское Управление список с полученного им отзыва Министра Внутренних Дел в следствие отношения Его Сиятельства г. Генерал Губернатора от 31 декабря уведомил что впредь до особых распоряжений признавалось бы по примеру других городов возможность установить сбор с извозчиков в виде платы за земельные участки записанные ими на городских местах с тем чтобы опаредделение размеров указанного сбора было предоставлено ближайшим соображением Городского Общественного Управления на тех же основаниях на коих это допущено в отношении сбора за Городские места занимаемые другими промышленниками. А потому Губернское Управление согласно резолюции Г. Губернатора состоявшейся в апреле 1874 года с возвращением приговора Проскуровского Городского Общества по предмету установления платы с извозчиков, предписывает Городской Думе по местным соображениям определить размер сбора с извозчиков согласно указанию Министра и наблюдать о своевременном взыскании этого сбора. ОПРЕДЕЛИЛИ: Принимая в руководство распоряжение Министра Внутренних дел заслушанных в настоящем докладе Городская Дума полагает сбор установить в следующем размере:

1. С извозчиков занимающих городские земельные места как в городе Проскурове, так и возле вокзала 4-х местных экипажей по 5 руб. в год. 2-х местных экипажей 3 руб. Нетечанки 2 руб., обыкновенной брычки 1 руб. 50 коп. Крестьянских возов 1 руб., о чем с прописанием доклада донести к Проскуровскому Уезному Исправнику просить о приведении в известность лиц занимающихся извозничьим промыслом, составить именной список с отметкою противу каждого о числе содержащихся им экипажей, нетычанок, боичек и возов, заставив их уплатить в городскую казну установленного сбора и получения от Городской думы надлежащих квитанций, воспретив прочим лицам не

предъявившим установленной квитанции Думы занимать земельные места.

Независимо сего изготовив особые правила для извозщиков один экземпляр этих правил препроводить в Проскуровское Уездное Полицейское Управление для сведения и руководства.

О каковом распоряжении донести Подольскому Губернскому Управлению. За получением же Исправником Именного списка извозчиков для правильного надзора над ними и недопущении сговора между извозчиками и их переменами, т.е.: прибытие и убытие прозначить из среди их одного Старшего с тем, чтобы он о каждом нарушении доносил бы Городской Думе.

Городской Голова (Подпись)

24 декабря 1874 года

В Подольское Губернское Управление Проскуровской Городской Думы

Рапорт

Городская Дума покорно просит распоряжения Губернского Управления ускорить с высылкой нужного числа экземпляров правил для лиц занимающихся биржевым извозничьством промышленников. Затребованные Городской Думой по представлению от 31 мая 1874 года до настоящего времени не получены.

Городской Голова (Подпись)

11 февраля 1875 года

В Подольское Губернское Управление Проскуровской Городской Думы

Рапорт

В следствие предписания Губернского Управления от 11 января Городская Дума имеет честь объяснить, что изготовленные для извозчиков правила для объявления к кому это относится Дума препроводила в Проскуровское Уездное Полицейское Управление, а рапорт от 31 мая 1874 года с представлением тех же правил просила распоряжение Губернского Управления не о высылке тех правил, а для отпечатания в Губернской Типографии нужного числа таковых для раздачи извозчикам, почему просит ускорить с высылкой таких книжечек.

Городской Голова

(Подпись)

14 февраля 1875 года

В следствие рапорта от 6 февраля дать знать Проскуровской Городской Думе что при ра-

порте Думы от 31 мая 1874 года не было представлено Губернскому Управлению правил изготовленных ею для извозчиков для отпечатания в Губернской Типографии и в связи с тем не может быть сделано распоряжение о

высылке в Думу тех правил в нужном числе экземпляров.

Вице Губернатор (Подпись) [1]

В деле других документов нет, пришлось искать Правила для извозчиков

Додаток:

Правила для извозчиков в Российской империи

Билет извозчику в 1794 году.

От Санктпетербургскаго Обер-полицеймейстера

Дан сей билет извозчику для извозничества в Петербурге на 1794 год на одной лошади

Петру Абрамову.

1) С сим билетом ездить тебе самому в санях, одноколках или роспусках или в каретах с заклеяменными хомутами и номером, пришитым к платью на спине.

2) Никому как билетом, так и номером не ссужаться под штрафом.

3) Иметь свои упряжки, то-есть: кареты, сани, дрожки и одноколки все настоящею желтою одною краскою выкрашенныя; одним словом, отнюдь чтоб кроме желтой никакой другой краски в повозках не было.

4) Зимую и осенью кафтаны и шубы иметь, какия кто пожелает; но шапки Русския с желтым суконным верхком, и опушкою черной овчины, а кушаки желтые шерстяные.

5) Летом же мая с 15 сентября по 15 число балахоны иметь белые холстинные, а шляпы черныя с перевязкою желтою стамедною против данных на съезжия образцов, и кушаки желтые ж.

6) Больше двух лошадей рядом отнюдь не впрягать под указным штрафом.

7) А ежели потребно за город ехать, в таком случае припрягать

лишних лошадей выехав за предместье, а едучи в городе на тех же местах лишних отпрягать.

8) В городе и предместьях ездить на взнузданных лошадях малою рысью, а скоро отнюдь не ездить.

9) А когда случится подъехать к перекрестку, тогда ехать тише и осматриваться во все стороны, чтоб кому повреждения не учинить или с кем не съехаться, по мостам чрез реки карет не объезжать, а ехать порядочно и не скоро.

10) Дворцовых и протчих знатных господ и иностранных министров экипажей и марширующей церемониею воинской команды отнюдь не объезжать, и когда оные в стречу едут, остановиться, пока пройдут, с кем бы ты ни ехал.

11) Становиться на отведенных от полицейских Офицеров местах, а в иных местах кроме отведенных, под штрафом не становиться.

12) Содержать те места в чистоте.

13) Сверх того накрепко тебе подтверждается, естли сделается в той части, где ты записан, пожар, то ни мало немешкав, где б ты ни был, явиться тебе при пожаре у полицейских Офицеров с роспусками и одноколкою или как росписание от Офицеров ¹⁾....

14) Если кого возить порядишься на год, или на несколько недель, то оной подряд записать в съезжей, чтоб известно было, с кем ты ездить будешь и за какую цену, а без того суда тебе с ездоком дано не будет, если денег платить не будет.

15) Номер беречь и всегда иметь пришитой на спине, еслиж пойман будешь без номера, то взят будет штраф.

16) И чтоб сани были подкованы, и на крышке хомутной кольцо на бляхе, дабы слышно было идущим.

17) Ежели ты до окончания года захочешь ехать в дом свой или извозничать перестанешь на некоторое время, то билет и номер отдать на съезжей, а никому не посужаться: а как возвратишься в сем же году, то и билет получишь тот же безденежно.

18) Ежели тебе ехать с ездоками случится дни на два и на три, или в отдаленныя места, то отнюдь без позволения на съезжей от Офицера не ездить, и отнюдь никого безпашпортных не вывозить из города под тяжким штрафом.

19) Ежели ж с незнакомым седоком пойдешь за город, то онаго и обратно в город привозить, дабы под таковым видом безпашпортный вывезен не был.

20) Из части в часть извозщикам не переходить, не сказавши частным Офицерам.

21) На улицах становиться карета за каретою, а рядом больше двух карет отнюдь не становиться.

22) Для хождения пеших подле домов положены большие камни, то на оных камнях отнюдь не становиться, тож и подле самых стен, где пешие ходят, не становиться ж, дабы тем не мешать ходить пешим.

23) С ездоками поступать вежливо и отнюдь грубости не чинить.

24) На улицах громко не кричать и не свистать.

25) Если седоки, которые тебя наймут везти и будут кричать или какія делать непристойности, то таковых от шуму унимать, ежели ж не будут слушать, то остановясь у первой будки объявить караульным, чтоб они были взяты; ежели ж у будки не объявишь и с таковыми будешь пойман, то равно будешь наказан.

Со онаго извозщика указныя пошлины за один хомут два рубля взяты и в книгу по № 457 записаны. Февраля 10 дня 1794 года. [2]

Список використаних джерел:

1. Хмельницький обласний архів, Фонд 227, оп. 2, с. № 11395
2. Русская старина, 1896. – Т. 85. - № 1. – С. 122-124

ДОКУМЕНТИ ФОНДУ Р-1535 „КАМ'ЯНЕЦЬ - ПОДІЛЬСЬКЕ ОБЛАСНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР” ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В ОБЛАСТІ В КІНЦІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

У статті на основі аналізу документів, які зберігаються у фонді Р-1535 досліджується історія архівної справи в області в кінці 30-х років ХХ ст.

Ключові слова: архівний фонд, Державний архів Хмельницької області, звіти, науково-публікаційна діяльність, особова справа, плани, штатний розпис.

В 2017 році виповнюється 95 років з часу створення державних архівних установ області. Їх історія прослідковується у документах фонду Р-1535 „Кам'янець – Подільське обласне архівне управління НКВС УРСР”. У фонді зберігається 87 справ за 1937-1939 роки [1].

Цей період характеризується тим, що в 1938 році всю архівну галузь, було підпорядковано Наркомату внутрішніх справ УРСР. Передача повноважень відбулася в лютому 1939 року. На виконання наказу НКВС СРСР Кам'янець-Подільським управлінням НКВС було створено районні комісії щодо передачі документів в усіх районних архівних відділах у підпорядкування НКВС.

З цього часу все, що стосувалося будь-яких сторін архівної діяльності, на довгі десятиліття виключалося зі сфери обговорення широкими масами архівістів і відкладалося в фондах обмеженого доступу з різним ступенем закритістю. Ця широкомасштабна секретність, яка спричинила за собою відчуження документальних масивів в архівосховищах від суспільства, стала головним і самим характерним результатом включення архівів в систему органів НКВС. Засекречувалися не тільки дані з питань, що становили на той період військову або державну таємницю, а й взагалі всі документи, що містять в узагальненому вигляді відомості про роботу архівів. Створювалися секретні путівники, і навіть секретні збірники документів.

Головним завданням архівних установ на думку начальника ГАУ НКВС СРСР Нікітінського стало: „Поставити на службу соціалістичному будівництву всі матеріали архівів на ворогів народу, починаючи з провокаторів, філерів, жандармів, закінчуючи троцькістами

і правими”, тобто виявити ці документи „для оперативного використання органами НКВС”.

Усі сили архівістів були кинуті на створення карток обліку на осіб, що проходили за архівними документами певних фондів, усі дані передавалися органам НКВС для проведення розшукових робіт. Достатніми для арешту були „установочні” дані (прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, місце служби і рід занять в минулому). Незайвим визнавалися інші відомості, що компрометували дану особу.

Слідом за передачею архівів у відання НКВС, з'являються відповідні нормативно-розпорядчі документи. Найважливішими з них були „Положення про ГАУ НКВС СРСР” (підписано наркомом внутрішніх справ Л.Берією і затверджено РНК СРСР 28 січня 1940 року) та „Положення про Державний архівний фонд СРСР і мережу державних архівів” (затверджено РНК СРСР 29 березня 1941 року). Ці нормативні документи не публікувалися у відкритій пресі. У них в якості ведучих були визначені відділи організаційно-методичний і секретний (який займався і контролем за використанням архівних документів). Тепер архівні органи НКВС встановлювали політичну, наукову і практичну цінність документальних матеріалів ДАФ.

Працівники архівного управління переймалися впорядкуванням архівних документів в районах. Так, у фонді збереглося листування з Чемеровецьким, Чорноострівським, Шепетівським та іншими районами із згаданого питання [2].

Постійні територіальні та адміністративні пертурбації, систематичні зміни в підпорядкованості та незадовільне фінансування накла-

ло відбиток на роботу районних архівів, яка бажала бути кращою. Щоб налагодити роботу та звернути увагу партійних та радянських органів влади на їх жалюгідний стан, в жовтні 1940 році РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову „Про стан міських і районних архівів УРСР”. У ній зокрема, зазначалося: „...Переважна більшість міських та районних архівів і до цього часу знаходяться в незадовільному стані, а окремі занедбані. В окремих районних архівах через неукомплектованість кадрами робота не провадиться, архівні матеріали не впорядковані...” [3, с.12].

Постановою було заборонено Наркомату внутрішніх справ переводити районні та міські архіви в непристосовані приміщення. Цю ж структуру та голів райвиконкомів зобов'язали вкомплектувати штати, виділити кошти на обладнання та охорону приміщень районних архівів. Установам, підприємствам та організаціям, які були джерелами комплектування районних архівів, наказали упродовж 3 місяців впорядкувати документи та передати їх на зберігання в районні архівні установи.

В міру можливості архіви проводили науково-краєзнавчу роботу. Зокрема, у 1932 р. до 15-річчя Жовтневої революції Проскурівський державний історичний архів підготував постійну виставку архівних матеріалів. У 1934 р. Кам'янець-Подільський державний історичний архів разом з краєзнавчим музеєм підготували дві виставки документальних матеріалів, організували 4 екскурсії для студентів та колгоспників. Збільшилося число дослідників, що працювали над архівними матеріалами.

Займалися історичні архіви також видавничою діяльністю. Відповідно до річних планів на 1932 рік Кам'янець-Подільський історичний архів планував підготувати історію Маківської цукроварні та Дунаєвецької ткацької фабрики. Їх колеги з Проскурівського історичного архіву – історію Проскурівської цукроварні.

У 1937 р. відповідно до адміністративно-територіальної реформи відбулися зміни у статусі архівів. Згідно з постановою ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р. було утворено Кам'янець-Подільську область, а прикордонні округи ліквідовано. До складу області увійшло 36 районів⁷⁵. У зв'язку з цим було утворено

Кам'янець-Подільське обласне архівне управління, а архівні установи стали називатися Кам'янець-Подільським обласним історичним і Проскурівським державними історичними архівами. На 1 січня 1938 р. в останньому зберігалось 1320 фондів, зокрема 53 дореволюційного періоду. Кількість справ сягала 196 790. Загальна площа архівосховища становила 398м². До штату архіву входило 13 осіб: директор, два старших наукових працівники, два наукових, три архівно-технічні і 5 осіб обслуговуючого персоналу [4, арк. 17-18].

Установа займалася концентрацією документальних матеріалів, систематизацією, науково-технічним опрацюванням, використанням їх з науковою, агітаційно-пропагандистською і довідковою метою. У 1938 р. працівники архіву виготовили тематичну картотеку з історії Жовтневої революції, громадянської війни, історії фабрик, заводів та колгоспів. Всього було складено близько 300 карток. Працівники архіву підтримували тісний зв'язок з місцевою газетою „Прикордонний більшовик”, де опублікували 20 статей. Починаючи з 1934 по 1937 р. архів підготував 11 виставок, які оглянули 7600 осіб. [5, арк. 17].

Наукові працівники Кам'янець-Подільського обласного історичного архіву разом з Вінницьким обласним історичним архівом розпочали роботу із підготовки збірника документів „Революція 1905-1907 рр. на Поділлі”, самостійно планували підготувати нариси „3 історії буржуазно-демократичної революції в Кам'янці - Подільському”, „3 історії заводу „Мотор”, „3 історії революційного руху на Поділлі”, „Боротьба радянської влади з бандитизмом на Поділлі”, „Боротьба з петлюрівщиною на Кам'яничині”.

Проскурівський історичний архів в планах науково-видавничої роботи на 1939-1942 роки запланував підготувати нариси „Історія громадянської війни на Проскурівщині”, „Історія Проскурівського радгоспу” та „Жовтневі дні на Проскурівщині”.

В ці роки відбулося завершення „воєнізації” архівів та перебудова їх діяльності відповідно до партійних постанов.

На практиці це передбачало організацію роботи архівних установ таким чином, щоб

надалі жодна політична кампанія партії та радянської влади не проходила без участі архівів, а посилення пильності охорони архівних матеріалів зводилася до виключення можливості використання цих матеріалів на шкоду пролетарській диктатурі. Головною інстанцією в архівній справі з цього часу стала партія, а не Центральне архівне управління СРСР.

Новий курс полягав у вирішенні двох завдань. Перше передбачало архівно-технічну розробку архівних документів, приведення їх у порядок шляхом складання інвентарно-облікових документів різних видів, а також забезпечення належної охорони архівів силами робітничо-селянської міліції на основі відповідних договорів між архівними установами і органами НКВС. Друге завдання передбачало очищення архівів від політично ненадійних осіб.

Було проголошено також новий принцип в організації архівних установ. Він передбачав відмову від посад наукових співробітників, які на думку керівника відомства, знаходилися у привілейованому стані, натомість його місце повинен зайняти архівно-технічний працівник. Тепер замість поділу за виконавчими функціями (наукової, довідкової, технічної) працівники архівних установ розподілялися за групами фондів при повній відповідальності за них. Такі нововведення, за задумом Берзіна повинні були сприяти архівістам у реалізації до 1937 року повної перевірки, описування та впорядкування архівних документів.

Нова кадрова політика держави в архівній галузі зводилася до комунізації, звільнення інтелігенції та масових політичних репресій архівних працівників усіх рівнів. У справі „Шпигунської організації в Центральному архівному управлінні” 25 серпня 1938 року було розстріляно керівника установи Я. Берзіна.

Кампанія заміни старих кадрів молодими висуванцями із привабливою відвертістю називалася в ті роки боротьбою з „безпартійною сволотою”. Слідуючи вказівкам вищих партійних та радянських органів, центральною фігурою архівної справи став архівно-технічний працівник, політично перевірений державний службовець, який змінив політично невитри-

маного і безвідповідального вченого-дослідника і публікатора.

Не менше збитків архівній справі завдали макулатурні кампанії. В грудні 1928 року Наркомат робітничо-селянської інспекції ухвалює постанову „Про порядок вилучення з установ і підприємств архівної та іншої паперової макулатури для потреб паперової промисловості”. Згідно з цим документом, всі папери, які не мали історичної цінності, пропонувалося здати на переробку в термін 1-2 місяці, при цьому заохочувалося дострокове перевиконання. Після того, як історики висловили свою стурбованість загрозою безконтрольного знищення архівних документів, вийшов циркуляр, який зобов’язав не нищити цінні документи. Однак циркуляр стосувався в основному документів історико-революційної тематики, знищення ж дорадянських комплексів документів йшло повним ходом, особливо на місцях при потуранні місцевих органів.

З 1931 року макулатурна кампанія набирає нової сили. В апараті ЦАУ засновується особливий штаб по виділенню макулатури, який повинен був забезпечити ударні темпи робіт. Руйнівна дія макулатурної кампанії на місцях погіршувалася ще й тим, що з середини 20-х-початку 30-х років в країні проводилося масштабне перекроювання кордонів губерній, повітів, волостей відповідно до нових принципів адміністративно-територіального поділу СРСР (районування). Для низових архівних установ це означало катастрофу. Реорганізації зазнали насамперед архівні підрозділи та сховища. Знищення справ вимірювалося тоннами [6].

Так, в першому півріччі 1937 року історичними архівами Кам’янець – Подільської області в макулатуру було здано 32,5 т, а районними – 1 т 260 кг документів, що склало 20% від річного плану. Виконання плану керівництвом обласного архівного управління планувало не тільки виконати, а й перевиконати в другому півріччі [7, арк.51]. Гоніння за виконанням плану призвело до негативних явищ. Працівниками Проскурівського історичного архіву було виявлено факт здачі цінних архівних документів Волочиським райвиконкомом та Волочиським райдержбанком в утиль [8, арк. 47].

Список використаних джерел та літератури:

1. Путівник Державного архіву Хмельницької області /автори-упорядники: П. Слободянюк, Л.Баланюк, Н. Кузьміна, С. Михайлова, Ю. Олійник. Хмельницький, 2008. Т. 1. С. 583.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). Ф. Р-1535. Оп.1. Спр. 17, 19.
3. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. 1940. № 25. С.12.
4. ДАХМО. Ф.Р.1536. Оп.1. Спр.47. Арк.17-18.
5. Там само. Арк.17.
6. Архивы и архивное дело в Советской России и СССР. Режим доступа <https://www.google.com.ua/search?q=Архивное+дело+в+Советском+Союзе>.
7. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 14. Оп.1. Спр. 1512. Арк. 47.
8. Там само.

Трембіцький А. М.

СПОГАДИ ТЕТЯНИ ПРИХОДЬКО (СОЛУХИ) – ЦІННІ МАТЕРІАЛИ ДО ЖИТТЄПИСУ КОСТЯ СОЛУХИ

У статті розкрито значення спогадів члена славного вкоріненого в етносоціокультурне середовище подільського краю українського роду Солухи-Приходьків-Герасименків-Філя – Тетяни Приходько (Солухи) щодо дослідження та висвітлення життєпису і діяльності знаного громадсько-просвітницького діяча Подільського краю, лікаря Костя Солухи, копії яких переданні Миколою Приходьком, внуком відомого громадсько-культурного діяча, подолянина Віктора Приходька до родинного архіву А. М. Трембіцького.

Ключові слова: спогади, Кость Солуха, Тетяна Приходько (дів. Солуха)

Внесок Костя Солухи, члена славного вкоріненого в етносоціокультурне середовище подільського краю українського роду Солухи-Приходьків-Герасименків-Філя, в українську історико-культурну спадщину в українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. частково розкрили українські історики та краєзнавці: Є. Сіцінський, В. Герасименко, В. Приходько, О. Завальнюк, В. Лозовий, Є. Сохацька, А. А. і А. М. Трембіцькі та інші [1]. Вони висвітлили загальні аспекти його життєвих і творчих шляхів, його громадсько-просвітницьку діяльність, його значні зусилля в справі організації Кам'янець-Подільського державного українського університету, «з'ясовано його діяльність у Подільській «Просвіті» [2].

У той же час, старша донька Кості Солухи – Тетяна Приходько (Солуха), яка народилася 2 січня 1901 р. у Кам'янці-Подільському [3], неодноразово виступала зі своїми спогадами про лікарську й благодійницьку діяльність батька на Поділлі перед українським громадянством у США [4]. Тетяна з 3 жовтня 1919 р. навчалася на природничому відділі фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету [5; 6], проте обставини змусили її разом із чоловіком Євгеном Приходьком, емігрувати в 20-х роках ХХ ст. у Польщу. Потім вона переїхала до Праги, де закінчила лікарський факультет Карлового університету та працювала в клініці [7, арк.6]. Після закінчення Другої світової війни Тетяна Приходько разом із чоловіком і донькою Маріанною виїхала до США. Приймала активну участь у науковому і громадсько-просвітниць-

кому житті української громади Нью-Йорку і Філадельфії, була доктором Українського інституту Америки, дійсним членом Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку і Товариства Подолян при УВАН, членом Екзекутиви Українського Конгресового Комітету Америки та Виконного органу Державного Центру УНР в екзилі. Була надзвичайно обдарованою людиною, знала декілька мов [8, арк.17].

7-8 грудня 1968 р. УВАН влаштувала урочисте засідання з нагоди святкування 900-ліття Кам'янця-Подільського, на якому із доповідями присвяченими історії подільського краю та його особистостям виступили голова Товариства Подолян М. Кравчук, знані подоляни О. Архімович, І. Губаржевський, І. Розгін, В. Омельченко, Т. Приходько, Я. Січинський, К. Туркало, Я. Туркало та інші. Зокрема, 8 грудня Т. Приходько виступила перед присутніми з доповіддю «Спогад про д-ра К. Солуху» [4]. 15 листопада 1969 р. у Літературно-Мистецькому Клубі у Філадельфії під керівництвом голови Товариства Подолян М. Кравчука відбулося урочисте засідання з нагоди 900-ліття Кам'янця-Подільського, на якому перед присутніми виступила Т. Приходько з доповіддю «Спогад про батька» [9]. Пізніше вона виступила перед українським громадянством Філадельфії з доповіддю «Д-р Кость Григорович Солуха, лікар і діяч Поділля» [10]. В 2008 р. Микола Приходько, внук знаного громадсько-культурного діяча Віктора Приходька, надіслав автору ксерокопію рукопису споминів Тетяни Костівни про свого батька Костя Солуху [7].

Померла Тетяна Приходько в 1986 р. у Нью-Йорку, похована на цвинтарі в Бавнд-Бруку, по-

ряд із своїм чоловіком, українським політично-державницьким і громадським діячем Євгеном Приходьком (*рідний брат Віктора Приходька*; *24.12.1901, Ярмолинці – †04.08.1965, Нью-Йорк) [8, арк.17; 11; 12].

Знаний громадсько-просвітницький діяч Подільського краю, перший голова Подільської «Просвіти», талановитий і популярний на теренах краю лікар Кость Григорович Солуха народився 17 травня 1861 р. у с. Коритне Балтського повіту Подільської губернії, в родині бідного старосвітського сільського священника [13, с.312]. Хоча донька Тетяна в своїх спогадах стверджує, що її батько, лікар Кость Солуха, походив із Київщини й народився 17 травня 1861 р. у «селі Копистиріно, під Києвом», у багатодітній родині («трое синів і трое дочок») сільського священника. Його мати походила «з роду Жаханевич», була «дуже гарною і доброю музиканткою, грала вона на клявір». Кость унаслідував від батька «здібність легко прокладати дорогу до душ своїх пацієнтів, а від матері – ніжну повагу і надзвичайно тонкий слух, який так надався йому в його практиці». Всі його брати й сестри одержали освіту в середніх школах Києва, де жили дружно «на приватнім помешканні», а «завідував усім найстарший брат Костя, на руки якого батьки давали гроші для утримання цілої компанії». Кость успішно закінчив Другу Київську гімназію у 1879 р. [7, арк.1], де близько познайомився з життям українських народознавчих гуртків, цікавився мистецтвом, співав у хорі М. Лисенка [13, с.312].

Облюбувавши лікарський фах не з «покликання до медицини, – як він сам про це розповідав, – а з покликання до свого народу: щоби бути близько коло нього і допомагати йому, а фах лікаря як найбільше цьому сприяв» [7, арк.1], вступив на медичний факультет Київського університету [5, арк.82]. Ще студентом, під «впливом великих учителів своїх» В. Антоновича і П. Житецького, захопившись ідеєю українського відродження навчився «свідомо і розумно любити свій рідний край, і сю любов свою, як гарну і пахучу квітку», проніс «через ціле життя своє свіжою і незів'ялою» [14, арк.5]. Він приймав активну участь у діяльності студентської Громади, а за участь у завору-

шеннях київських студентів у 80-х рр. XIX ст. на деякий час був звільнений з університету, але потім відновив своє навчання і успішно закінчив його в 1886 р., хоча й перебував під наглядом поліції. Оплачувати за навчання батьки не мали змоги, тому Кость намагався вчитися якнайкраще, щоб отримувати державну стипендію, яка й допомагала йому впродовж семи років оволодівати спеціальністю [7, арк.1].

Після закінчення медичного факультету Київського університету, він був змушений відпрацювати за державним розподілом п'ять років полковим лікарем у шпиталі 28 Полоцького піхотного полку [5, арк.82] розквартированого в м. Петрокові [7, арк.1] (*за іншими даними в м. Кельці*) Варшавського округу. На внутрішню свободу, демократичну природу переконань молодого лікаря дуже негативно впливала військова муштра, замкнута обстановка військового поселення, відсутність простору для вільного спілкування та громадського життя. Тому Кость Солуха не прослуживши й року, добирався переведення на Поділля [14, с.116; 15].

В 1889 р. він повертається на Поділля і влаштовується дільничним лікарем земської лікарні містечка Оринин (*нині – село Кам'янець-Подільського р-ну*), де прийшлося спочатку налагоджувати всю справу. Про цей період донька Тетяна пише: «Лікарню прийшлося зробити в коршмі, обладнання майже ніякого не було, на медикаменти відпускалося 150 карб. на рік, лікар одержував 75 карб. На місяць і 25 карб. роз'їзних, територія участку велика, кругом темнота народу і робота повитух та знахарів». «Перші медичні кроки, як і для кожного початкуючого лікаря були нелегкі. Не раз приходилося недосвідченому молодому лікарю оглядатися на всемогутнього хвершала». Проте «селяни зразу оцінили надзвичайне відношення до себе молодого «дохтора», який ще й до того говорив до них рідною мовою» [7, арк.2]. Хоча він й отримував невелику платню, «однак набагато більше для нього важила тоді можливість займатися улюбленою справою, надавати простим людям кваліфіковану медичну допомогу. Був відкритим для спілкування, навідувався до хворих за першим покликом» [14, с.116-117]. Своїм ставленням до селян, які зверталися до нього за медичною допомогою, а то й за про-

стими людськими порадами, він здобув надзвичайно велику популярність, як людина, громадянин і кваліфікований лікар, «що свідчило про переростання займаної посади». Особливо відзначився він під час боротьби з холерою в 1892 р. на теренах краю [15].

По кількох роках лікарської практики в Ориніні, Кость Солуха в 1894 р. отримує пропозицію перейти на роботу до Москви, столиці російської імперії, а коли відмовився, – запропонували посаду ординарного лікаря Кам'янецької губернської земської лікарні [5, арк.82]. Тут, у Кам'янці-Подільському, що мав чимало яскравих особистостей, прихильників української справи, значно змінилося життя Костя Солухи, наповнивши його новим, ще більшим бажанням служити народу. Тут він починає «свою громадську діяльність яка так багато дала нашому Поділлю» і тут «починає розвиватися його талант до медицини [7, арк.2].

Кость Солуха, як лікар губернської земської лікарні, ще в 1915 р., одним з перших у Росії, розпочав «застосовувати пневмоторакс в лікуванні туберкульозу... повним темпом» [7, арк.7]. За короткий час придбавши на власні кошти декілька приладів для пневмотораксу, встановлює їх в своєму будинку на Петербурзькій вулиці, де «відкриває власну практику» [7, арк.2]. А в ординаторській губернської лікарні «він відкриває цілий павільйон де провадить лікування для тяжко хворих». Наслідки лікування були «потрясаючі! – по цілій губернії розповсюджується звістка, що доктор Солуха рятує від сухот. З околичних сіл ближчих і дальших і навіть із сусідньої Австрії і Румунії з'їжджаються сухітники лікуватися у славно звісного лікаря». До нього з багатьох регіонів України з'їжджаються молоді лікарі й студенти, щоби «набратися мудрости від доктора Солухи» і він радо посвячує їх до «таємниць медицини і своїх методів лікування» [7, арк.7]. Донька Тетяна пише, що «один професор Празької клініки, спочатку не повірив», що К. Солуха вже в 1915 р. лікував туберкульоз пневмотораксом. Однак, це було підтверджено документами, що саме «на українському Поділлю існував на той час модерний лікар великого масштабу», який мав не тільки «свій власний спосіб лікування плямистого тифу що давало мінімум смертнос-

ті», але й своє власне «найбільш модерне і сміливе на той час лікування» дуже небезпечних хвороб, особливо туберкульозу, що досить часто набував «смертельну «фльоридну» форму, так звану «Т.Б.Ц. – Гальюпанс» [7, арк.6]. На жаль, після його смерті «ніхто з лікарів не зміг продовжувати його праці. Пневмотораксний відділ в шпиталі прийшлося ліквідувати» [7, арк.7]. Праця в земській лікарні принесла йому й особисте щастя. Тут «він пізнає молоденьку сестру жалібницю» Ганну Георгіївну Пашуту, доньку священика, з якою 29 січня 1895 р. одружується і, яка стала «вірною супутницею його життя» [7, арк.2]. В сім'ї було два сини й дві доньки. «Працював він з раня до пізної ночі не знаючи ні свят, ні відпусток... діти дуже мало бачили нашого батька, але все ж любляче батьківське око слідкувало» їхньою освітою та національним вихованням. «У приватному житті був надзвичайно скромним. Не зносив найменших проявів люксусу» [7, арк.7-8].

Кость Солуха, вихований на старих українських народницько-культурницьких традиціях, став одним із перших основоположників провітницького руху на Поділлі, всіляко сприяв пробудженню українських сил до національно-культурної праці, намагаючись під час своєї лікарської практики словом і книжкою розповсюджувати свої ідеї серед селян. Саме Подільська семінарія, де він працював лікарем, видала «чимало видатних діячів, таких як: Чехівський, Саліковський (*особистий друг батька*), Голубович, Богацький, брати Приходьки, професор Вікул, Григорій, Сочинський... Туркало (*Кость – авт.*), Козловський, Гарбер, Гудзовський». Мав добрі стосунки з семінаристами, яких часто з гумором запитував: «Що у вас болить, історія чи математика?». Революційні події 1905 р. дали деякі свободи українській інтелігенції й поклали кінець ненависній політиці заборони української мови, дозволили об'єднуватися в громади, що проводили українознавчу роботу, пробуджували любов до рідного слова і краю. В «той час, свідомі українські інтелігенти – це була каста» [7, арк.4], до якої належали К. Солуха, Є. Сіцінський та інші інтелігенти-патріоти свідомі своєї історичної ролі. Вони докладали багато зусиль, щоб пробудити народ, відродити рідне слово, націо-

нальну культуру. У 1906 р. працівники українського національного руху лікар К. Солуха, вчителі В. Стиранкевич, С. Іваницький, В. Чехівський, священник Є. Сіцінський, бухгалтер Т. Павловський заснували Українське товариство «Просвіта». Її головою від самого початку аж до 1917 р. був К. Солуха, він же «підтримував морально і матеріально – фактично фінансував її на протязі її існування», а лікарський фах значно допомагав «відкривати йому двері до вищих чинників російського уряду» [7, арк.2].

Кость Григорович лікував бідних «безкоштовно, але за те заможні готові були озолотити його. Тому і можливі були ті королівські дари на «Просвіту!»» [7, арк.8]. Подільський губернатор «граф Ігнат'єв, радо би припинив діяльність «Просвіти» та не в силах те зробити, бо сам до деякої міри залежний від того самого голови «Просвіти», адже в нього «купа дітей і графиня вважає що тільки доктор Солуха може лікувати її дітей і ніяких інших лікарів не признає». Тому й приходиться «прижмурювати очі на «небезпечну» діяльність «Просвіти» і багато в чому попускати голові її доктору Солусі». Граф не міг припустити, що «ця благородна постать ... шанованого лікаря могла би допуститися до чогось злого чи негідного!». Тому й звертався К. Солуха до графа, щоб залагодити часті непорозуміння між «Просвітою» і місцевими проросійськи налаштованими чиновниками [7, арк.2-3].

Національне відродження 1917-1920 рр. висвітлило потужну когорту патріотично налаштованих діячів, яких об'єднувало велике бажання змінити на краще буття молодій українській нації. К. Солуха «їде до Києва на з'їзд Центральної ради. Він повний надій на щасливе майбутнє для української справи» [7, арк.4-5]. Серед працівників українського ренесансу того часу неабиякий хист і організаційні якості, зокрема, неабиякий хист і організаційні якості в справі заснування національного українського університету саме в Кам'янці, виявив саме лікар Кость Солуха. Він, не зважаючи на велику завантаженість лікарською практикою, брав активну участь у роботі університетської комісії. Вже в червні 1918 р. розпочався активний процес вироблення законопроекту про заснування КПДУУ, а 6 липня із завданням від

тимчасової комісії із заснування вищих шкіл і наукових інституцій в Україні до міста прибув І. Огієнко, якого на вокзалі зустріли представники міської думи, члени університетської комісії, у т. ч. й К. Солуха. Того ж дня, за участю представників міської управи, губернської і повітової народних рад, відбулося засідання урядової комісії. Кость Григорович під час засідання, знаючи про гостру потребу Поділля у кваліфікованих кадрах лікарів, запропонував у майбутньому відкрити в університеті медичний факультет [16, с.35].

На початку осені більшовики опановують майже всю Україну, і український уряд змушений переїхати до Кам'янця. Проте член місцевої спілки лікарів Кость Григорович Солуха, не зважаючи на всі негаразди, продовжував свою «просто надлюдську діяльність лікаря», адже всі шпиталі «переповнені раненими, тифозними і хворими на «гішпанку», на яку масово хворіють бувші полонені які вертають до дому. Де брав сили на ту неймовірну працю – не знаю!» [7, арк.5]. За весь час свого життя й праці в Кам'янці-Подільському здобув надзвичайно велику популярність, ставши в повному розумінні лікарем «безсрібником», нікому не визначав суму гонорару за лікування, а з бідних не брав її зовсім. З ранку й до пізнього вечора він приймав у лікарні хворих селян, які з'їжджалися до нього з далеких сіл губернії, за що його часто називали «мужицьким лікарем», відвідував хворих на дому [13, с.312]. Навіть знаючи про те що лікар К.Солуха помер, до його «хати ще довго приїздили підводи з тяжко хворими... Ми чули що у доктора є син, то най вийде і подивиться. Яка віра в надприродні сили лікаря які мали б передатися нащадкам!» [7, арк.7]. Лікарська справа майже не залишала часу для іншої праці, але він завжди знаходив час і для громадської діяльності, до якої ставився відповідально. Подоляни та все «українське громадянство гідно відсвяткувало» ювілей його праці на лікарській ниві [7, арк.5].

Так, газета «Україна» писала, що «3 вересня сього (1919 – авт.) року в п'ятницю сповниться 35 літ лікарської праці Костя Григоровича Солухи, 30 літ в Кам'янецькому повіті в Орининській волості земським участковим лікарем і 25 літ в губерніальній земській лікар-

ні... Урочисте святкування ювілею відбудеться в неділю 7-го вересня» [17]. Вже 13 вересня «Україна» писала, що в «неділю 14-го вересня відбудеться в Українському клубі (Петроградська 38) вшанування лікаря Костя Григоровича Солухи з приводу 25 літнього ювілею громадсько-лікарської діяльності у м. Кам'янці і Губерніальній народній лікарні... Після засідання одбудеться товариська бесіда за шклянкою чаю учасників святкування» [18]. Було багато «блискучих промов і привітань», адже «Кам'янець був осідком української еліти». Однак, «найбільш зворушлива була поява делегації від Оринінських селян. Вони згадали про свого молодого «доктора» який з часом став славнозвісним лікарем». Зворушив усіх листоподяка одного пацієнта родину якого він «безкоштовно лікував на протязі багатьох років». «Втішений але й сумний» був Кость Солуха «на тому святі: «в веселих піснях відчуваються похоронні дзвони» сказав він у своїй промові» [7, арк.5], якими пророчими були вони.

Визвольна боротьба 1917-1921 рр., що особливо бурхливо проходила на Поділлі, голод та епідемії підірвали його здоров'я. А тут ще й більшовики захватили Кам'янець і заарештували лікаря Солуху й уже «цілі процесії пацієнтів» ходять до більшовиків «просити о його звільнення» і більшовики не відважилися «стратити його, а може все ж рука ворога не піднялась». Після звільнення знову «береться за тифозних котрими Кам'янець був завалений. На цей раз плямистий тиф не пощадив і його» [7, арк.5]. Віддаючи багато сил і часу, лікуючи хворих, Кость Солуха сам заразився від них плямистим тифом і 13 січня 1922 р. зліг [7, арк.5-6]. Не зважаючи на всі зусилля друзів-лікарів, «які безнастанно вартують при його ліжку щоб захоронити йому життя», він як «воєк на фронті» «знаходить почесну смерть» від пощесті з якою тривалий час боровся. «31-го січня в ранніх годинах не стало нашого батька, не стало не замінимого лікаря для всього Кам'янецького населення, а Поділля втратило свого великого сина – доктора Солуху». Кость Григорович міг принести ще чимало користі, але 31 січня 1922 р. помер. Незважаючи, що це «була сувора зима і страшні політичні часи, все місто прийняло участь у похоронах.

Вулиця за вулицею прилучалося населення до сумної процесії, бо ж доктор Солуха був маєтком не тільки українців, він був маєтком цілого Поділля без різниці віри чи національності. Він належав своїм пацієнтам. Він був їхній!» [7, арк.6]. Ця трагічна подія сильно вразила громадськість, колег по роботі... Автори некрологу назвавши К. Г. Солуху «батьком, учителем і другом-лікарем» писали: «Пам'ять по тобі і праця твоя не забудеться нащадками, а ти сам станеш нам зразком в нашій діяльності і житті на користь «малих сих, рабів німих» [19].

Незалежна Україна, про яку так мріяв лікар, просвітянин, Кость Григорович Солуха, який багато зробив для національного відродження, ще не повною мірою увічнила його пам'ять. «Сумно мені було довідатися, – згадує донька Тетяна, – що могила доктора Солухи не існує... Але втішно було мені дізнатися», що науковці збирають матеріали «про не заслужено забутого діяча культури і охорони людського здоров'я, лікаря і громадського діяча Солуху». Адже «згадка-легенда в серцях подолян не вмирала ніколи. Легенда про доктора Солуху» [7, арк.8]. На жаль, його життєві шляхи, державницька, суспільно-просвітницька, науково-педагогічна, професійна і благодійницька діяльність, ще й досі чекають свого дослідника.

Tetajna Prychodlo-Solucha **Лікар Кость Г. Солуха.** **Спомин про батька 178**

На жаль, мушу розчарувати громадянство. Мій батько, доктор Константин Солуха, був видатним діячем Поділля, але, фактично похоронив він з Київщини.

Народився він 17-того травня 1861 року в селі Копистиріно, під Києвом, де його батько був священиком. Мати мого батька була з роду Жаханевич. На жаль ніколи не бачила її, тільки знала зі знімок. Мала бути дуже гарною і доброю музиканткою, грала вона на клявір.

Від батька свого, улюбленого пастиря своїх вірних, пацієнтів унаслідував здібність легко прокладати дорогу до душ своїх пацієнтів, а від матері – ніжну повагу і надзвичайно тонкий слух, який так придався йому в його практиці.

Родина Солух була численна: троє синів і троє дочок. Середню освіту всі діти одержали

ли у Києві де жили на приватнім помешканні. Діти жили дружно а завідував усім найстарший брат Костя, на руки якого батьки давали гроші для утримування цілої компанії.

Отже, вже в юному віці, мій батько в силу обставин вчився «організовувати» і «фінансувати» – риси які пізніше характеризували все його життя.

По закінченні першої Клясичної Київської Гімназії батько вступає на медичний факультет Володимирського Університету який закінчує десь в році 1885 або 86-тім.

Чому мій батько вибрав фах лікаря?! Не з покликання до медицини – як він сам про це розповідав, а з покликання до свого народу: щоби бути близько коло нього і допомагати йому, а фах лікаря як найбільше цьому сприяв.

Але перші п'ять років свого лікарювання працював не на Україні, а там де його призначив Російський уряд – в Петрокові, в царстві Польському, де відбував практику в шпиталі. Нарешті десь в трицятих роках свого життя осідає на Поділлі, а саме в Оринині де відкриває свою приватну практику.

Перші медичні кроки, як і для кожного початкуючого лікаря були нелегкі. Не раз приходилося недосвіченому молодому лікарю оглядатися на всемогутнього хвершала. Цікаво, хто був той хвершал який повчав майбутнього доктора Солуху?!

Але, поза хвершалом селяни зразу оцінили надзвичайне відношення до себе молодого «доктора», який ще й до того говорив до них рідною мовою.

По кількох роках Ориніна батько переїздить до Кам'янця-Подільського і починає працювати як ординатор, а пізніше як головний лікар в Губерніяльній Земській Лічниці де працює аж до кінця свого життя.

Тут, в шпиталі, він пізнає молоденьку сестру жалібницю – Ганну Пашуту, зякою одружується і яка стає вірною супутницею його життя. В тому ж часі відкриває власну практику у власному домі на Петербурзькій вулиці.

Тільки тепер починає розвиватися його талант до медицини!

Одночасно, він починає і свою громадську діяльність яка так багато дала нашому Поділлю!

В 1906-тому році батько спільно з кількома українськими громадянами, отцем Січинським, Сергієм Іваницьким, Чехівським, Старинкевичем і Григорієвим засновує Просвіту, незмінним головою якої він був і яку підтримував морально і матеріально – фактично фінансував її на протязі її існування Лікарський фах його також допомагає відкривати йому двері до вищих чинників російського уряду.

Тогочасний губернатор Поділля, Граф Ігнат'єв, радо би припинив діяльність Просвіти та не в силах те зробити бо сам до деякої міри залежний від того самого голови Просвіти. У графа купа дітей і графиня вважає що тільки доктор Солуха може лікувати її дітей і ніяких інших лікарів не признає. І ось, в силу родинних обставин, графу приходиться прижмурювати очі на «небезпечну» діяльність Просвіти і багато в чому попускати голові її доктору Солусі. А потім і особисті впливи: хіба можна припустити що ця благородна постать всім містом, а може і цілою губернією шанованого лікаря могла би допуститися до чогось злого чи негідного!

Отже, за таких сприятливих обставин починається розцвіт культурної діяльності Просвіти. Кожного ранку появляється з справозданням незмінний господар Просвіти – Савва. Майже щодня з'являються за інструкціями молоді секретарі Просвіти – Василь Сочинський і Віктор Приходько. Коло Просвіти гуртується молодь, влаштовуються концерти, вистави. В спеціальному рундучку на базарі продають селянам українські книжки. Влаштовуються українські гулянки на бульварі. І всюди на афішах є підпис: Головний відповідальний розпорядчик – доктор Кость Солуха. Звичайно, батько був так зайнятий своєю практикою що рідко коли і відвідував ці імпрези, але урядову а також матеріальну відповідальність на випадок дефіциту ніс він. В разі якихось адміністративних непорозумінь ніхто інший як доктор Солуха мав іти до Губернатора і вести переговори.

Барон Ейлер який був Губернатором після Графа Ігнат'єва був менш прихильний до української справи і не раз батькові приходилося мати конфлікти з ним і вислуховувати про «Мазепинство» і шовінізм». Але коли Барон Ейлер мав покидати свій уряд то прилюдно просив

пробачення у батька за можливо, якісь різкості під час свого уряду, а на прощання подарував йому маленьке погруддя Шевченка з драматичним надписом: «Українцу от Кацапа»!

Отже, я не знаю чи де по других містах українське громадське життя було поставлене на таку широку скалю як це було, завдяки докторові Солусі, на Поділлі.

Поділля, а особливо Подільська Семінарія, де мій батько був лікарем, видало чимало видатних діячів, таких як: Чехівський, Саліковський (особистий друг батька), Голубович, Богацький, брати Приходько, Професор Вікул, Григорійв, Сочинський. З молодих, тепер в Америці – Інженер Туркало, Козловський, Гарбер, Гудзовський. Все це нащадки Подільської Семінарії і класичний запит доктора Солухи: «Що у вас болить, історія чи математика?» є фаміліярний для всіх. Звичайно, відповідати мали по українські, батько був також в контакті з українцями і по інших містах. В той час, свідомі українські інтелігенти – це була каста.

Але, з початком першої світової війни прийшов кінець ідилічній співпраці доктора Солухи з Губернаторами Поділля. Вищим російським урядам широка національна праця Подільської Просвіти, та й ще в прифронтовій зоні, показала підозрілою. Просвіту зачинили, а головного її чинника, доктора Солуху дали під догляд поліції. Пригадую як в ночі в нашій хаті появилися жандарми і робили трус. Звичайно, нічого підозрілого не знайшли. Забрали лиш пару українських книжок виданих в Галичині і між ними Кобзаря, якого по революції нам повернули. Більш рішучих мір російський уряд не відважився прийняти. Занадто доктор Солуха був потрібний для населення. Справу припинили. Здається не обійшлося без високої протекції в Петербурзі, чи не самого графа Ігнатієва,

Але оце починається революція а з нею знов активізується українська справа. Знова відкривається Просвіта, знова в нашій хаті відбуваються сходи свідомих громадян. При співучасті батька, засновується університет. Батько їде до Києва на з'їзд центральної ради. Він повний надій на щасливе майбутнє для української справи. Але не довго ці надії тривали!

Ворожі сили опановують майже цілу Україну а український уряд опиняється в Кам'янці.

Під цю добу батько провадить не так громадську діяльність – бо Україна вже кров'ю записала своє ім'я на сторінках історії – а провадить просто надлюдську діяльність лікаря. Всі шпиталі переповнені раненими, тифозними і хворими на «гішпанку», на яку масово хворіють бувші полонені які вертають до дому. Де брав сили на ту неймовірну працю – не знаю!

Восени 1919-го року українське громадянство гідно відсвяткувало 60-ти річчя і 35-ти літний ювілей лікарської діяльності доктора Солухи. Багато було блискучих промов і привітань, бо тоді Кам'янець був осідком української еліти, але найбільш зворушлива була поява делегації від Оринінських селян. Вони згадали про свого молодого «дохтора» який, тим часом став славнозвістним лікарем. Також зворушив всіх лист – подяка одного пацієнта родину якого батько безкоштовно лікував на протязі багатьох років. А таких було безліч!

Втішений але й сумний був батько на тому святі: «в веселих піснях відчуваються похоронні дзвони» сказав він у своїй промові...

Незабаром ворожі сили опановують цілу Україну, також і Кам'янець Подільський. Арештовують доктора Солуху. Але цілі процесії пацієнтів ходять до урядів просити о його звільнення.

Може не відважуються стратити його, а може все ж «рука ворога не піднялась». За якийсь час його звільняють.

Знов береться за тифозних котрими Кам'янець був завалений. На цей раз плямистий тиф не пощадив і його. 13-го Січня 1922-го року він підлягає хворобі. Марні зусилля всіх лікарів які безнастанно вартують при його ліжку щоб захоронити йому життя. Як вояк на фронті так і лікар знаходить почесну смерть на епідемії. 31-го січня в ранніх годинах не стало нашого батька, не стало не замінимого лікаря для всього Кам'янецького населення, а Поділля втратило свого великого сина – доктора Солуху.

Хоч це була сувора зима і страшні політичні часи, все місто прийняло участь у похоронах. Вулиця за вулицею прилучалося населення до сумної процесії, бо ж доктор Солуха був маєт-

ком не тільки українців, він був маєтком цілого Поділля без різниці віри чи національності. Він належав своїм пацієнта. Він був їхній!

Тепер, на закінчення хочу сказати кілька слів про батька як лікаря. Ця сторінка найменш відома українському громадянству. Фактично, я сама не дуже багато знала про нього як лікаря аж поки один професор на Празькій клініці де я працювала не відкрив мені очі. Коли він випадково довідався від мене що мій батько вже в 15-тому році застосовував лікування туберкульозу пневматороксом то спочатку не повірив, а потім звернувся до своїх асистентів і сказав: «Це було можливе лише в колишній Росії».

Отже, в колишній Росії, а саме на українському Поділлі існував на той час модерний лікар великого масштабу, і той лікар був доктор Солуха. Він мав свій власний спосіб лікування плямистого тифу що давало мінімум смертності. Він мав свій власний спосіб лікування багатьох хороб але найбільш модерне і сміливе на той час лікування він застосовував до туберкульозу.

Туберкульоза або сухоти того часу на Україні рахувалася дуже поважною хворобою. Не був ще вироблений частинний імунітет як це було в середній Європі. Хвороба часто набувала смертельну «флюоридну» форму, так звану «Т.Б.Ц.–Галльопанс». І от, доктор Солуха, може один з перших бувшої Росії лікарів починає застосовувати пневмоторакс в лікуванні туберкульозі. Лікування це винайшли в Італії безпосередньо перед першою світовою війною, а вже в роках 15-тих батько застосовує це лікування повним темпом. У нас в хаті, в ординації появляється машина для пневмоторакса а в шпиталі він відкриває цілий павільон де провадить лікування для тяжко хворих. Вислідки були потрясаючі! – по цій Губернії розповсюджується з звістка що доктор Солуха рятує від сухот. З околичних сіл ближчих і дальших і навіть із сусідньої Австрії і Румунії з'їжджаються сухітники лікуватися у славнозвісного лікаря. Часто пацієнти котрі перепробували всякі Закопани і Давоси виліковувалися від тяжкої форми туберкульозу в себе вдома.

Медична молодь, молоді лікарі і студенти з'їжджаються до Кам'янця щоби хоч трохи набратися мудрости від доктора Солухи, Він радо засв'ячує їх до таємниць медицини і своїх методів лікування.

Нажаль, після смерти батька ніхто з лікарів не зміг продовжувати його праці. Пневмотораксний відділ в шпиталі прийшлося ліквідувати, а до нас до хати ще довго приїздили підводи з тяжко хворими навіть знаючи про те що доктор Солуха помер. «Ми чули що у Доктора є син, то най вийде і подивиться». Яка віра в надприродні сили лікаря які мали б передатися нащадкам!

Крім великих знань і дуже модерного і сміливого підходу до медицини, була у мого батька властивість якої не можна здобути ніякою наукою: це була якась надзвичайна інтуїція і особливий психічний вплив на пацієнта. Те що французи називають.

Працював він з раня до пізної ночі не знаючи ні свят ні відпусток. На жаль, ми діти дуже мало бачили нашого батька але все ж любляче батьківське око слідувало за нашою освітою особливо за нашим національним вихованням. «Бережіть свою мову» писав він нам коли в силу обставин ми опинилися були в російським губерніях.

У приватному житті був надзвичайно скромним. Не зносив найменших проявів люксусу. Бідних лікував безкоштовно але за те заможні готові і були озолотити його. Тому і можливі були ті королівські дари на просвіту!

Сумно мені було довідатися що могила доктора Солухи не існує, а може і ціле кладовище вже зникло. Але втішно було мені дізнатися що не так давно приїздив до Кам'янця якийсь науковець зібрати матеріали щоби написати розвідку «про не заслужено забутого» (як він сказав) «діяча культури і охорони людського здоров'я, лікаря і громадського діяча Солуху». Отже по 50-ти роках ще згадують і пишуть розвідки.

А згадка – легенда в серцях Подолян не вмирала ніколи.

Легенда про доктора Солуху.

Список використаних джерел:

1. Трембіцький А. М. Тетяна Солуха про батька / А. М. Трембіцький, А. А. Трембіцький // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної наук.-краєзнавчої конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.] – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 153-161.
2. Лозовий В. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» / В. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський: Кам-Под. міське тов-во «Просвіта»; істор.-культурол Поділ, брат-во, 1996. – С. 63-69.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф.Р-3333, оп. 1, спр. 33, арк. 82.
4. Урочисте відзначення 900-ліття Кам'янця-Подільського // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 220. – 27 листопада. – С. 3.
5. ДАХМО. Ф.Р-582, оп. 2, спр. 23, арк. 214.
6. ДАХМО. Ф.Р-582, оп. 2, спр. 128, арк. 49.
7. Tetajna Prychodlo-Solucha. Лікар Кость Г. Солуха. Спомин про батька. Машинопис. Копія. – 8 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
8. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884-1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Рукопис. Копія – 23 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
9. 900-ліття Кам'янця-Подільського // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 208. – 13 листопада. – С. 3.
10. Святування 900-ліття Кам'янця-Подільського у Філядельфії // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 209. – 14 листопада. – С. 3.
11. Prykhodko Yevhen [Pryhod'ko, Jevhen] // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto-Buffalo-London : University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – Ph-Sr. – S. 260.
12. Повідомлення про смерть Євгена Кіндратовича Приходька. Printes in Italy. Копія. – 1 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
13. Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі. (1905-1917). (Пам'ять д-ра К. Г. Солухи) / Володимир Герасименко // За сто літ.: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. / За ред. М. Грушевського. Кн. 5. – Х.-К., 1930. – С. 305-313.
14. Завальнюк О. М. Солуха Кость Григорович / О. М. Завальнюк // Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – С. 116-124.
15. З приводу ювілею К. Г. Солухи // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 31. – 18 вересня. – С. 4.
16. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з «Нашої культури» / Віктор Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.
17. До ювілею К. Г. Солухи // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 20. – 3 вересня. – С. 4.
18. До ювілею л. Солухи. // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 27. – 13 вересня. – С. 4.
19. Світлій пам'яті лікаря К. Г. Солухи. Некролог // Червона правда (Кам'янець-Подільський). – 1922. – Ч. 27. – 2 лютого. – С. 2.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

ЛІТОПИС ЦЕРКВИ СЕЛА ЯКИМІВЦІ ЗАСЛАВСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

1892 года

Ноября 14 дня

Летопись о церкви села Якимовцы
Волинской Губернии Заславского уезда

Отдѣль 1. Приходъ

Село Якимовцы второго округа Заславского уезда Волинской Губернии остоить отъ губернскаго города Житомира въ 160 верстѣ, а отъ села Лашекъ гдѣ жительствоуетъ мѣстный Благочинный въ 20 верстахъ. Ближайшія къ нему суть слѣдующія села: Антонины, Параскевской церкви въ 4 верстахъ, малые Пузырки, — Михайловской въ 3 верстахъ, Рублянки Михайловской, и Закреничье Свято Троицкой церкви въ 4, верстахъ.

Отсоить село отъ ближайшей поштовотелеграфной станции села Антонинънарастающіи 4хъ верстѣ. Село Якимовцы здавна находилоя во владеніи католика князя Сангушки. Въ настоящее время принадлежитъ католику русскому подданному камерг-юнкеру Императорскаго двора нынѣ царствующаго Императора Александра III, графу Юсифу Потоцкому. Село расположено на двухъ равнинахъ раздѣленныхъ въ центри села продолгочерезъ который протекаетъ небольшой ручей, берушій свое начало изъ ключейвсеносе «Рудки»; ручей этотъ съ южной стороны села образуетъ небольшой прудъ, при которомъ лѣтъ 30 назадъ находилась мельница отъ которой теперъ остался одинъ шлюзъ. Мѣстные жители берутъ воду изъ колодцевъ числомъ пяти, дающимъ воду не вполне пригодную для пищи и питья. Замечательныхъ гор, овраговъ, долинъ, яровъ, байраковъ, болотъ, луговъ, лесовъ въ Якимовцахъ много. Грунтовая дорожка удобна и пролегаютъ мѣстами на небольшомъ горамъ. Почва черноземна. Климатъ благопріятный. Къ Якимовцамъ издревле

принадлежитъ деревня Триски на расстоянии $\frac{1}{2}$ версти, съ народонаселениемъ жителей католиковъ за исключениемъ одного семейства православныхъ, и одного евреевъ. Триски, принадлежащи тому же графу Юсифу Потоцкому, расположены въ видѣ трапеции съ народонаселениемъ до 700 душъ. В селѣ Якимовцахъ 140 дворовъ жителей до 800 душъ мужчинъ и женщинъ. Приходъ села Якимовецъ граничитъ с востока селомъ Антонины, с запада селомъ малые Пузырки, с юга селомъ Гриценки, с севера Рублянкой. Село Якимовцы носитъ свое названіе съ древнихъ временъ. Есть преданіе, что во время нашествія татар Якимовцы носили теперешнее свое названіе и небыли разорены татарами. Относительно Трисокъ никакихъ данныхъ не имеемся. Достопримечательностей въ Якимовцахъ и его окрестностяхъ нетъ.

Якимовецкое кладовище основано съ постановлениемъ прихода, но когда не известно; разстояніемъ отъ церкви на сажень около двухъ сотъ; шириной сто с лишнимъ сажень, длиной 60 саж., ограждено съ трехъ сторонъ частоколомъ, а съ восточной землянымъ валомъ; на немъ есть построенный въ настоящемъ году на средства прихожанъ молитвенный домъ, на мѣсто прежняго деревянаго, длиной 10 локтей, шириной $8\frac{1}{2}$ и высотой $5\frac{1}{6}$, крытый железомъ, окрашеннымъ олеяной зеленой краской съ куполомъ а крыльцемъ, стоящей 500 с лишнимъ рублемъ. Особенныхъ памятниковъ на кладбище нетъ за исключениемъ каменной плиты бывшаго настоятеля Якимовецкаго священника о. Іоанна Скоропацкаго; надпись на немъ отъ ветхости изгладилася.

Отдѣлъ II. Приходскій храмъ.

Якимовецкая Свято Николаевская церковь находится в центре села на расстоянии от дома Священника 70 шагов, – дома Псаломщика 20 шагов питейного дома 700 сажень и некоторым крестьян 10 саж.

Построена церковь в 1748 году тщанием прихожан, зданием деревяна, в настоящее время весьма ветхая. При ней еще более ветхая крытая тесом колокольня. Престол в церкви один, во имя Святителя Николая. В 1886 году, при приходском священнике Константине Опатовиче, на сложенныя Якимовецкими прихожанами 70 рублей окрашено олейно железная криша Якимовецкой церкви, и передана священнику Якимовецкая школа, бывшая раньше сельской. Год 1886 как по благодворению воздуха, урожаю, малой смертности и деятельности народа в пользу интересов церкви был благоприятный. В 1887 году на сложенная деньги Якимовецких прихожан в количестве 60 рублей, при содействии тоже Священника, олейно были окрашены на белый фон наружные стены Якимовецкого храма и исправлены кресты верхних куполов церкви. Тогда же сданы церковная вновь возведенные причтовые постройки. Как по урожаю так и по доходам церковей год этот был благоприятный. 1888 год по малому урожаю и доходам церкви не вполне благоприятный. В 1880 и (1890) году зима была жестокая, лето сухое и не урожайное, ни чем особенным в Якимовецком приходе не знаменательное, за исключением починки Якимовецкими прихожанами церковной ограды стоимостью в 30 рублей; доходы церкви за эти года посредственны. 1891 год для Якимовец благоприятный: дожди благовременны, травы много, урожай хороший, смертности мало, доходы церкви увеличены; в сем году внесено прихожанами в церковь, кроме сеих прочих взносов, восемьдесят рублей на постройку молитвенного дома на Якимовецком кладбище; куплен и вывезен, при содействии того же священника, не зависимо от сих денег, камень, свезено для криши дома дерево, условлены мастеровые и положена надежда наступающей весной приступить к работе на что и выхлопотано разрешение от Епархиального Начальства, сее настоящее время храм села Якимовец представляет собой деревяное обш-

леванное досками здание, имеющее в высоте 30 локтей, ширину пятнадцать локтей, длину ее притвором 26 локтей. Он построен равносронним продоговатым крестом, двух этажный. Длинной от горяного места до выходной двери десять аршин, шириной пять аршин, высотой 16 аршин. Кладка стен сплошна с деревянымисваями. Кровля церкви дуговая, железная с тремя главами на фонарях. Кресты на главах железные. Дверей в храме три, одна растворяется и две одиночных в притворе, отворяется внутрь храма. На внутренних стенах церкви местами полосы, зеленой, синей и розовой краски. Колокольня одноэтажная, стоит особо, когда и кем построена не известно. На ней пять колоколов, один синий большой 10 пудов весу, без всяких надписей и изображений; кем приобретены не известно, Кругом церкви досчатая ограда. Внутри церкви крестообразный, алтарь отделяется от храма иконостасом, состоять из одного алтаря и храма. Среди церкви ни столбов ни сидений нет. Пол в церкви деревянный, сосновый, Престол в алтаре один, обращенный на восток деревянный; святой антиминс на нем шелковый, материи голубаго цвета освященный Архиепископом Паллади-ем 1888 года. Окна над престолом нет. Горное место открыто. Жертвенник устроен открыто, без ступеней. Иконостас ветхий, устройства стараго, отделенным колонами, вверху и внизу резными, по местам золоченный, на зеленом поле в резьбе есть карнизы, гроздь, листья. Иконостас дерева сосны, состоит из пяти ярусов. В царския врата прямыя.

Иконы в иконостасе: а) в царских вратах.

Вверху на правой стороне икона: Деве Марии, вверху на левой Ангела благовествующего: внизу на правой стороне: Двух Евангелистов, внизу на левой двух других Евангелистов. б) В нижнем ставне или ярусе иконостаса на правой стороне икона Спасителя в позолоченной ризе длиной на четверть локтя, шириной локоть. На левой стороне икона Божьей Матери в позолоченной такой же ризе настенная. На правой южной стороне за настенной иконой Спасителя, икона Св. Николая. На южной двери Св. Арон. На левой стороне за настенной иконой Божией Матери, – на северной двери Св. Мелхисидек.

в). Пьедестал.

На правой стороне. Василия Великого и казнь трех отроков. На левой стороне – Иоанна Златоуста и бегство Иосифа с младенцем Иисусом Материей его в Египет.

г). во второй ставне:

В середине икона Тайной вечери. На правой стороне: шести праздников в диске. На левой – шести других праздников в диске.

д). третьей ставне:

По середине: Икона Спасителя в золоченой и серебрянной ризе: длиной полтора локтя шириной – один локоть, по сторонам ея икона Двенадцати апостолов, длиной полтора локтя, шириной локоть.

е). четвертой ставне:

По середине икона Божией Матери в диске в резных рамах; по сторонам с правой – шести праздников в диске в резных рамах; и левой шести других праздников в диске в резных рамах.

ж) вверху:

В пятом ярусе крест шириной полтора локтя с рельефным изображением

Вновь приобретенны:

Икона Александра Невского писанная на холсте маслянными красками, в золоченных рамах, длиной три локтя – шириной два, наверху резьба с крестом. Куплена крестьянами села Якимовец в память коронования и священнаго Миропомазания их императорских Величеств, благочестиваго Государя Императора Александра III и супруги Его благочестивейшей Государыни Императрицы Марии Федоровны. Другая икона святого Владимира, писанная маслянными красками 1½ локтя длины и ширины, приобретенная на средства Якимовецких крестьянских в память 200 летия крещения Руси.

Иконы в Алтере:

Запрестольный крест жестянный. Запрестольная икона Спасителя на восточной стороне, длиной два локтя шириной один локоть с четвертью, писанная на холсте маслянными красками, в позолоченных рамах.

Иконы на алтарных стенах: на правой стороне икона св. Троицы, длиной полтора локтя, шириной локоть с четверти, писанная на холсте маслянными красками, в позолоченных рамах.

Над царскими Вратами: икона Усекновения главы Святаго Юнна Крестителя в диске, писанная на дереве маслянными красками.

Горное место в открытом виде, расписано красками. Иконостасы и иконы в прочих местах храма:

За правым клиросом: Плащаница в деревянном ящике под стеклом, деланная на полубархате с изображением Спасителя, лежащего во гробе, - и кругом Его надписи состоящие из букв деланных золотосеребрянной тканью; у главы Спасителя четыре буквы такой же работы, по углам ея четыре кисти, длиной плащаница два с половиной локтя, шириной два локтя.

в) За левым клиросом:

На левой стороне: икона явления Божией Матери в Влахернском храме на холсте, писанная маслянными красками, длиной два локтя, шириной один с четверть локтя.

г). Иконы и иконостасы в трапезе и притворе:

С правой стороны икона Второго пришествия Христа, писанная маслянными красками, без всякой надписи старинной живописи с изображением по одной стороне рая; другой – ада с неугасаемым огнем и находящимся в нем грешниками, а также злыми духами, (которые теперь, замазаны), длиной три с половиной локтя и шириной полтора локтя.

Церковная утварь.

Утварью Якимовецкая церковь снабжена не вполне достаточно. Потировь в ней три; два серебрянных позолоченных, без изображений, третий никелевый с единственными изображениями Евангелистов без надписей. Дискос один медный позолоченный. Дискос один медный позолоченный. Ковчег Святых Даров один, никелевый. Кадил жестяных два подсвечников напристольных два по три свечи каждый, также и новые вышиной $\frac{3}{4}$ локтя весом каждый по пяти фунтов, и три – медных Лампад жестяных две. Паникадил ветхое жестяное одно о семи свечах в один ярус; брачных Венцов жестяных две пары. Купель жестяная одна; печать церковная одна. Все это приобретено на церковные суммы.

Облачения престолов и жертвенников, аналогия.

- а) Облачения Престола.
Срачица ветхая ситцевая с желтыми ситцевыми подкладками.
Покров три пари, парчевыя с желтыми подкладками
- б) Облачения жертвенников:
Облачение жертвенника парчевое с цветами.
- в) Облачения на аналои.
Облачение аналоев ситцевыя.
Воздухи и покровцы.
Воздухов три пари, парчевыеукрашенная цветами бумажных нитей, с крестами по средине и обшивками из желтаго галуна.
Завесы к царским вратам.
Катапетасмабумажнаякраснаго цвета с простыми нитяными шнурками, длиной три локтя и 1 ½ локтя шириной
Облачения священническия.
- а) Ризе три пари. Две з парчевыя и одна из них бумажная, с ситцевым желтыми подкладками.
- б). Подризников три пари, бумажной материи.
- в). Эпитрахилей, поясов, поручей по три пари парчевыя, изукрашенныя бумажными цветаме с желтыми ситцевыми подкладками.
Церковная библиотека.
- а). Псалтырь типографии Киевопечерской Лавры, печатанный 1873 года, переплетом кожаный.
- б). Апостол типографии почаяевской Лавры, печатанный 1867 года, в кожаном переплете.
- в).Евангелие влистов бумаги двести пятьдесят три с двумя злащеннымикришками, на ножках, весом 20 фунтов с изображениями на лицевой стороне, по углам четырех Евангелистов и посредине воскресения Христа, деланными из финифти, и на задней стороне такими же изображениями вытиснутыми из того же накладнаго серебра. Печатано в 1868 году, величиной в лист бумаги.
- г). Следованная Псалтырь, типографии почаяевския Лавры, печатанная 1864 года, длиной ½ локтя, шириной ¼ локтя.
- д).Минеи месячных 12 типографии почаяевской, печатанные 1863 года.
- е). Триодъ цветная типографии московской синодальной, печатанная 1863 года.
- ж). Триодъ постная типографии московской синодальной, печатанная 1858 года.
- з). Октоих два, каждый на четыре гласа типографии Московской Синодальной, печатанные 1863 года в кожаннах переплети.
- и). Службник типографии почаяевской Московской Синодальной, печатанный 1817 года.
- е). Требник малый, типографии московской синодальной печатанный 1826 года.
- к). Книга акафистов типографии почаяевской Лавры печатанная 1874 года.
Догматических, полемиических, собеседовательных, синодальных и других каких либо книг при Якимовецкой церкви не имеется.
- Архив церковный.
В церковном архиве: прицерковной земли три, Акт о сдачи причтовых построек при нем и опись и описьпостроек. Протоколы и рапорты о захвати церковнойземли, проект об обезпечении православного духовенства, акт о возведениипричтовыхпостроек 1872 года. Приговор Якимовецкагосельскаго сбора, о сборе на постройку Якимовецкой новой церкви. Акт уезднаго землемера о составлении планов по поводу захваченной земли. Книжка, выданная Заславской Сберегательной кассы, о внесении количества денег на постройку в Якимовцах новой церкви. Копия приговора о сдаче Якимовецкого сельского училища в ведене духовенства. Акт о разделении земли между причтом.
- а). Сборник слов.
Полное собрание поучений протоерея Родиона Путятина за 1874 год, в бумажном переплете.
- б). Устав Духовных Консисторий за 1883 год в 200 страниц без переплета.
- в). Странник с 1862 года по 1874 без переплета.
Метрические записи.
Копии метрических книг с 1799 года по 1817 и 1832 года по настоящей 1892 й год.
Исповедныядуховныярозписи с 1814 года по 1892 год.
Обыскныя книги, брачные обыски за 1884 год по настоящий. Клировые ведомости с 1871 года по настоящий 1892 год. Приходорасходные

книги, данные 1884 года за шнуром и печатью Волынской Духовной Консистории.

Недвижимое церковное имущество.

Земли при Якимовецкой Св. Николаевской церкви пахотной в трех сменах тридцать две десятины 2112 саж., сенокосной четыре десятины 2073 саж. В настоящее время часть сенокосной земли с северозападной стороны некоторыми Якимовецкими прихожанами захвачена и межевая так нарушена.

В 1888 году Якимовецкая церковь была посещена Его Преосвященством Преосвященнейшим Александром Епископом Острожским, обратившим особенное внимание на изучении молитв детьми и взрослыми, хвалившим чистоту, хотя ветхаго, но опрятного Якимовецкого храма. Владыка был встречен многим духовенством, собравшимся в Якимовцы для представления отчетности, местным старшиной поднесшим Владыке хлеб соль, прихожанами и речью местного Священника К.О., в которой высказывалась великая радость народа за посещение их Владыкой, в особенности потому, что уже много времени прошло с тех пор как Якимовцы удостоивались подобного посещения милостивых своих архипастеров и отцев. Владыка остался доволен пением и ответами детей Якимовецкой церковноприходской школы; наградил многих из них крестиками и книжками, посетил дом Священника, где давали разные советы духовенству и с радости отправился в дальнейший путь.

Отдел III. Причт церковный.

Причт Якимовецкой церкви издавна состоял из Священника и псаломщика. В 1820 году к Якимовцам была приписана еще Малогузырковская Св. Михайловская церковь.

Вначале основания прихода Священником состоял Кирилл Косьма Малышевский, потом Стефан Лапинский, за ним зять его Иоанн Скоропацкий, затем сын С. Лапынского Елизар Лапинский. (снявший с себя сан священника за ним Феофан Лысаковский до 1884 года. Содержания от казны Священнику 300 рублей и псаломщику 80 рублей. Причт издавна помещался в церковных домах. Жительством священник пользовался: отец духовный, батюшка. Назначение Священника прежние времена зависило в этой местности от помещика. В настоящее время священнослужителем состоит

священник Константин Опатович, окончивший курсы в Волынской Духовной Семинарии и рукоположенный к Якимовецкой церкви Выскопреосвященнейшим Тихоном Архиепископом Волынским и Житомерским 22 Января 1884 года. Под судом и следствием никогда не был. Награды никакой не имеет.

Псаломщиком состоит диакон Михаил Корнеевич. Обучался в среднем Кременецком Духовном училище и по увольнении из него, окончивший курс учения в причетнической школе. Определен 1861 года Высокопреосвященнейшим Антонием дьяком в село Устечко Кременецкого уезда, а 1871 года переведен по прошении в село Якимовцы Заславского уезда. Из выше поименованного количества земли при Якимовецкой церкви три части этой находится в пользовании Священника, – четвертая в пользовании причетника. Земля от 1 церкви отстоит на расстоянии и двух верст. Доброоходные пожертвования от крестьян за крестины, молебень, панихиду, водоосвящение – на причт 20 коп. за похороны и брак от 80 к. до одного рубля.

Отдел IV. Прихожане.

С каких лет образовался приход не известно. Церковно приходская школа, бывшая прежде сельской образовалась в половине нынешнего столетия. Особых грандиозных явлений природы за исключением наводнения, бывшего в 1860 году и затопившего несколько крестьянских домов от сенокоса «Рудки поповой», в Якимовцах не было.

Нравственность прихожан.

1). Нравственность прихожан прежних времен была лучше чем теперь. Это объясняется тем, что народ в прежние времена, будучи под крепостным правом не имел времени так предаваться пьянству как в настоящее время; от которого часто происходит нарушение супружеской верности, холодность к церкви и ее обрядам, конокрадство и другие пороки. Притом, по приданию, – тех которые ежегодно не были у исповеди и Св. Причастия, были безнравственны, не ходили в церковь, наказывали плетью и заковывали при церкви в куну, т.е. железо, что наводило на крестьян большой страх и удерживало их от дальнейших пороков.

Внешний быт прихожан.

2). Внешний быт прихожан прежний. Избы крестьян по причине безлесья глинобитные, обращены выходами на улицу. Из икон больше встречаются в крестьянских домах иконы: Спасителя, Богородицы, Георгия победоносца и Св. Николая.

Жители Якимовецкие чуть только пришли к сознанию разводить сады. Отличительная одежда их, сапоги кафтаны, тулопы шапки.

Экономический быт прихожан.

Все Якимовецкие крестьяне, большею частью хлебопашцы, есть несколько сапожников и столяров. Виды хлеба, рожь, пшеница, ячмень, гречиха, овес, просо; из них больше дасть прибыли, рожь и овес. Заработками крестьяне занимаются: обработкой бураков на полях Графа ЮсифаПотоцкого.

Мельниц в приходе пять ветрянных и одна водяная. Водяная Помещика Потоцкого, две ветряных – крестьян, три евреев села Якимовец.

О социально городическом быте прихожан.

Земля по смерти родителей разделяется поровну между всеми сыновьями. Большим преимуществом в семье пользуются рабочие члены семьи и даже отец не работник семьей пренебрегается. Мирскому сходу все крестьяне предают большое значение; в нем участвуют только мудрейшие из крестьян – мужчины; все постановления сходу признаются святыми.

Женщины по общему мнению не должны участвовать на сходе, их дело бабье. Сельским властям не предают особенного значения и выбор их зависит больше от могорича, вследствие чего большей части избираются а эту должность, богатые.

б).Религиозный быт прихожан.

Всех прихожан православных в приходе 789 душ обоого пола и евреев душ 30. Благодаря частому сближению крестьян с евреями и частому посещению крестьянами кабака, многие из крестьян не аккуратно посещают храм Божий. Некоторые из старых крестьян исповедаются и приобщаются по два и три раза в год и постятся по субботам и понидельникам. Из народных праздников сохранился праздник Ивана Купала, празднуемый 24 Июня, в который все крестьяне ничего не работают. Молодежь собирается хороводом и поют песни

языческому Богу. Все они с трудом поддаются частому увещанию оставить этот языческий обычай.

Из церковных праздников в особенности торжественно проводится праздник Св. Пасхи, Новый год, Крещения и храмовый праздник. На второй день Св. Пасхи бывает хождение с хоругвями вокруг храма, чтение евангелии из четырех Евангелистов и елеопомазаниеевеих прихожан села Якимовец. Такое же хождение вокруг храма бывает в храмовой праздник Святителя Николая. Ходить с хоругвями по полям в Якимовцах нет обычая.

Проводы бывают в Фомину субботу, в которую большинство крестьян молится с своим приходским священником, целый день на приходском кладбище. Некоторые дают обеты хождения по святым местам: в м. Почаевеи в те приходыгдеесть благодатные иконы: в село КриворудкуЗаславского уезда, Лашки Подлесцы и ЗападинцыСтарокопстантиновского уезда. Туда жертвуют преимущественно: деньги, а приносят с собой иконы и свечи.

Обычай и обряды.

Пред началом обручения жених посылает к невесте сватов, и если невеста принимает предложение жениха, то вручает сватам платки, после чего и наступает приготовление к свадьбе. Во время самой свадьбы жениха звать паном, – невесту панией, а сваты служат запрелявителямиувеселения. Заслуживают внимания также свадебные обряды и обычаи. Так например, на какую свадьба в доме жениха и невесты собираются родные и начинается приготовление так называемого «коровая». Для сего собирают четырех молодых красивых женщин, которые с припевами готовят тесто для коровая. Предварительно вносят в хату сноп составленный из различных хлебных колосьев, ставить его в красном углу и просят благословения у всех присутствующих с припевами «благослови Боже причиста-жони и отец и маты и вся семья в хате, своему дытятикоровайросчиняты». Или, отчиняй Боже крыници бери матинка водицу и. т. п.

Обряд погребения.

При погребени девицу одевают как невесту, парня, как жениха. Вороновый день на поминки взрослых приносят в церковь колево и

хлебы, а дома устраивают трапезу для нищих и знакомых.

При посещении кладбища кладут над могилами родных три земных поклона, а некоторые с припевами громко оплакивать родных.

При выносе тела из дома гроб с мертвецемударают три раза на каждом пороге в знак прощания почившего с домочадцами. Если умирает хороший, богатый хозяин, то завязывают ворота привыносе тела красным поясом, чтобы с ним не уходило из дому его богатство. А чтобы мертвец не ходил класть под ту лавку где он лежит топор, который лежит в хате до выноса тела покойника из хаты.

Весну встречают с пением: «Весна наша красна що ты нам вынесла, коробочку из веретенцами... Или, весна на чем пришла на сошечи на бороноци...»

Нравственность прихожан.

На нищих народ смотрит как на людей жалких и подаяние для них милостыни считают для себя необходимостью. Из пороков более всего преобладают в приходе: пьянства, воровство, обман и отчасти безнравственность. Число смертей от пьянства за шесть лет – три души; незаконорожденных за тоже время двое.

Умственное развитие прихожан.

Умными в приходе считают тех кто умеет хорошо читать. Но грамотность признают делом второстепенным; всех грамотных в приходе на 700 душ с лишним – тридцать душ. Из книг особенно распространены: молитвословы, псалтырь, календары, сонники.

На землетрясение, и затмение народ смотреть на них как на предвестника скорого окончания мира, на появление комет, как на предвестника несчастья.

Медицина в народе плохо развита.

Эпидемические болезни: холера, чума и др. признаются появлением нечистого духа. При сем служат у них своеобразные названия болезней: лихорадка называется пропасницей, чесотка – короста и т. под. Медицинские приемы употребляются самые простые (пьявки, горшки, припарки и т. п.)

Отдел V. Церковноприходские школы.

В Якимовецком приходе школа существует с 1862 года, открыта в 1872 году и была прежде сельской, а передана в духовное ведомство в 1886 году. Учреждена школа, бывшим Священником Феофилом Лысаковским; передана Антонинским Волостным правлением с согласия местных прихожан. На содержание школы назначено 100 рублей, именно: учителям отпускается 120 рублей, сторожу церковноприходской школы 10 десятка рублей. Число учеников в школе бывает 17, 12, 20, 27 и тридцать, а в настоящем 1892 году двадцать семь. Всех грамотных в приходе старых и молодых до тридцати.

Обучаются дети в школе от семи до двенадцати и пятнадцати лет возраста и по окончании Якимовецкой одноклассной школы поступают в Новосельскую двух классовую Заславского уезда 2 го Благочиннического округа.

Обучением детей занимается в должности псаломщика деакон Михаил Корневич, и преподаванием закона Божиго приходский священник Константин Опатович.

В числе приходских в школу есть и девочки, но вообще процент грамотных женского пола весьма малый так как прихожане не вполне сознают пользу обучения не только девиц, но и мальчиков.

ПРЕМІЇ ТА НАГОРОДИ

ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ П. КЛИМЕНКА В ГАЛУЗІ АРХІВОЗНАВСТВА, ІСТОРІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ЄСЮНІН СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

В Державному архіві Хмельницької області третій рік поспіль за визначні досягнення в галузі архівознавства, історії та джерелознавства вручається премія одного з організаторів архівної справи на Поділлі періоду УНР – Пилипа Васильовича Клименка (1887-1955).

Премія присуджується один раз на рік, особі або особам, які зробили вагомий внесок у дослідження архівознавства, історії та джерелознавства Поділля. Вона вручається до Дня працівників архівних установ (24 грудня). Особі (колективу), якій присуджена премія, виплачується грошова винагорода в розмірі однієї тисячі гривень, а також вручається диплом лауреата та нагрудний знак.

Розглянувши кандидатури, рада в грудні 2017 році одногосно вирішила присудити першу премію відомому на Поділлі досліднику Єсюніну Сергію Миколайовичу.

Єсюнін Сергій Миколайович – заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук, історик, краєзнавець, музеєзнавець, журналіст, дослідник історії міста Хмельницького та Поділля, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, член Всеукраїнського геральдичного товариства, член Подільського осередку Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України.

Сергій Миколайович активно займається науково-просвітницькою роботою. Ним за період з 1999 до кінця 2017 рр. опублікував понад 900 науково-популярних та просвітницьких статей з історії краю та м. Хмельницького у періодичних виданнях міста, області, України, зокрема у хмельницьких газетах «Подільські вісті», «Проскурів», «Поділля», «Є», «Моя газета», «Місто», «Сімейна газета», у львівських «Експрес» та «Історія+», у київських «Вести. Версії. События», «Голос України» та ін.

Сергій Миколайович є автором експозицій музеїв: Музей-діорама «Пилявська битва» (сmt. Стара Синява); Музей банківської справи Промінвестбанку (м. Хмельницький); Музей історії Красилівського району (м. Красилів); Музей Південно-Західної залізниці та Б.Олійника (м. Деражня); Музей історії податкової служби

(м. Хмельницький); Музей історія Деражнянського району (м. Деражня); Музей історії села (с. Копачівка Деражнянського району); Музей історії локомотивного депо Гречани (м. Хмельницький); Славутський історичний музей (м. Славута).

Науковець бере активну участь у пошуково-дослідницькій роботі та археологічних експедиціях, докладає багато зусиль для поповнення музейних фондів цінними експонатами. У складі різних експедицій досліджував пам'ятки природи державного значення – печери «Атлантиди», історичних пам'яток Віньковецького, Старосинявського, Теофіпольського, Деражнянського, Дунаєвецького та інших районів.

У останні десятиліття Сергій Миколайович є постійним членом консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області, топонімічної комісії Хмельницької міської ради, архітектурно-містобудівної ради при Департаменті архітектури, містобудування та земельних ресурсів Хмельницької міської ради, науково-методичної ради Державного архіву Хмельницької області, ряду науково-методичних рад музеїв Хмельницької

області. Крім того бере активну участь у роботі Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Українського геральдичного товариства, громадської організації «Поклик віків», громадської організації «Центр стратегічних ініціатив» та ін.

Багатогранна робота на ниві історичного краєзнавства та музеєзнавства гідно оцінена: Сергій Миколайович – лауреат обласної премії ім. Ю.Сіцінського (2000), міської премії ім. Б.Хмельницького (2005), міської премії ім. М.Орловського (2007), регіональної премії «Скарби землі Болохівської» (2008), нагороджений Почесною відзнакою Хмельницького міського голови (2006), орденом Почаївської ікони Пресвятої Богородиці Української Православної Церкви (2012), відзнакою Хмельницької обласної державної адміністрації «75 років Хмельницькій області» (2012), грамотами Міністерства культури і туризму (2003 та 2008 рр.), Хмельницької облдержадміністрації (2009), Хмельницької міської Ради (2006) та інші. У 2009 р. Указом Президента України Єсюнін Сергій Миколайович удостоєний звання Заслужений працівник культури України.

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

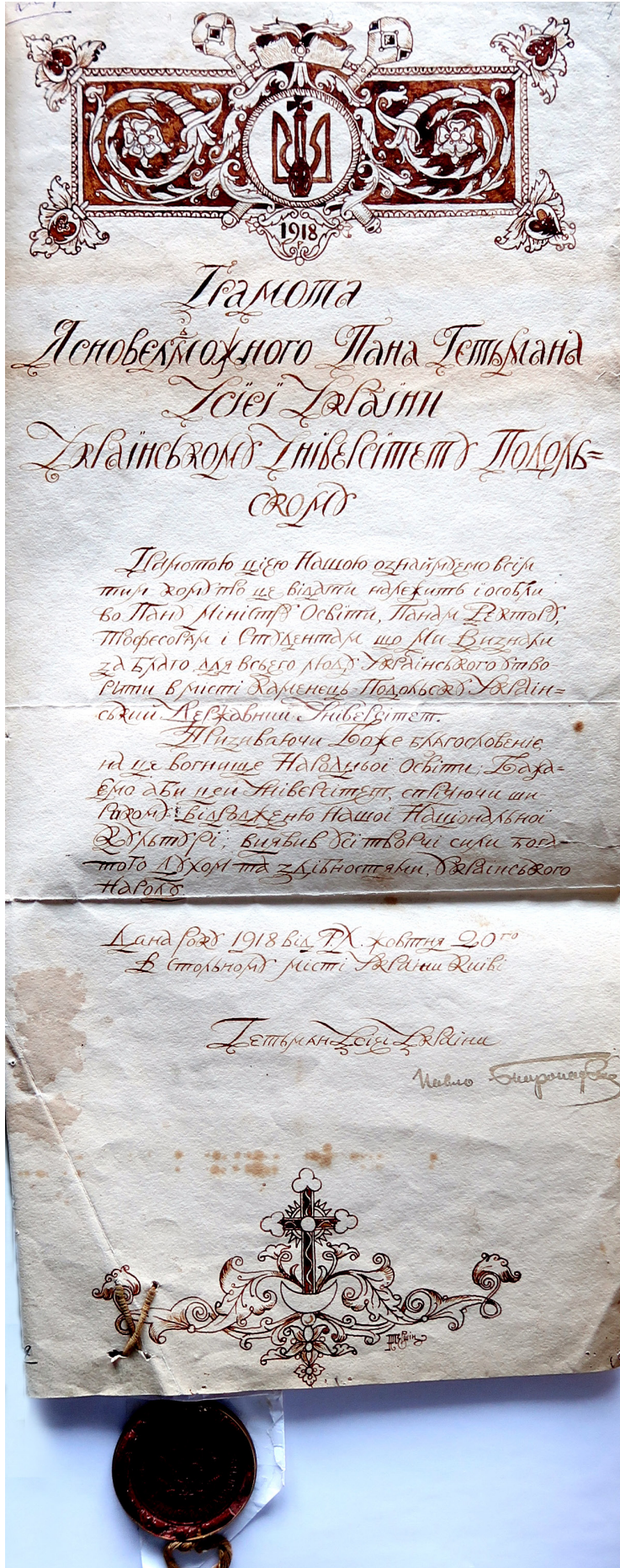
**Грамота
Ясновельможного Пана Гетьмана
Усієї України
Українському Університету
Подільському**

Грамотою цією нашою ознаменуймо всім тим, кому то це належить, і особливо Пану Міністру Освіти, Панам Ректору, Професорам і Студентам, що ми визнали за благо для всього люду українського утворити в місті Кам'янці-Подільському Український Державний Університет.

Призиваючи Боже благословеніє на це огнище Народньої Освіти, бажаємо, аби цей Університет, сприяючи широкому відродженню Нашої Національної Культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями Українського Народу.

Дана Року 1918 від Р.Х. жовтня 20-го в стольному місті України Києві.

*Гетьман Усієї України
Павло Скоропадський*

Грамота
Лаврентія Тетямана
Університету Подольському

Грамотою цією Нашою озгадуємо всім
тим хорід то це відати належить і особли
во Пана Міністра Освіти, Пана Ректора,
Професорам і Студентам що Ми Вишари
зд Благю для всього народу Українського зтво
рити в місті Хоренець Подольській Україн
ській Державній Університет.

Привалючи Боже благословеніє
на цю вогнище Народної Освіти, Божа
емо дби цей Університет, створюючи ши
роком: Вишареню Нашої Народної
Культури; Вишарив дітвори сили ко
того Духом та з дільності як Українського
Народу.

Дана годі 1918 від Дл. жовтня 20го
в Стольноді місті Хорениці Киє

Тетяман Лаврентій
Микола Бирюшук

ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Рага В.С.

ІСТОРІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ - ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ: ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (Поети, письменники, прозаїки, публіцисти)

Фонд особового походження – документи окремої особи, сім'ї, роду, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської діяльності, а також ті, що відклались у їхніх особистих архівах та займають важливе місце серед документів Національного архівного фонду, що зберігаються у Державному архіві Хмельницької області.

Документи передають ставлення особи до історичних подій, відчуття епохи, свідками та учасниками якої були їхні власники, несуть відбиток соціального середовища, періоду історії до якого належав його власник, в якому йому довелося жити і працювати. Офіційний документ не зрівняється із записником людини, його особистими спогадами, світлинами, що фіксують великі і малі події, радісні й сумні дати.

У Державному архіві Хмельницької області поряд з документами підприємств, установ та організацій зберігається понад 80 фондів особового походження видатних, знаних особистостей Хмельниччини, які незавжди поповнюються новими документами при отриманні звань, нагород, дипломів їх власниками або родичами. Серед них: фонди поетів, письменників, художників, скульпторів, диригентів, композиторів, музикознавців, науковців, педагогів, лікарів, журналістів, заслужених працівників культури.

Гортаючи сторінки історії хочеться зупинитися на кожному із 81 фонду особового по-

ходження видатних діячів Хмельниччини, хоча важко одним абзацом тексту визначити вклад в розвиток Подільського регіону та України в цілому. Багатьох із видатних осіб Хмельниччини не має в живих, але про них неможливо розповідати в минулому часі вони живуть в своїх справах, починаннях, наукових чи творчих роботах, картинах, скульптурах, поезії, творах, тощо. Про ці постаті можна розповідати і розповідати.

Поети, письменники, прозаїки, публіцисти Хмельниччини

Баженов Василь Миколайович (фонд Р-6136), учасник війни з фіннами, приєднання Буковини, Другої Світової війни. Залишився проживати в Україні.

В повоєнні роки викладав у зооветеринарному технікумі в селі Новоселиця Старокостянтинівського району. В 1958 році переїжджає з сім'єю до міста Хмельницького, де працював викладачем німецької мови та літератури, займався технічним перекладом.

Член Спілки письменників України, лауреат обласної комсомольської премії „Корчагінець”. Автор збірок повістей та оповідань: „Лесная повесть”, „Одолень-корень”, „Ручеёк моего детства”, „Лесной хирург”, „Голубой олень”, „Хозяин горного озера”. Автор понад 50-ти передач Всесоюзного радіо для дітей та підлітків, сотні публікацій в дитячих газетах та журналах: „Костёр”, „Пионер”, „Юный натуралист”.

У навчально-виховному комплексі № 6 м. Хмельницький діяла кімната-музей Василя Баженова.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, рукописи творів, листи.

Беляєв Володимир Павлович (фонд Р-5600), - улітку 1927 року через хворобу повернувся в Кам'янець-Подільський, де працював у редакції газети „Червоний кордон”, очолював кілька відділів, зокрема театральний. Пізньої осені 1929 року призвали на військову службу. У 1937 році вийшла окремою книжкою повість „Стара фортеця”. За цією повістю молодий письменник написав сценарій однойменного фільму, знятого на Одеській кіностудії режисером Мироном Білинським.

У 1939 році його відрядили до Західної Білорусії, а звідти – до Львова, де письменник працював над сценарієм фільму „Голос Тараса” (1941). Працюючи 15 років у Львові, Беляєв часто відвідував рідний Кам'янець-Подільський, зустрічався з читачами. Найвідоміший твір – трилогію „Стара фортеця” автор написаних у дусі одіозного фальсифікаторства та стереотипів радянської пропаганди памфлетів і документальних повістей, спрямованих проти „українських буржуазних націоналістів”.

Державну премію УРСР ім. Т. Шевченка отримав 1975 році за кіносценарій до художнього фільму „До останньої хвилини”.

В Держархіві області зберігаються автобіографія, грамоти, листівки та листи.

Воньо Мирослав Михайлович (фонд №6405), працює в Хмельницькій обласній філармонії. Автор слів понад 300 пісень, найвідоміші з них: „Чарівна бойківчанка”, „Вінок з барвінку” (муз. О.Сердюка), „Козацькому роду нема переводу” (муз. М. Балеми), „Здравствуй рідне село” (муз. В. Козупиці), „На лезі шаблі наша воля”, „Незбагненна таємниця”, збірок поезій „Більшого дива немає”, „Літаюча квітка” (вірші для дітей), „Сто пісень моїх”, „Вічне світло: християнська поезія”.

Лауреат міської премії ім. Б. Хмельницького та обласної премії ім. Якова Гальчевського. Міністерством культури і мистецтв України нагороджений почесною відзнакою „За багаторічну плідну працю в галузі культури” з врученням диплому та медалі, продовжує свою творчу діяльність та радує прихильників чудовою поезією.

В Держархіві області зберігаються автобіографія, копії свідоцтв, членських квитків, дипломи, грамоти; друковані видання, опубліковані вірші; авторські статті та публікації про поета; програми концертів, афіші; фонозаписи пісень; сімейні фото.

Гірник Павло Миколайович (фонд №6482), працював учителем української мови і літератури в школах Вінницької та Хмельницької областей, завідувачем літературно-драматичної частини Хмельницького театру ляльок. Член Спілки письменників України, Асоціації українських письменників, лауреат **Національної премії України імені Тараса Шевченка**

Вже на початку 80-х років йому пророкували славу поета, яких в Україні - одиниці. Проте, винятковістю свого поетичного дару він особливо не переймався. Суспільні переміни, українська воля, діяльність у громадській організації, в Товаристві української мови, в Народному Русі, де крок за кроком кувалася і здобувалася українська незалежність - ось чим жив у ті роки поет. Власне, він став одним із засновників Українського Народного Руху на Хмельниччині, брав участь у страйкових акціях, мітингах, оголошував голодування на площі, одним із перших у нашому місті розгорнув жовто-блакитний національний стяг.

На початку 90-х років редагував рухівську газету „Пробудження”, з якої згодом виросла газета „Є”. Він просто інакше не міг жити тоді, коли Україні потрібні були його вчинки, його приклад, його позиція.

Автор поетичних збірок „Спрага”, „Пахота”, „Летіли гуси”, „Китайка”, „Калина”, „Се я причинний”, „Вибране”, „Брате мій, вовче”, „По війні”, „Коник на снігу”, „Посвітається”.

За збірку „Посвітається” (2009) отримав Національну премію України імені Тараса Шевченка, збірка заслуговує на глибоке вивчення і всенародне визнання. Лауреат престижних премій: імені А. Малишка за збірку „Летіли гуси”, імені П. Усенка за кращий цикл поезій у журналі „Дніпро”, імені П. Тичини за збірку „Коник на снігу”.

Павло Гірник став істинним продовжувачем традицій Тараса Шевченка, спадкоємцем Шевченкової інтонації, Шевченкового болю і

Шевченкової віри. Твори перекладають на інші мови світу, його люблять і цінують шанувальники високої поезії.

У Держархіві області зберігаються рукописи, сигнальні примірники, дарчі книги, світлини.

Житар Микола Степанович (фонд №6400), після закінчення інституту працював на залізницях Західної України, Білорусії, Молдови, на освоєнні цілинних земель Казахстану. В 1958 році повернувся на Поділля, де працював начальником виробничо-технічного відділу будівельно-монтажного управління №4 Хмельницького облбудтресту.

З юності захоплювався музикою, поезією, театром, підготував та видав збірки поезії, нарисів „Нотатки бібліофіла”, унікальну „Оперну енциклопедію”. Окремим напрямком його діяльності стало збирання афоризмів. Декілька тисяч крилатих висловів увійшли до збірок „Кладезь мудрості” та „Поділля сміється”.

У Держархіві області зберігаються копії особистих документів, рукописи опублікованих та неопублікованих творів, публікації з періодичних видань, записники, друковані видання.

Карась Петро Прокопович (фонд №6469), у 1956 році вступив до Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка на факультет журналістики. В університетській літературній студії імені Василя Чумака діставав творчі хрещення разом з такими студентами, як Василь Симоненко, Борис Олійник, В'ячеслав Чорновіл, Микола Сом, Іван Драч, Микола Сингаївський.

Автор нарисів „Ударна ланка”, документальної повісті „Викликаю вогонь”, поетичних збірок „Озаріння”, „Два крила”, „Червонозем”, „За правом – жить”, „Колиска”, „Соломія”, „Жінка”, „Вибране”, „Кардіограма”, „Соната подільської осені”, „Небо і земля”, „Високе причастя”, „Часу вічний дар”, „Житечка жменю”, „Серце підказало...”, „Сон-трава”, „Ромен цвіте”, „Будьмо гонорові!”, „Мазепа”, „Душа моя”, „Небозводи”, „Свята моя любов”, „Ти - божественна!”, „Ми не ляжемо в курган!”, „Коханівка”, „Уставаймо з колін”, „Спасибі”, „Мамина криниця”, „Як сльоза...”, „Джерела”, „Пам'ять”, „Навіщо?”, „Цирк на дроті”, „Я так живу”, „Просто любов”, „Ясновидець”, „Осені

пожар останній”, „Сердечність”, „Поділля вишневе моє”, „Коні мої, коні...”, роман „Буремний Буг” про діяльність прокурівських підпільників у роки війни.

Більше сорока років виконуються пісні на слова Петра Карася. Музику до них писали Анатолій Горчинський, Володимир Атаман, Микола Балема, Іван Пустовий, Михайло Люшня, Євген і Вадим Гжегожевські.

Заслужений журналіст України, лауреат обласної комсомольської літературної премії „Корчагінець”, літературної премії імені Микити Годованця, Хмельницької міської премії імені Богдана Хмельницького тощо.

У Держархіві області зберігаються рукописи, книги, поетичні збірки, повість, романи, статті у газетах.

Кульбовський Микола Михайлович (фонд №6473), поет, письменник, публіцист, журналіст, диригент, педагог-музикант, композитор, культуролог, скульптор, етнограф, музикознавець — творча палітра багатогранна й колоритна. За роки педагогічної діяльності в Хмельницькому музичному училищі підготував більше сотні спеціалістів, які працюють викладачами дитячих музичних шкіл, в загальноосвітніх школах, керують аматорськими хоровими колективами та ансамблями бандуристів.

Диригентсько-хормейстерська робота спонукала до музично-пісенної творчості, що згодом склалась у збірку „Струни серця”. В його доробку є хорові, ансамблеві (для тріо, квіртетів) твори, соло - співи, романси на власні слова та на вірші інших поетів, зокрема: „Жито” - слова Петра Ребра, „Обеліски” - слова Леоніда Куліша, „Жалі” - слова Лесі Українки, „Виноград” - слова Сергія Пушкіна, „Пам'ятай мене” і „Яблулька” - слова Михайла Гуменицького. Деякі з них включені в книгу В. Крушельницького „Музично-пісенна творчість митців Хмельниччини”.

Особливого злету набуває літературно-публіцистична діяльність М.М. Кульбовського, в якій об'єднується талант журналіста з поетичним словом письменника і історичним оком етнографа. Опублікував понад 400 статей та розвідок в газетах, журналах, книгах, нарисах про творчість митців Хмельниччини, які друкувалися в місцевих та республіканських

засобах масової інформації, в українських та міжнародних журналах „Музика”, „Склянка часу” - Канів, „Рідна школа” - Нью-Йорк. Нариси-портрети видатних подолян вміщені в книгах: „Хмельниччина: роки становлення та поступу”, „Творче Поділля”. Новели „Тополина віхола”, „Фас”, „Дві долі” вміщено у випусках „Антології сучасної новелістики та лірики України”.

Найважливішим серед них є тетралогія „3 подільського кореня”, яку пропагував в однойменних радіопередачах з З. Діденко. Сюди ввійшли нариси про хмельницьких митців Поділля - поетів, композиторів, художників, співаків, режисерів, письменників, диригентів, музикознавців, краєзнавців, балетмейстерів та артистів — справжніх „княгинь і лицарів українського духу”, як називає їх автор в другій книзі.

Автор книг: „Подільська Шевченкіана”, „Голос дерева”, „Зерна”, „Хмельницький кетяг калиновий” та книги для дітей „Пусти Дуньку в Європу”, „Тарасові пригоди”, „Воронець”. Видані історико-краєзнавча книга „Перлина Поділля” та пісенник для дітей „Сестричка Насточка”. Автор історичного роману-колажу „Веремія”.

Микола Кульбовський — визнаний на Поділлі майстер лісової скульптури. Поетичне розуміння природи і оточуючого світу залишає нащадкам його рукотворні вироби з дерева: „Той, що греблю рве”, „Перелесник і русалка”, „Жирафа”, „Нептун”, „Русалка”, „Дон-Кіхот”, „Романс” та інші. Автор понад 150 робіт з кореневищ дерев, наростендів тощо, більшість яких експонувалися на багатьох виставках у містах України, відзначалися дипломами, грамотами.

Член Національної спілки журналістів України та Міжрегіональної спілки письменників України. Володар Золотої медалі української журналістики, лауреат обласної літературної премії імені Т.Г. Шевченка, Хмельницької міської премії імені Богдана Хмельницького, нагороджений численними грамотами і подяками

У Держархіві області зберігаються рукописи, книги, поетичні збірки, методичні рекомендації, статті у газетах, світлини, документи дружини, синів.

Лихогляд Ольга Захарівна (фонд №6474), за фахом - зв'язківець, за покликом душі - поетеса. Перше широке оприлюднення поезії відбулося в ефірі українського республіканського радіо (1992), коли у популярній програмі „Від суботи до суботи” заслужений артист України Анатолій Литвинов на всю Україну прочитав гумореску Ольги Захарівни „Чому плачуть багаті”, присвячену ювілейній даті відомого поета-гумориста Павла Глазового.

У 1993 році видано перший колективний альманах „Творче Поділля”, де у розділі „Наші гості” було надруковано вірш „Пісня сойки. У співпраці з місцевими митцями В. Атаманом, М. Люшняю, І. Пустовим, О. Толстиковою створила низку пісень, серед яких „Хмельничанки” та „Гімн зв'язківців”.

У 1997 році вийшла перша збірка „Весела вертушка” і це було перше кольорове видання для дітей, згодом видала „Киця-витівниця”, „Новорічне коло”. В її доробку є пісні для дітей (вірші та мелодії), хоча вона не має музичної освіти. А такі пісні, як „Бібліотека”, „Книга-іменинниця”, „День знань”, „Алло”, „Корівка”, „Вирушаю в турпохід”, „Батьківщино моя” - це саме той пісенний матеріал, якого так не вистачає нашим школярам та дошкільнятам.

Творчий тандем Ольга Лихогляд - Михайло Люшня подарували хмельничанам такі пісні, як „Збігло літо”, „Маестро, біс”, „Срібна заздрість”, „Сину-ясеночку”, „Чумацьке кохання”, „Христос Воскрес” та інші.

Порушивши усталений імідж дитячої поетеси, Ольга Лихогляд видала збірку поетичної лірики для дорослих: „Люблю, молюсь, і плачу, і сміюся” та два вінки сонетів: „Одвічна філософія любові”, „Пробудження весни”. Ці видання розраховані на широке коло читачів, особливо молоді, бо тут оспівується вічна тема любові, як особистісного, так і планетарного виміру.

У Держархіві області зберігаються дипломи, посвідчення, почесні грамоти, книги, поетичні збірки, вірші у газетах, світлини.

Магера Микола Никанорович (фонд Р-6470), нагороджений в серпні 1944 році орденом Слави III ступеня. Після демобілізації навчався на факультеті філології Київського університету ім. Т. Шевченка. Працював позаштатним кореспондентом Київського облас-

ного радіо, коректором і літературним редактором видавництва Академії наук Української РСР, викладачем української мови та літератури Хмельницького педагогічного училища.

Окремими виданнями вийшли книги: „Мати”, „Журавка”, „Чубчик”, „Юрасик”, „Друзі”. „Добра дівчинка”, „Кам’янецькими стежками”, „Хлопчаки”, „Я хочу жити”, „Батіжок”. „Хитрий горобчик”, „Зелені паляниці”, „Привіт тобі, сонце”, „Читаночка”, „З давніх літ”, „Хоробрі з Найхоробріших”, „Казки”, „Вибрані твори”, „Маленька хрестоматія”, „Мій Т. Шевченко”, „Їх щастя попереду”, „Безсмертний корінь”, „Моє воскресіння” та інші.

Член Національної Спілки письменників України, лауреат районної премії ім. М. Смотрицького, обласної премії ім. Т. Шевченка, Хмельницької міської премії ім. Б. Хмельницького. Нагороджений медаллю А.С. Макаренка. Почесний громадянин м. Дунаївці.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, посвідчення про присвоєння почесних звань, дипломи, трудова книжка, рукописи, щоденники, книги, поетичні збірки, статті, світлини.

Мамайсур Борис Сергійович (фонд Р-6401), поезією захопився ще у шкільні роки і першим його вчителем був поет Микола Карпенько. Наставник посприяв молодому поетові у публікації віршів в районній газеті.

У Державному видавництві художньої літератури в 1962 році побачила світ колективна книга молодої поезії і прози України. В цю збірку потрапила добірка з 5-ти творів Бориса Сергійовича. З часом виходить збірка поезій під риторичною назвою „Чи буде шторм”. На цей час припадає інтенсивна праця у Київській поетичній „школі шістдесятників”. В день віддається роботі в республіканській бібліотеці, а вечорами – поспішає на літературні зустрічі. Найбільше він товаришував з Іваном Світличним, завдяки якому в Празі в 1965 році побачила світ колективна збірка „Української молодої поезії”, де було надруковано його поезії.

На початку 70-х Мамайсур зник з літературного обрію на цілих 40 років. Причина – важка суспільна атмосфера періоду застою, підозріле ставлення до неблагозвучного автора з боку тоталітарної влади. Є свідчення, що поета мордували в кадебістських застінках, дві-

чі запроторювали до Глевахської психлікарні (під Києвом). Все це негативно позначилося на його здоров’ї. В 1985 році переїхав до міста Хмельницького.

Наприкінці 80-х років здав до видавництва нову збірку поезій „Другий початок”, яка побачила світ в 1997 році. Талановита поезія Бориса Мамайсура стала помітним явищем в українській літературі. Ще не все з написаного ним донесено до читача.

Документи до Держархіву області були передані дружиною Марією Василівною Мамайсур в 2005 році: свідоцтво про народження, атестати про освіту, рукописи віршів, щоденники, листи до Б. Мамайсура, статті про поета, вирізки з газет, спогади дружини.

Мачківський Микола Антонович (фонд №6407), працюючи науковим співробітником музею „Літературна Хмельниччина”, в пошуках експонатів для музею об’їздив всю Україну, привіз частину архіву і знамениту косу письменника Костя Олексійовича Гордієнка, а також подарунки музею від Олеся Гончара.

Розпочав творчу діяльність у 14 років. Друкувався в багатьох республіканських і обласних виданнях – журналах „Дніпро”, „Жовтень”, „Україна”, „Соціалістична культура”, „Ранок”, „Соборність”, альманахах „Поезія”, „Вітрина”, „Дніпровські райдуги”, „Автограф”, у газетах „Літературна Україна”, „Сільські вісті”, „Молодь України”. Вірші, статті, рецензії друкувалися у перекладі на російську, болгарську і польську мови у Москві, Тамбові, Обнінську, Сілістрі, Варшаві.

Окремими виданнями опубліковано ряд творів: „Червоний рушник”, „Зав’язь доброти”, „Осінь радість”, „Розімкнуте коло”, „Далечинь”, „Лугова незабудка”. Видано такі книги прози: „Сорокодуби”, „Пароль–„Проскурів”, „Чорний дяк”, „Провесінь в імені” та інші.

Автор багатьох літературно-критичних статей, досліджень, рецензій, передмов, перекладів з російської, білоруської, болгарської, румунської мов. Його літературні твори перекладалися на болгарську та німецьку мови.

Лауреат п’яти літературних премій: міжнародної ім. Івана Кошеловця, обласних ім. Микити Годованця, ім. Володимира Булаєнка, міської ім. Б. Хмельницького, всеукраїн-

ської “Вірш року” заснованої газетою „Молодь України”, член Національної Спілки письменників України, член Національної Спілки журналістів України.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, копії свідоцтва про народження, трудові книжки, спогади про репресованих поетів, рукописи та друковані видання, передмови до збірок поетів, інтерв’ю, світлини.

Матеуш Віталій Олексійович (фонд №6477), в 1994 році брав участь в I-му Конгресі Світової Федерації Українських Фармацевтичних Товариств у Львові (підготовлено 3 доповіді), в 1999 році - в V Національному з’їзді фармацевтів України в Харкові (4 доповіді).

Всього видано понад 70 книжкових видань: „Павло Тичина та сучасні проблеми”, „Спочатку було слово”, „Особлива критика”, „Аналіз сновидінь”, „Розгін Шевченка і його антипрагматизм”, „Шевченко, Гостиняк та інші”, „Пристрасть Дон Кіхота”, „Музей Франка”, „Павло Загребельний і гамбурзький рейтинг”, „Психоаналіз, сновидіння, література”, „Професор Погрібний і українська ідея в літературознавстві”, „Микола Магера — маг літератури”, „Львів, львів’яни і львівські студенти” та інші. За книгу „Спасителька Франції Жанна д’Арк” отримав подяку від Юлії Тимошенко. Роман „Студентське життя” опублікований 15-ма випусками, написаний методом гуманістичного реалізму (виклад подій від вступу до випуску) - дуже рідкісний в українській літературі. Крім того, написав філософсько-сексологічну трилогію: „Діалектика кохання”, „Статева етика”, „Теорія сексуального комунізму”.

Досліджує життя і творчість Тараса Шевченка, Олеся Гончара, Анатолія Погрібного, Миколи Магери та інших. В його доробку більше 100 віршів, які присвячені однокурсникам. Три з них виділяється новою формою іменниковий вірш (складається тільки з іменників) „Вплив революції Емми Андієвської”.

Член Всеукраїнської творчої спілки „Літературний форум”, Хмельницької літературної спілки „Поділля”.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, дипломи, посвідчення, копія трудової книжки, рукописи, сигнальні примірники, книги, світлини.

Мацько Віталій Петрович (фонд Р-6353), у шкільні роки захопився поезією, прозою. Перший вірш „Весна іде” був надрукований у 1969 році у Летичівській районній газеті „Колгоспна правда”.

Був обраний головою Хмельницького обласного об’єднання товариства „Просвіта” імені Т.Г. Шевченка. Почесний член Всеукраїнського товариства „Просвіта”. У 1998 році захистив дисертацію на тему: „Іван Огієнко – дослідник давньої української літератури”, отримавши вчений ступінь кандидата філологічних наук.

Автор книг „Літературне Поділля”, „Вбите коріння”, „Голод на Поділлі”, „Злотонить”, „Кузьма Гриб”, „Зелений мис”, „Друковане слово Поділля”, „Гомін віків”, „Михайло Драгоманов і медієвістика”, „Шевченко у серці моїм», „Кость Солуха”, „Чародій дива калинового”, „Словник літературознавчих термінів Івана Огієнка”, „Повна бібліографія праць Івана Огієнка”, „Під небом України” тощо.

Дбаючи про розвиток національної культури, рідної мови, не нехтує культурою інших народів. На його робочому столі лежать переклади з німецької мови епістолярної спадщини лауреата Нобелівської премії Германа Гессе. З болгарської – вірші Івана Дойнова та його сина Дойчина. З російської – роман В.Єзерського „Шевченко”, повісті В. Захаржевського. А ще збирає рукописи призабутих письменників П. Вороніна, М. Сенгалеви́ча, В. Михайличенка, В. Захаржевського. Окремі твори цих письменників здав на збереження у відділ рукописів ЦНБ імені Вернадського (м. Київ).

Нагороджений церковним орденом Рівноапостольного князя Володимира, лауреат Хмельницької обласної премії імені Микити Годованця, Хмельницької обласної премії імені Григорія Костюка, Хмельницької обласної премії імені Тараса Шевченка, нагороджений орденом „За заслуги” III ступеня, доктор філологічних наук.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, посвідчення, довідки, рукописи наукових праць, віршів, нарисів, повістей, неопублікованих статей та книг, положення, доповіді, витяги з протоколів, листи товариства „Просвіта”. Список дослідників українського геноциду-голоду у м. Кам’янці-Подільському.

Відомості про кількість релігійних громад в Україні в розрізі областей. Листи В Кравчука, А.Мацевича, М. Лещенка, А. Семибрата, О. Брянського (псевдонім Саша Красний), А. Дерев'янка, вирізки з газет, фото М. Годованця з сином Анатолієм, К. Гриба, М. Стельмаха, В. Басирова, М. Федунця, В.Кравчука, П. Карася, М. Мачківського, О. Хабарова, патріарха Мстислава (Скрипника).

Сердунич Любов Анріївна (фонд №6526), засновник і голова Старосинявського районного літературного об'єднання „Джерелинка”, організатор і багаторічний керівник шкільного гуртка поетичної проби „Світанок”. Входить до Хмельницької літературної спілки „Поділля”, Хмельницького літературно-мистецького клубу „Золота троянда”, Вінниччина; віце-президент із питань української духовності і культури), Всеукраїнської творчої спілки „Літературний форум”, Вінницького обласного літературного об'єднання ім. В.Стуса, Київського літературного об'єднання „Радосинь”, Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки “Конгрес літераторів України” (з 17 квітня 2015 р.). Бентежить і болить стан рідної мови, тому є ревною її захисницею і прийнята до Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім. Т.Шевченка.

Переможниця міжнародного літературного конкурсу ім. М.Утруска (2014) та „Pro Patria!” („За Батьківщину!”), номінант, 2014), всеукраїнських інтернет-конкурсів у номінації „Поезія”, „Проза” та „Переклади”.

Автор збірок: „Перша крапелька”, „Джерелинка”, „Квіти грудня”, „Городище над Іквою”, „На човнику долоньки”, „Загублений перстень”, „Барва смерті - 33-ій”, „Душа не терпить порожнечі”, „ОдКРОВення”, „Краплини сонця на долоньці”, „Вусти правди і болю”, „Із народної криниці”, „Дві барви”, „Вітражі жартів”, „Столиця твого родоводу” (Історія села Теліжинці Старосинявського району, Хмельниччина, тощо).

Редактор багатьох збірників, альманахів та авторських збірок: „Мамина пісня”, „Миротворче”, „Материнська молитва”, „Україна-мати кличе нас повстати”, „Квітне у Хміль-граді Золота Троянда”, „Надіквиння”, „Село моє, ти - писанка подільська”, „Розмай”, „Голосом Майдану”...

Лауреат Хмельницької обласної премії ім. М. Годованця в галузі літературної діяльності і популяризації української мови. За просвітницьку роботу нагороджена медаллю „Будівничий України”. За особливі заслуги перед українським народом, дослідження голодоморів та активну громадську діяльність Указом Президента України В. Ющенко нагороджена орденом „За заслуги” III ступеня.

Відзначена Почесними грамотами Національної спілки журналістів України, Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім. Т. Шевченка, Хмельницького обласного Центру для сім'ї, дітей та молоді, обласної і районної влади за громадську, просвітницьку, волонтерську і депутатську діяльність.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, копії диплома, паспорта, членських квитків, посвідчень, трудової книжки, рукописи, сигнальні примірники, книги, світлини.

Шмурикова Ніна Миколаївна (фонд №6475), першу книжку своїх поезій „Белоснежные птицы” видала російською мовою, нині поетеса творить українською мовою. Рідне слово додає їй творчого натхнення про це свідчать кращі збірки віршів „Синь-камінь”, „Пензлі дощу”, „На грані століть і тисячоліть”, вінок сонетів у збірці „Як сутінки у серці озвуться”.

Особлива сторінка її творчості — це твори для дітей, збірки для малят дошкільного віку „Хитрий зайчик”, „Де та, Ясочка, бувала?”. Замайорів талант письменниці у казках-поемах „Легенда про Добраду”, „Царівна - пустельниця”, „Мисливець Сивоок”, „Місячна царівна”. Письменниця сама ілюструє свої книжки, оригінальність її художньо-образного мислення розкрилась у малюнках до власних збірок поезій.

Член Національної Спілки письменників України, лауреат міської премії імені Богдана Хмельницького, премії імені Микити Годованця, стала переможницею першого Всеукраїнського конкурсу на кращі твори для дітей „Золотий лелека”, отримавши II-гу премію за збірку казок „Царівна сопілка”.

У Держархіві області зберігаються праці фондоутворювача, поетичні збірки, твори для дітей, казки.

ДОСЛІДНИКИ ПОДІЛЛЯ

Філінюк А. Г.

ЧІЛЬНИЙ ПОДІЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ПЛІДНИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ГРИГОРЕНКО

В розвідці зроблено спробу дати загальну характеристику багатой наукової спадщини чільного представника сучасних вітчизняних вчених, доктора історичних наук, професора, академіка Міжнародної академії інформатизації Олександра Григоренка, який збагатив своїми працями в галузі соціальної історії України та історичного краєзнавства в Подільському регіоні. Обґрунтовано вагомий особистий внесок авторитетного вченого та краєзнавця у реконструкцію актуальних проблем розвитку соціальної сфери ХХ – початку ХХІ століть й олюднення минулого Поділля та Південно-Східної Волині.

Ключові слова: Олександр Григоренко, історик, краєзнавець, внесок, дослідження, соціальна історія, олюднення минулого.

У доволі великому та потужному сонмі відомих істориків України, авторитетних професорів і невтомних краєзнавців Поділля чільне місце посідає ім'я доктора історичних наук, професора, академіка Міжнародної академії інформатизації Олександра Петровича Григоренка. Соціальна історія України та проблема олюднення в реконструкції минулого стали напрямками більш як 40-літньої дослідницької та історико-краєзнавчої діяльності вченого впродовж усієї його наукової та науково-педагогічної діяльності.

Олександр Григоренко народився 28 вересня 1948 р. в с. Сербинівка Старокостянтинівського району Хмельницької області в хліборобській сім'ї у дорогому серцю південно-волино-подільському порубіжжі. В рідному селі закінчив початкову, а середню загальноосвітню школу – в 1966 р у Старому Острополі [1, арк.3], до якої щоденно долав не менше десяти кілометрів. У щедро обдарованому краї на Південному Схо-

ді Волині на родючі землі навколо р. Случ [17, с.504-505] пройшли його дитинство та юність. Там відбулось світоглядне й громадянське становлення та трудове загартування майбутнього і що не менш важливо – проявилася неабияка схильність до гуманітарних наук, особливо до історії [5].

Олександр Григоренко вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1969 р., маючи за плечами рік роботи будівельником в Остропільській міжколгоспній будівельній організації і випробування двома роками строкової військової служби у Збройних Силах. Фах історика здобував наполегливо і цілеспрямовано. Про це неодноразово повідомлялося у вишівській багатотиражці “Радянський студент” і в якій побачило світ чимало його кореспонденцій. Результатом сумлінного навчання стали успішне завершення студентського етапу в 1973 р., диплом із відзнакою та виключно всі

відмінні оцінки в додатку. А ще – виконану і блискуче захищену перед Державною екзаменаційною комісією дипломну роботу на тему “Народне повстання 1768 р. на Правобережній Україні в освітленні революціонера-демократа Т. Шевченка. Поема “Гайдамаки” [2, арк.20-21]. На його майбутню кар’єру і долю неабиякий вплив справили морально-психологічна обстановка на факультеті і у виші загалом, а також талант, мудрість, світлий розум, кришталева чесність, порядність, людяність, скромність, інтелігентність і безкорисливість керівника професора Л. Коваленка [16, с.700]. Саме науковий керівник зумів помітити палку любов юнака до рідного народу, його духовно-культурної спадщини, захоплення пізнанням минулого, схильність і талант до наукових студій.

Вже з студентських і особливо аспірантських років О. Григоренко засвідчив не тільки глибоку зацікавленість у здобутті історичних знань і фахової підготовки, а й особливий потяг до наукових студій, виняткову наполегливість, працелюбність, працездатність і високопрофесійне вміння глибоко аналізувати, узагальнювати джерела, робити самостійні науково обґрунтовані висновки.

Шлях О. Григоренка в серйозну науку був, що називається, не зовсім легким і доволі тернистим. Не зважаючи на рішення вченої ради інституту про рекомендацію його кандидатури для навчання в аспірантурі і ретельну підготовку до вступних випробувань, аспірантом Інституту історії АН України лише за третьою спробою після кількарічної роботи вчителем історії Камінської середньої школи Дзержинського району Житомирської області. Тим не менше, дисертацію на тему “Шефська допомога робітничого класу колгоспному селянству в 1971–1975 рр. (На матеріалах Української РСР)” на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук захистив достроково. Запорукою цьому стали націленість і наполегливість у досягненні мети, виняткова працьовитість, організованість аспіранта, які розгледіло керівництво Інституту і запропонувало посаду молодшого наукового співробітника. Відтоді наукові перспективи і можливості О. Григоренка стали ще більшими. Але пропози-

ція ректора рідного вишу для нього виявилася більш привабливою. Відтак, упродовж 1979–1989 рр. Олександр Петрович працював старшим викладачем, а згодом доцентом кафедри Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту.

В часі науково-педагогічна робота О. Григоренка в Кам’янець-Подільському державному педагогічному інституті співпала з періодом його перетворення в авторитетний вищий педагогічний навчальний заклад України, справжню кузню підготовки і виховання учительських кадрів й важливий осередок духовності та культури, розвитку наукових досліджень [18, с.135]. Автору цієї розвідки пощастило всі ці роки працювати поруч із високопрофесійним, відповідальним, вихованим, скромним, спокійним, працьовитим, обов’язковим, безвідмовним і надійним колегою, великодушною людиною. В його ставленні до роботи, у взаєминах зі студентами завжди простежувалося працелюбний вишкіл і справжнє життєве покликання. Бо ж для нього професія історика разом із культурою були і залишаються єдиним і по суті незамінним, всеохоплюючим джерелом усвідомлення та осмислення свободи української нації і свободи людини, дійсно надійним критерієм визначення надійності та гідності фахівців вищої кваліфікації. Як чесний і добросовісний історик Олександр Петрович все своє трудове й професійне життя керується винятковою науковою добросовісністю, виключно національно-патріотичною системою координат і глибокою переконаністю в необхідності цієї роботи. З тих пір, але найбільше – в останні 25 років у нас із професором склалися не лише професійні, приятельські, а й дружні особистісні взаємини. Знаю ювіляра як фахівця зі світлим розумом, глибокою фаховою підготовкою, справді аналітичним мисленням, в якому органічно поєднуються пильне око систематика з універсальними евристичними зацікавленнями та винятковою працездатністю.

Так склалося, що за понад 40 років своєї наукової і науково-педагогічної діяльності Олександр Петрович працював у чотирьох колективах: Інституті історії АН України, Кам’янець-Подільському державному педагогічному інституті, Хмельницькому інституті побутового

обслуговування (нині національний університет) і Національній академії державної прикордонної служби України. Робота в кожному з них стала окремими періодами, котрі стали важливими віхами його життєдіяльності Але, попри зміни місць роботи, всі ці десятиліття він поривав своїх наукових зв'язків і дружніх взаємин як із їх колективами загалом, так і безпосередньо колегами по цеху. Ми вже наголошували, що О. Григоренко написав і в доволі молодому віці успішно захистив докторську дисертацію в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України, де свого часу закінчував аспірантуру, робив фахові кроки в науку й здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. В рідній Альма-Матері він ствердився як високопрофесійний і авторитетний педагог і наставник студентської молоді. Тут йому присвоїли вчене звання доцента. Він не тільки систематично друкується в наукових виданнях Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і бере участь у конференціях різних рангів, а й тісно співпрацює зі спеціалізованою вченою радою із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Більше того, кілька каденцій був членом останньої, даючи путівки в історичну науку багатьом здобувачам. Особливе місце в трудовій біографії О. Григоренка посідає хмельницький період, який розтягнувся на більш як чверть століття. За цей час Олександр Петрович здобув науковий ступінь доктора історичних наук, отримав визнання професора і академіка, автора численних публікацій, передусім монографій і навчальних посібників.

Слід наголосити, що О. Григоренко реалізував чимало доволі потужних, важливих й потрібних історичній науці, краєзнавству, суспільству та нашій державі проектів, посправжньому відчувати радість і щасливі миті від творчих здобутків. Одним із найбільших серед них безумовно стали підготовка і захист у 1995 р. докторської дисертації “Участь молоді в сільськогосподарському виробництві України: Проблеми. Уроки (1960–1980-і рр.)” [14], а також здобуття в 1997 р. вченого звання професора. Принагідно підкреслимо, що цим Олександр Петрович не лише поповнив список випускників історичного факультету

найвищого гатунку, а й став першим доктором історичних наук у м. Хмельницькому. Робота представляла собою візію проблеми на сучасній теоретичній і методологічній основі та широкому джерельному комплексі.

Науковий і навчально-методичний доробок креативного професора, чільного дослідника соціальної історії України та історичного краєзнавства ХХ – початку ХХІ ст. Олександра Григоренка складає понад 450 праць. Найбільш помітними серед них є монографії: “Підготовка молоді України до праці в сільському господарстві. 1960-1994” [10], “Молодь і соціально-економічні відносини на селі” [9], книга “Володимир Захар’єв: “Й до скону буду тільки ним ідти”: (з нагоди 50-річного ювілею” [7] і навчальні посібники “Актуальні проблеми історії України” [6] та “Історія України: курс лекцій” [8] Як плідний вчений-історик і невтомний краєзнавець він є одним із самих яскравих представників дослідницької традиції нашого краю та нашої країни загалом. Ознайомлення з його працями спонукає до пробудження національної свідомості, глибшого розуміння сенсу життя, повертає із забуття пам’ять про наше минуле.

Звісно, О. Григоренко свого часу писав по законах, які тоді діяли. Інакше б тоді його праць ніхто не друкував. Однак з огляду сьогоднішніх днів можна з впевненістю констатувати, що всі праці дослідника опиралися на широку джерельну основу і об’єктивно відображали вивчені й введені у науковий обіг факти, події і процеси. Як сучасний український дослідник професор ще на початку 90-х рр. минулого століття став на шлях переосмислення минулого, та нового бачення предмета історії і доклав значних зусиль для того, щоб кон’юнктура від історичної науки зникла, а все живе, об’єктивно залишилося. В цьому винятково важливу роль відіграє доказовість, базована на уважній роботі з джерелами.

Важливо підкреслити, що вчений виявив унікальне вміння до творчої співпраці. Якщо проаналізувати з ким він тісно співпрацює, то б їх перелік важко було б вмістити на кількох сторінках машинописного тексту. Більше того, дослідник опублікував більше третини наукових і навчально-методичних праць у співавтор-

стві з іншими авторами. Мені особисто поталанило писати й публікувати разом із Олександром Петровичем цілу низку статей, залучати його до рецензування своїх праць і розвідок багатьох колег. Завжди це робилося легко і професійно, оскільки дослідник володіє дивовижним даром слухати і дослухатися до думок інших істориків й враховувати задля вдосконалення змісту та суті спільних студій.

О. Григоренко – не тільки чільний історик, а й плідник краєзнавець. Низкою своїх досліджень історик вніс значний внесок у вивчення історії Хмельниччини. З-під пера професора побачили світ наукові розвідки про історичну постать графа С. Мархоцького, хлібороба М. Брагу, С. Виштак, Марка Озерного. Свої наукові праці історик присвятив засновнику і першому ректору Кам'янець-Подільського державного українського університету, богослову і державотворцю Івану Огієнку, представнику української діаспори О. Онацькому, генералу прикордонних військ України Б. Олексієнку, математику і педагогу М. Остроградському, академіку НАН України В. Смолю і професору В. Степанкову [12], багатьом ученим з Поділля та Південно-Східної Волині, зокрема Л. Баженову, С. Баженовій, М. Войнаренку, С. Ганжурову, Я. Кіницькому, С. Костогризу, А. Кузьменку, В. Локазюку, М. Мазуру, В. Нижнику, Г. Парасці, В. Прокопчуку, В. Ройзману, В. Рудницькому, Р. Сіліну [11], М. Скибі [13], А. Філінюку, О. Чайнову, Ф. Шевченку. Хотілося б особливо виділити його розвідки про заслуженого працівника фізичної культури і спорту України Є. Свіргунця, заслуженого працівника культури України П. Слободянюка, подвижників культури та бібліотечної справи В. Петрицьку, краєзнавців В. Захар'єва, С. Єсюніна, А. Сваричевського, А. Сендульського, уродженця Хмельницького, визначного діяча Є. Меламеда. Йому належить нове бачення з минулого Хмельницького, Бару, Острополя, Старокостянтинова, багатьох інших населених пунктів Поділля і Південно-Східної Волині.

Про виняткову активність професора в історико-краєзнавчому русі Хмельниччини і України неодноразово наголошує голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Центру з дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України професор Л. Баженов [3, с.119, 146, 183, 337; 4, с.427], багатолітній декан історичного факультету і ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а нині професор кафедри історії України О. Завальнюк [15, с.366-373]. Про це красномовно свідчать численні факти. Взяти хоча б той факт, що він виступає неодмінним учасником десяти Подільських історико-краєзнавчих конференцій – V – XIV, піднімаючи щоразу актуальні теми та відкриваючи нові сторінки нашого минулого та сьогодення. Можна без перебільшення сказати, що Олександр Петрович не пропустив жодної нагоди взяти участь у наукових форумах, котрі проводилися на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Хмельницького національного університету, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницького університету управління і права, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, всіх конференцій і круглих столів, які ініціював і провів Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка тощо. Загалом, конференцій, в яких взяв участь талановитий вчений і краєзнавець, за нашими підрахунками, налічується понад 200.

Щиро віримо, що своєю невичерпною енергією, душевною добротою, організаційним духом, цілеспрямованістю, дивовижною обов'язковістю, громадянською небайдужістю та співчуттям й величезним життєвим досвідом, непідробним патріотизмом і потужним науковим доробком Олександр Петрович Григоренко буде ще багато років і десятиліть служити історичній науці, національній освіті та історичному краєзнавству.

Список використаних джерел і літератури

1. Григоренко Олександр Петрович, кафедра історії КПРС і політекономії // Архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 11. 30 арк.

2. Справа студента Григоренка Олександра Петровича // Архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 6013. 30 арк.
 3. Баженов Л. В. Григоренко Олександр Петрович // Енциклопедія сучасної історії України / НАН України; Наук. т-во ім. Т. Шевченка; Ін-т енцикл. досл. НАН України. Київ, 2006. Т. 6. С.427.
 4. Войнаренко М. П. Григоренко Олександр Петрович // URL: http://lib.khnu.km.ua/inf_res/bibliogr/sienes/Grygorenko.htm.
 5. Григоренко О. П. Актуальні проблеми історії України: навч. посіб. Хмельницький: НАДПСУ, 2004. 339 с.
 6. Григоренко О. П. Володимир Захар'єв: "Й до скону буду тільки ним ідти": (з нагоди 50-річного ювілею / Хмельн. обл. осередок Всеукр. творчої спілки "Конгрес літераторів України". Хмельницький: Цюпак А. А., 2013. 128 с.
 7. Григоренко О. П. Історія України: курс лекцій. Хмельницький: НАДПСУ 2007. 386 с.
 8. Григоренко О. П., Лісовський В. С. Молодь і соціально-економічні відносини на селі. Хмельницький, 1998. 197 с.
 9. Григоренко О. П. Підготовка молоді України до праці в сільському господарстві. 1960-1994. Хмельницький, 1995. 96 с.
 10. Григоренко О. П. Радомир Іванович Сілін: життєвий шлях і творчі вершини вченого. Львів: Вид-во Львів. Політехніки, 2011. 52 с.
 11. Григоренко О. П. В. А. Смолій і В. С. Степанков як історики української національної революції // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII століття: матеріали Всеукр. іст.-краєзн. наук.-практ. конф., 19 верес. 1998. Стара Синява, 1998. С. 92-94.
 12. Завальнюк О. М., Григоренко О. П. Микола Скиба: людина, вчений, ректор. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 19 с.
 13. Григоренко О. П. Участь молоді в сільськогосподарському виробництві України: Проблеми. Уроки (1960–1980-і рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України /О. П. Григоренко. Київ, 1995. 48 с.
 14. Завальнюк О. М. Вчений, педагог, людина (до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора О. П. Григоренка) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка". Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. С. 366-373.
 15. Завальнюк О. М. Олександр Петрович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. С. 698-705.
 16. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: УРЕ, 1971. 796 с.
 17. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.
-

22 грудня 2017 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАНУ відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук - Олександра Миколайовича Федькова – на тему: «Українська соціал-демократична спілка в суспільному житті Наддніпрянської України початку ХХ ст.». Офіційними опонентами виступили професор Т. А. Бевз, професор І. Б. Гирич та професор В. С. Лозовий.

Тісна співпраця поєднує Держархів Хмельницької області з науковцями краю, особливо особливо із вченими історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Так, за останні роки ряд спільних наукових пошуків вилилися у написання та випуск книг «Красилівщина в роки Другої світової війни», «Архівна справа на Хмельниччині: історія і сучасність», та ін. У 2017 р. студенти-магістранти, майбутні архівісти побували в гостях та ознайомилися з роботою обласного архіву. Завідуючий кафедрою архівознавства, спеціальних історичних дисциплін та правознавчих дисциплін – Федьков Олександр Миколайович – постійно співпрацює із архівними установами, тому колектив Державного архіву Хмельницької області щиро вітає Олександра Миколайовича із блискучим захистом та бажає успішного втілення всіх творчих і наукових задумів, наснаги в професійному зростанні та в майбутніх наукових пошуках! Бажає неймовірних сил, міцного здоров'я, нових перемог і продовжувати займатися науковою діяльністю.

З повагою, колектив Держархіву Хмельницької області!

АРХІВНІ ВИДАННЯ

У 2017 р. виповнюється 95-річчя з часу створення державних архівних установ на Хмельниччині. Саме до цієї дати колективом авторів (Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Комарницький О.Б., Олійник Ю.В., Галатир В.В.) підготовлено видання «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність». Воно присвячується архівістам Хмельниччини різних поколінь, які створили архівну галузь, примножують та зберігають документальні

скарби краю насьогодні. В ньому на основі багатого документального матеріалу уперше глибоко досліджується історичні та сучасні аспекти організації архівної справи на території Хмельницької області. Структурно наукове видання складається із шести розділів (Витоки та становлення архівної справи на Поділлі. Доля архівів регіону в добу Української революції (1917-1921 рр.). Вдосконалення архівної справи у 1920-1930-х рр.: досвід подільського краю. Масштабне нищення архівних скарбів в роки воєнного лихоліття. Архіви області у 1944-1991 рр. Виклики та здобутки архівістів Хмельниччини в добу незалежності України), висновків, списку використаних джерел та літератури. Додатки містять у собі нормативно-правову базу архівної справи, список керівників галузі на Хмельниччині, біографічні довідки працівників архівних установ, світлини. Окремо по тексту подаються копії документів, що стосуються проблематики, які суттєво підсилюють науковий інтерес.

Загалом видання розраховане на істориків, науковців, інших фахівців, архівістів, краєзнавців, викладачів, студентів, учителів, усіх, хто цікавиться архівною справою та історією України.

Байдич В., Завальнюк О., Комарницький О. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність / Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 17 / підбірка документів Олійник Ю., Галатир В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 196 с.

ХРОНІКА АРХІВНОГО ЖИТТЯ

12 січня 2017 року відбулось засідання експертно-перевірної комісії з порядком денним:

1. Звіт про роботу ЕПК за 2016 рік та завдання на 2017 рік.

2. Звіт голови ЕК Департаменту фінансів Хмельницької обласної державної адміністрації про стан впорядкування документів постійного зберігання та з кадрових питань (особового складу).

3. Удосконалення роботи експертів з документами, які подаються на розгляд Експертно-перевірній комісії Держархіву області відповідно до нормативно-правових вимог законодавства.

4. Розгляд документів, поданих ЕПК від архівних установ області.

16 січня 2017 року на I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції „Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі” (з нагоди 135-річчя від дня народження Івана

Огієнка) виступив головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир із доповіддю - „Наукові тексти Івана Огієнка в документах Державного архіву Хмельницької області”.

18 січня 2017 року працівники архіву взяли участь у круглому столі „Наш Огієнко – невтомний сівач на українознавчій ниві” (до 135-річчя з дня народження І.Огієнка) у Хмельницькій обласній науковій універсальній бібліотеці.

18 – 24 січня 2017 року в приміщенні Держархіву області експонувалась виставка архівних документів до Дня Соборності України „Великий день Злуки”.

25 січня 2017 року на Всеукраїнській інтернет-конференції „День соборності України: історико-політологічні дискусії” (до 100-річчя створення Української Центральної Ради та початку національно-демократичної революції)

виступили із доповідями начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник – „Бойові дії армії УНР на території Поділля”, та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир „Документи фонду „Подільського губернського старости” ДАХМО, як джерело дослідження розбудови державності в регіоні у квітні-грудні 1918 р.”

26 січня 2017 року директор архіву В. Байдич, виступив на розширеному засіданні колегії Державного архіву Житомирської області, яка відбулася в приміщенні Житомирської облдержадміністрації. Крім того, Державний архів Хмельницької області було представлено виставкою „Видання державного архіву Хмельницької області 2012-2017 роки”. Учасники колегії мали змогу ознайомитися з п’ятдесятьма монографіями, збірниками документів, науковими працями, матеріалами конференцій, тощо.

В роботі розширеного засідання колегії взяли участь голова Державної архівної служби Тетяна Баранова, відповідальні працівники Укрдержархіву, керівники Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного електронного архіву України, Державних архівів Ві-

ницької, Волинської, Рівненської, Хмельницької областей та директори Західного, Південно-Західного та Північного регіональних центрів страхового фонду документації.

27 січня 2017 року працівники архіву взяли участь у круглому столі „Слідами загубленої пам’яті”, що пройшов у Хмельницькому благодійному фонді „Хесед Бешт”.

28 січня 2017 року на телеканалі філії Публічного Акціонерного Товариства „Національна суспільна телерадіокомпанія України” „Хмельницька регіональна дирекція „Поділля-центр” ХОДТРК „Поділля-Центр” директор Держархіву В. Байдич виступив у прямому ефірі телепрограми „Тема” до Міжнародного дня Пам’яті жертв Голокосту.

29 січня 2017 року директор архіву В. Байдич взяв участь у відкритті фестивалю польської культури на Хмельниччині „Перлина Поділля” та презентації документальної фотовиставки „Самаритяни з Маркової”. Виставку відкрито у костелі Христа Царя Всесвіту, за сприяння Генерального консульства Республіки Польща у Вінниці.

03 лютого 2017 року працівники відвідали музей українського мислителя, поета Григорія Сковороди.

Музей у Хмельницькому створено Подільським товариством імені Г.Сковороди. Екскурсію для архівістів провів доктор педагогічних наук, ректор Хмельницького інституту соціальних технологій університету „Україна”, голова вищезгаданого товариства Михайло Євгенович Чайковський.

Працівники архіву переглянули фільм українського режисера Роллана Сергієнка „Відкрий себе”, присвячена 250-літтю з дня народження

Г. Сковороди”. Фільм розкриває всі подробиці з життя великого гуманіста, поета, філософа, просвітителя і демократа.

Драматично склалася доля цього талановитого фільму: після чотирьох нищівних переробок його поклали на полицю. Над фільмом працювали, крім режисера Роллана Сергієнка, Володимир Костенко, Микола Шудря, Іван Миколайчук, Костянтин Степанков, оператор О. Коваль, композитор Іван Карабиць. Через майже два десятиліття за цей фільм режисера було удостоєно званням лауреата Шевченківської премії.

09 лютого 2017 року відбулося засідання Експертно-перевірної комісії. Порядок денний:

1. Про хід виконання обласного огляду на краще забезпечення збереження документів НАФ та діловодства в закладах охорони здоров'я Хмельницької області.

2. Звіт голови ЕК ПАТ „Взутекс” про стан впорядкування документів постійного зберігання та з кадрових питань (особового складу).

3. Звіт голови ЕК Департаменту фінансів Хмельницької обласної державної адміністрації про стан впорядкування документів постійного зберігання та з кадрових питань (особового складу).

4. Про стан забезпечення збереженості документів у Лісогринівецькій сільській раді Хмельницького району.

5. Розгляд документів, поданих на ЕПК від архівних установ області.

13 лютого 2017 року до Дня Героїв Небесної Сотні відкрито виставку з архівної колекції особистих документів подолян, які увійшли до Небесної Сотні „Пам'яті Героїв Небесної Сотні”. Крім документів, на виставці широко були представлені статті з періодичних видань та книги.

15 лютого 2017 року на зустріч з колективом завітав відомий український поет, проза-

їк, публіцист, громадський, політичний діяч, народний депутат України I скликання, перший заступник голови Національної спілки письменників України Володимир Федорович Шовкошитний.

Цікавою була розповідь Володимира Федорича про громадську, політичну діяльність та найбільше присутніх вразила творчість автора.

На зустрічі прозвучали вірші поета зі збірок „Фантомний біль”, „Занедбаний рай”, „Торкнутися небес”. У творчому доробку автора багато прозових творів, серед яких трилогія „Кров свята” та роман „Боривітри”.

15 лютого 2017 року відбувся вебінар – колегія Державного архіву Хмельницької області за підсумками роботи у 2016 році та пріоритетними завданнями на 2017 рік. В он-лайн режимі члени колегії спілкувалися з працівниками архівних відділів райдержадміністрацій та трудових архівів області.

Керівництво Державного архіву Хмельницької області висловлює щирі подяку працівникам Хмельницького інституту післядипломної освіти за надане приміщення та технічну можливість для проведення вебінару.

17 лютого 2017 року відбулася зустріч колективу з народним Героєм України, учасником подій на майдані Олександром Абаєвим. Сотник майдану поділився спогадами про події зими 2013-2014 років та про перші місяці антитерористичної операції на Сході України.

20 лютого 2017 року відбулись урочистості до Дня пам’яті Героїв Небесної Сотні.

22 лютого 2017 року працівники архіву взяли участь у науково-творчому семінарі „Мистецьке Поділля: історія та сучасність”, присвяченому 35-річчю відкриття „Картинної галереї” у м. Кам’янці – Подільському, (м. Кам’янець – Подільський, музей-заповідник).

28 лютого 2017 року заступник директора Бурдуваліс К.М. взяла участь в семінарі на тему: „Нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення діловодства та архівної справи в Хмельницькому базовому медичному коледжі”.

01 – 13 березня 2017 року експонувалася виставка архівних документів „Маріїнської гімназії – 150” до 150-річчя з часу заснування Маріїнської гімназії в м. Кам’янці-Подільському.

На виставці було представлено копію листа попечителя Київського учбового округу директору училищ Подільської губернії від 04 квітня 1866 року про необхідність відкриття навчального закладу.

Крім того, інтерес відвідувачів викликали копії навчальних програм, звіти, формулярні списки викладачів та учениць, відомості про поведінку та успіхи, правила для нагородження вихованок жіночих учбових закладів, копії оригіналів атестатів, свідоцтв та багато інших документів.

01 березня 2017 року начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник взяв участь у засіданні топографічної комісії міськвиконкому (Хмельницька міська рада).

01 березня 2017 року заступник директора архіву К. Бурдуваліс і начальник відділу формування НАФ та діловодства В. Рага взяли участь у селекторній нараді в Головному управлінні юстиції у Хмельницькій області щодо організації діловодства та архівної справи в органах юстиції області.

09 березня 2017 року відбулося засідання Експертно-перевірної комісії щодо внесення документів органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій області до Національного архівного фонду України. Порядок денний :

1. Звіт відповідального за архівний підрозділ та голови ЕК Хмельницького центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

2. Про підготовку семінару-практикуму для відповідальних за архівні підрозділи установ обласного підпорядкування на базі Державного архіву Хмельницької області.

3. Розгляд документів, поданих до ЕПК від архівних установ області.

10 березня 2017 року пройшла зустріч з заступником директора Хмельницького обласного літературного музею Л. Данилюк, яка виступила перед колективом архіву з лекцією на тему: “Кохані жінки Т. Г. Шевченка.”

10 березня 2017 року головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій Держархіву області В. Галатир взяв участь в презентації спільного історико-документального видання „Старосинявщиша в історії та документах,” що відбулось у Старосинявському районному будинку культури.

14 березня 2017 року в рамках проведення Огляду в закладах охорони здоров'я, з метою кращого забезпечення збереженості документів НАФ та стану діловодства, заступник директора архіву К. Бурдуваліс взяла участь в семінарі для педагогічного колективу Чемеровецького медичного коледжу.

16 березня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник, головний науковий співробітник відділу В. Галатир взяли участь в презентації 10-го випуску науково-краєзнавчого збірника “Хмельницькі краєзнавчі студії,” що відбулась в Хмельницькій обласній універсальній, науковій бібліотеці.

24 березня 24 березня 2017 року відбулася засідання колегії, з порядком денним:

1. Про стан виконання наказів Державного архіву Хмельницької області за 2016 рік.

2. Про роботу із зверненнями громадян у Держархіві області за 2016 рік.

3. Про стан виконавської дисципліни та організацію виконання завдань, визначених актами і дорученнями Президента України, Кабінету Міністрів України, Державної архівної служби України, розпорядженнями та дорученнями голови облдержадміністрації у 2016 році.

4. Про умови зберігання документів НАФ в установах місцевого самоврядування Хмельницької області.

5. Про стан виконання законодавства з питань охорони праці, пожежної безпеки та доступу до приміщень Держархіву області.

01 квітня 2017 року пройшов день благоустрою з упорядкування територій обох корпусів Державного архіву області. Працівники архіву прибрали, облаштували та впорядкували 0,5 га території та висадили 47 саджанців дерев та 25 кущів.

05–06 квітня 2017 року в рамках проведення огляду закладів охорони здоров'я пройшли консультації та семінари в медичних закладах

Теофіпольського і Славутського районів, в яких взяли участь заступник директора Держархіву області К.Бурдуваліс та працівники відділу формування НАФ та діловодства.

05 квітня 2017 року директор архіву В. Байдич за багаторічну сумлінну працю, високий професіоналізм та вагомий особистий внесок у забезпечення реалізації державної політики в галузі архівної справи нагороджений подякою Прем'єр-міністра України В. Гройсмана.

12 квітня 2017 року заступник директора архіву К. Бурдуваліс взяла участь у семінарі для керівників малих підприємств та бухгалтерів на тему: „Нормативно-правове та методично-інформаційне забезпечення організації діловодства та архівної справи в установах, організаціях приватної форми власності”.

13 квітня 2017 року відбулося засідання Експертно-перевірної комісії щодо внесення документів органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій області до Національного архівного фонду України.

Порядок денний:

1. Звіт відповідального за архівний підрозділ та голови ЕК про стан впорядкування документів в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії.

2. Розгляд документів, поданих до ЕПК від архівних установ області.

15 квітня 2017 року в Держархіві області відкрито виставку „Українська революція (1917-1921 роки)” до 100-річчя Української революції.

25 квітня 2017 року директор архіву В. Байдич та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь з науковими доповідями у VII всеукраїнській науково-практичній конференції „Духовні витоки Поділля: церква та релігійні діячі в історії краю.” В приміщенні Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії експонувалася виставка архівних документів.

27 квітня 2017 року відбувся семінар для новопризначених відповідальних за архівний підрозділ підприємств, установ, організацій обласного підпорядкування на тему: „Порядок створення та передавання документів Національного архівного фонду до Держархіву Хмельницької області”.

26-30 квітня 2017 року відкрито тематичну виставку „Віхи становлення архівної справи” до 100-річчя архівної справи в Україні та 95-річчя архівної справи на Хмельниччині.

10-14 травня 2017 року в Держархіві області експонувалася виставка архівних документів „Реабілітовані посмертно” до Дня пам’яті жертв політичних репресій.

11 травня 2017 року відбулось виїзне засідання Експертно-перевірної комісії на базі архівного відділу Ярмолинецької райдержадміністрації, з порядком денним:

1. Про роботу експертної комісії архівного відділу Ярмолинецької райдержадміністрації.

2. Про стан впорядкування та приймання на державне зберігання документів Ярмолинецького району.

3. Розгляд документів, поданих до ЕПК від установ, організацій, підприємств в Ярмолинецькому районі.

14 травня 2017 року відкрито виставку архівних документів „Безневинно засуджені” до 80-ї роковини політичних репресій в Україні.

18 травня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних тех-

нологій Ю. Олійник, головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь в засіданні круглого столу „Магдебурське право та розвиток місцевого самоврядування на Поділлі,” що відбулося в Хмельницькому університеті управління та права.

19 травня 2017 року авторський колектив Держархіву області у складі: В. Байдича, Ю. Олійника, В. Галатира, Т. Павлунішеної та О. Завальнюк, О.Байдич, нагороджений дипломом Хмельницької обласної ради за перемогу в XI обласному конкурсі науково-дослідних робіт в номінації „Гуманітарні НДР” за наукову роботу „Красилівщина в роки Другої світової війни,” з врученням I премії.

20 травня 2017 року начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник та головний науковий співробітник відділу В. Галатир виступили з інформацією до Дня Європи на радіо FM 104,6 та ХОДТРК „Поділля-Центр”.

25 травня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник та головний науковий співробітник В. Галатир взяли участь у презен-

тації 11 випуску науково-краєзнавчого збірника “Хмельницькі краєзнавчі студії,” що відбулась в Хмельницькій обласній універсальній, науковій бібліотеці.

26 травня 2017 року директор архіву В. Байдич та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції: „Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність” в м. Старокостянтинові.

01-02 червня 2017 року директор В. Байдич взяв участь у міжнародній науковій конференції „Актові книги – джерело дослідження європейської історії”, (Варшава, м. Краків).

05-09 червня 2017 року надано комплексну допомогу архівним установам Теофіпольського району.

12 червня 2017 року начальником загального відділу Держархіву області С. Данілкович було здійснено тематичну перевірку архівних установ Старокостянтинівського району.

15 червня 2017 року працівники архіву взяли участь у регіональній науково-практичній конференції „Поділля в роки Української Центральної Ради”, приурочена 100-річчю утво-

рення та діяльності Української Центральної Ради, (м. Кам’янець – Подільський).

16 червня 2017 року відбулося виїзне засідання колегії, з порядком денним:

1. Про підсумки роботи архівних установ області за I квартал 2017 року.

2. Про результати тематичної перевірки з організації архівної справи в архівних установах Старокостянтинівського району.

3. Про стан виконання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи в архівних установах Теофіпольського району.

19-30 червня 2017 року експонувалася виставка архівних документів до річниці початку Другої світової війни “Трагічний 41 у документах архіву” та до Дня Конституції України „Сила закону – сила держави”.

11 липня 2017 року в Хмельницькій обласній державній адміністрації директор архіву В. Байдич та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь в засіданні обласної наукової редакційної групи по реалізації проекту „Місця пам’яті Української революції 1917-1921 років”.

13 липня 2017 року відбулось засідання Експертно-перевірної комісії, з порядком денним:

1. Звіт відповідального за архівну справу в Хмельницькому університеті управління та права “Про стан впорядкування документів постійного зберігання та з кадрових питань (особового складу)” .

2. Про підсумки проведення обласного огляду на краще забезпечення збереженості документів НАФ та діловодства в закладах охорони здоров’я Хмельницької області.

3. Розгляд документів поданих на ЕПК від архівних установ області.

27 липня 2017 року з нагоди 95-річчя створення архівних установ на Хмельниччині, Держархівом області випущено 4 тис. тиражем ювілейний поштовий конверт, на якому зображено приміщення корпусу №1 Державного архіву Хмельницької області та фотографії приміщень, у яких знаходився обласний архів у м. Кам’янець-Подільському.

28 липня 2017 року вийшов друком перший номер наукового журналу „Вісник Державного архіву Хмельницької області „Подільська старовина”. Засновники: Державний архів Хмельницької області, Хмельницька обласна громадська організація архівістів та дослідників Поділля та Південно-Східної Волині «Поклик віків», «Архівні інформаційні системи», м. Київ, Люблінський католицький університет імені Яна Павла II (Польща), Меморіальний музей пам’яті жертв Голокосту в Вашингтоні (США), Польська академія знань (Польща) та Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна». В першому номері журналу опублікували свої наукові дослідження 54 автори з різних регіонів України. Статті розміщено в розділах: „Історичні дослідження”, „Джерела та історіографія”, „Архівні установи та підготовка фахівців з архівознавства”, „Видатні постаті”, „Огляд фондів особового походження”, „Премії та нагороди”, „Унікальні документи”.

28 липня 2017 року директор архіву В. Байдич та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир виступили з науковими доповідями на засіданні круглого столу „Українське військо: сторінки істо-

рії ХХ-ХХІ століть,” присвяченого 100-річчю створення в Меджибожі 1-го Українського корпусу під командуванням Павла Скоропадського.

10 серпня 2017 року відбулось засідання Експертно-перевірної комісії. Порядок денний:

1. Звіт голови експертної комісії Публічного акціонерного товариства „Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування „Пригма-Прес” про стан впорядкування документів Національного фонду.

2. Розгляд документів, поданих до ЕПК від архівних установ області.

21-31 серпня 2017 року в Держархіві області експонувалася тематична виставка архівних документів „Сильна, вільна, єдина”, присвячена 26-й річниці Незалежності України та Дню Державного прапора.

22 серпня 2017 року директор Держархіву взяв участь в засідання колегії Хмельницької обласної державної адміністрації.

11 вересня 2017 року в Держархіві області на запрошення керівництва перебувала делегація з Інституту національної пам’яті Польщі в складі заступників директора архіву доктора Маріуша Жулавніка, Маріуша Квасняка та доктора Дороти Левси з Незалежного відділу міжнародних контактів президентського відділення Інституту.

Польська делегація ознайомила з постійнодіючими та тематичними виставками документів, видавничою діяльністю та справами репресованих подолян.

Візит ініціював співпрацю між двома установами. Підготовлено міжнародний проект з оцифрування документів, пов’язаних з політичними репресіями.

Директор Державного архіву Хмельницької області Володимир Байдич презентував польським архівістам Шеститомне видання „Реабілітовані історією” та „Анотований реєстр описів. Державний архів Хмельницької області. Фонди колишнього Кам’янець - Подільського міського архіву”.

Гості відвідали Хмельницький музей-студію фотомистецтва, школу іконопису „Нікош”, та державний історико-культурний заповідник „Межибіж” та подарували науково - публіцистичне видання.

12 вересня 2017 року начальником відділу формування Національного архівного фонду та діловодства Держархіву області В. Рагою здійснено тематичну перевірку архівного відділу Полонської райдержадміністрації та проведено семінар з відповідальними за архівну справу у виконавчих комітетах сільських, селищної, міської рад, підприємств, установ та організацій району. З вступним словом перед учасниками семінару виступила начальник архівного відділу Л. Калюка.

Окрім цього, відбулася зустріч з головою райдержадміністрації В. Солодким, на якій обговорені питання покращення матеріально-технічного забезпечення архівного відділу райдержадміністрації.

14 вересня 2017 року відбулось виїзне засідання Експертно-перевірної комісії Держархіву області. Порядок денний:

1. Про роботу експертної комісії архівного відділу Хмельницької райдержадміністрації.
2. Про стан впорядкування та приймання на державне зберігання документів установ району.
3. Розгляд документів, поданих до Експертно-перевірної комісії від установ, організацій, підприємств району.

15 вересня 2017 року відбулось засідання круглого столу на тему: “Архівні виклики XXI століття”, за участю архівістів Вінницької, Тернопільської, Житомирської областей. Делегації очолили директори архівних установ: Ю. Легун – директор Державного архіву Вінницької області, А. Михайлов – директор Державного архіву Житомирської області, Ф. Полянський – директор Державного архіву Тернопільської області.

Учасники переглянули фільм про реставрацію документів, що постраждали внаслідок пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві у 2003 році та обмінялись досвідом роботи.

15 вересня 2017 року відбулось засідання Експертно-перевірної комісії, з порядком денним щодо розгляду документів, поданих до ЕПК від архівних установ області.

18-30 вересня 2017 року експонувалися виставки архівних документів до 80-річчя утворення Хмельницької області та Дня партизанської слави.

19 вересня 2017 року головний науковий співробітник Галатир В.В. виступив з інформацією до Дня партизанської слави на радіо ХОДТРК „Поділля-Центр”.

20 вересня 2017 року директор архіву В. Байдич та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир виступили з науковими доповідями на Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції „Місто Славути і Славутичина в контексті історії Волині,” присвяченій 400-річчю м. Славути.

21 вересня 2017 року начальником загально-го відділу С. Данілкович проведено контрольну перевірку архівних установ Красилівського району. Заступник директора К. Бурдуваліс провела навчальний семінар для відповідальних за

діловодство та архівну справу в організаціях, установах, підприємствах Красилівського району на тему: „Нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення організації діловодства та архівної справи в установах, підприємствах та організаціях різної форми власності”. Семінар відбувся у формі діалогу, усі мали змогу поділитись досвідом роботи та дізнатись про нововведення, надавались методичні консультації з питань ведення діловодства та архівної справи, а також обговорено механізм приймання-передавання документів на зберігання до архівних установ.

Участь у заході прийняли начальник архівного відділу Т. Федорина, працівники апарату, окремих структурних підрозділів райдержадміністрації, установ та організацій Красилівського району.

22 вересня 2017 року директор архіву В. Байдич взяв участь в урочистих заходах, присвячених 80-річчю утворення Хмельницької області.

27 вересня 2017 року директор архіву В. Байдич, заступник директора К. Бурдуваліс, начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир виступили з науковими доповідями на історико-краєзнавчій конференції „Хмельниччина: історія та сучасність,” присвяченій 80-річчю створення області.

04 жовтня 2017 року заступником директора К. Бурдуваліс проведено семінар для відповідальних за діловодство та архівну справу в організаціях, установах, підприємствах різних форм власності Деражнянського району за темою: „Нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення організації діловодства та архівної справи в установах, підприємствах та організаціях різної форми власності”.

Начальником загального відділу С. Данілкович було проведено контрольну перевірку архівних установ Деражнянського району.

06 жовтня 2017 року відбулось засідання колегії. У рамках засідання розглядалися питання:

1. Про стан виконання плану розвитку архівної справи в області у І півріччі 2017 року.

2. Про результати тематичної перевірки архівних установ Волочиського району з питань використання інформації документів.

3. Про результати комплексної перевірки архівних установ Шепетівського району та міста Шепетівки.

4. Про виконання рішення колегії Держархіву області від 20 червня 2016 року „Про стан виконання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи в архівних установах Красилівського району” (в порядку контролю).

5. Про результати тематичної перевірки архівних установ Славутського району з питань обліку та збереженості документів.

6. Про стан роботи з архівними підрозділами, службами діловодства, експертними комісіями установ-джерел комплектування архівного відділу Полонської райдержадміністрації.

11 - 13 жовтня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю. Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир виступили з науковими доповідями на 3-ій Міжнародній науково-практичній конференції “Архів. Історія. Сучасність”, яка відбулась в Державному архіві Одеської області.

12 жовтня 2017 року відбулось засідання Експертно-перевірної комісії, з порядком денним:

1. Про виконання наказу Державної архівної служби України від 29.12.2011 № 139 та наказу Держархіву області від 14.02.2012 № 08 „Про вжиття заходів щодо впорядкування та приймання документів НАФ на постійне зберігання, що знаходяться в архівних підрозділах підприємств, установ, організацій Хмельницької області понад встановлені строки.”

2. Звіт начальника архівного відділу Летицької райдержадміністрації про роботу експертної комісії архівного відділу райдержадміністрації.

3. Звіт відповідальної за архівний підрозділ ДП „Центр сертифікації будматеріалів, виробів та конструкцій.”

4. Розгляд документів, поданих на ЕПК від архівних установ області.

20 жовтня 2017 року директор архіву В. Байдич взяв участь в Міжнародній конференції

ції на тему: “VII Українсько-Польські наукові діалоги”.

26 жовтня 2017 року директор архіву В. Байдич взяв участь в розширеному засіданні колегії облдержадміністрації.

26-30 жовтня 2017 року експонувалася тематична виставка архівних документів „Роки війни – століття пам’яті,” присвячена річниці звільнення України від нацистських загарбників.

02 листопада 2017 року в приміщенні Хмельницького центру перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, органів місцевого самоврядування відбулась спільна колегія Державного архіву та Департаменту охорони здоров’я про підсумки проведення огляду, щодо кращого забезпечення збереженості документів НАФ та стану діловодства в Хмельницькій області.

В роботі колегії взяли участь відповідальні за архівні підрозділи та архіви закладів охорони здоров’я області, начальники архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад.

В ході колегії виступили директор Держархіву області В.Байдич, директор Департаменту охорони здоров’я Хмельницької облдержадміністрації Я. Цуглевич, заступник головного

лікаря обласної лікарні Н. Тоцька, заступник директора Чемеровецького медичного коледжу С. Похно, начальники архівних відділів Волочиської Н.Гавриш, Старосинявської Л.Сологуб райдержадміністрацій.

За підсумками проведення конкурсу відповідальні за архівні підрозділи та архіви закладів охорони здоров’я області нагороджені грамотами Державного архіву Хмельницької області.

09 листопада 2017 року відбулось засідання Експертно-перевірної комісії щодо внесення документів органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій області до Національного архівного фонду України.

14 листопада 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь в історико-краєзнавчій конференції „Історія Ярмолинеччини”.

17-18 листопада 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий

співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь в Подільській Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 100-річчю Української революції 1917 – 1921 рр.

17 листопада 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник взяли участь V Міжнародній конференції „Духовні історичні засади розвитку Української нації”.

20-30 листопада 2017 року експонувалася тематична виставка архівних документів приурочена до Дня пам'яті жертв голодоморів.

21 листопада 2017 року працівники Державного архіву Хмельницької області з нагоди відзначення четвертої річниці початку Революції Гідності до пам'ятника героям Небесної Сотні, щоб вшанували загиблих майданівців поклавши квіти.

21 листопада 2017 року працівники архіву взяли участь у відкритті виставки робіт фронтового фотографа Юрія Величко „Життя на „нулі”, яка відкрилася у Хмельницькому музеї-студії фотомистецтва.

Молодший сержант Юрій Величко з лютого 2015 року до березня 2017 служив у складі 46-го окремого батальйону спеціального при-

значення „Донбас-Україна”. Значну частину експозиції становлять портрети воїнів. Кожна фотографія автора – це історія життя невідомих героїв. У кожному кадрі, мов у книзі, читається трагізм війни. Фотографії, які представлені в експозиції музею, є унікальними документами, де зображені багатогранні воєнні будні і звичайні українські громадяни, від яких тепер залежить доля нашої країни.

23 листопада 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь з науковими доповідями у XVI Всеукраїнській науково-практичній конференції „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX-XXI століть” (до 100 річчя подій Української революції 1917–1921 років).

23 листопада 2017 року в Хмельницькому обласному інституті післядипломної освіти експонувалася виставка „Наукові видання Держархіву Хмельницької області.”

27-29 листопада 2017 року головний науковий співробітник відділу інформаційних

технологій В. Галатир взяв участь з науковою доповіддю у міжнародній науковій конференції „Сучасна українська дипломатична служба: шлях тривалістю 100 років”, що відбулась в Дипломатичній академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ України.

29 листопада 2017 року в Держархіві області відбулось засідання круглого столу на тему: „Репресоване духовенство Поділля у ХХ столітті”.

07-08 грудня 2017 року в приміщенні Хмельницького Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ і організацій провідний та головний спеціалісти архіву Т. П'янова та Н. Ткаченко взяли участь в тематичному короткотерміновому семінарі „Організація та основні напрями роботи з документами в органах виконавчої влади”.

13 грудня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В.

Галатир взяли участь в II-й обласній молодіжній науково-практичній конференції „Хмельниччина в роки Української революції (1917-1921 рр.).”

13 грудня 2017 року у великому залі Красилівської районної державної адміністрації відбулася презентація книги „Красилівщина в роки Другої світової війни: збірник матеріалів та документів,” в якій взяли участь директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник, головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир, керівник красзнавців району О. Байдич, голова райдержадміністрації Н. Островська та голова районної ради А. Пасічник, вчителі історії шкіл Красилівщини.

14 грудня 2017 року в Держархіві області колектив прийняв участь у відкритті пам'ятної дошки Клименка Пилипа Васильовича (1887-1955) - дослідника соціально-економічної історії України XVII-XIX ст., архівознавця, джерелознавця, організатора архівної справи в Україні періоду УНР.

14 грудня 2017 року директор архіву В. Байдич, начальник відділу інформаційних техноло-

гій Ю.Олійник та головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій В. Галатир взяли участь у презентації книги „Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність”.

15 грудня 2017 року відбулось засідання колегії, з порядком денним:

1. Про план роботи Держархіву області на 2018 рік. Порядок денний:

2. Про роботу фінансово-господарського відділу за 2011-2016 роки.

3. Про виконання рішення колегії Держархіву області від 20 червня 2016 року „Про результати комплексної перевірки архівних установ Деражнянського району” (в порядку контролю).

4. Про стан робіт з науково – технічного опрацювання необлікованих справ у Державному архіві Хмельницької області.

5. Про план роботи колегії Держархіву області на 2018 рік.

18-31 грудня 2017 року експонувалася тематична виставка архівних документів присвячена до Дня працівників архівних установ: „З історії архівної справи на Поділлі, до 95-річчя архівної справи”; „Очільники архівної справи на Хмельниччині”.

20 грудня 2017 року в культурно-оздоровчому закладі „СВ” архівісти області взяли участь в урочистостях з нагоди 95-ти річчя створення архівних установ області та професійного свята – Дня працівників архівних установ.

26 грудня 2017 року заступника директора К. Бурдуваліс взяла участь у святковому заході, присвяченому 100-річчю від дня створення системи архівних установ України та Дню працівників архівних установ, що відбувся у приміщенні Київської міської ради.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Байдич Вадим Олександрович (с. Кузьмин), вчитель історії Кузьминської ЗОШ I-III ст.

Байдич Володимир Григорович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області, член НСКУ

Байдич Олександр Васильович (с. Кузьмин), директор Кузьминської загальноосвітньої школи I-III ст., Красилівського району Хмельницької області. Заслужений працівник освіти України. Почесний краєзнавець України

Блажевич Юрій Іванович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Галатир Віталій Вікторович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області

Гальчак Сергій Дмитрович (м. Вінниця), доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, директор Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Президії Національної спілки краєзнавців України, голова правління Вінницької обласної організації НСКУ, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України

Гамрецька Галина Степанівна (м. Хмельницький), Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, доцент кафедри суспільних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент

Григоренко Олександр Петрович (м. Хмельницький), доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України

Єсюнін Сергій Миколайович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член Національної спілки краєзнавців України

Завальнюк Олександр Михайлович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Западенко Леонід Петрович (м. Хмельницький), волонтер Хмельницького добровільного фонду «Хесед Бешт»

Клименко Тетяна Анатоліївна (м. Черкаси), кандидат історичних наук, доцент, директор Державного архіву Черкаської області

Лавринчук Віталій Олександрович (м. Красилів), методист Красилівського РБТДЮ, член НСКУ

Левченко Лариса Леонідівна (м. Миколаїв), доктор історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області

Махиня Маріуш (Польща), доктор габілітований

Маярчак Сергій Петрович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук

Мороз Віктор Степанович (м. Хмельницький), кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член Національної спілки краєзнавців України

Мороз Володимир Степанович (м. Дніпро), старший викладач Дніпропетровського національного університету, член Національної спілки краєзнавців України

Нестеренко Валерій Анатолійович (м. Кам'янець – Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету

Олійник Микола Петрович (м. Хмельницький), доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної інформації та країнознавства Хмельницького національного університету

Олійник Сергій Васильович (м. Кам'янець - Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Олійник Юрій Васильович (м. Хмельницький), начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області, кандидат історичних наук

Осецький Йосип Петрович (м. Хмельницький), доктор філософії в галузі права, краєзнавець, дійсний член Центру дослідження історії Поділля при К-ПНУ ім. Івана Огієнка Інституту історії НАН України

Прокопчук Віктор Степанович (м. Дунаївці), доктор історичних наук, професор

Рага Валентина Станіславівна (м. Хмельницький), начальник відділу НАФ та діловодства Державного архіву Хмельницької області

Рекрут Валерій Пилипович (м. Київ), кандидат історичних наук, референт Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Скрипник Анатолій Юрійович (м. Кам'янець – Подільський), кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційної діяльності, документознавства і фундаментальних дисциплін Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу

Сумишин Ярослав Миколайович (м. Київ), дослідник, журналіст

Трембiцький Анатолій Михайлович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Філінюк Анатолій Григорович (м. Кам'янець - Подільський), завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор, академік АН ВО України, заслужений діяч науки і техніки України, почесний краєзнавець України

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІАЛЬСЬКА СТАРОВИНА“**

№2 (2) / 2017

Часопис Державного архіву Хмельницької області
(заснований у 2017 році)

Байдич В.Г. – голова редакційної колегії
Олійник Ю.В. – заступник головного редактора
Галатир В.В. – відповідальний редактор

На обкладинці журналу використано картину Народного художника України М. Мазура «Роксолани»

Підписано до друку 12.12.2017. Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 22.5.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10